

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
KASTAMONU UNIVERSITY

CİLT: 26 SAYI: 2

2024

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt: 26-Sayı: 2, Aralık 2024/Volume 26-Issue 2, December 2024

E-ISSN: 2147-6012

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL
Rektör/*Rector*

Editör/Editor

Şükran SİRKINTIOĞLU YILDIRIM

Yardımcı Editör/ Co-Editor

Enes Uğur TOHUM

Yardımcı Editör/ Co-Editor

Osman KARACAN

Dil Editörü/Language Editor

Osman KARACAN

Dil Editörü/Language Editor

Murat YILMAZ

Sekreteryas/Secretariat

Abdurrahman KAYA

Ömer YILMAZ

Alper ÖZULUCAN

Kapak Tasarım/Cover Design

Köksal BİLİRDÖNMEZ

Bilim ve Danışma Kurulu

Andrey V. KOROTAYEV-National Research University-Rusya Federasyonu-akorotayev@gmail.com

Glenn MUSCHERT-Khalifa University-Abu Dhabi-glenmmuschert@gmail.com

M. Ahmed QADRI-University of Karach-Pakistan-prof.qadri@gmail.com

Kuziev Islom NEMATOVICH-Tashkent Institute of Financial-Özbekistan-ikuziyev73@mail.ru

Venera ISTAYEVA-University of IR and World Languages-Kazakistan-iztaeva.venera@mail.ru

Maciej MILCZANOWSKI-University of Information Technology and Management-Polonya-milczanowski@wsiz.rzeszow.pl

Jose Ramos Pires MANSO-Universidade De Beira-Portekiz-pmanso@ubi.pt

Georgi MARINOV- University of Economics Varna-Bulgaristan-georgi.marinov@gmail.com

Najat Sayem KHALIL-San'a University-Yemen-najatsayem@gmail.com

Umarov Abdvakhob TURSUNOVICH-National University of Uzbekistan-Özbekistan-a.umarov@nuu.uz

Bülent GÜLOĞLU-İstanbul Teknik Üniversitesi-Türkiye-guloglub@itu.edu.tr

Muhsin HALİS-Kocaeli Üniversitesi-Türkiye-muhsin.halis@kocaeli.edu.tr

Bayram Zafer ERDOĞAN-Anadolu Üniversitesi-Türkiye-bzerdogan@anadolu.edu.tr

Kerem KARABULUT-Atatürk Üniversitesi-Türkiye-kerem@atauni.edu.tr

Mustafa SEVÜKTEKİN-Uludağ Üniversitesi-Türkiye-sevuktekin@uludag.edu.tr

Metin REYHANOĞLU- Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi- Türkiye- mreghan@mku.edu.tr

Tolga ULUSOY-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-tulusoy@kastamonu.edu.tr

Erol TURAN- Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi-Türkiye-erol.turan@gidatarim.edu.tr

Yavuz DEMİREL-Çankırı Karatekin Üniversitesi-Türkiye- yavuzdemirel@karatekin.edu.tr

Sefa ÇETİN-Antalya Bilim Üniversitesi-Türkiye-sefa.cetin@antalya.edu.tr.

İletişim / Contact

Kastamonu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı
37100 Kastamonu/ Türkiye

Tel: +90 366 280 21 02

Faks: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Bu dergi yılda iki defa yayınlanır

Kastamonu University
Dean's Office of Faculty of Economics and Administrative
Sciences
37100 Kastamonu/ Turkey

Phone: +90 366 280 21 02

Fax: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

This journal is published two times in a year

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KÜİİBFD), ULAKBİM TR DİZİN, EBSCO, Directory of Research Journals Indexing, EuroPub Database, Scientific Indexing Services ve ERIH PLUS tarafından taranmaktadır.

Cilt 26 – Sayı 2 Hakemleri

Prof. Dr. Ahmet YILDIZ	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR	Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan BEŞE	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl YOZGAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KIVRIM	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Burak BULUTTEKİN	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Metin REYHANOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Nigar DEĞİRMENCİ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat KUZUCU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Taner AKÇACI	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Vedat TURGUT	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Kareni BİLGİÇ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus CERAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YILDIZ	Batman Üniversitesi
Doç. Dr. Aybegüm GÜNGÖRDÜ BELBAĞ	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül ERMEÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Burak HERGÜNER	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Cantürk CANER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz KUNDAKÇI	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan KUTUKIZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru DOĞAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Egemen İPEK	Tarsus Üniversitesi
Doç. Dr. Ela HİÇYORULMAZ	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Elif BULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ertuğrul ÇAVDAR	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Esra EMİNOĞLU ÖZMERCAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Firdevs KOÇ BAYKARA	İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan YALÇINKAYA	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Işıl Şirin SELÇUK	Bolu İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Kudbeddin ŞEKER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla Firuze ARDA	Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ali POLAT	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mercan HATİPOĞLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Merve TUNCAY	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Murat FİDAN	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALTINTAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Orhan ÖZER	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar GÖCEN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Seyhan ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan HACIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin COŞKUN ERDOĞAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz GÜLOĞLU	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt İPTEŞ	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlknur Ülkü ARMAĞAN	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kezban ŞİMŞEK	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZER	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TUĞRUL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Merve KİŞİ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müjdat YEŞİLDAL	Selçuk Üniversitesi
Dr. Fatih TOLGA	Hitit Üniversitesi
Dr. İrem BURAN	Ankara Üniversitesi
Dr. Mustafa ALTINTAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi

Referees of Volume 26- Issue 2

Prof. Dr. Ahmet YILDIZ	Fatih Sultan Mehmet Vakıf University
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR	Milli Savunma University
Prof. Dr. Ertan BEŞE	Çankırı Karatekin University
Prof. Dr. Fazıl YOZGAT	Kırşehir Ahi Evran University
Prof. Dr. İsmail KIVRIM	Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK	Sakarya University
Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM	Kilis 7 Aralık University
Prof. Dr. Mehmet Burak BULUTTEKİN	Dicle University
Prof. Dr. Metin REYHANOĞLU	Hatay Mustafa Kemal University
Prof. Dr. Nigar DEĞİRMENCİ	Pamukkale University
Prof. Dr. Serhat KUZUCU	Kilis 7 Aralık University
Prof. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ	Sakarya University
Prof. Dr. Taner AKÇACI	Gaziantep University
Prof. Dr. Vedat TURGUT	Bilecik Şeyh Edebali University
Prof. Dr. Veysel Kareni BİLGİÇ	Kırıkkale University
Prof. Dr. Yunus CERAN	Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Ahmet YILDIZ	Batman University
Assoc. Prof. Dr. Aybegüm GÜNGÖRDÜ BELBAĞ	Bartın University
Assoc. Prof. Dr.. Ayşegül ERMEÇ	Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Burak HERGÜNER	İzmir Demokrasi University
Assoc. Prof. Dr. Cantürk CANER	Kütahya Dumlupınar University
Assoc. Prof. Dr. Deniz KUNDAKÇI	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Doğan KUTUKIZ	Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Dr. Ebru DOĞAN	İstanbul University
Assoc. Prof. Dr. Egemen İPEK	Tarsus University
Assoc. Prof. Dr. Ela HIÇYORULMAZ	Hitit University
Assoc. Prof. Dr. Elif BULUT	Ondokuz Mayıs University
Assoc. Prof. Dr. Ertuğrul ÇAVDAR	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Esra EMİNOĞLU ÖZMERCAN	İstanbul University
Assoc. Prof. Dr. Firdevs KOÇ BAYKARA	İnönü University

Assoc. Prof. Dr. Hakan YALÇINKAYA	Manisa Celal Bayar University
Assoc. Prof. Dr. Işıl Şirin SELÇUK	Bolu İzzet Baysal University
Assoc. Prof. Dr. Kudbeddin ŞEKER	Kütahya Dumlupınar University
Assoc. Prof. Dr. Leyla Firuze ARDA	Amasya University
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali POLAT	Bursa Uludağ University
Assoc. Prof. Dr. Mercan HATİPOĞLU	Çankırı Karatekin University
Assoc. Prof. Dr. Merve TUNCAY	Sivas Cumhuriyet University
Assoc. Prof. Dr. Murat FİDAN	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Mustafa ALTINTAŞ	Yozgat Bozok University
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Orhan ÖZER	Anadolu University
Assoc. Prof. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU	Yozgat Bozok University
Assoc. Prof. Dr. Serdar GÖCEN	Osmaniye Korkut Ata University
Assoc. Prof. Dr. Seyhan ÖZTÜRK	Kafkas University
Assoc. Prof. Dr. Volkan HACIOĞLU	İstanbul University
Assoc. Prof. Dr. Yasemin COŞKUN ERDOĞAN	Aydın Adnan Menderes University
Assoc. Prof. Dr. Yavuz GÜLOĞLU	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Abdullah BAŞ	Çankırı Karatekin University
Assist. Prof. Dr. Cüneyt İPTEŞ	Kafkas University
Assist. Prof. Dr. İlknur Ülkü ARMAĞAN	Isparta Uygulamalı Bilimler University
Assist. Prof. Dr. Kezban ŞİMŞEK	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Mehmet ÖZER	Ankara Sosyal Bilimler University
Assist. Prof. Dr. Mehmet TUĞRUL	Ankara Yıldırım Beyazıt University
Assist. Prof. Dr. Merve KİŞİ	Süleyman Demirel University
Assist. Prof. Dr. Müjdat YEŞİLDAL	Selçuk University
PhD. Fatih TOLGA	Hitit University
PhD. İrem BURAN	Ankara University
PhD. Mustafa ALTINTAŞ	Yozgat Bozok University

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles	Sayfa/Page
Comparative Analysis of Swedish Education and Health Policies in the Context of Social Justice İsveç Eğitim ve Sağlık Politikalarının Sosyal Adalet Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi İlker MANAV	225-248
Doğrudan Yabancı Yatırım ve Uluslararası Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye’den Ampirik Kanıtlar Impact of Foreign Direct Investment and International Trade on Economic Growth: Empirical Evidence from Türkiye Ahmet KADİROĞLU	249-269
Police-Media Relations: The Nature of “Media Communication Training” and its Effects on Public Opinion Polis-Medya İlişkileri: “Medya İletişimi Eğitimi”nin Niteliği ve Kamuoyu Üzerindeki Etkileri Serdar Kenan GÜL	270-282
Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye için Ampirik Bir Uygulama Exchange Rate Channel: An Empirical Application for Türkiye Meltem DUĞRU	283-304
Assessment of Researcher Productivity in the Field of Health Sağlık Alanında Araştırmacı Verimliliğinin Değerlendirilmesi Gülay EKİNCİ, Aysun DANAYİYEN, Hakan KÖSE	305-319
Türkiye’de Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Üzerine Bir İnceleme: Gelir Vergisi Reformu ve Sonuçları A Review on Taxes on Income in Turkey: Income Tax Reform and Its Results Abdurrahman KAYA, Nazan SUSAM	320-343
Korku ve Güvenin Yatırımcı Davranışlarına Etkisi: Kısılmalı Testlerden Kanıtlar The Effect of Fear and Confidence on Investor Behaviour: Evidence from Break Tests Ayşegül HAN	344-369
Are the Objectives of Islamic Finance Aligned with Sustainability and Green Agenda? İslami Finansın Hedefleri Sürdürülebilirlik ve Yeşil Gündem ile Uyumlu mudur? Nazlı KOL, Ömer Faruk TEKDOĞAN	370-387
The Roles of Job Stress and Collegial Support in the Effect of Nurses' Change Fatigue Level on Occupational Identification Hemşirelerin Değişim Yorgunluğu Düzeyinin Mesleki Özdeşleşmeye Etkisinde İş Stresi ve Meslektaş Desteğinin Rolü Sinan TARSUSLU, Murat BAŞ	388-404
Alternatif Faiz Oranları Açısından Türkiye’de Fisher Hipotezi’nin Analizi Analysis of The Fisher Hypothesis for Alternative Interest Rates in Türkiye İsmail Cem ÖZKURT	405-422
Türkiye ve Azerbaycan Kamu Yönetimi Teşkilatlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi A Comparative Analysis of Public Administration Organizations of Türkiye and Azerbaijan Emine ÇELİKSOY, Rumeysa Nur CAVLI	423-450

Akıllı Kent Uygulamalarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği Emergence and Development of Smart City Applications: The Case of Balıkesir Metropolitan Municipality Alper ALTINÖZ	451-474
Student Happiness in the Academic Journey: Analysing the Determinants, Outcomes and the Moderating Role of Academic Involvement Akademik Yolculukta Öğrenci Mutluluğu: Belirleyicilerin, Sonuçların ve Akademik Katılımın Düzenleyici Rolünün İncelenmesi Mehmet ÖZER	475-505
Para Vakıfları: İktisat Tarihi Açısından Kısa Bir Değerlendirme Cash Waqfs: A Brief Evaluation from the Perspective of Economic History Murat FİDAN	506-527

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 03.04.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 11.07.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1464137

Comparative Analysis of Swedish Education and Health Policies in the Context of Social Justice¹

İlker MANAV²

Abstract

Educational policies aimed at preventing educational inequalities that cause socioeconomic inequalities and ensuring equality of opportunity are within the scope of the idea of social justice. Policies aimed at ensuring equality of opportunity in education aim to minimise the impact of conditions that occur against the will of individuals on the results and achievements obtained in the education process. In addition, health policies to reduce health inequalities that cause socioeconomic inequalities are also considered within the concept of social justice. In this sense, in order to ensure social justice, it is necessary to develop policies to improve socioeconomic conditions and to ensure accessibility, equity and equality in the access and provision of health services. The Swedish education system aims to ensure equality of opportunity for all children regardless of their socio-economic background and to make education services accessible to all, in the same way, the Swedish health system aims to provide high quality health services to the entire population within the framework of the principle of equality in line with welfare policies. In this study, in order to understand whether Swedish social justice practices are effective on socioeconomic inequalities, the historical process and current situation of the problems that cause these inequalities and the education and health policies implemented to address these problems are given extensive information and a comparison is made based on OECD and World Bank data in order to reach concrete results.

Keywords: *Socioeconomic Inequality, Social Justice, Education Policies, Health Policies*

Jel Codes: *I10, I20, I31*

İsveç Eğitim ve Sağlık Politikalarının Sosyal Adalet Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi

Öz

Sosyoekonomik eşitsizliklere sebep olan eğitim eşitsizliklerinin önlenmesine ve fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik eğitim politikaları sosyal adalet düşüncesi kapsamında yer almaktadır. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik politikalar, bireylerin iradesi dışında gerçekleşen şartların eğitim sürecinde elde ettiği sonuçlar ve başarılar üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte sosyoekonomik eşitsizliklere sebep olan sağlık eşitsizliklerinin azaltılmasına ilişkin sağlık politikaları da sosyal adalet anlayışı içerisinde değerlendirilmektedir. Bu anlamda sosyal adaletin sağlanması için sosyoekonomik koşulların iyileştirilmesine ve sağlık hizmetlerinin erişiminde ve sunulmasında erişilebilirliğin, hakkaniyetin ve eşitliğin sağlanmasına ilişkin politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. İsveç eğitim sistemi, sosyoekonomik geçmişten bağımsız olarak tüm çocuklar için fırsat eşitliğini sağlamayı ve eğitim hizmetlerini erişilebilir olarak herkese sunmayı, aynı şekilde İsveç'e ait sağlık sistemi de, refah politikaları gereği sağlık hizmetlerini tüm nüfusa eşitlik ilkesi çerçevesinde yüksek kaliteli olarak sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, İsveç sosyal adalet uygulamalarının sosyoekonomik eşitsizlikler üzerinde etkili olup olmadığı anlaşılabilmesi için bu eşitsizliklere sebep olan sorunların ve bu sorunlara yönelik uygulanan eğitim ve sağlık politikalarının tarihsel süreci ve güncel durumu hakkında geniş bilgi verilmekte ve somut sonuçlara ulaşabilmek amacıyla OECD ve Dünya Bankası verileri baz alınarak bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyoekonomik Eşitsizlik, Sosyal Adalet, Eğitim Politikaları, Sağlık Politikaları*

Jel Kodu: *I10, I20, I31*

¹ Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde Doç. Dr. Eray Acar danışmanlığında hazırlanan "Küreselleşen Dünyada Sosyal Eşitlik ve Sosyal Adalet Bağlamında Analitik Bir Çalışma: İsveç Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr., Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Kütahya, Türkiye. **E-posta:** ilker.manav@hotmail.com **Orcid no:** 0000-0002-9227-2606

Atıf/Citation: Manav, İ. (2024), Comparative Analysis of Swedish Education and Health Policies in the Context of Social Justice, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 225-248.

INTRODUCTION

Education policies aimed at preventing educational inequalities that cause socio-economic inequalities and ensuring equal opportunities are within the scope of social justice policies. Education and training activities are among the most important duties of the state and education services should be provided to all citizens by educational institutions within the framework of certain procedures in a way to ensure equal opportunities. Policies aimed at ensuring equality of opportunity in education aim to minimise the impact of conditions that occur against the will of individuals on the results and achievements achieved in the education process. Ensuring equality of opportunity in education and increasing individual capacities through education policies for disadvantaged groups is important for ensuring social justice.

Health services policies related to the reduction of health inequalities that cause socioeconomic inequalities are also considered within social justice policies. Health inequalities, which are defined as all unjust and preventable differences in health status, do not only arise as a result of factors such as individual preferences, genetic characteristics or living conditions, but also various policies and legal regulations implemented by the state affect health status. On the other hand, policies of the state affecting social status such as living, working, housing and nutrition conditions, which are outside the field of health, have an impact on health status. It is stated that the most effective method for preventing inequality in health is practices aimed at ensuring social justice. In this sense, in order to ensure social justice, it is necessary to develop policies to improve socioeconomic conditions and to ensure accessibility, equity and equality in the access and provision of health services.

The Swedish education system aims to ensure equality of opportunity for all children regardless of socio-economic background and to make education services accessible to all. Free compulsory education services are accessible to both boys and girls in line with gender equality. Sweden aims to create an equitable and fair education system that is independent of socio-economic conditions such as income, social status, place of birth, etc. in order to make the stages of education accessible to all. In order to achieve successful results in this regard, socio-economic barriers to access to education services are eliminated and individuals are given the opportunity to make a choice in accordance with their capacities. According to the current education system legislation, parents and children can freely choose between public or private schools and children studying in private schools are not charged any fees and are financed by the state in order to make education services widespread and accessible. When analysed comparatively at the international level, it is stated that the Swedish education system has a very egalitarian structure. However, the Swedish education system has been undergoing a process of change since 1990. The first of these changes is that the education system has been left to the administration of local governments in a remarkable way, and the second is that education has entered into a process of marketisation with private schools.

The Swedish health care system aims to provide high quality health care services to the entire population within the framework of the principle of equality in line with welfare policies. In the 1982 Swedish Health and Medical Services Act, it is stated that health services should be distributed in an inclusive, high quality, equal and fair manner for the entire population and the level of unmet needs should be minimised. It is stated that Sweden ranks high among developed countries in policies to ensure fairness in access and delivery of health services. In order to minimise socio-economic barriers to

access to health services in Sweden, these services are free of charge except for co-payments and are financed primarily through general taxation. In general, all segments of society have the same rights to health care and pay equal co-payments for health services, except for children, adolescents, the elderly and beneficiaries of preventive services such as maternity care, vaccinations and cancer screenings. Sweden's health system is regulated by national legislation and administered by local authorities. The Ministry of Health and Social Affairs is responsible for determining Sweden's overall health policy, while regional governments (county councils) finance and administer health services. Services for the care of the elderly and the disabled are provided by municipalities.

The aim of the study is to evaluate historically and comparatively how the policies related to the idea of "social justice", which advocates the necessity of measures to bring socioeconomic inequalities that arise as a result of inequality in education and health to a fairer level, have performed in developed countries such as Sweden. In order to understand whether the social justice practices implemented in developed countries are effective on socioeconomic inequalities, the problems that cause these inequalities and the social justice policies to be implemented against these problems should be examined in detail. For this purpose, the study provides extensive information on the historical process and current situation of Sweden's education and health policies and makes a comparison based on OECD and World Bank data in order to reach concrete results. In this context, Sweden's social justice measures and their results are evaluated both historically and compared with the data of the UK and Germany, which are among the other welfare state models.

The study consists of four sections. The first two chapters deal with Sweden's education and health policies in detail, while the last two chapters present a comparative evaluation of these policies in terms of social justice.

1. SWEDISH EDUCATION POLICY

Sweden has a long history of education for the common good. Inclusive and formal education for children started in 1842, initially in religious institutions. In the early 20th century, some educational reforms were made, the first national curriculum was established and control was transferred to the municipalities in 1930. During this period, the Swedish education system offered children an academic and vocational school system largely according to their social background and social class, resulting in educational stratification. This led to inequalities of opportunity and achievement among Swedish youth from different socio-economic backgrounds, with working class children being barred from university early in their school careers due to academic discrimination. In the post-World War II period, the Swedish education system underwent some reforms to reduce socio-economic inequalities in opportunities and achievements (Rolfe, 2021:18). In order to create an egalitarian society and promote tolerance and social integration, public schools were created that brought together students from different groups and state support for non-state schools was restricted (Burström, 2015:89). Thus, education became a public service run almost entirely by the state.

Subsequently, in 1962, a 9-year comprehensive stage of education was made compulsory, and in 1970 both academic and vocational education programmes were combined into a single secondary stage. Principles to ensure fair education that provides students with the opportunity to progress in life were enshrined in law and curricula in the 1980s. While the Swedish compulsory education system continued to be comprehensive, reforms in education were implemented in the 1990s in line with the new public management approach to improve academic performance through competition. As a result of

these reforms, decentralization and marketisation emerged through the establishment of private (independent) schools and offering parents a choice between public and private schools, and educational equity decreased with the reintroduction of differentiated provision. The vocational and academic segregation that emerged before the war was later transformed into social and cultural segregation and increasing differences in student achievement (Rolfe, 2021:19). It is thought that these differences may cause inequality of opportunity and thus socioeconomic inequalities.

Since the early 1990s, the Swedish education system has changed fundamentally as a result of developments such as the devolution of education services from central to local government control, the proliferation of privately run and state-funded free private schools, the introduction of parental choice in school enrolment and the increasing marketisation of education through subsidies. Since 1992, when parents were given the right to choose their child's school, the proportion of independent schools in Sweden has increased from around 5 per cent in 1997 to 17 per cent in 2020, and these independent schools enrolled 15 per cent of children of compulsory school age in 2020. Swedish students, especially those living in metropolitan areas, have a wide range of schools to choose from, and this choice offers many different opportunities, especially after compulsory education (Rolfe, 2021:23). The presence of private schools, especially in big cities, puts students in a more advantageous position in terms of choice alternatives and may lead to educational inequalities.

1.1. Financing and Organisation of Swedish Education Services

Until the early 1990s, Sweden's education system was characterised by strong state control and regulation, which sought to provide a comprehensive education programme as a countermeasure against inequalities according to gender, class and future prospects. In the 1980s there was a gradual transition to a semi-centralised system of financing education, with responsibility shared between the state and municipalities. This semi-centralised financing system was then abolished in the early 1990s, and from 1993 onwards the financing was fully devolved to the municipalities. The introduction of a nationwide voucher system to allow parents to choose schools freely led to schools competing for students, and a quasi-market gradually took shape across Sweden (Rolfe, 2021:24). Therefore, localisation and privatisation processes took place in the Swedish education system after 1980. The belief of neoliberal policies that the public sector should be downsized was also seen in the Swedish education system and the private sector was authorised to carry out education services.

The Swedish education system aims to provide educational services for all, ensuring equal opportunities for all children regardless of socio-economic background. Compulsory education is free of charge and school is accessible for both boys and girls. Parents and children are free to choose public or private schools. Children attending private schools independent of the municipality are not charged any fees and are financed by the state. The education system is centrally regulated by the state, but the municipalities decide on the number of students in each school. Municipalities, which have local authority over schools, try to adapt education services to local needs by organising schools in various ways (Westling Allodi, 2007:134). Although private schools are authorised to provide education services, the fact that the financing is entirely state-owned and that no fees are charged to citizens shows that education services are intended to be made widespread and the egalitarian idea is to be maintained. The localisation of the education system in order to make it more sensitive to local needs also serves the same purpose.

In Sweden, municipalities are responsible for primary and secondary schools (Burström, 2015:96) and education is financed by taxes. According to the Swedish Education Act, compulsory education for children in the Swedish education system starts at the age of 6 and continues for at least ten years. Compulsory education in Sweden consists of four stages: pre-school (kindergarten), primary school (3 years from age 6), secondary school (3 years from age 9) and high school (3 years from age 12). Children between the ages of six and thirteen are also provided with out-of-school care before and after school hours (Sweden, 2002).

Nursery or kindergarten is provided by Swedish municipalities for children aged 1-5 years, and around 85 per cent of Swedish children in this age range attend nursery or kindergarten. The amount of the municipal subsidy for pre-school education varies depending on the age of the child and whether the parents are employed or not. The Swedish pre-school system emphasises the importance of play in a child's development in accordance with a curriculum that aims to meet children's individual interests and needs. The Swedish pre-school education system endeavours to provide children with the same opportunities in life in accordance with gender equality (Sweden, 2002).

In the Swedish education system, after upper secondary school, students are offered an optional fifth stage of education equivalent to upper secondary school between the 10th and 12th years of school life (from the age of 15). This stage covers three years of study, during which students can choose from 18 national programmes, six of which are university preparatory and twelve vocational programmes. Entrance requirements differ between the programmes, but students are required to achieve passing grades in Swedish, English and mathematics from the last years of compulsory education. In 2021, around 86 per cent of Swedish ninth-graders are eligible for a vocational programme and 82-85 per cent for a national programme. There are also high schools for the mentally disabled or programmes targeting specific groups, such as athletes (Sweden, 2002). This three-year period of education after compulsory upper secondary school education is a preliminary preparation process for young people to realise their academic or vocational goals and represents an important stage in obtaining the necessary opportunities to achieve their goals in life.

The Swedish education system includes a growing number of government-funded private (independent) schools, which are free of charge for Swedish citizens. Following a legislative change in the 1990s, parents and their children were given a free choice between municipal or private schools. Although private schools have existed in Sweden since the introduction of compulsory education, they did not become a competitive alternative to municipal schools until government-funded schools was introduced by the 1992 law. In 2020-2021, around 17 percent of compulsory schools and 35 percent of high schools are private schools, with 16 percent of all compulsory school students and 29 percent of all high school students attending them. The same rules apply throughout the Swedish school system, and private schools have to follow the national curriculum just like regular municipal schools (Sweden, 2002). Therefore, there is no difference between public and private schools in terms of curriculum and school fees. However, public schools need to be able to compete with private schools in terms of physical conditions, teacher quality and regional distribution, otherwise inequalities may arise.

After the 1992 reform, the number of private schools increased steadily from 200 to 800 in primary schools and from 70 to 450 in secondary schools until 2013. Likewise, the number of students in private primary schools increased from 17,000 in the mid-1990s to 126,000 in 2013, and in secondary schools from 5,000 to 85,000. Private schools and child day care centres

are run by cooperatives, church organisations and private companies. It is stated that the recent increase in private schools has primarily been realised by for-profit private equity companies (Burström, 2015:96).

1.2. Distribution of Swedish Education Services

In contemporary western societies, the main goal of education policy is to provide equal educational opportunities for all children. This goal includes activities to access education, equalize opportunities, remove barriers and support disadvantaged individuals to benefit from education. In this sense, an individual should not be denied educational opportunities because of characteristics such as gender, socioeconomic background, ethnicity or health. Despite the radical market-oriented education reforms implemented in the 1990s, efforts to equalize educational opportunities have been and continue to be a long-standing priority in Swedish education policy (Brannlund & Edlund, 2020:69). Indeed, it is stated that the main purpose of supporting private schools is to further expand accessible and inclusive education services.

Sweden, a pioneer in introducing compulsory education, has long had a reputation as a social democratic welfare state. Education is an important component of this social model (Rolfe, 2021:23). In post-World War II Swedish education reforms, the concept of "equivalence" and the related concepts of equal educational opportunity and equal distribution of education were used to articulate the goals of social justice. In the current education law, the concept of equity relates to the individual's access to education, students' performance and outcomes measured by school inspections. Besides the concept of equality, the globally spreading concepts of "inclusive education" and "education for all" have been incorporated into Swedish education policy. In this context, it is emphasized that children with disabilities, previously excluded or disadvantaged groups in a society should have the right to access education (Erixon Arreman & Dovemark, 2018:573).

The Swedish education system has made great efforts to make not only compulsory education but also the subsequent stages of education accessible to all. One of the strategies for this is to create an egalitarian and fair school system based on general principles, independent of income, social status, place of birth, etc. In this way, economic barriers to participation in educational services are eliminated and individuals are given the opportunity to choose an education that suits their capacities. One of the principles that inspired the Swedish education system is the idea of making it possible to see education as a right, not as a duty or burden (Westling Allodi, 2007:135).

In Sweden, it is argued that the family policy model that encourages women's labor force participation reduces child poverty and income inequalities in single-income households, leading to better conditions for access to education and a more equal distribution of resources for families to invest in their children's education. On the other hand, it is also argued that this policy was implemented not to address educational inequalities, but to cover the high tax burden necessary to finance the benefits and services of the social democratic welfare state. It is therefore necessary to ensure the participation of a large part of the population, including women, in the labor market. Therefore, it is argued that Sweden, which employs more than 80 percent of the population who are mothers, indirectly contributes to reducing educational inequalities (Sachweh, 2016:302-303). In this sense, it is stated that social reforms aimed at improving the socioeconomic conditions of families in line with the welfare state approach since the second half of the 20th century have played an important role in achieving successful results in reducing educational inequalities among children. Therefore, not only reforms to expand compulsory education but also efforts to improve living conditions have positive results in ensuring social justice in education.

A comparative analysis at the international level reveals that the Swedish education system has a very egalitarian structure. In this sense, Sweden has made more efforts and achieved more positive results in terms of educational equality than many other countries. After the Second World War, the basic principle of the Swedish education system was to ensure that all students receive a similar quality education regardless of their background. However, there are still many important gaps, which give rise to debate about the realization of Sweden's ambitious goals for education at all levels, from pre-school to higher education. As in any society, Sweden is characterized by social stratification and inequalities. While almost every child in Sweden has access to basic education, students gradually acquire different levels of knowledge at later stages, leading to unequal access at upper secondary and tertiary level. Existing indicators such as tests and grade point averages make it clear that this differentiation exists and continues to increase with different levels of education (Daun & Hansson, 2006:245).

The Swedish education system has been undergoing educational paradigm shifts over the last few decades. First, the Swedish education system has gone from having one of the most centralized systems in the world to a remarkably decentralized structure, and from being among the top OECD countries in terms of equity in the education system, it has started to lose this position. The second is the transformation of education from a public service to a commodity to be purchased from the market by changing the understanding of education from a communitarian to an individualist view. In this sense, while the Swedish education system has long been known for its "school for all" and inclusive tendencies, recent marketization moves have contributed to increasing social segregation within the education system (Magnusson et al., 2019:67). In this sense, it is stated that the localization and privatization moves made within the framework of the new public administration approach in the Swedish education system under the influence of post-1980 neoliberal policies and the globalization process have increased inequalities in education.

The introduction of free school choice has been the cornerstone of the reform of the Swedish education system. The abandonment of the proximity principle, which obliged students to attend the nearest school, and the introduction of a voucher system to be used for school financing after students' choice of school are the key elements of the school choice system. In addition, Sweden has created favorable conditions for the opening of private schools operating as businesses independent of government control. Following the introduction of private schools school choice policies, the literature has identified increasing socioeconomic and ethnic segregation between schools. This differentiation between schools is also reflected in achievement differences between schools (Rolfe, 2021:25). Therefore, it is stated that the private school and school choice reform, which was supported with the aim of expanding accessible, equal and inclusive education services, has caused inequalities on the contrary.

The main purpose of the free choice system, which has been in place in schools since the early 1990s, is to try to improve the quality of education through competition. However, there have been criticisms that there is little evidence to support this aim, that the best students choose the same schools and leave behind less performing students, and that the free choice system therefore increases disparities between schools. Likewise, there are those who argue that the impact of the selection system on overall education quality and equity is low, but that the market gains power in terms of school choice (Burstrom, 2015:98).

2. SWEDISH HEALTH POLICY

After the Second World War, Sweden developed a public welfare system to ensure that all welfare services, including health care, are comprehensive, of high quality and inclusive and accessible to all. The idea of providing quality care services to the entire population is recognized as part of the public welfare system in Sweden, providing high quality health care, education services, elderly care and other social services an inclusive welfare system, such as the Swedish health system, needs to gain the approval of the middle class in order to gain legitimacy and be sustainable. This means that services must be of high quality to satisfy all service users. If successful, the system can promote egalitarianism and social integration as intended. Health care, like other welfare services, is largely based on egalitarian principles. The 1982 Act on Health and Medical Services states that the main objective of Swedish health care is to ensure quality, equal and fair distribution of services to the entire population (Burström et al., 2017:2).

National health insurance was introduced in 1953, and following reforms requiring hospitals to provide outpatient services to patients at subsidized costs, health services were predominantly provided by the public sector. In 1969, a comprehensive reform made all hospital doctors full-time salaried employees and reduced the number of private providers from 25 percent in 1970 to 5 percent in the 1980s (Burström, 2015:89). More recently, although public providers provide the majority of health services, the proportion of private (for-profit) providers has increased in recent years, especially in areas such as outpatient care and primary health care (Burström et al., 2017:2).

2.1. Financing and Organisation of Swedish Health Services

Sweden's health system is regulated by national legislation and managed by local governments. The Swedish general health policy is determined by the Ministry of Health and Social Affairs, while health services are financed and provided by regional governments (county councils). Municipalities are responsible for the care of the elderly and disabled. Health services are financed primarily through taxes collected by the county councils and municipalities, while the central government also provides the necessary funding. The scope of health services includes inpatient, outpatient, dental, mental health and long-term care, as well as prescription drugs. Provincial councils set the fees for all types of health services and the co-payment rates for services such as primary hospital admissions and hospitalizations (Glenngard, 2020:181). Thus, as in education, decentralization dominates the provision and financing of health services.

The Swedish state has three levels of responsibility for running the health system. At the national level, the Ministry of Health and Social Affairs is responsible for formulating and regulating the overall healthcare policy and, working with eight national government agencies, sets budgets for state institutions and regions. At the regional level, 21 regional governments are responsible for the provision and financing of health services to citizens. At the local level, 290 municipal institutions are responsible for the care of the elderly and disabled, including long-term care (Glenngard, 2020:181). In this sense, it is understood that the organization and management of health service providers is left entirely to local and regional governments.

In Sweden, there are 7 university hospitals, all state owned, and about 70 state-owned community hospitals, which are under the responsibility of regional governments. There are also 6 private hospitals, 3 of which are not-for-profit. The seven university hospitals and two thirds of the 70 regional hospitals provide full emergency services. Each of the Swedish

provinces is divided into 6 health regions to facilitate cooperation between providers and provide a high level of advanced health care. High-end healthcare services, often using state-of-the-art technical equipment, are carried out by university hospitals to ensure high quality and efficiency and to conduct R&D studies (Glenngard, 2020:185-186). The fact that 77 out of 83 health care institutions are state-owned and the most advanced conditions are found in public university hospitals shows that the impact of the post-1980 political changes on the Swedish health system is weak.

As the responsibility for organizing and financing health services lies with regions and municipalities, services vary to some extent across the country. However, it is generally stated that the government-funded health system covers the following services (Glenngard, 2020:183):

1. Public health and preventive services
2. Basic care, including maternity care
3. Inpatient and outpatient specialized care
4. Emergency Care
5. Inpatient and outpatient prescription drugs
6. Mental Health services
7. Rehabilitation services including physical therapy
8. Disability support services, including durable medical equipment such as wheelchairs and hearing aids
9. Patient transportation support services
10. Home care and long-term care, including home care, nursing home care and hospice care
11. Dental care and optometry for children and young people
12. Limited subsidized adult dental care.

2.2. Distribution of Health Services in Sweden

According to the Health and Medical Services Act, Sweden's health care system covers all legally resident citizens and enrollment in health care is automatic. Asylum-seekers and children without identity documents and children who are permanent residents are entitled to health care. At the same time, adult asylum seekers and adults without identity documents are entitled to non-deferrable health services, such as maternity care (Glenngard, 2020:181). Health equity is a high priority in Sweden and the Swedish Public Health Policy states that the overall aim of health policy is to provide quality health conditions for all on equal terms. The aim of the Swedish Health Care Act is to ensure equity in access to needs-based health care. However, there are those who point out that some research shows that health service utilization is not always as closely related to health status and need as expected (Agerholm et al., 2013:318).

Glenngard (2020:181) states that three basic principles apply to all health services in Sweden. These are:

1. Human dignity: All human beings, regardless of their status in society, have equal and identical rights to dignity.

2. Need and solidarity: Those most in need are prioritized for treatment.
3. Cost-effectiveness: Improving health status and quality of life requires a reasonable balance between measured costs and benefits.

In order to minimize financial barriers to accessing health services in Sweden, these services are primarily financed through general taxation. However, for most types of healthcare services, a certain amount of co-payments are made by the citizen when visiting a general practitioner or specialist. On the other hand, there are also arguments that these payments are a financial barrier for some people seeking health care and thus undermine equity in access to health care (Agerholm et al., 2013:318).

In general, all social groups have the same rights to health care. Ceilings on what individuals spend from their own budgets apply to all, and the overall cap on user fees is not determined by income. Some targeted groups, such as children, adolescents and the elderly, are exempted from user fees. In addition, preventive services such as maternity care, vaccinations and cancer screenings are also exempt from co-payments (Glenngard, 2020:184). Everyone living in Sweden, whether they pay taxes or not, has access to healthcare services and healthcare expenditures above predetermined ceilings are covered by the government sector. In addition, the national occupational injury insurance covers all healthcare costs arising from occupational accidents (Thakur et al., 2003:8-9). The fact that everyone pays equal co-payment for the use of health services, that disadvantaged people and critically important health practices are exempted from this payment, and that there is no obligation to pay tax for the use of health services shows that both the principle of equality and the principle of need are observed. Providing quality and equally accessible health services to everyone, regardless of their income group, is important for ensuring social justice.

Sweden ranks in the top three of eleven high-income countries in measures to ensure equity in health care. The Health and Medical Services Act emphasizes equal access to need-based services, equal health rights for all and the need to minimize the level of unmet needs. Inequalities in healthcare access outcomes are measured by the National Health and Welfare Board and the Public Health Agency, primarily in relation to gender, income and education. Various supportive programs are in place to reduce inequalities in service uptake. In order to prevent patients with intensive health care needs from not receiving services from primary health care providers, the regional government allocates a fund that takes into account both general illness and the socioeconomic conditions of registered individuals (Glenngard, 2020:187). Thus, with such support practices, it is seen that the increasing effect of socioeconomic conditions on health inequality is tried to be minimized.

In recent years, however, there has been an increasing public-to-market orientation in the Swedish health system. In 2008, a national law was adopted giving citizens the freedom to choose between providers in different areas of health care, including health and social care. In 2010, the Health and Medical Services Act was amended to require regional and provincial councils to allow citizens to choose their primary care providers and to allow private sector providers to operate freely in this area if they meet certain defined criteria. The objectives of the primary health care choice reform are stated as increasing patients' freedom of choice, expanding private health care provision to increase access to health and care services, and increasing quality and innovation through competition among providers. This reform implies a shift from an egalitarian to a libertarian ideology in healthcare (Burström et al., 2017:2-3). Therefore, the private sector is being

encouraged in the provision and utilization of services in order to increase the quality and accessibility of services in the field of health, although not to the same extent as the level of change in education services.

In parallel, it is argued that in Sweden, low socio-economic groups largely avoid seeking medical care when they are in need of health and care services, and there are indications that such people have recently increased. This avoidance and inability to always get the care they need, and hence the aggravation of illnesses before seeking medical help, can exacerbate health inequalities. Studies show that mortality rates for some diseases are higher in lower socioeconomic groups because of delays in diagnosis and treatment (Agerholm et al., 2013:318-319). These studies show that despite all efforts for equality and accessibility, the negative impact of socioeconomic inequalities on health status has not been completely eliminated, and that this negative impact has even increased recently.

3. COMPARATIVE ANALYSIS OF SWEDISH EDUCATION POLICIES IN TERMS OF SOCIAL JUSTICE

Access to high quality education services is among the important factors that provide individuals with opportunities to use their talents and progress. Education services play an important role in an individual's social, political and economic participation. Therefore, the state should ensure equality of opportunity in education services for every child and prevent disadvantaged social and cultural backgrounds from negatively affecting educational performance. Ensuring equality of opportunity in education is a necessity in terms of ensuring social justice, and if it is not ensured, it will cause a social vicious circle. Because those who cannot benefit from adequate educational services will be left behind in terms of social participation and will be exposed to social inequality, and those who are socially unequal will not be able to access adequate education. Ensuring social justice is only possible by breaking this vicious circle. In addition, trying to improve the skills of individuals through education will have positive consequences for the individual and the national economy (Schraad-Tischler, 2011:15).

Students with a more advantageous socioeconomic background have a better performance in self-actualization than others. In addition, the socioeconomic opportunities of the school also have a positive impact on the future life conditions of individuals. In other words, if individuals with the same socioeconomic opportunities study in schools with different socioeconomic backgrounds, differences will emerge in the performance of individuals. In order for the socioeconomic backgrounds of students and schools to be less determinant on the performance of individuals, education policies should be geared towards improving students. Otherwise, the fact that the education system produces individuals with inadequate performance will have great costs in terms of failing to ensure social justice (Schraad-Tischler, 2011:22).

Government expenditures and investments in early childhood education are important for lifting children out of their disadvantaged socioeconomic conditions. According to the results of the PISA (OECD Program for International Student Assessment) study, students who receive preschool education tend to perform better in school than students who do not. When this education is longer and the class size is smaller, school performance improves even more. Again, according to the results of the PISA study, segregation of children in early childhood according to their abilities and performance has negative consequences in terms of providing fair educational opportunities and reducing the impact of socioeconomic background. The more integrative the school systems are in early childhood and the less segregated they are, the more productive the results will be in terms of learning success and educational justice (Schraad-Tischler, 2011:24-25).

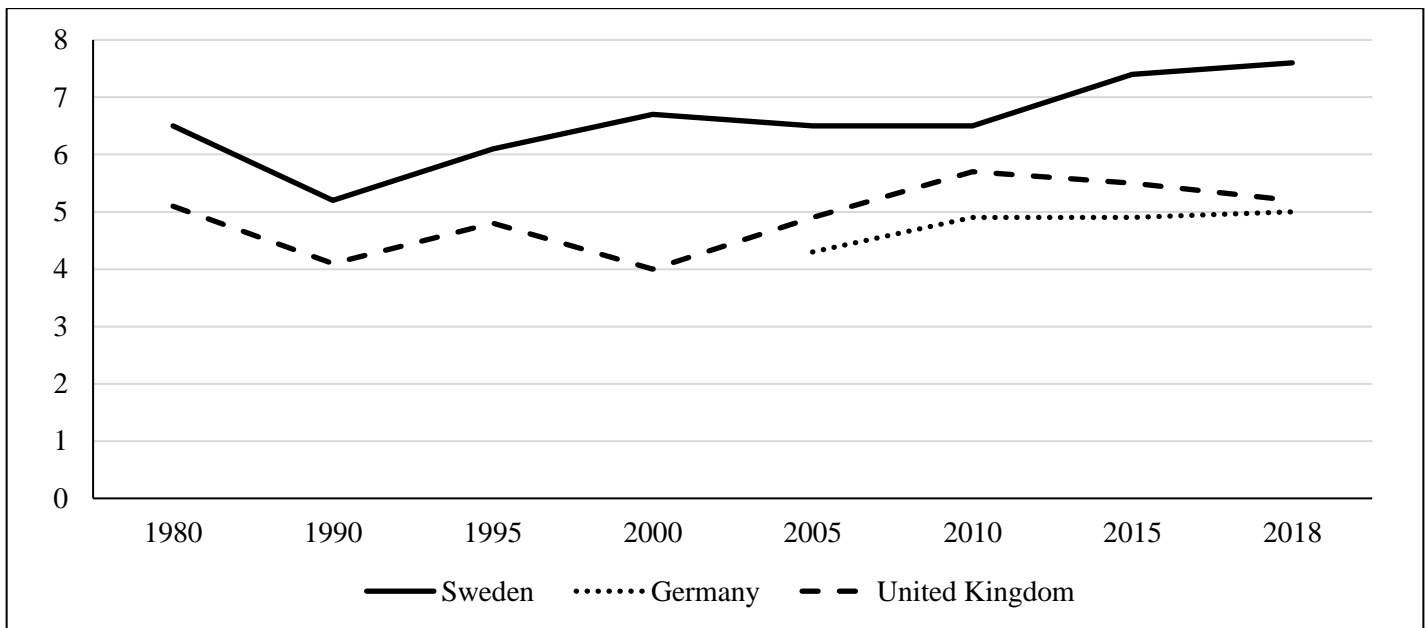

Figure 1: Public Spending on Education (% of GDP)

Source: World Bank, 2022.

Public spending on education includes direct expenditures on educational institutions as well as education-related government subsidies to households. In this sense, government expenditure on education includes expenditure on schools, universities and other public and private institutions that provide or support educational services. This indicator is shown as a percentage of GDP. The level of education expenditure shows the priority that governments give to education (OECD, 2022c). As shown in Figure 1, Sweden has a higher level of government expenditures on education compared to other countries and the expenditures have been on an upward trend since 1990 until today. The post-1990 education reforms transferred the supervision and financing of schools to local governments and facilitated the opening of state-funded private schools. After 1990, the number of private schools financed by the state and the number of students has increased day by day. Even though the number of private schools has increased, since these schools are financed by the state, there has been no decline in government expenditures on education; on the contrary, they have continued to increase. The aim here has been to give parents the right to choose between public and private schools and to ensure equality of opportunity by expanding education to the whole society.

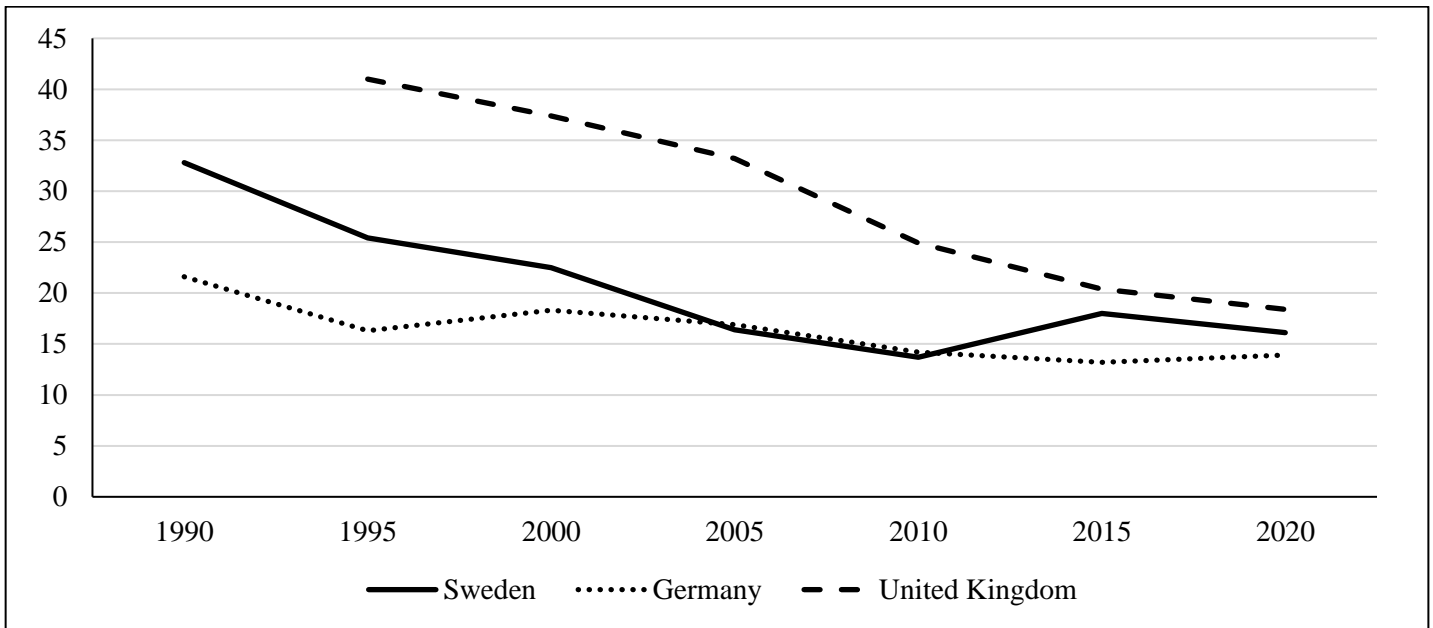

Figure 2: Adult Education Level-Below Upper Secondary (% of 25-64 Year-Olds)

Source: OECD, 2022a.

This indicator shows the proportion of the adult population aged 25-64 who have graduated from primary or secondary school and have not attended any school. The indicator is measured as a percentage of the population of the same age (OECD, 2022b). The rate of graduation below high school in Figure 2 is an important indicator of individuals' access to education and shows the numerical position of low-educated individuals in society over the years. Between 1990 and 2020, the rate in Sweden has been on a general decline, except for the period 2010-2015. The sharp increase in 2014 is thought to be due to the impact of the immigrant population. Sweden, which is in a more advantageous position compared to the UK in terms of the ratio, lags behind Germany in terms of the dissemination of education.

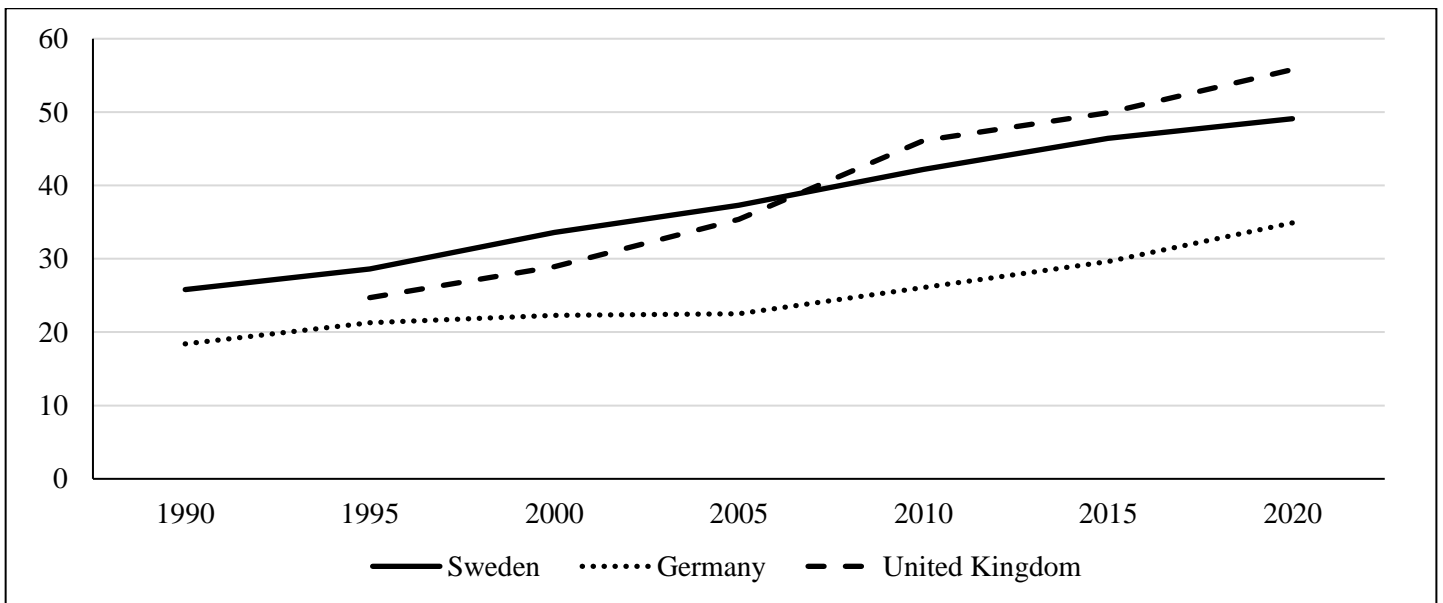

Figure 3: Population with Tertiary Education - 25-34 Year-Olds (% in Same Age Group)

Source: OECD, 2022a.

Higher education graduation rate for the population aged 25-34 is an important indicator of individuals' access to higher education and the numerical position of educated young people in society. An increase in this rate over the years means that equal opportunities and continuity in education are ensured. Figure 3 shows that between 1990 and 2020, Sweden's university graduation rate among the population aged 25-34 has nearly doubled and is ahead of Germany. This shows that Sweden attaches importance to higher education and expands opportunities to ensure equal opportunities in education.

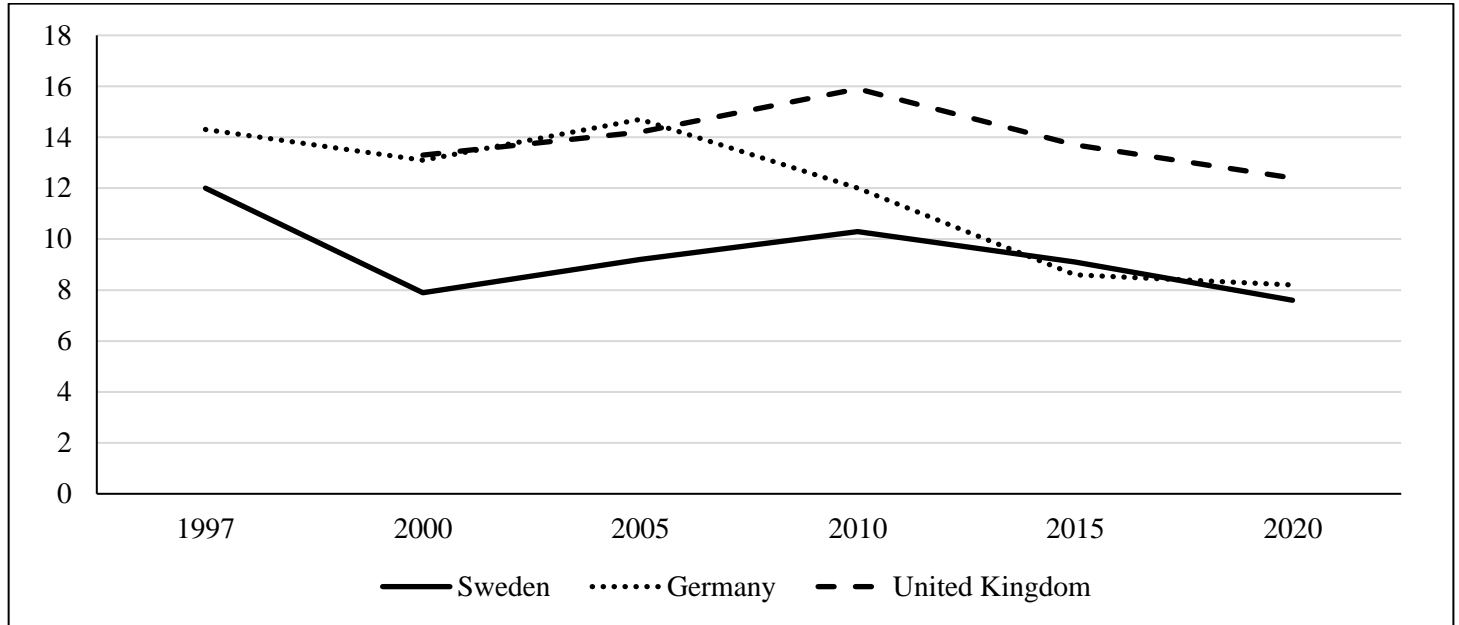

Figure 4: Youth Not in Employment, Education or Training-NEET (15-29 Year-Olds, % in Same Age Group)

Source: OECD, 2022a.

“The Youth not in Education, Employment or Training” (NEET) indicator shows the share of young people who are not in school and not in the labor market in their age group (OECD, 2022i). Figure 4 shows the NEET rates of the countries between 1997 and 2020, and the graph shows that Sweden has the lowest rate, even though it has experienced a period of ups and downs in the relevant period. The fact that the number of young people who are both not in school and not working in the labor market has a decreasing trend over the years is considered an indicator that young people's access to education has increased and that they have reached the opportunity for self-realization. Therefore, the existence of positive developments in ensuring equal opportunities and social justice is confirmed.

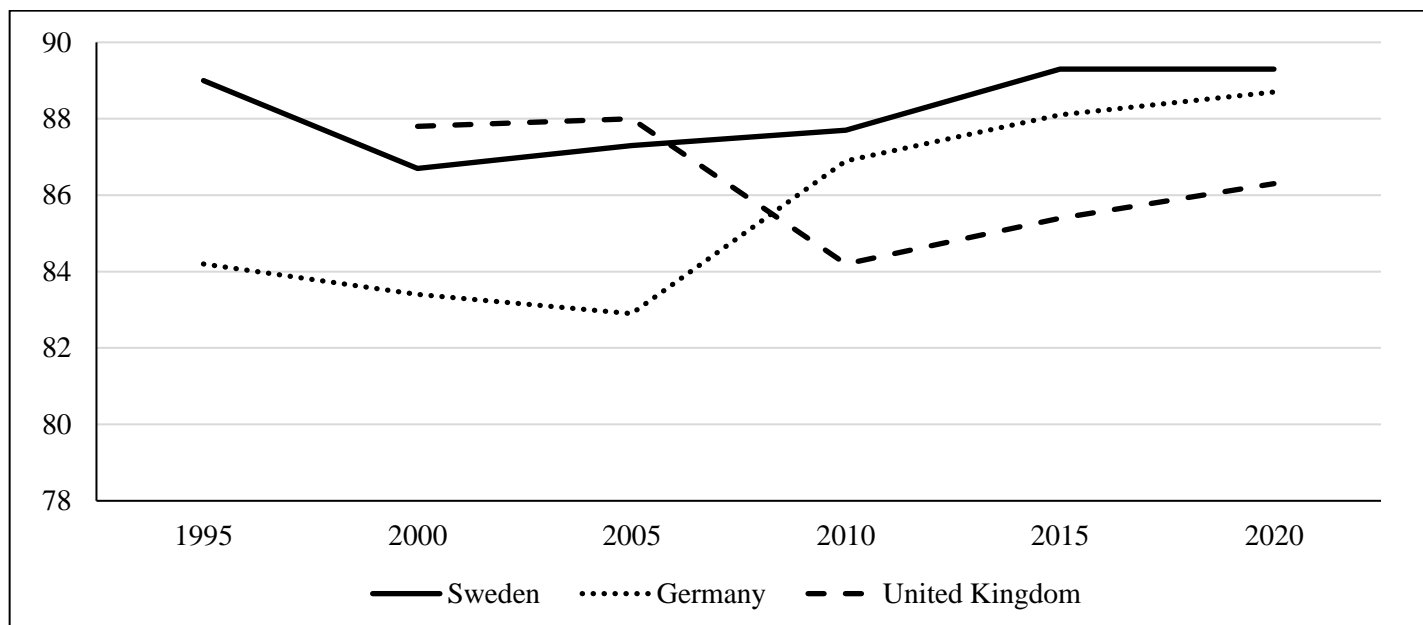

Figure 5: Employment by Education Level-Tertiary Education (% of 25-64 Year-Olds)

Source: OECD, 2022a.

Figure 5 shows the employment rate of university graduates among 25-64 year olds. Between 1995 and 2020, the employment rate of university graduates in Sweden ranges between 86-89%, which is quite advantageous compared to other countries. Being able to take part in the labor market after university education is an important indicator both for educated individuals to realize their own goals and for reducing socioeconomic inequalities. Otherwise, it would be to keep young people in the education process for a certain period of time and then let them down without providing them with job opportunities, which is accepted as an expression of social unrest and the failure to ensure social justice. In this sense, Sweden has increased the employment rate of university graduates after 2000, resulting in individual and social benefits from access to education. The less an individual's educational success depends on the socioeconomic status of his/her family and the more his/her vocational goal is influenced by his/her education, the greater the equality of opportunity. Sweden appears to be successful in this regard.

4. COMPARATIVE ANALYSIS OF SWEDISH HEALTH POLICIES IN TERMS OF SOCIAL JUSTICE

Another element of social justice is the equitable provision of health services. Inequalities in health services arise when the living conditions shaped by political, social and economic forces are disadvantageous. The social and economic policies implemented have an impact on how the living conditions of individuals will change positively or negatively from birth to death and whether they will be able to fully use their potential for self-realization throughout their lives. In this sense, affordable, inclusive and quality health services are important in terms of ensuring social justice. Therefore, in order to prevent health inequalities, public health policies should aim to provide high quality health services at the lowest possible costs, covering the largest possible population. In order to identify inequalities in health, some data in the OECD database are utilized (Schraad-Tischler, 2011:15-16).

If individuals' self-assessments of their personal health differ according to the income groups they are in, concerns arise about the equality of opportunity offered to ensure social justice. In other words, if individuals in the lowest income bracket

evaluate their health more negatively than those in higher income groups or if they feel less healthy than those in other income groups as a result of being in the low income group, it is thought that there is a negative impact on the equal distribution of health services. In this sense, in order to ensure social justice, individuals' good or bad evaluations of their personal health should be independent of the effect of their income group (Schraad-Tischler, 2011:36-37).

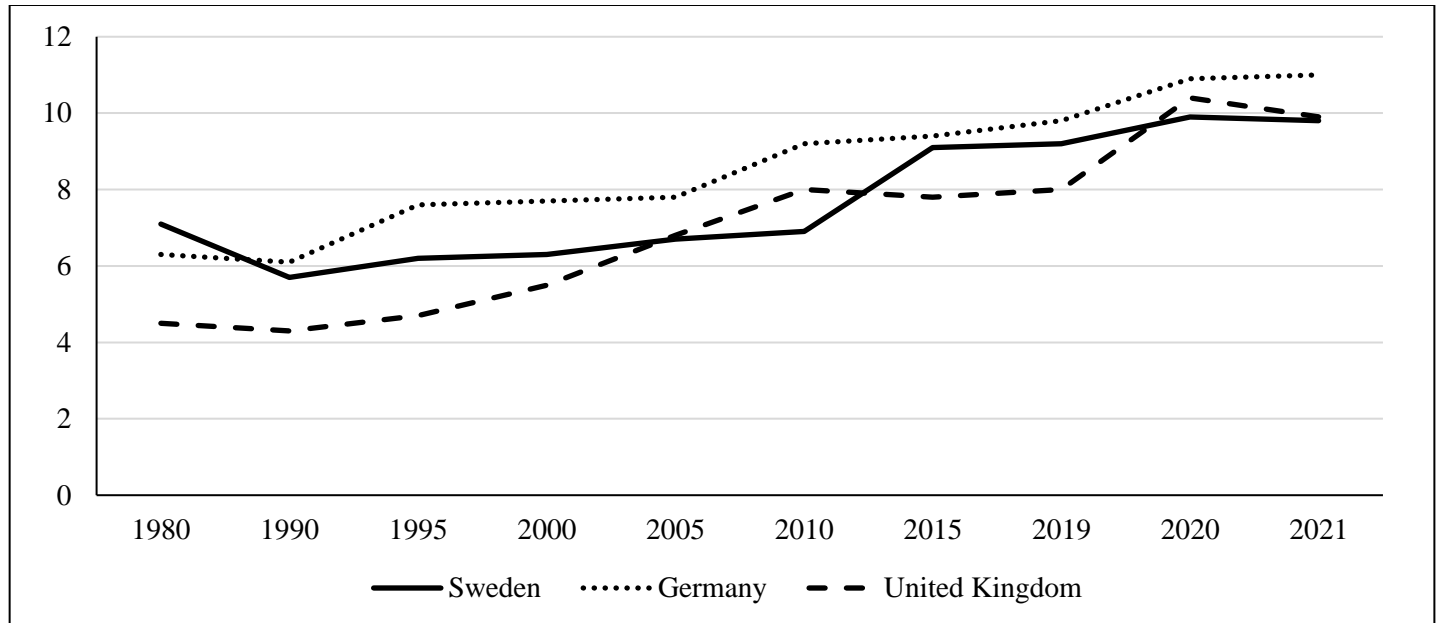

Figure 6: Total Government Health Spending (% of GDP)

Source: OECD, 2022a; OECD, 2003.

Total government health expenditure includes current government spending on health products and services, including aggregate services such as personal health care services (curative care services, rehabilitative care services, long-term care services, ancillary services and medical products), preventive and public health services. However, this expenditure item excludes expenditure on investments. This indicator is measured as a percentage of GDP (OECD, 2022e). Figure 6 shows the public health expenditures of countries between 1980-2021. According to the graph, it is seen that the Swedish health expenditure ratio is on an upward trend at a level similar to other countries. Although Sweden's health services are largely carried out by government health institutions, it is stated that there has been an increase in the number of private health institutions, especially after 2010. Especially after 2010, the sharp increase in the Swedish public health expenditure ratio draws attention.

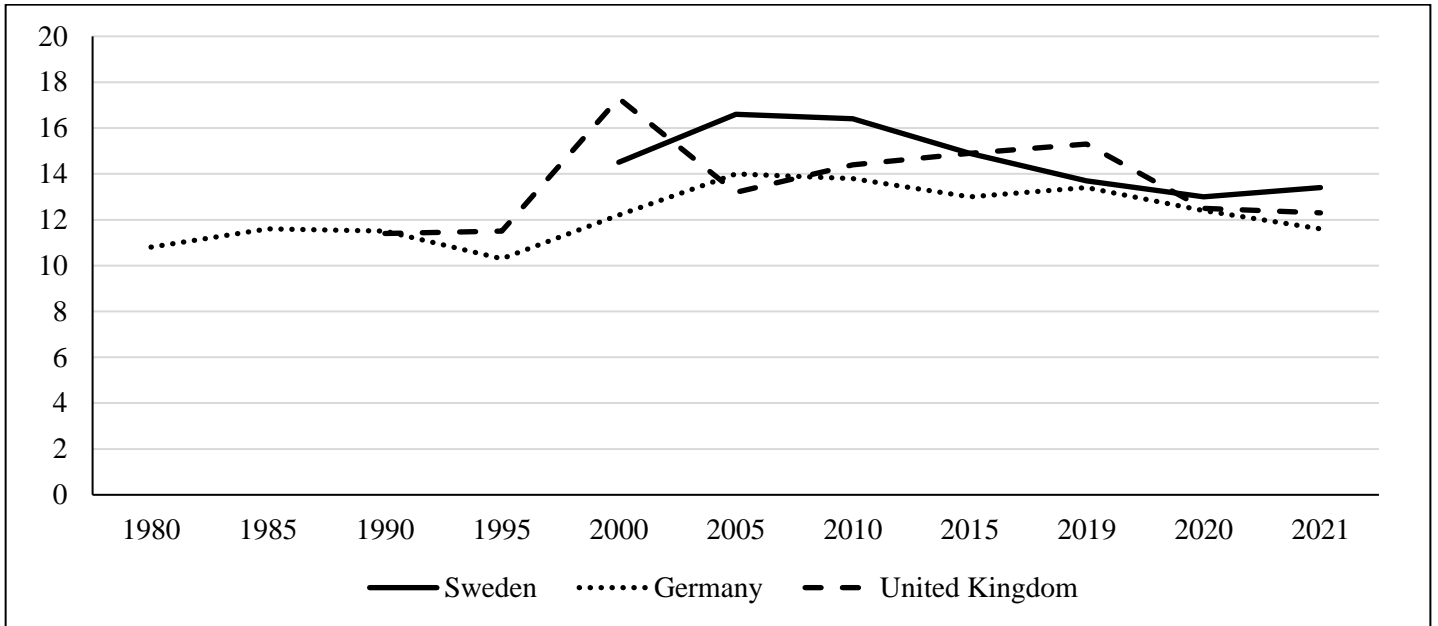

Figure 7: Out-of-Pocket Health Expenditures (% of Total Health Spending)

Source: OECD, 2022a.

In terms of financing of health services, it is stated that out-of-pocket health expenditures have a determining role in the use of health services and if these expenditures are high, the demand for health services will decrease. High out-of-pocket health expenditures may cause individuals with low income levels to become poorer and more importantly, individuals may postpone the use of health services even though they need them (Kılıç & Çalışkan, 2013:195-196). Out-of-pocket health expenditures include voluntary health insurance and out-of-pocket health payments made by households. The share of out-of-pocket health expenditures in total health expenditures is a data showing whether health services are inclusive and accessible. According to Figure 7, Sweden's out-of-pocket health expenditures increased in the 2005-2010 period and followed a decreasing trend between 2010-2020. During the pandemic period, it is observed that these expenditures increased and Sweden has a higher expenditure rate compared to other countries. When the decrease in out-of-pocket health expenditures in the last decade is evaluated together with the increase in total public health expenditures in the same period, it is thought that the inclusiveness and accessibility of health services have increased.

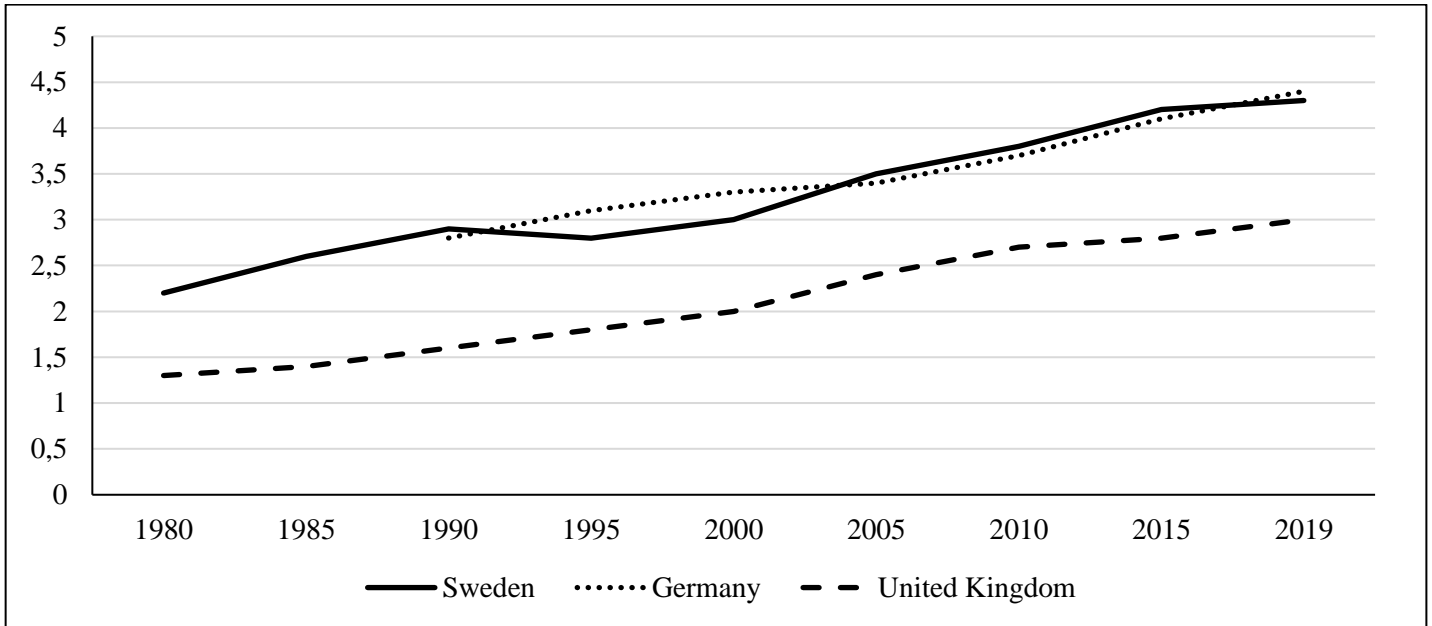

Figure 8: Doctors (Per 1000 Inhabitants)

Source: OECD, 2022a; World Bank, 2022; OECD, 2003.

Doctors are defined as specialised personnel who are responsible for providing direct and continuous health services to patients. This indicator is measured by the number of doctors per 1000 people (OECD, 2022d). The number of doctors, who have the highest responsibility among health professionals, determines the accessibility and inclusiveness of health services. Figure 8 shows the number of doctors per thousand people in countries between 1980-2019. According to the graph, although there has been an increase in the number of doctors in all three countries in the last forty years, it is understood that Sweden and Germany, which have similar values, have a much higher ratio of doctors than the UK. Therefore, considering the increase in the number of doctors, it is considered that the distribution, accessibility and inclusiveness of Swedish health services have made positive progress in terms of ensuring social justice.

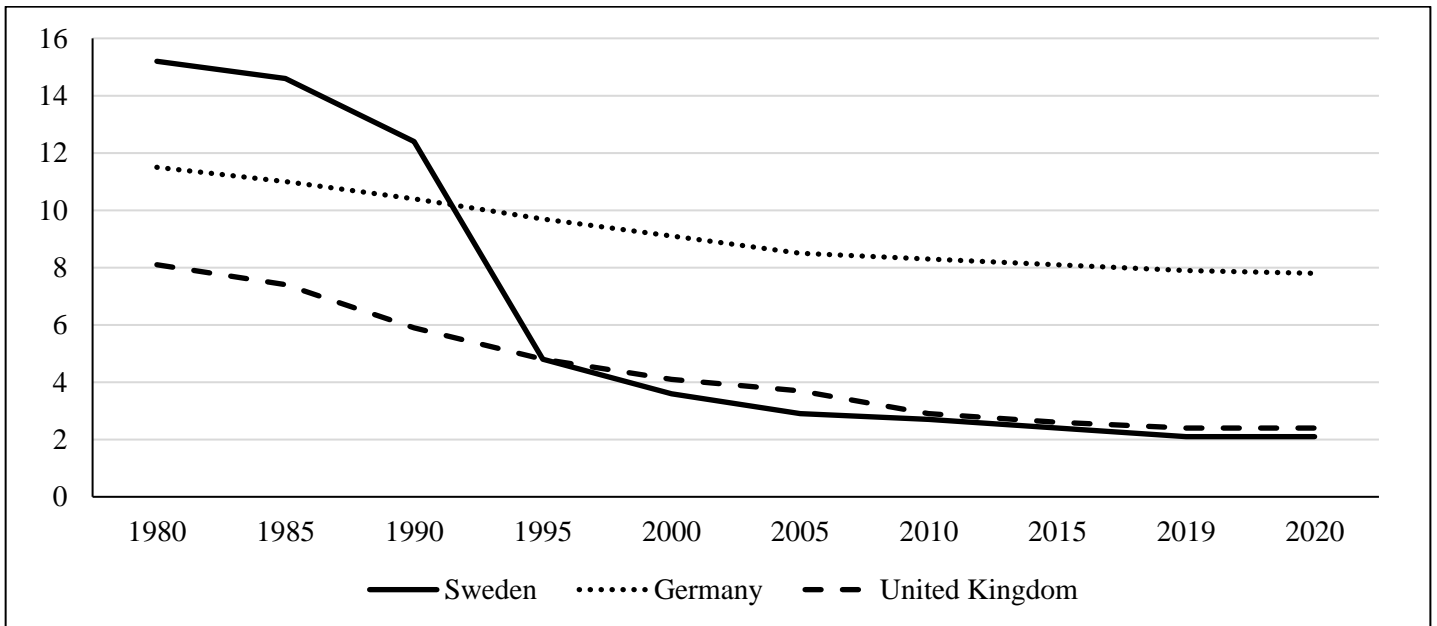

Figure 9: Hospital Beds (Per 1000 Inhabitants)

Source: OECD, 2022a.

The number of hospital beds refers to the number of beds in hospitals that are maintained and available for immediate use to serve inpatients. In this sense, hospital beds include therapeutic (or acute) care beds, rehabilitation care beds, long-term care beds and other beds in hospitals. This indicator is measured by the number of beds per thousand inhabitants (OECD, 2022f). While most health systems are inclusive, the quality of health services and ease of access to these services vary across countries. Self-financed private health institutions generally cater to the middle and upper classes, which are minorities in societies. Here, the distribution of the number of hospital beds between public and private institutions has an important place (Schraad-Tischler, 2011:34-35). It is important that the number of hospitals is adequate for the country's population in order to ensure that health services are inclusive, accessible and of high quality. Figure 9 shows the number of hospital beds per thousand inhabitants between 1980 and 2020. According to the graph, it is seen that Sweden lost its superior position between 1980-1990 in terms of the number of beds compared to other countries, and after 1990, the number of beds decreased rapidly and became the country with the lowest number of beds. In this sense, the fact that Sweden has such a statistic raises doubts about the adequacy of health services to ensure social justice in terms of bed capacity.

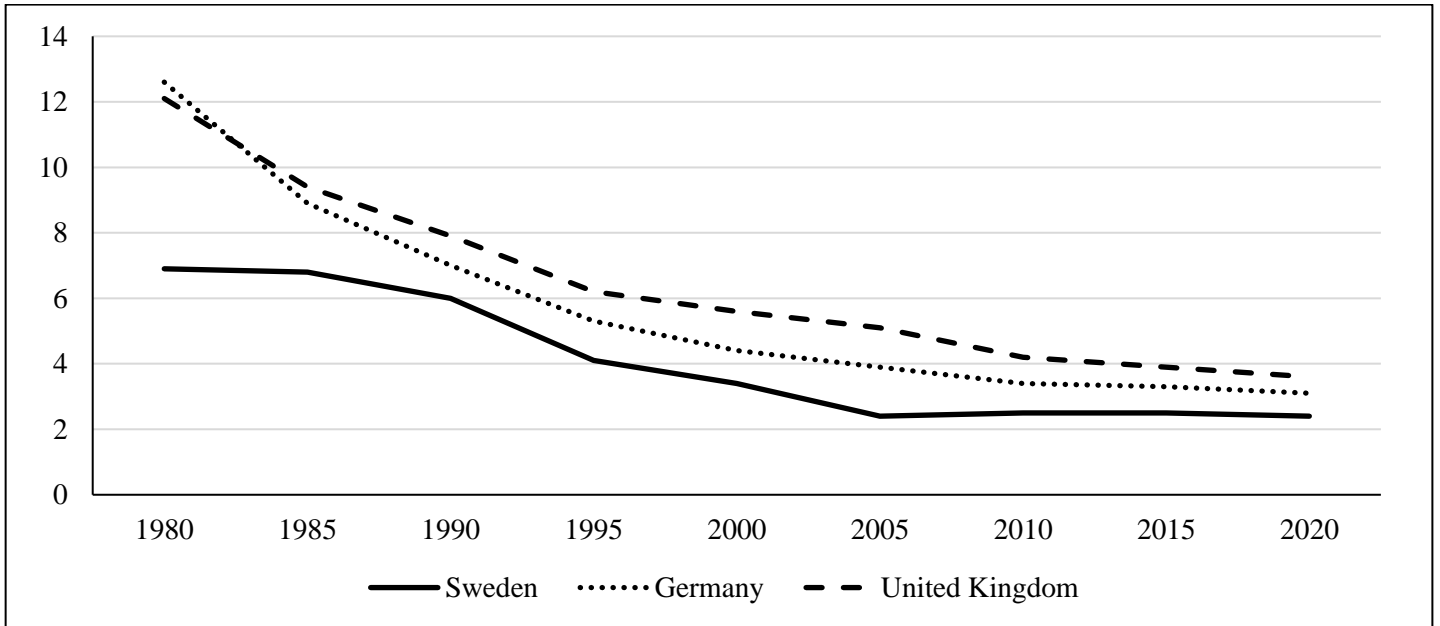

Figure 10: Infant Mortality Rates (Deaths/1 000 Live Births)

Source: OECD, 2022a.

Infant mortality rate is defined as the number of deaths of children under one year of age per 1000 live births (OECD, 2022g). Infant mortality rate is an important indicator for ensuring social justice in health activities. Among OECD countries, Sweden has one of the lowest infant mortality rates (Schraad-Tischler, 2011:36). As seen in Figure 10, infant mortality rates in Sweden have been realised both in a decreasing trend and at a lower level compared to other countries in the last forty years.

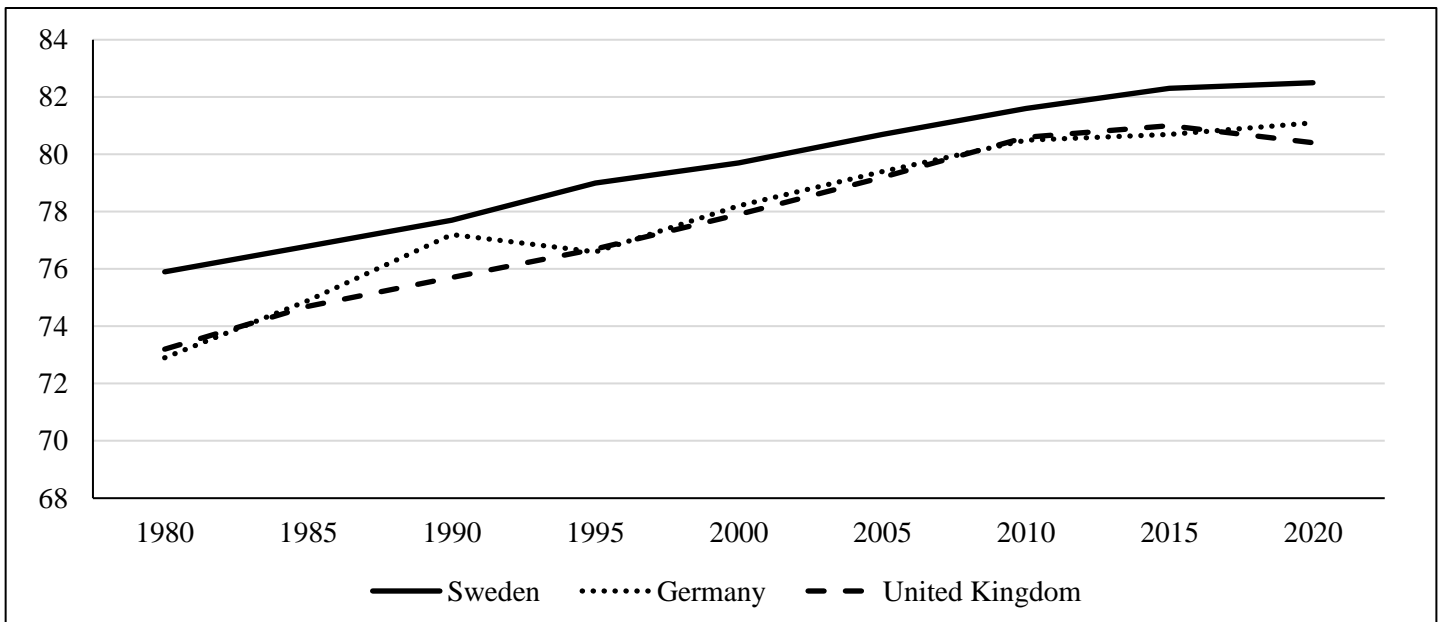

Figure 11: Life Expectancy at Birth (Years)

Source: OECD, 2022a.

Life expectancy at birth is an expectation of how many years a newborn baby will live on average if current mortality rates do not change. Life expectancy at birth is one of the most frequently used health status indicators, and in order to achieve

gains in this area, many factors such as higher living standards, better education, and greater access to quality health services need to be realised. This indicator is calculated in years (OECD, 2022h). Figure 11 shows that Sweden's life expectancy at birth between 1980 and 2020 is higher than that of other countries. This can be interpreted as higher living standards and more favourable access to education and health services in Sweden.

CONCLUSION

It is stated that the Swedish education system is based on the goal of equal opportunity in education in line with the welfare state approach. In the early 20th century, the Swedish education system was initially characterised by socioeconomic inequalities to the detriment of the children of workers. After the Second World War, with the development of the welfare state, both socioeconomic inequalities were eliminated and a compulsory education reform was carried out for the nationalisation and expansion of education in accordance with the aim of accessibility and equal distribution of education services. As a result of these reforms, it is stated that inequalities in education decreased until the 1990s. However, the globalisation process and neoliberal policies had an impact on Sweden as in the rest of the world, and the education system was decentralised in the 1980s and privatised in the 1990s. In order to ensure better quality and accessibility of education, the activities of private schools have been supported with state funds since the 1990s. As a result, the number of private schools and the number of enrolled students have increased continuously until today. While some argue that these moves have led to inequalities in education, others state that the Swedish education system still acts in accordance with the principle of equality. However, it is also stated that after the introduction of the private school and school choice reform, there has been socio-economic and ethnic segregation among schools and the Swedish education system has regressed in the ranking of OECD countries in terms of equality in the education system.

It is seen that the historical development process of Sweden's education policies is generally in line with the results of the comparative evaluation based on OECD and World Bank data. To evaluate Sweden's education policy in general in terms of ensuring social justice; the Swedish education system underwent a transformation after 1990 and the share of private schools in education services gradually increased in terms of the number of schools and students. Parents were given the right to choose private schools, which are fully financed by the state, in addition to public schools. The financing and supervision of both public and private schools have been transferred to local governments and government expenditures on education have tended to increase in the long run. In the long run, it is observed that the number of people with low education has decreased while the number of university graduates has increased, and on the other hand, the majority of higher education graduates are employed in the labour market. In this sense, it is considered that the efforts and results achieved in Sweden to ensure equality of opportunity in the field of education for individuals to realise themselves are more positive than in the UK and Germany. However, despite these efforts, it is also stated that second generation immigrant children are in a disadvantaged position compared to Swedish children in terms of access to higher education in Sweden.

When the Swedish health system is evaluated in terms of ensuring social justice, it is understood that it is the most stable service area in Sweden. It is stated that the equal, high quality and accessible characteristics of health services, which were nationalised with health reforms after the Second World War, have increased until today. Although there has been a low level of privatisation in the recent period, it is seen that the state plays a very active role in this regard. The fact that 77 out

of 83 health care institutions are state-owned and that the most advanced conditions are found in state university hospitals shows that the impact of post-1980 political changes on the Swedish health system is weak. In addition, the fact that everyone pays equal contributions for the use of health services, disadvantaged people and critically important health applications are exempted from this payment, and there is no obligation to pay tax in the use of health services shows that both the principle of equality and the principle of need are observed in health services. Providing quality and equally accessible health services to everyone, regardless of their income group, is important in terms of ensuring social justice. In this context, the fact that the organisation and management of health service providers in Sweden is left entirely to local and regional administrations and that local administrations are authorised in the financing and execution of health services shows that policies are formulated and executed by taking local needs into account. On the other hand, some studies claim that there are indications that there is an increase in the number of low socio-economic groups in Sweden who avoid seeking medical care even though they need health and care services. This avoidance of treatment may lead to aggravation of diseases and increase in health inequalities. It is also argued that individual co-payments for health care are a financial barrier for some people, thus undermining equity in access to health care.

It is seen that the historical development process of Sweden's health policies is generally in line with the results of the comparative evaluation based on OECD and World Bank data. If Sweden's health policy is evaluated in terms of ensuring social justice; Swedish health services are largely carried out and financed by public service organisations. Health services and employees were nationalised after the reform in 1969. The law enacted in 1982 aims to make health services fair, inclusive, high quality and accessible for all. When the post-1980 period is analysed, positive developments are observed in public health expenditures, out-of-pocket health expenditures, number of doctors, infant mortality rates, life expectancy at birth, in contrast to the negative situation in the number of hospital beds in Sweden. It is understood that Sweden has followed a more favourable course than the UK and Germany in terms of achieving the goals of being fair, inclusive, quality and accessible for health services and ensuring social justice. Of course, it should not be forgotten that the population situation, which plays an important role here, is in Sweden's advantageous position.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Agerholm, J., Bruce, D., Ponce de Leon, A. & Burström, B. (2013). Socioeconomic Differences in Healthcare Utilization, with and without Adjustment for Need: An Example from Stockholm, Sweden. *Scandinavian Journal Of Public Health*, 41(3), 318-325.
- Brannlund, A. & Edlund, J. (2020). Educational Achievement and Poor Mental Health in Sweden: The Role of Family Socioeconomic Resources. *Education Inquiry*, 11(1), 69-87.
- Burström, B. (2015). Sweden: Recent Changes in Welfare State Arrangements. *International Journal of Health Services*, 45(1), 87-104.
- Burström, B., Burström, K., Nilsson, G., Tomson, G., Whitehead, M. & Winblad, U. (2017). Equity Aspects of the Primary Health Care Choice Reform in Sweden: A Scoping Review. *International Journal for Equity in Health*, 16(1), 1-10.
- Daun, H. & Hansson, H. (2006). *Towards Comparative Equality but Persisting Inequality in Relation to the Ambitions of Swedish Education*. In A. Oduaran & H. S. Bhola (Eds.), *Widening Access to Education as Social Justice* (pp. 245-261). Dordrecht: Springer.
- Erixon Arreman, I. & Dovemark, M. (2018). Social Justice in Swedish Post-16 Education? New Preparatory Programmes. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 62(4), 570-585.
- Glennard, A. H. (2020). *The Swedish Health Care System*. In R. Tikkanen, R. Osborn, E. Mossialos, A. Djordjevic & G. Wharton (Eds.), *International Profiles of Health Care System* (pp. 181-189). London: The Commonwealth Fund.
- Kılıç, D. & Çalışkan, Z. (2013). Utilization of Health Care Services and the Behavioral Model. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS*, 2(2), 192-206.
- Magnusson, G., Göransson, K. & Lindqvist, G. (2019). Contextualizing Inclusive Education in Educational Policy: The Case of Sweden. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 5(2), 67-77.
- OECD. (2022a). OECD Data. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/>, Erişim tarihi: 21.07.2022.
- OECD. (2022b). Adult Education Level [Data Set]. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/eduatt/adult-education-level.htm#indicator-chart.>, Erişim tarihi: 21.07.2022.
- OECD. (2022c). Public Spending on Education [Data Set]. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/eduresource/public-spending-on-education.htm.>, Erişim tarihi: 21.07.2022.
- OECD. (2022d). Doctors [Data Set]. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/healthres/doctors.htm#indicator-chart.>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- OECD. (2022e). Health Spending [Data Set]. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm.>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- OECD. (2022f). Hospital Beds [Data Set]. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/healthqt/hospital-beds.htm.>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- OECD. (2022g). Infant Mortality Rates [Data Set]. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/healthstat/infant-mortality-rates.htm.>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- OECD. (2022h). Life Expectancy at Birth [Data Set]. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm.>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- OECD. (2022i). Youth Not in Employment, Education or Training [Data Set]. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/youthinac/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.htm.>, Erişim tarihi: 19.07.2022.
- OECD (2003). *Health at a Glance 2003: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing. Erişim adresi: https://doi.org/10.1787/health_glance-2003-en., Erişim tarihi: 21.02.2022.
- Rolfe, V. (2021). *Exploring Socioeconomic Inequality in Educational Opportunity and Outcomes in Sweden and Beyond* (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Gothenburg, Department of Education and Special Education, Gothenburg.
- Sachweh, P. (2016). *Social Justice and the Welfare State: Institutions, Outcomes, and Attitudes in Comparative Perspective*.

In C. Sabbagh & M. Schmitt (Eds.), *Handbook of Social Justice Theory and Research* (pp. 293-313). New York: Springer.

Schraad-Tischler, D. (2011). *Social Justice in the OECD—How Do the Member States Compare? Bertelsmann Stiftung Sustainable Governance Indicators 2011*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.

Sweden, (2002). Erişim adresi: <https://sweden.se/life/society/the-swedish-school-system.>, Erişim tarihi: 25.04.2022.

Thakur, M. S. M., Cerra, M. V., Horváth, M. B. & Keen, M. M. (2003). *Sweden's Welfare State: Can the Bumblebee Keep Flying?*. Washington: International Monetary Fund.

Westling Allodi, M. (2007). Equal Opportunities in Educational Systems: The Case of Sweden. *European Journal of Education*, 42(1), 133-146.

World Bank, (2022). World Bank Open Data. Erişim adresi: [https://data.worldbank.org/.](https://data.worldbank.org/), Erişim tarihi: 19.07.2022.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 03.04.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 29.07.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1464249

Doğrudan Yabancı Yatırım ve Uluslararası Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi:
Türkiye'den Ampirik Kanıtlar

Ahmet KADİROĞLU¹

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlar, ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkiyi 1984-2022 verilerini kullanarak belirlemek için bir ekonomik büyüme modeli kullanmaktadır. Johansen eşbütünleşme testi yaklaşımı, doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını incelemek için kullanılmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü test etmek için FMOLS, DOLS ve CCR katsayı tahminicileri kullanılmıştır. Sonuçlar, GSYH'nin bağımlı değişken olduğu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu ortaya koymuştur. Doğrudan yabancı yatırım girişleri ve ticari açıklık oranının, Türkiye'de uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırım çıkışları ise Türkiye ekonomisinde pozitif ancak önemsiz bir etkiye sahiptir. Türkiye örneği için ampirik sonuçlar, doğrudan yabancı yatırımların ve ticari açıklığın ev sahibi ülke için olumlu yayılma dışsallıkları yaratabileceğine dair beklentiyi doğrulamaktadır. Bu çalışma, güncel veriler kullanarak modele dâhil edilen göstergeler arasındaki dinamik ilişkiyi birlikte incelenmesinden dolayı literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Uluslararası Ticaret, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, Türkiye

Jel Kodu: F14, F15, F21

Impact of Foreign Direct Investment and International Trade on Economic Growth: Empirical
Evidence from Türkiye

Abstract

Traditional Western thought has considered historicity outside of Europe, usually not within its own unique social conditions; it has tried to understand and This study uses an economic growth model to determine the long-term relationship between foreign direct investment inflows and outflows, trade openness and economic growth in Türkiye using 1984-2022 data. The Johansen cointegration test approach was used to examine the existence of a long-run relationship between foreign direct investment, trade openness and economic growth. Then, FMOLS, DOLS and CCR coefficient estimators were used to test the direction and strength of the relationship between the variables. The results revealed that there was cointegration between the variables when GDP was the dependent variable. It has been determined that foreign direct investment inflows and trade openness rate have a significant and positive effect on long-term economic growth in Türkiye. On the other hand, foreign direct investment outflows have a positive but insignificant effect on the Turkish economy. Empirical results for the Turkish case confirm the expectation that foreign direct investments and trade openness can create positive spillover externalities for the host country. This study differs from other studies in the literature because it examines the dynamic relationship between the indicators included in the model using current data.

Keywords: Economic Integration, International Trade, Foreign Direct Investments, Economic Growth, Türkiye

Jel Codes: F14, F15, F21

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Rektörlük, Bingöl, Türkiye. E-posta: ahmetkadiroglu0@gmail.com Orcid no: 0000-0002-0818-5324

Atıf/Citation: Kadıroğlu, A. (2024), Doğrudan Yabancı Yatırım ve Uluslararası Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye'den Ampirik Kanıtlar, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 249-269.

Extended Abstract

Introduction

In recent years, FDI outflows have played an important role in promoting economic growth around the world. Theoretically, two ways in which FDI outflows stimulate the economic growth of the home country are explained. First, overseas investments can encourage the transfer of technology to the home country, which in turn can encourage domestic production. Second, FDI outflows allow domestic firms to enter new foreign markets and import cheaper inputs from the host country, so they can produce final goods at lower prices and in higher volumes. Based on the factors mentioned above, it is argued that foreign direct investment outflows have a strong relationship with the economic growth of the home country (Amin et al., 2022:665-666).

The potential impact on economic growth has been a dynamic and important issue in both international trade and economic development. Based on this, there are numerous studies in the trade growth literature examining the links between trade openness and economic growth. However, the focus of both developed and developing economies has turned to increasing the world's trade openness. Trade openness has several advantages; that is, it can increase easy export and import opportunities while creating an employment opportunity. It can also significantly increase economic growth. Neoclassical economists emphasized that trade is the main driver of economic growth and also argued that there is a strong and significant relationship between trade and economic growth. Given this importance, both developed and developing countries began to focus on increasing their output. For example, output increases the level of productivity and can meet the demand for goods and services, and this can increase with trade openness. Given this background, emerging market economies will subsequently become the “engine of new demand growth and spending power” in the world (Wilson & Purushothaman, 2003:3-4; Raghutla, 2020:1).

The relationship between foreign direct investments and economic growth has become one of the well-studied topics in the field of development economics, especially after the emergence of the endogenous growth model. Therefore, the research aim of this study is to examine the cointegration between foreign direct investment, trade openness and Türkiye's economic growth by applying the Johansen model. Findings obtained from data covering the period 1984-2022 show that there is a long-term relationship between foreign direct investment inflows, trade openness and economic growth. This study expands the international economics literature by contributing to models of the effects of foreign direct investment and international trade on economic growth.

Method

This research investigates the long-term effects of foreign direct investment and trade openness on economic growth in Türkiye. The analysis of empirical models is based on annual time series data for the period 1984-2022, taking into account the starting year of foreign direct investment outflow data. All data was obtained using the Worldbank Development Indicators (WDI) database.

This research investigates the long-term effects of foreign direct investment and trade openness on economic growth in Türkiye. To achieve this goal and follow the direction of the coefficients in the long term, the model carried out by Cao and Hsu (2020) was taken into account. The econometric model adopted for empirical research is expressed as follows:

$$GDP_t = f(DYY\dot{I}_t, DYYO_t, TAt) \quad (1)$$

$$\ln \log GDP_t = \alpha + \beta_1 \log DYY\dot{I}_t + \beta_2 \log DYYO_t + \beta_3 \log TAt \quad (2)$$

Here, FDI is divided into FDI and FDI measured by the value of FDI inflows and outflows expressed in current US dollars. Trade openness is presented by dividing the total export and import values expressed in current US Dollars by GDP. Economic growth is presented in real annual GDP values. On the other hand, α is the constant term, and β 's are the slope parameters.

This study adopted Johansen (1988) cointegration test to investigate the level of cointegration between the series. This test allows testing the number of cointegration relationships between series, which can be compared to the Engle-Granger test. A unique feature of the Johansen test is to detect several instances of cointegration in the series to overcome problems caused by carry-forward error. The primary condition of this test is that all variables in the model must be stationary at I(1). However, Johansen (1995) stated that it is irrelevant whether the pre-test of the variables shows them to be stationary at I(0) and I(1) (Johansen, 1988; Johansen & Juselius, 1990). This will emerge through the cointegration vector determined by the stationary variable (Pesaran & Smith, 1995; Pesaran et al., 2001). The equations of Trace (γ_{trace}) and Max-Eigenvalue (γ_{max}) test statistics used for the significance of vectors in the Johansen cointegration method are as follows (Chontanawat, 2020:662):

$$\lambda_{trace} = -T \cdot \sum_{i=1}^n \ln(1 - \lambda_i) \quad (3)$$

$$\lambda_{tmax} = -T \cdot \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (4)$$

The hypotheses created for these test statistics are as follows:

For trace test statistics; $H_0: r \leq r_0$, $H_1: r \geq r_0+1$

For Max-Eigenvalue test statistics; $H_0: r = r_0$, $H_1: r = r_0+1$

λ_i denotes the predictable ordered eigenvalue obtained from the calculated matrix, and T is the dimension of corrected lagged observations. The null hypothesis test, which determines that the cointegration vector is less than or equal to r as opposed to general substitution, is done with tracking statistics. The test in which the number of possible correlation vectors is r against the substitution of $r+1$ possible long-term correlation vectors is obtained with the maximum eigenvalue (Olorogun, 2023:8).

Pedroni (2000) first developed the FMOLS regression technique, which is a residual-based test that provides effective results for cointegrated variables. Additionally, FMOLS is considered a reliable estimate when the sample size is small. Hamit-Haggar (2012) eliminated the endogeneity and serial correlation problems between variables. Stock and Watson (1993) developed DOLS estimation. The DOLS estimator provides better results than the FMOLS estimator and eliminates the correlation between its regressors (Kao & Chiang, 2000:181). Establishing cointegration between series requires estimating the long-term coefficients of all variables in the model. Therefore, this study adopted FMOLS, DOLS, and CCR as instruments to investigate the extent of cointegration relationship between variables.

Result and Discussion

This study contributes to the literature on better understanding the long-term relationships between FDI, FDI, trade openness and economic growth. As a result of the analysis, it was concluded that international trade and foreign direct investment inflows are important determinants of economic activities in Türkiye. The findings obtained show that the relationship between foreign direct investment inflows, international trade and economic growth provides significant results with a positive coefficient and a 5% significance level, which is in line with the expectations of economic theory and literature. Since Türkiye has experienced stable economic growth in the last few decades and despite fluctuations in the volume of foreign direct investment, it is within the scope of an increasing trend, thus contributing positively to the economic growth of the country.

The study concluded that trade openness is an important determinant of economic growth in Türkiye. On the other hand, the study concluded that foreign direct investment outflows are not an important determinant of economic growth in Türkiye. Trade openness is vital for strengthening the bond between domestic and foreign investors to establish business relationships. Not only will trade openness and foreign direct investment stimulate economic growth or foreign direct investment will stimulate economic growth, but also market size, exchange rate, human capital, infrastructure, etc. It is intriguing for all investors that it also depends on other variables such as.

Therefore, the findings of this study have some important policy implications. It suggests that greater emphasis should be placed on appropriate policies to maintain a stable growth rate of foreign direct investment inflows and GDP in the long run. The leading sectors in which direct foreign investments are made in Türkiye can be listed as finance, manufacturing and energy, respectively. In this context, policy makers in Türkiye should promote the policies required for a sound macroeconomic stance, develop infrastructure for the manufacturing industry, further liberalize the financial sector, and provide an environment for sound international trade and smooth use of foreign investment in Türkiye.

It has been observed that foreign direct investment outflows do not have a significant effect on economic growth in Türkiye. In this regard, more care should be taken when choosing the sectors, countries and regions where foreign investments will be made. Türkiye's main target region within the scope of foreign investment is important in terms of both low wage advantages and minimizing production costs. On the other hand, encouraging Turkish businesses to expand further into developed sectors that provide high return potential could create a complementary effect of foreign direct investment outflows on the Turkish economy.

It is clear that international trade plays an important role in Türkiye's economic growth. This means that Türkiye should continue its foreign trade promotion strategies in the country in order to benefit more from international trade. In order to increase bilateral trade with neighboring countries, free trade policies such as reducing trade and tariff barriers and loosening trade barriers can be implemented. Developing infrastructure can facilitate foreign trade as well as uninterrupted foreign direct investment inflows. Other possible solutions may include increasing export incentives, such as tax refunds/discounts and refund payments.

GİRİŞ

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), denizaşırı ekonominin karlı birimlerine yatırım yapmanın en yaygın yoludur. Küresel ticaret ve ekonomik kalkınma için doğrudan yabancı yatırımlar çok önemli bir yoldur ve güvenilir bir yatırım şekli olarak kabul edilmektedir. Ekonomiyi geliştirmek, canlandırmak ve altyapı, imalat ve hizmet birimleri alanında istihdamı teşvik etmek için DYY önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir (Zreik, 2023:415). Doğrudan yabancı yatırım, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesine önemli katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, bu ekonomilerin yüksek büyüme oranlarına ulaşabilmeleri için DYY'lere ihtiyaçları vardır (Bakırtaş & Alpdoğan, 2020:202).

Doğrudan yabancı yatırım ve ticaret, gelişmekte olan ülkelerde genellikle ekonomik büyümenin önemli katalizörleri olarak görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar gelişmiş ülkelere teknoloji transferinin önemli bir aracıdır. Büyüme ve teknolojik gelişmeyi içselleştirerek açıklığa kavuşturan içsel büyüme teorisinde, doğrudan yabancı yatırım ve uluslararası ticaret, ileri teknolojilerin ve yenilikçi fikirlerin taşınmasının temel araçlarıdır. Doğrudan yabancı yatırım aynı zamanda ev sahibi ülkenin küresel ekonomiye entegrasyonunun geliştirilmesine de yardımcı olabilir. Doğrudan yabancı yatırım aynı zamanda yurt içi yatırımı teşvik eder ve ev sahibi ülkelerdeki beşeri sermaye ve kurumların iyileştirilmesini kolaylaştırır. Uluslararası ticaretin aynı zamanda ekonomik büyümenin bir aracı olduğu da bilinmektedir. Dış ticaret, üretimi karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkelere kaydırarak mal ve hizmetlerin daha verimli üretimini kolaylaştırmaktadır (Makki & Somwaru, 2004:795; Cao & Hsu, 2020:174).

DYY ve uluslararası ticaret, dış ekonomik ilişkiler alanındadır. Bu faaliyetler ekonomiyi olumlu ya da olumsuz farklı eğilimlerde etkilemektedir. Bu doğrultuda hem DYY'nin hem de dış ticaretin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin belirlenmesi ve buna göre uygun politikaların önerilmesi, ülkelerin yüksek ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme elde edebilmeleri için önemli bir önceliktir (Nguyen, C., 2020:323). Uluslararası ticaret bir ülkenin ekonomik büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır ve modern ekonomide hem uluslararası ticaret hem de ekonomik büyüme en popüler kavramlardır. Uluslararası ticaret terimi, nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için ülkeler arasında mal ve hizmetlerin alım satımını ifade etmek için kullanılmaktadır. Uluslararası ticaret, ülkelerin kendi ülkelerinde ürettikleri mal ve hizmetleri diğer ülkelere satmalarını sağlarken; ekonomik büyüme, ülke nüfusunun uzun bir süre boyunca sürdürülebilecek reel kişi başına gelirinin artmasına yardımcı olmaktadır (Ahamad, 2018:1624; Alotaibi vd., 2020:484).

Son yıllarda, doğrudan yabancı yatırım çıkışları, dünya çapında ekonomik büyüme teşvik etmede önemli bir rol oynamıştır. Teorik olarak, doğrudan yabancı yatırım çıkışları ana ülkenin ekonomik büyümesini iki yolla teşvik etmektedir. İlk olarak, yurt dışı yatırımlar, teknolojinin ana ülkeye transferini sağlamakta ve bu da yerli üretimi teşvik etmektedir. İkincisi, doğrudan yabancı yatırım çıkışları, yerli firmaların yeni dış pazarlara girmelerine ve ev sahibi ülkeden daha ucuz girdiler ithal etmelerine, böylece nihai malları daha düşük fiyatlarla ve daha yüksek hacimlerde üretebilmelerine olanak tanımaktadır. Yukarıda belirtilen faktörlere dayanarak, doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ana ülkenin ekonomik büyümesiyle güçlü bir ilişkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir (Amin vd., 2022:665-666).

Ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel etki, hem uluslararası ticarete hem de ekonomik kalkınmada dinamik ve önemli bir konu olmuştur. Buna dayanarak, ticari büyüme literatüründe ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıları inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerin odak

noktası, dünyanın ticari açıklığının artırılmasına yönelmiştir. Ticari açıklığın çeşitli avantajları vardır; istihdam fırsatı yaratırken kolay ihracat ve ithalat fırsatlarını artırabilir. Aynı zamanda ekonomik büyümeyi de önemli ölçüde artırabilir. Neoklasik iktisatçılar, ticari büyümenin ekonomik büyümenin ana itici gücü olduğunu vurgulamışlar ve ayrıca ticaret ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu önem göz önüne alındığında, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler çıktılarını artırmaya odaklanmıştır. Örneğin çıktı, üretkenlik düzeyini artırır; mal ve hizmetlere olan talebi karşılayabilir ve bu ticari açıklıkla birlikte artabilir. Bu arka plan göz önüne alındığında, yükselen piyasa ekonomileri daha sonra dünyadaki “yeni talep büyümesinin ve harcama gücünün motoru” haline gelecektir (Wilson & Purushothaman, 2003:3-4; Raghutla, 2020:1).

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, özellikle içsel büyüme modelinin ortaya çıkmasından sonra kalkınma ekonomisi alanında iyi çalışılan konulardan biri haline gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Johansen modelini uygulayarak doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve Türkiye'nin ekonomik büyümesi arasındaki eşbütünleşmeyi incelemektir. 1984-2022 dönemini kapsayan verilerden elde edilen bulgular, doğrudan yabancı yatırım girişleri, ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, doğrudan yabancı yatırımların ve uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin modellere katkıda bulunarak uluslararası ekonomi literatürünü genişletmektedir.

Bu çalışmanın geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir: makalenin bir sonraki bölümünde Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme süreci incelenmiştir; üçüncü bölümde ilgili literatür tartışılmaktadır; çalışmaya ait veri seti, ekonometrik model ve modelin özellikleri sonraki bölümde açıklanmaktadır; beşinci bölümde bulgular ile birlikte tartışma ve politika önerileri sunulmuş olup; son bölümde sonuç sunulmaktadır.

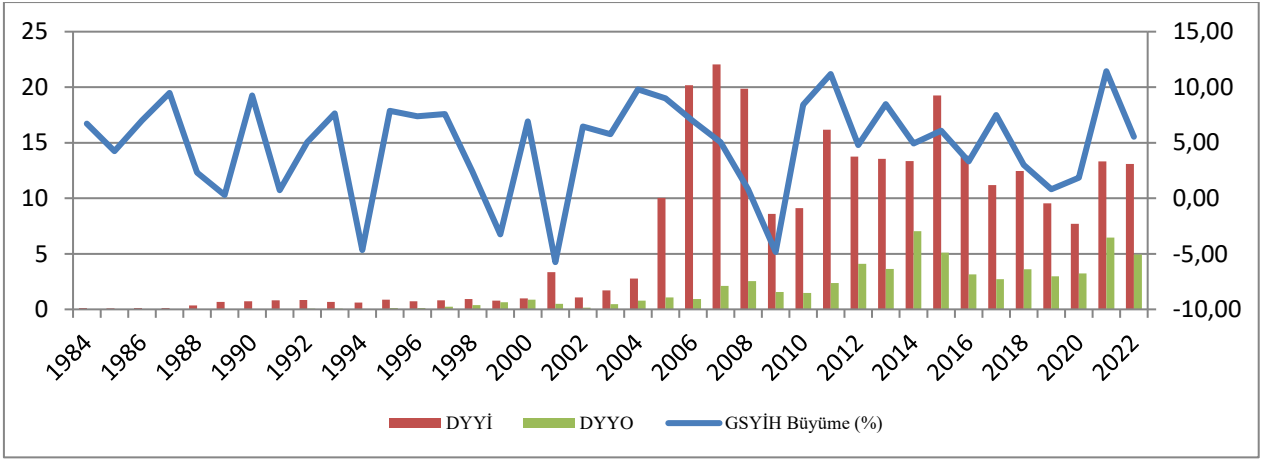
1. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM, ULUSLARARASI TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME

Türkiye’de faaliyet gösteren firmalar, sadece çok uluslu şirketler değil, aynı zamanda küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ’ler), dünya çapında birçok farklı ülkelerde büyük yatırımlarla çok çeşitli küresel endüstrilerde önemli bir rol oynamaktadır.

Şekil 1, Türkiye’de 1984’ten 2022’ye kadar GSYİH büyümesiyle ilişkili farklı DYYİ (Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri) ve DYYO (Doğrudan Yabancı Yatırım Çıktıları) eğilimlerini göstermektedir. DYYİ, yıllara göre dalgalanma göstermekle birlikte 2007’de yaklaşık 22 milyar \$’lık bir zirveye ulaştıktan sonra, takip eden yıllarda önemli bir düşüşe geçmiştir. Ayrıca 1990’lı yıllardan bu yana DYYO’larda dalgalı fakat yükseliş eğilimi görülmektedir. DYYO akışı, 2014’te yaklaşık 7 milyar \$ ile en yüksek noktaya ulaşmıştır.

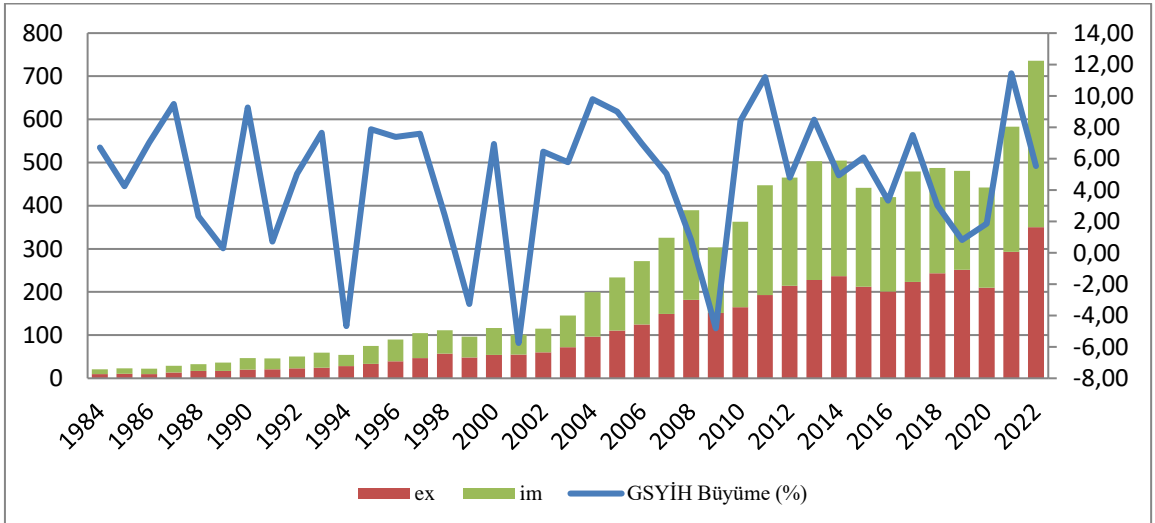
Türkiye’nin ekonomik büyüme süreci incelendiğinde belirli yıllarda yapısal kırılmaların yaşandığı görülmektedir. Örneğin 1990-2002 döneminde yaşanan ekonomik krizlerin temel nedeni siyasi istikrarsızlığın yaşanması ve bunun sonucu olarak orta ve uzun vadeli ekonomi politikaların mevcut olmaması olabilir. 1994 yılında yurtiçi faiz oranının düşük tutulmasından dolayı sermaye çıkışları yaşanmış olup bu da ekonomik büyümenin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur. Diğer taraftan 2001 yılında oluşan siyasi kriz tüm ülkeyi etkilemiş ve bu durum bir anda ekonomik krize dönüşmüştür. 2008 yılında meydana gelen yapısal değişimin nedeni ise 2008’de ABD’de yaşanan ve tüm dünyayı etkisi altına alan mortgage krizi olabilir.

DYYİ ve DYYO kalıpları ülkenin ekonomik yapısına göre farklılık göstermektedir. Türkiye’ye yönelik DYY’lerin çekilmesinde iki önemli unsurdan bahsedilebilir. Birincisi, Türkiye’nin yabancı yatırımı çeken faktör olarak bilinen doğal kaynaklara sahip olmasıdır. İkincisi, Türkiye’ye gelen sermaye akışının yapısında içeriye yönelik yabancı portföy yatırımları giderek artmıştır. Hızla artan gelir düzeylerinin bir sonucu olarak, Türkiye’deki firmalar üretim faaliyetlerini düşük ücret avantajına sahip ülkelere kaydırmış ve uluslararası ağlarını genişletmişlerdir. Aynı zamanda Türkiye’nin GSYİH büyüme oranı son 39 yılda dalgalanma göstermekle birlikte artış eğilimi göstermektedir. 2008 ve 2009’da olduğu gibi DYYİ düşüşünün ardından büyüme oranının düştüğü dönemler var, ancak bazen 1990’larda olduğu gibi DYYİ’de önemli bir artış olmasına rağmen ekonomik büyüme düşmeye devam etmiştir. Bu nedenle, DYYİ ve DYYO’nun ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisini dikkate almak kritik öneme sahiptir.

Şekil 1: 1984-2022 Döneminde Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve GSYH Büyümesi

Şekil 2’de uluslararası ticaretin, ihracat değerlerinin ve ithalat değerlerinin eğilimleri açıklanmaktadır. Genel olarak, ihracatın ve ithalatın toplamı zaman içinde istikrarlı bir şekilde artarken, GSYİH büyümesi güçlü bir şekilde dalgalanmış olup ve en yüksek noktasına 2013’te 957.799 milyar \$ değerine ulaşmıştır. 2014-2015 yıllarında hafif düşüşler yaşanmıştır; ancak 2021-2022 döneminde GSYİH büyüme oranında da önemli ölçüde artış görülmektedir. Diğer taraftan, ticari açıklık 1984-2022 döneminde dinamik bir eğilim sergilemektedir. Türkiye’de uluslararası ticaret ile ekonomik performans arasındaki bağlantıda uzun dönemli bir etkileşim söz konusu olabilir.

Şekil 2: 1984-2022 Döneminde Türkiye’de İhracat/İthalat ve GSYİH Büyümesi**2. LİTERATÜR TARAMASI**

Doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve ev sahibi ülkelerdeki ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomi literatüründeki en önemli konulardan biri olmayı sürdürmekte ve son yıllarda özellikle işsizlik sorunları ve teknolojik ilerleme eksikliği yaşayan ülkeler için yeniden ilgiyle karşılanmaktadır. Bir ülkenin ekonomisi her zaman dış yatırım ve dış ticaret gibi dış ekonomik faaliyetler aracılığıyla dünya ekonomisine bağlıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ev sahibi ülkenin ekonomik kalkınması arasındaki korelasyon, çeşitli araştırma çalışmalarının odak noktasıdır. Ampirik araştırma sonuçları tamamen tutarlı olmayabilir ancak ortak nokta, doğrudan yabancı yatırım ve uluslararası ticaretin ulusal ekonomik büyümeyle ilişkili olmasıdır. Geçmiş teorilere göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik kalkınma arasındaki nedensel ilişki her iki yönde de olabilir. Doğrudan yabancı yatırımlar liderliğindeki büyüme hipotezi, doğrudan yabancı yatırımların istihdam fırsatlarını artırdığını, teknoloji transferini ve sermaye stokunu kolaylaştırdığını belirtmektedir (Nguyen, H., 2020:324; Cao & Hsu, 2020:177). Doğrudan yabancı yatırım girişleri yatırım faaliyetlerini artırarak kişi başına düşen gelirden geçici bir artışa katkı sunarken, teknoloji transferi ve yayılma etkisinden dolayı ülke ekonomisinin ekonomik büyümesine olumlu yönde uzun vadeli etkisi olduğu düşünülmektedir (Ali & Xialing, 2017:212; Ali & Hussain, 2017:164).

Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ana ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki potansiyel etkilerine ilişkin iki teorik ekonomik görüş vardır. Bir yandan, doğrudan yabancı yatırım çıkışları yurt içi yatırımın ikamesi olarak algılanırken; bu da yurtdışı doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın, yurt içi yatırım fırsatlarını azaltmanın ve yurt içi üretimde düşüşe yol açmanın nedeni olduğu anlamına gelmektedir. Karşıt görüş ise doğrudan yabancı yatırım çıkışları ile yerli yatırım arasındaki ilişkinin tamamlayıcı olduğunu düşünmektedir. Yabancı iştiraklerin firma içi faaliyetlere katılması sayesinde, ana ülkedeki doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında yaşanan artışlar yurt içi üretimin artmasına katkıda bulunmaktadır. Yurt içi ekonomi aynı zamanda yurt dışında daha ucuz hammaddelere erişimden ve çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırım çıkışları yoluyla ücretlerin düşürülmesinden avantajlar elde etmekte ve bu da üretim verimliliğini artırmaktadır (Herzer, 2008:146).

Doğrudan yabancı yatırım, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen teorik ve ampirik literatür oldukça geniştir. Doğrudan yabancı yatırım ve uluslararası ticaret değişkenlerinin her ikisinin de ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, farklı örneklem dönemleri ve ekonometrik yöntemler kullanılarak çeşitli ülkeler için incelenmiştir.

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisini İnceleyen Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülkeler	Yöntem	Değişkenler
Falki, 2009	Pakistan (1980-2006)	Eşbütünlüşme Regresyon Durbin-Watson testi (CRDW)	-GSYH; -Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri; -Ticari Açıklık Oranı; -İşgücü; -Yurtiçi Sermaye Yatırımları
Anwar & Nguyen, 2010	Viyetnam (1996-2005)	İki aşamalı en küçük kareler (2SLS), üç aşamalı en küçük	- İl ekonomik büyüme oranı, -Kişibaşına GSYH; -Kişibaşına DYY; -Kamu

		kareler (3SLS) ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM)	Harcamaları; -Kişibaşına İhracat; -İhracatın GSYH Oranı; -Beşeri Sermaye; -Yurtiçi yatırımlar; -Kişibaşına Yurtiçi Yatırımlar; -Bin kişibaşına düşen Telefon; -Emek büyüme oranı; -Aylık ortalama ücret; -kalifiye işgücü oranı
Ray, 2012	Hindistan (1990-1991 /2010-2011)	Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi, Granger Nedensellik Testi	-GSYH Büyüme Oranı; -Doğrudan Yabancı Yatırımlar
Saqib vd., 2013	Pakistan (1981-2010)	Sıradan En Küçük Kareler (OLS) Yöntemi	-Kişibaşına GSYH; -Kişibaşına DYY; -Toplam Borç Servisleri; -Yurtiçi Tasarruf; -Enflasyon; -Ticari Açıklık Oranı
Aga, 2014	Türkiye (1980-2012)	Johansen Eş bütünleşme Testi, Sıradan En Küçük Kareler (OLS) Yöntemi	-Kişibaşına GSYH; -Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Yurtiçi Yatırımlar; -Ticari Açıklık Oranı
Adeyeye, 2016	Güney Afrika, Mısır, Nijerya, Kenya ve Orta Afrika Cumhuriyeti (1980-2013)	Sıradan en küçük kareler regresyonu (OLS) ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM)	-GSYH; -Brüt Sermaye Oluşumu; -İşgücü; -Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Beşeri Sermaye; -Uluslararası Teknoloji Transferi
Ali & Xialing, 2017	Pakistan (1991-2015)	Johansen eşbütünleşme analizi, Granger Nedensellik Analizi	-Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -İhracat; -İthalat; -GSYH
Agbo vd., 2018	Nijerya (1980-2012)	Sıradan en küçük kareler regresyonu (OLS)	-İhracat; -İthalat; -GSYH
Malefane & Odhiambo, 2018	Güney Afrika (1975-2014)	ARDL Zaman Serisi Yöntemi	-Kişibaşına GSYH; -Ticari Açıklık Oranı; -Yatırım; -Kamu Tüketim Harcamaları; -Enflasyon; -Finansal Kalkınma
Susilo, 2018	ABD (2000-2017)	Çoklu Regresyon Analizi, Sıradan En Küçük Kareler (OLS) Yöntemi	-Hanehalkı harcaması; -Sermaye Yatırım Harcaması; -Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Kamu Harcamaları; -İhracat; -İthalat
Alabi, 2019	Nijerya (1986-2017)	Regresyon Analizi	-GSYH; -Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Döviz Kuru Oranı; Faiz Oranı; Yurtiçi Yatırımlar;
Nguyen, C., 2020	Viyetnam (1997-2018)	Regresyon ve Korelasyon Analizi	-GSYH Büyüme Oranı; - Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Dış Yardımlar; -İhracat
Alotaibi vd., 2020	Suudi Arabistan (1980-2018)	Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme Analizi	-GSYH Büyüme Oranı; - Enflasyon; -İthalat; -İhracat
Yilmazer, 2010	Türkiye (1991Q1-2007Q3)	Granger Nedensellik analizi	-Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -İhracat; -İthalat; -GSYH

Şerefli, 2016	Türkiye (1975-2014)	Granger Nedensellik analizi	-GSYH Büyüme Oranı; -Dış Ticaret
Şahin, 2021	Türkiye, Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika (1998-2019)	Panel Granger Nedensellik Analizi ve Westerlund Panel eşbütünlüşme testi	-Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Ticari Açıklık; -GSYH Büyüme Oranı
Karaca vd., 2022	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye (1992-2019)	Westerlund Panel eşbütünlüşme testi ve Emirmahmutoglu-Kose (2011) Panel Nedensellik Testi	-Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Ticari Açıklık; -GSYH Büyüme Oranı
Güzel & Tünsoy, 2023	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Türkiye (1992-2017)	Panel Granger Nedensellik Analizi ve Driscoll-Kraay Panel Regresyon Analizi	-Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -İhracat; - İthalat
Acaravcı & Akyol, 2017	Türkiye (1998-2015)	Johansen eşbütünlüşme analizi, Granger Nedensellik Analizi	-Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -İhracat; - İthalat; -GSYH; Dışa Açıklık Oranı
Kılıç & Kızılkaya, 2023	Türkiye (1990-2020)	ARDL Zaman Serisi Yöntemi	-Kişibaşına GSYH; -Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Brüt Sabit Sermaye Oluşumu; - Enflasyon
Ekinci, 2011	Türkiye (1980-2010)	Granger Nedensellik Testi	-Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -GSYH Büyüme Oranı; -İstihdam Oranı
Köprücü, 2017	Türkiye (1981-2013)	Johansen Eşbütünlüşme Analizi	-Kişibaşına GSYH; -Doğrudan Yabancı Yatırımlar; -Beşeri Sermaye; -Dışa Açıklık Oranı; -Yurtiçi Yatırımlar; -Yerleşik Olmayanların Patent Başvuru Sayısı; - Yurtiçi Yatırımların GSYİH İçindeki Payı

Modern ekonomide artık yabancı ülkelere doğrudan yabancı yatırım enjekte etmekten ziyade doğrudan yabancı yatırımı çekmeye yönelik önemli bir vurgu yapılmaktadır. Bu, iyi işleyen bir finansal piyasanın doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması için önemli bir ön koşul olduğu anlamına gelmektedir. Doğrudan yabancı yatırım çıkışları aracılığıyla şirketler operasyonlarını genişletebilir ve uluslararası veya bölgesel çeşitlendirme olarak bilinen şeye girişebilirler (Azman-Saini vd., 2010; Akalpler & Adil, 2017).

Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin ampirik çalışmalar bulunmaktadır. DYYO'ların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisini sunan birçok çalışma mevcuttur. Ameer ve Xu (2017), doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının zaman serilerini kullanarak yaptıkları ampirik analiz sonucunda gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesine olumlu bir etki sunduğunu tespit etmişlerdir. Doğrudan yabancı yatırım girişleri gelişmiş ülke ekonomileri açısından farklılık göstermektedir. Diğer taraftan, doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışları ise gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından olumlu bir etki sunmaktadır (Ahmed & Ibrahim, 2019). Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının az sayıda gelişmekte olan ülkeyle sınırlı olmasına rağmen, diğer gelişmekte olan ülkelerin de destekleyici bir

uluslararası ortam ve uygun iç politikalarla sermaye ihracatçısı haline gelebilir (Bano & Tabbada, 2015).

Literatür taramasının özetine göre, doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarının tümü ekonomik büyümenin belirleyicileridir ve onu önemli ölçüde etkilemektedir. Şaşırtıcı bir şekilde, doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ana ülkeler üzerindeki potansiyel makroekonomik etkisine ilişkin çalışmalar azdır, çünkü mevcut literatür esas olarak firma ve endüstri düzeyinde makroekonomik verileri kullanan analizlere odaklanmıştır. Ancak doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye özellikle makroekonomik düzeyde olan araştırmalar sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın katkısı bu göstergeler arasındaki dinamik ilişkinin incelenmesidir. Ayrıca Johansen eş bütünleşme modelini kullanarak Türkiye için bu makro düzeydeki göstergeler arasında var olan eşbütünleşmeyi 1984-2022 dönemi için ampirik olarak inceleyerek; uzun dönemde değişkenler arasındaki katsayıların hangi yönde ve hangi düzeyde etkilendiklerini FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri ile tahmin edilecektir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu araştırma, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini araştırmaktadır. Ampirik modellerin analizi, doğrudan yabancı yatırım çıkışı verilerininin başlangıç yılı dikkate alınarak 1984-2022 dönemine ilişkin yıllık zaman serisi verilerine dayandırılmaktadır. Verilerin tümü Worldbank Development Indicators (WDI) veri tabanı kullanılarak elde edilmiştir. Tablo 2, incelenen değişkenlerin tanımını sunmaktadır.

Tablo 2: Değişken Açıklama

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
GDP	GSYH (current US\$)	WDI
DYYİ	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (BoP, current US\$)	WDI
DYYO	Doğrudan yabancı yatırım, net çıkışlar (BoP, current US\$)	WDI
TA	Ticari açıklık oranı	WDI

Bu araştırma, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini araştırmaktadır. Bu amaca ulaşmak ve uzun dönemde katsayıların yönünü takip etmek için, Cao ve Hsu (2020) tarafından gerçekleştirilen model dikkate alınmıştır. Ampirik araştırma için benimsenen ekonometrik model şu şekilde ifade edilmektedir:

$$GDP_t = f(DYYİ_t, DYYO_t, TA_t) \quad (1)$$

$$\ln \text{GDP}_t = \alpha + \beta_1 \ln \text{DYYİ}_t + \beta_2 \ln \text{DYYO}_t + \beta_3 \ln \text{TA}_t \quad (2)$$

Burada, DYY, güncel ABD Doları cinsinden ifade edilen doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarının değeriyle ölçülen DYYİ ve DYYO olarak ayrılmıştır. Ticari açıklık, güncel ABD Doları cinsinden ifade edilen toplam ihracat ve ithalat değerlerinin GSYİH'e bölünmesi ile sunulmuştur. Ekonomik büyüme, gerçek yıllık GSYİH değerleri ile sunulmaktadır. Diğer taraftan, α sabit terimdir ve β 'lar eğim parametreleridir.

Johansen eş bütünleşme testi bütün değişkenlerin aynı dereceden [I(1)] durağan olduğu ve zaman serilerinde çok sık

kullanılan testler arasında yer almaktadır. Zaman serisinin kullanıldığı bu çalışmada da serilerin tümü I(1) seviyesinde durağan olduğundan dolayı değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen (1988) eş bütünleşme testi ile sınanmıştır. Bu test, Engle-Granger testiyle karşılaştırılabilecek seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerinin sayısının test edilmesine olanak sağlar. İleriye taşınan hatadan kaynaklanan sorunları aşmak için serideki birkaç eşbütünleşme örneğini tespit etmek, Johansen testinin benzersiz bir özelliğidir. Bu testin birincil koşulu, modeldeki tüm değişkenlerin I(1)'de durağan olması gerekmektedir. Ancak Johansen (1995), değişkenlerin ön testinin I(0) ve I(1)'de durağan gösterip göstermemesinin konu dışı olduğunu belirtmiştir (Johansen, 1988; Johansen & Juselius, 1990). Bu, durağan değişkenin belirlediği eşbütünleşme vektörü aracılığıyla ortaya çıkacaktır (Pesaran vd. 1995; Pesaran vd. 2001). Johansen eşbütünleşme yönteminde vektörlerin anlamlılığı için kullanılan Trace (γ_{trace}) ve Max-Eigenvalue (γ_{max}) test istatistiklerinin denklemleri şu şekildedir (Chontanawat, 2020:662):

$$\lambda_{trace} = -T \cdot \sum_{i=1}^n \ln(1 - \lambda_i) \quad (3)$$

$$\lambda_{tmax} = -T \cdot \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (4)$$

Bu test istatistikleri için oluşturulan hipotezler ise aşağıdaki şekildedir:

Trace test istatistiği için; $H_0: r \leq r_0$, $H_1: r \geq r_0+1$

Max-Eigenvalue test istatistiği için; $H_0: r = r_0$, $H_1: r = r_0+1$

λ_i , hesaplanan matrizen elde edilen öngörülebilir sıralı özdeğeri belirtir ve T, düzeltilmiş gecikmeli gözlemlerin boyutudur. Eşbütünleşme vektörünün genel ikamenin aksine r'den küçük veya eşit olduğunu tespit eden sıfır hipotez testi, izleme istatistiği ile yapılır. Olası korelasyon vektörünün sayısının, r+1 olası uzun vadeli korelasyon vektörünün ikamesine karşı r olduğu test, maksimum özdeğer ile elde edilir (Olorogun, 2023:8).

Pedroni (2000), ilk olarak eşbütünleşik değişkenler için etkili sonuçlar sağlayan kalıntı bazlı bir test olan FMOLS regresyon tekniğini geliştirmiştir. Ayrıca FMOLS, örneklem büyüklüğü küçük olduğunda güvenilir bir tahmin olarak kabul edilir. Hamit-Haggar (2012) değişkenler arasındaki içsellik ve seri korelasyon sorunlarını ortadan kaldırmıştır. Stock ve Watson (1993), ise DOLS tahmini geliştirmiştir. DOLS tahmincisi, FMOLS tahmincisine göre daha iyi sonuçlar sağlar ve regresörleri arasındaki korelasyonu ortadan kaldırır (Kao & Chiang, 2000:181). Seriler arasında eşbütünleşmenin kurulması, modeldeki tüm değişkenlerin uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, bu çalışma, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin boyutunu araştırmak için tamamen değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS), dinamik sıradan en küçük kareler (DOLS) ve kanonik eşbütünleşme regresyonunu (CCR) araç olarak benimsemiştir.

3.1. Bulgular

Birim kök testi verilerde durağanlığın varlığını bulmak için kullanılır. Artırılmış Dickey Fuller Testi (ADF) ve Phillips-Perron Testi (PP), değişkenlerdeki (logGDP, logDYYI, logDYYO ve logTA) durağanlık durumunu doğrulayan birim kök testi için yapılmaktadır. ADF ve PP Testinin sonucu Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3: Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF Test		Phillips-Perron Test	
	Düzeyde	Birinci Farkta	Düzeyde	Birinci Farkta
logGDP	t-İstatistiği -1.7354 (0.4059)	t- İstatistiği -6.2974 (0.0000***)	t-İstatistiği -1.7354 (0.4059)	t- İstatistiği -6.2935 (0.0000***)
logDYYI	t- İstatistiği -1.6096 (0.4680)	t- İstatistiği -6.0718 (0.0000***)	t- İstatistiği -1.6273 (0.4592)	t- İstatistiği -6.0806 (0.0000***)
logDYYO	t- İstatistiği -2.4510 (0.1353)	t- İstatistiği -8.1110 (0.0000***)	t- İstatistiği -2.4316 (0.1402)	t- İstatistiği -9.3834 (0.0000***)
logTA	t- İstatistiği -0.3992 (0.8992)	t- İstatistiği -5.8805 (0.0000***)	t- İstatistiği 0.03733 (0.9791)	t- İstatistiği -6.0230 (0.0000***)

Not: (*)%10 düzeyinde anlamlı; (**) %5 düzeyinde anlamlı; (***) %1 düzeyinde anlamlı.

Birim Kök Testi, sahte regresyonu önlemek ve değişkenler arasındaki eşbütünlüşmeyi bulmak için kullanılan bir araçtır ve bu amaçla Artırılmış Dickey-Fuller ve Phillips-Perron Testi Testi yapılır. ADF ve PP Testinin sonucu tabloda gösterilmektedir. Her iki birim kök testi, tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmadığını ancak %1 anlamlılık düzeyinde birinci farkta durağan görüldüğünü doğrulamaktadır, böylece seriler I(1) düzeyine göre entegre edilmiş olup birim köklerin varlığına işaret etmektedir.

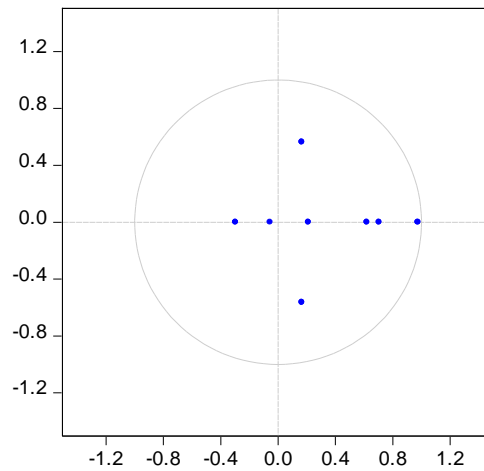
Tablo 4: En Uygun Gecikme Uzunluğu

k	FPE	AIC	SC	HQ
0	1.18e-05	0.006163	0.182109	0.067573
1	1.52e-07*	-4.355155*	-3.475422*	-4.048104*
2	1.97e-07	-4.132101	-2.548582	-3.579410
3	2.46e-07	-4.003130	-1.715825	-3.204799

Not: * kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir

Eşbütünlüşme test prosedüründen önce, eşbütünlüşmenin varlığının tespitinin analiz edilebilmesi için en uygun gecikme sayısının seçilmesi gerekmektedir. Bu süreçte, VAR için optimal gecikme uzunluğu kriterlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Optimum gecikme uzunluğu sonucu Tablo 4'te gösterilmektedir. Tabloda birden fazla seçim kriteri bulunmaktadır. Optimum gecikme uzunluğunun seçiminde Akaike bilgi kriterleri (AIC), Schwarz kriteri ve Hannan-Quinn kriteri uygulanmıştır. AIC, SC ve HQ'ya göre optimal gecikme uzunluğu 1'dir.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Grafik 1: AR Roots Grafiği

Grafik 1’de AR Roots grafiği sunulmuştur. Grafikte gösterildiği gibi modelde karakteristik polinomların ters kökleri dairenin içinde yer almaktadır. Bu karakteristik polinomların ters köklerinin daire içinde olması VAR Modelinin durağan bir model olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Tanısal Testler

Test	Otokorelasyon (LM-İst.)	Heteroskedasite (χ^2 -İst.)	Normallik (JB-İst.)
Statistic	1.2725	186.9442	9.2606
Prob.	0.2419	0.0713	0.3208

Tablo 5’te modele ait tanısal testler sunulmuştur. VAR modeline ait sonuçlarından elde edilen olasılık değeri %5’ten büyük olduğundan dolayı modelde Otokorelasyon sorununun olmadığı görülmektedir. VAR modellerinin temel varsayımı, artık terimlerin varyansının zaman içinde sabit kalması gerektiğidir; bu nedenle, White testinin uygulanması yoluyla değişen varyanslılığın kontrol edilmesi gerekmektedir. Elde edilen bulgulara göre olasılık değeri %5 önem düzeyinden büyük olduğu için modelde değişen varyans sorununun olmadığı belirlenmiştir. Diğer taraftan, Jarque-Bera test istatistiğinin sonuçları, VAR modelindeki ortak hataların normal dağıldığını göstermektedir.

İktisat teorisine göre, finans ve büyüme gibi belirli alt değişkenlerin uzun vadede ortaklaşa etkilenmesi beklenmektedir. Ancak ekonomide yaşanan öngörülen ya da öngörülemeyen koşullar bu değişkenlerin dengeden uzaklaşmasına neden olabilmekte; dolayısıyla ekonomik güçlerin veya hükümetin müdahalesinin dengeyi yeniden sağlaması beklenmektedir. Johansen Eşbütünleşme testi, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını analiz etmek için kullanılır. İki veya daha fazla değişken arasında uzun dönemli denge ilişkisi mevcut olduğunda eşbütünleşmenin gerçekleştiği söylenmektedir (Okafor vd., 2021:267).

Tablo 6: Johansen Eş Bütünleme Testi

Eigen Value	Trace Statistic	5% Critical Value	Prob.
0.834079	96.00152	47.85613	0.0000*
0.568789	34.92928	29.79707	0.0117*
0.160639	6.329947	15.49471	0.6565
0.010999	0.376054	3.841466	0.5397
Eigen Value	Max. Eigen Statistic	5% Critical Value	Prob.
0.834079	61.07224	27.58434	0.0000*
0.568789	28.59933	21.13162	0.0037*
0.160639	5.953893	14.26460	0.6191
0.010999	0.376054	3.841466	0.5397

Not: * sıfır hipotezinin 0,05 düzeyinde reddedildiğini gösterir. **MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p değerleri

Tablo 6'da Trace ve Max. Eigen İstatistikleri kullanılarak yapılan eşbütünleşme testinin test sonucu tablo halinde gösterilmiştir. Bulgular değişkenler arasında uzun dönemli ilişki dengesinin varlığını göstermiştir. Bu, test edilen değişkenler arasında yüzde 5 anlamlılık seviyesinde bir eşbütünleşme denkleminin mevcut olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını belirten alternatif hipotez bunun sonucunda kabul edilmiştir. Buna karşılık sıfır hipotezi yüzde 5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Dolayısıyla logGDP, logDYYI, logDYYO ve logTA arasında uzun vadeli denge ilişkileri mevcuttur.

Tablo 7: FMOLS, DOLS ve CCR Yöntemi ile Katsayı Tahmini

Değişken	Katsayı	Standard Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FMOLS				
logDYYİ	0.408001	0.042870	9.517206	0.0000
logDYYO	0.027784	0.017333	1.602971	0.1182
logTA	0.524688	0.251094	2.089610	0.0442
C	6.597770	0.337964	19.52213	0.0000
DOLS				
logDYYİ	0.428861	0.038554	11.12358	0.0000
logDYYO	0.012850	0.019931	0.644694	0.5255
logTA	0.634363	0.284261	2.231624	0.0357
C	6.349965	0.358476	17.71379	0.0000
CCR				
logDYYİ	0.411404	0.045668	9.008549	0.0000
logDYYO	0.024767	0.018930	1.308322	0.1995
logTA	0.570448	0.273432	2.086253	0.0445
C	6.514130	0.366825	17.75812	0.0000

Tablo 7, doğrudan yabancı yatırım girişleri, doğrudan yabancı yatırım çıkışları ve ticari açıklık oranının Türkiye ekonomisinin büyümesi üzerindeki etkisinin eşbütünleşme sonucunu göstermektedir. FMOLS katsayısına göre ekonomik büyüme; logDYYİ %1 oranında arttığında %0,40 ve logTA %1 arttığında %0.52 artmaktadır. DOLS katsayısına göre ekonomik büyüme; logDYYİ %1 oranında arttığında %0.42 ve logTA %1 arttığında %0.63 artış göstermiştir. CCR katsayısına göre ekonomik büyüme; logDYYİ %1 oranında arttığında %0.41 ve logTA %1 arttığında %0.57 artış göstermektedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının (logDDYO); FMOLS, DOLS ve CCR katsayı tahminlerine göre uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde ancak istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde ekonomik büyümede, doğrudan yabancı yatırım girişleri %1 oranında arttığında, FMOLS, DOLS ve CCR katsayılarında %0.40, %0.42 ve %0.41 yani kısaca ortalama %0.41 oranında ve ticari açıklık

oranında meydana gelecek %1 artış karşısında %0.52, %0.63 ve %0.57 yani ortalama %0.57 oranında artış meydana getirdiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, Türkiye’de 1984-2022 döneminde incelenen değişkenler arasında ekonomik büyümeyi en çok ticari açıklık oranı etkilerken; onu doğrudan yabancı yatırım girişleri takip etmiştir. Özetle, ticari açıklık oranı ve doğrudan yabancı yatırım girişleri Türkiye ekonomisini olumlu yönde etkilemektedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırım çıkışları aynı şekilde Türkiye ekonomisinin ekonomik faaliyetleri üzerinde pozitif ve önemsiz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Eş bütünleşme testi sonuçları, seriler arasındaki uzun vadeli bağlantıyı ifade ettiğinden, çalışmada, Türkiye’de GSYİH, doğrudan yabancı yatırım girişleri, doğrudan yabancı yatırım çıkışları ve ticari açıklık oranı değişkenleri arasındaki kısa vadeli dinamik bağı belirlemek için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılmıştır. Dolayısıyla, VECM sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur. Değişkenler arasında tespit edilen normalize edilmiş vektör şu şekilde yazılabilir:

$$GDP = 0.0360 - 0.0274GDP_{t-1} - 0.0393FDI_{t-1} + 0.0062FDO_{t-1} - 0.4141TA_{t-1}$$

Tablo 8: VECM(1) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları (Model 3)

Değişken	Katsayı	St. Hata	t-değeri
D(ECT)	-0.4157	0.1152	-3.6084**
D(GDP)	-0.0274	0.1828	-0.1501
D(FDI)	-0.0393	0.0558	-0.7056
D(FDO)	0.0062	0.0123	0.5092
D(TA)	-0.4141	0.2720	-1.5223
C	0.0360	0.0116	3.0910

Not:***%1, **%5 ve *%10 düzeyinde anlamlılık düzeyi ve t>|z| olasılığı temsil eder.

Hata düzeltme terimi negatif katsayıya sahiptir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu da doğrudan yabancı yatırım girişleri, doğrudan yabancı yatırım çıkışları ve ticari açıklığın Türkiye’de ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Ancak, ECT’nin değişim hızı 0.415’tir, bu da kısa dönemden uzun döneme dengeye geçişlerin her yıl %41.5 oranında düzeltildiğini göstermektedir.

3.2. Tartışma ve Politika Önerileri

Çalışmadan elde edilen ekonomik büyüme-doğrudan yabancı yatırım girişine ilişkin bulgular, Türkiye örneği üzerine yapılan Yılmaz vd (2011), Köprücü (2017), Ağır ve Rutbil, (2019), Bakırtaş ve Alpdoğan (2020), Azizov vd. (2023) çalışmaları destekler niteliktedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerine etkisini Irak’ta 2006-2015 dönemini inceleyen Ali ve Jameel (2021), Viyetnam ekonomisini inceleyen Nguyen (2022), Avrupa Birliğinin gelişmekte olan ülkelerini inceleyen Burlea-Schiopoiu vd. (2023), Nepal örneği üzerinden inceleyen Dahal vd. (2024) ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. Ticari açıklık oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yani uluslararası ticaretin teşviki ile ticari açıklık oranındaki artış ekonomik büyümenin artışına katkı sunacaktır. Bu bulgu; Türkiye örneği üzerine yapılan Atgür (2019), Buluş (2022), Çetin vd. (2023), Ülker (2023), Yağış (2024) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisini Gana ekonomisi üzerinde inceleyen Duodu ve Baidoo (2020), seçilmiş 6 asya ülkesi için araştıran Nguyen ve Bui (2021), Gana ve Nijerya ülkelerini ele alan Oppong-Baah vd. (2022) çalışmalarını desteklemektedir.

Türkiye’nin ekonomik gelişimi derinleşmeye devam ettikçe, yabancı yatırımlar belirli endüstrilerde daha fazla

yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan, doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'nin GSYİH büyümesi üzerinde açıkça olumlu etkisi vardır ve bu, geçmiş birkaç çalışmayla kanıtlanmıştır. Örneğin, Türkiye ekonomisi verileri kullanılarak, doğrudan yabancı yatırım artışının verimliliği artırarak ekonomik büyümeye yardımcı olabileceği bulunmuştur (Acaravcı & Akyol, 2017). Türkiye'de sermaye girişlerini ve yatırımları artırmak amacıyla, doğrudan yabancı yatırım girişlerinde üretim, altyapı ve finans yatırımları teşvik edilmektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin ekonomik yapılanmasının yeniden gündeme geldiği bu dönem ile birlikte ekonomik yapıyı iyileştirmek için doğrudan yabancı yatırımların doğru şekilde nasıl kullanılacağı ve ekonomik kalkınmanın yatırıma bağımlılığının nasıl azaltılacağı daha da önemli hale gelmiştir. Diğer taraftan ticari açıklık katsayısının pozitif olması, kapsamlı ticari açıklığın sürdürülebilir ekonomik büyüme için hayati önem taşıdığını göstermektedir.

Çalışma, ticari açıklığın Türkiye'deki ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna varmıştır. Diğer taraftan çalışma, doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının Türkiye'de ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olmadığını tespit etmiştir. Ticari açıklık, yerli ve yabancı yatırımcıların iş ilişkileri kurması için aralarındaki bağın güçlendirilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Sadece ticari açıklığın ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi teşvik etmeyeceği, aynı zamanda pazar büyüklüğü, döviz kuru, insan sermayesi, altyapı vb. gibi diğer değişkenlere de bağlı olması tüm yatırımcılar için önemli olabilmektedir.

Bu nedenle, bu çalışmanın bulgularının bazı önemli politika çıkarımları bulunmaktadır. Uzun dönemde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin, GSYH'nin istikrarlı bir büyüme oranını sürdürmek için uygun politikalara daha fazla vurgu yapılması gerektiğini sunmaktadır. Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların yapıldığı öncü sektörler sırasıyla finans, imalat ve enerji olarak sıralanabilir. Bu kapsamda Türkiye'deki politika yapıcılar, sağlam makroekonomik duruş için gereken politikaları teşvik etmeli, imalat sanayisine yönelik altyapı geliştirmeli, finans sektörünü daha da liberalleştirmeli ve Türkiye'de sağlam uluslararası ticaret ve yabancı yatırımın sorunsuz kullanımı için bir ortam sağlamalıdır. Son olarak hükümet, doğrudan yabancı yatırım girişlerine yönelik atılacak adımların adil ve etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamalıdır.

Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, dış yatırımların yapılmasında sektörlerin, yatırım yapılacak olan ülkelerin ve bölgelerin seçiminde daha dikkatli olunmalıdır. Türkiye'nin dış yatırım kapsamında ana hedef bölgesinin hem düşük ücret avantajları hem de üretim maliyetlerinin minimum düzeye indirilmesi açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan, Türk işletmelerinin yüksek getiri potansiyeli sağlayan gelişmiş sektörlerle daha fazla açılmalarının teşvik edilmesi, doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının Türkiye ekonomisi üzerinde tamamlayıcı bir etkisi olabilir.

Uluslararası ticaretin Türkiye'nin ekonomik büyümesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Bunun anlamı, Türkiye'nin uluslararası ticaretten daha fazla yararlanabilmesi için ülkede dış ticareti teşvik stratejilerine devam etmesi gerektiğidir. Komşu ülkelerle ikili ticaretin artabilmesi için ticaret ve tarife engellerinin azaltılması ve ticaret engellerinin gevşetilmesi gibi serbest ticaret politikaları uygulanabilir. Altyapının geliştirilmesi dış ticaretin yanı sıra kesintisiz doğrudan yabancı yatırım girişlerinin sağlanmasını da kolaylaştırabilir. Diğer olası çözümler arasında vergi iadesi/indirim ve iade ödemeleri gibi ihracata yönelik teşviklerin artırılması olabilir.

Türkiye için bulunan sonuçlar genelleştirilebilir ve doğrudan yabancı yatırımları çekme ve ticaretin serbestleştirilmesi konusunda ortak bir deneyimi paylaşan diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırılabilir.

SONUÇ

Bu makale, Türkiye'nin 1984-2022 dönemine ait yıllık zaman serisi verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırım, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmaktadır. Çalışmada uzun dönemli eş bütünleşmenin varlığını araştırmak amacı ile Johansen Eşbütünleşme yöntemi belirlenmiş olup; bağımsız değişkenlerin Türkiye'nin uzun dönemde ekonomik büyümesine hangi yönde ve ne derecede etki ettiğini belirlemek için ise FMOLS, DOLS ve CCR katsayı tahminicileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, doğrudan yabancı yatırım ve uluslararası ticaretin uzun vadede GSYİH büyümesi üzerindeki potansiyel etkilerine dair kanıtlar bulunmuştur.

Çalışmada Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası ticaret ve ekonomik faaliyetlere ilişkin çeşitli kavramsal konular tartışılmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası ticaret ve ekonomik büyümeye ilişkin yapılan bazı ampirik çalışmalar da gözden geçirilmiştir.

Bu çalışma, DYYİ, DYYO, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkilerin daha iyi anlaşılmasıyla ilgili literatüre katkıda bulunmaktadır. Yapılan analizler sonucunda, uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinin Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgular, doğrudan yabancı yatırım girişleri, uluslararası ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonomi teorisi ve literatür beklentilerinin paralelinde pozitif katsayı ve %5 önem düzeyinde anlamlı sonuçlar sunmaktadır. Türkiye son birkaç on yılda istikrarlı bir ekonomik büyüme yaşadığından ve doğrudan yabancı yatırım hacminde dalgalanmalar yaşanmasına rağmen artış trendi kapsamında yer aldığı için doğrudan yabancı yatırım girişleri ve uluslararası ticaret ülkenin ekonomik büyümesine olumlu yönde katkı sunmaktadır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbas, Q., Akbar, S., Nasir, A. S., Ullah, H. A. & Naseem, M. A. (2011). Impact of Foreign Direct Investment on Gross Domestic Product. *Global Journal of Management and Business Research*, 11(8), 35-40.
- Abu-Eideh, O. M. (2014). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Palestine: An Econometric Study of the Period (1994-2013). *European Journal of Business and Management*, 6(21), 61-88.
- Acaravcı, A. & Akyol, M. (2017). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.
- Adeyeye, O. P. (2016). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Africa. *Problems and Perspectives in Management*, 2016, 14(2), 289-297.
- Aga, A. A. K. (2014). The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: A Case Study of Turkey 1980-2012. *International Journal of Economics and Finance*, 6(7), 71-84.
- Agbo, E. I., Agu, A. E. & Eze, L. O. (2018). Impact of International Trade on the Economic Growth of Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 10(18), 22-30.
- Ahamad, M. H. (2018). Impact of International Trade on Economic Growth in Bangladesh. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 7(11), 1624-1627.
- Ahmed, Y. A. & Ibrahim, R. R. (2019). The Impact of FDI Inflows and Outflows on Economic Growth: An Empirical Study of Some Developed and Developing Countries. *Journal of University of Raparin*, 6(1), 129-157.
- Akalpler, E. & Adil, H. (2017). The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Singapore Between 1980 and 2014. *Eurasian Economic Review*, 7, 435-450.
- Alabi, K. O. (2019). The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Nigeria Experience. *Open Journal of Applied Sciences*, 9(5), 372-385.
- Ali, N. & Hussain, H. (2017). Impact of Foreign Direct Investment on the Economic Growth of Pakistan. *American Journal of Economics*, 7(4), 163-170.
- Ali, S. H. & Jameel, S. A. (2021). The Impact of Foreign Direct Investment on Gross Domestic Product in Iraq During the Period (2006-2015). *Academic Journal of Nawroz University*, 10(1), 382-397.
- Ali, N. & Xialing, L. (2017). Foreign Direct Investment, International Trade and Economic Growth in Pakistan's Economic Perspective. *American Journal of Economics*, 7(5), 211-215.
- Alotaibi, M. E., Almohaimeed, M. A. & Alharbi, W. M. (2020). The Impact of International Trade on Economic Growth. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 16(11), 484-501.
- Ameer, W. & Xu, H. (2017). The Long-Run Effect of Inward and Outward Foreign Direct Investment on Economic Growth: Evidence from Developing Economies. *Review of Innovation and Competitiveness: A Journal of Economic and Social Research*, 3(2), 5-24.
- Amin, A., Anwar, S. & Liu, X. H. (2022). Outward Foreign Direct Investment and Economic Growth in Romania: Evidence from Non-Linear ARDL Approach. *International Journal of Finance & Economics*, 27(1), 665-677.
- Anwar, S. & Nguyen, L. P. (2010). Foreign Direct Investment and Economic Growth in Vietnam. *Asia Pacific Business Review*, 16(1-2), 183-202.
- Atgür, M. (2019). Finansal Gelişme, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 553-572.
- Athukorala, P. P. A. W. (2003). The Impact of Foreign Direct Investment for Economic Growth: A Case Study in Sri Lanka. *9th International Conference on Sri Lanka Studies 2003*, 92, 1-21.
- Azizov, M., Bilan, Y., Jabiyev, F., Alirzayev, E. & Heyderova, A. (2023). The Impact of Foreign Direct Investment on GDP Growth: The Case of Turkey. *Investment Management and Financial Innovations*, 20(4), 50-59.
- Azman-Saini, W. N. W., Law, S. H. & Ahmad, A. H. (2010). FDI and Economic Growth: New Evidence on the Role of Financial Markets. *Economics letters*, 107(2), 211-213.

- Bakırtas, T. & Alpdogan, H. (2020). Foreign Direct Investment and Economic Growth in the BRIC-T Countries: A Panel Data Analysis. *Review of Management & Economic Engineering*, 19(2), 200-221.
- Bano, S. & Tabbada, J. (2015). Foreign Direct Investment Outflows: Asian Developing Countries. *Journal of Economic Integration*, 30(2), 359-398.
- Barrell, R. & Pain, N. (1996). An Econometric Analysis of US Foreign Direct Investment. *The Review of Economics and Statistics*, 78(2), 200-207.
- Bayar, Y. (2014). Effects of Foreign Direct Investment Inflows and Domestic Investment on Economic Growth: Evidence from Turkey. *International Journal of Economics and Finance*, 6(4), 69-78.
- Buluş, C. (2022). Doğrudan Yabancı Yatırımların ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: CESEE Ülkeleri Örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2085-2102. Doi: <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1008560>
- Burlea-Schiopoiu, A., Brostescu, S. & Popescu, L. (2023). The Impact of Foreign Direct Investment on the Economic Development of Emerging Countries of the European Union. *International Journal of Finance & Economics*, 28(2), 2148-2177. Doi: <https://doi.org/10.1002/ijfe.2530>
- Cao, T. L. & Hsu, J. (2020). Asymmetric Impact of FDI and International Trade on Economic Growth: Empirical Evidence from Taiwan. *Journal of Economics and Management*, 16, 173-191.
- Chontanawat, J. (2020). Relationship Between Energy Consumption, CO2 Emission and Economic Growth in ASEAN: Cointegration and Causality Model. *Energy Reports*, 6, 660–665. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.egy.2019.09.046>
- Çetin, M., Can, A. & Kapçak, S. (2023). Ticari Dışa Açıklık-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Analiz: Türkiye İçin Ampirik Bir Kanıt. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(1), 61-73. <https://doi.org/10.56337/sbm.1173051>
- Dahal, A. K. Bhattarai, G. & Budhathoki, P. B. (2024). Impact of Foreign Trade and Foreign Direct Investment on Economic Growth: Empirical Insights from Nepal. *Problems and Perspectives in Management*, 22(1), 390-400. Doi: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.22\(1\).2024.32](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.22(1).2024.32)
- Duodu, E. & Baidoo, S. T. (2020). How Does Quality of Institutions Affect the Impact of Trade Openness on Economic Growth of Ghana? *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 1812258. Doi: <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1812258>
- Ekinci, A. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 71-96.
- Falki, N. (2009). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Pakistan. *International Review of Business Research Papers*, 5(5), 110-120.
- Güzel, A. & Tünsoy, O. (2023). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret İlişkisi: BRICS Ülkeleri ile Türkiye Üzerine Bir Nedensellik Araştırması. *Third Sector Social Economic Review*, 58(2), 1359-1377.
- Hamit-Haggar M. (2012). Greenhouse Gas Emissions, Energy Consumption and Economic Growth: A Panel Cointegration Analysis from Canadian industrial Sector Perspective. *Energy Econ*, 34(1), 358-64. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.06.005>.
- Herzer, D. (2008). The Long-Run Relationship Between Outward FDI and Domestic Output: Evidence from Panel Data. *Economics Letters*, 100(1), 146-149.
- Hye, Q. M. A., Wizarat, S. & Lau, W. Y. (2016). The Impact of Trade Openness on Economic Growth in China: An Empirical Analysis. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 3(3), 27-37.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2), 231–254.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*. Oxford University Press.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169–210.
- Kao, C. & Chiang, M. H. (2000). On the Estimation And Inference of A Cointegrated Regression in Panel Data. *Advances in Econometrics*, 15, 179-222. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15007-8](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15007-8).

- Karaca, T., Güney, N. & Hopoğlu, S. (2022). Ticari Dışa Açıklık-Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 109-146.
- Kılıç, T. F. & Kızılkaya, O. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: ARDL Yönteminden Ampirik Kanıtlar. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 41-61.
- Köprücü, Y. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 105-122.
- İslam, M. S. (2021). Is the Trade-Led Growth Hypothesis Valid for the Kingdom of Saudi Arabia? Evidence from an ARDL Approach. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 14(3), 445-463.
- Makki, S. S. & Somwaru, A. (2004). Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from Developing Countries. *American Journal of Agricultural Economics*, 86(3), 795-801.
- Malefane, M. R. & Odhiambo, N. M. (2018). Impact of Trade Openness on Economic Growth: Empirical Evidence from South Africa. *International Economics*, 71(4), 387-416.
- Nguyen, C. H. (2020). The Impact of Foreign Direct Investment, Aid and Exports on Economic Growth in Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(10), 581-589.
- Nguyen, H. H. (2020). Impact of Foreign Direct Investment and International Trade on Economic Growth: Empirical Study in Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(3), 323-331.
- Nguyen, M. L. T. & Bui, T. N. (2021). Trade Openness and Economic Growth: A Study on Asean-6. *Economies*, 9(3), 113. Doi: <https://doi.org/10.3390/economies9030113>
- Nguyen, L. T. H. (2022). Impacts of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Vietnam. *Journal of Economic and Banking Studies*, 4, 1-15.
- Okafor, V., Bowale, E., Onabote, A., Afolabi, A. & Ejemeyovwi, J. (2021). Financial Deepening and Economic Growth in Nigeria: A Johansen and Error Correction Model Techniques. *International Journal of Financial Research*, 12(2), 263-273. Doi: 0.5430/ijfr.v12n2p263
- Olorogun, L. A. (2023). Modelling Financial Development in the Private Sector, FDI, and Sustainable Economic Growth in sub-Saharan Africa: ARDL Bound Test-FMOLS, DOLS Robust Analysis. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-19.
- Opong-Baah, T., Bo, Y., Twi-Brempong, C., Amoah, E. O., Prempeh, N. A. & Addai, M. (2022). The Impact of Trade Openness on Economic Growth: The Case of Ghana and Nigeria. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 10(1), 142-160. 10.4236/jhrss.2022.101010
- Pedroni, P. (2000). Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. *Advances in Econometrics*, 15, 93-130. Doi: [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15004-2](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15004-2).
- Pesaran, M. H. & Smith, R. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Raghutla, C. (2020). The Effect of Trade Openness on Economic Growth: Some Empirical Evidence from Emerging Market Economies. *Journal of Public Affairs*, 20(3), e2081. Doi: <https://doi.org/10.1002/pa.2081>
- Ray, S. (2012). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in India: A Co Integration Analysis. *Advances in Information Technology and Management*, 2(1), 187-201.
- Saqib, N., Masnoon, M. & Rafique, N. (2013). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth of Pakistan. *Advances in Management & Applied Economics*, 3(1), 35-45.
- Stock, J. H. & Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820. <https://doi.org/10.2307/2951763>.
- Susilo, D. (2018). The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth (A Causal Study in the United States). *BISE: Jurnal Pendidikan Bisnis dan Ekonomi*, 4(1), 50-63.

- Şahin, S. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırım, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye Örneği. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (35), 111-128.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 136-143.
- Ülker, B. (2023). Ekonomik Büyüme, Turizm ve Ticari Açıklık İlişkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 254-270. Doi: 10.21180/ibfdkastamonu.1159741
- Wilson, D. & Purushothaman, R. (2003). Dreaming with BRICs: The Path to 2050. *Global Economics Paper*, 99, 1-24.
- Yağış, O. (2024). Ticari Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Kesirli Frekanslı Fourier Adl Yaklaşımı. *Maliye ve Finans Yazıları*, 38(121), 129-146.
- Yılmaz, Ö., Kaya, V. & Akıncı, M. (2011). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyümeye Etkisi (1980-2008). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 13-30.
- Yılmaz, M. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 241-260.
- Zreik, M. (2023). Analytical Study on Foreign Direct Investment Divestment Inflows and Outflows in Developing Economies: Evidence of China. *The Chinese Economy*, 56(6), 415-430.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 03.04.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 04.09.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1464538

Police-Media Relations: The Nature of “Media Communication Training” and its Effects on Public Opinion¹

Serdar Kenan GÜL²

Abstract

The connection between law enforcement and the media holds great significance. Engaging with the media is one of the most important ways to communicate with the public. The media acts as a bridge connecting the public and the police department to communicate the department’s message to the community. This research explores how police media interactions impact public views of law enforcement. This study specifically examines the effects of “media communication training” on the public’s impression of the efficacy of a police department. The focus is on city police forces in the United States, which cover regions with a population of over 100.000 inhabitants. The data for this research was collected via self-administered surveys sent out by mail in the year 2000. The results of this study show that if police officers undergo training in media communication to develop good relationships with journalists, the law enforcement agencies’ image in the news media will benefit. As a result, an improved portrayal in the news media boosts public perception of the police department. It is advised that law enforcement agencies provide their staff with training in media communication in order to improve their department’s reputation in the press. Additionally, police departments should focus on improving their image in the media to have a positive influence on public perception.

Keywords: Police, Media, Communication, Media Communication Training, Police-media Relations, Police-Public Relations, Police Image

Jel Codes: H83, L88

Polis-Medya İlişkileri: “Medya İletişimi Eğitimi”nin Niteliği ve Kamuoyu Üzerindeki Etkileri

Öz

Polis ve medya arasındaki ilişki çok önemlidir. Halkla etkileşime geçmenin ayırt edici yollarından birinin medya ile iletişim kurmak olduğu açıktır. Medya, toplum ile polis teşkilatı arasında bir bağlantı görevi görür ve teşkilatın mesajını halka iletir. Bu çalışma, polis medya ilişkilerinin etkisini ve halkın polis algısını şekillendirmedeki önemini incelemektedir. Özellikle bu araştırma “medya iletişim eğitiminin” doğasını ve polis departmanının etkinliğine ilişkin kamuoyu üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Araştırmanın evreni, ABD’de 100.000 veya daha fazla nüfusa sahip bölgelere hizmet veren belediye polis teşkilatlarıdır. Bu çalışmanın verileri, 2000 yılında postayla gönderilen ve kendi kendine uygulanan anketler aracılığıyla toplanmıştır. Bu araştırmanın bulguları, polis memurlarının muhabirlerle olumlu ilişkiler kurmalarını sağlayacak medya iletişimi eğitimi almaları halinde, polis teşkilatının haber medyasındaki imajının iyileştiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, haber medyasındaki imajın iyileşmesi, kamuoyunun polis teşkilatı hakkında daha olumlu düşünmesine yol açmaktadır. Polis birimlerinin, haber medyasındaki imajını güçlendirmek için personeline medya iletişimi eğitimi vermesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca, polis departmanları kamuoyunun algısını olumlu yönde etkilemek için medyadaki imajlarını iyileştirmeye odaklanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Polis, Medya, İletişim, Medya İletişim Eğitimi, Polis-Medya İlişkileri, Polis-Halkla İlişkileri, Polis İmajı

Jel Kodu: H83, L88

¹ This study is a revised version of the paper presented and published at the proceedings of the 8th International CEO Communication, Economics, Organization & Social Sciences Congress, 16-17 December 2023 – Portugal.

² **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kastamonu, Türkiye. **E-Mail:** skgul@kastamonu.edu.tr **Orcid no:** 0000-0002-4771-9202

Atf/Citation: Gül, S. K. (2024), Police-Media Relations: The Nature of “Media Communication Training” and its Effects on Public Opinion, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 270-282.

INTRODUCTION

The connection between law enforcement and the media plays a critical role. Interacting with the media is a vital method for communicating with the public. The media acts as a bridge between the community and law enforcement, helping to convey the department’s message to the community. A strong media relations department is essential for every law enforcement organization as it fosters transparent communication and cooperative partnerships between the agency and the media. Good media relations contribute to the development of good community relations, which in turn results in community support for the organization.

In many cases, the media is legally allowed to cover news events, which can be advantageous for the organization. Furthermore, the media can aid in solving crimes by releasing information about suspects or other individuals sought by law enforcement. Media representatives are more likely to assist a law enforcement agency if the agency has a track record of collaboration and a good rapport (Law Enforcement Policy Center, 2019:1).

The relationship between law enforcement and the press is vital. According to Vance (1997), public opinion surveys indicate that the public is more supportive of the police when they engage with the public. One effective method to interact with the community is using the media for communication. The media, particularly news outlets, acts as a connection between the police department and the community in order to communicate the department’s message to the public. According to Boyle (1999), only a small number of public agencies are central to media news.

It is clear that a small number of police organizations in the United States have designated media relations departments or public information officers that interact with the media, specifically the news media (Lovell, 2001:2). There is a lack of research on how “media communication training” impacts the media’s view of police quality. The roles of Public Information Officers (PIOs) in police-media and public relations, as well as police-press offices, are not well understood in the literature on the connection between police and media. As a result, this research examines the impact of police media relations on public perception of law enforcement and their significance. In addition, this study also investigates how “media communication training” impacts the public’s view of police department quality.

1. LITERATURE REVIEW

In Great Britain, Miller and Dinan (2000) noted that the media has the biggest impact on how the general public views public organizations. With the influence of culture and experience, Scotland Yard in England has implemented significant alterations to its communication strategy. Boyle (1999) points out that these modifications acknowledge the importance of the media in garnering public backing, a crucial element for the efficient functioning of the police. Moreover, it recognizes the functional impact that the media can have on decreasing crime. According to Boyle (1999), veteran journalists note a noticeable shift in the connection between the British police and the media over the past few years.

As stated by Lovell (2001), given that the mass media plays an important role in shaping societal perceptions, the power to influence media content has become essential in managing impressions and public relations. Klaehn (2002) contends that the mass media is a crucial but often overlooked factor in shaping public opinion, public issues, and governmental policies within democratic systems. US law enforcement has been striving to enhance its image since the racial riots of the 1960s.

Additionally, policing today deems public information as crucial, particularly with the rise of technology and media influence in society (Motschall & Cao, 2002:153).

While the media can help shape a positive image of the police, there is a constant tension in the relationship between law enforcement and the press. Both work towards increasing their interests; the police seek to prevent crime, uphold public peace, and establish a favorable image to earn public support. Alternatively, the media seeks methods to increase their viewership and generate profits (Mawby, 2002:305). Casey (2023) conducted research on almost 7,000 Metropolitan Police employees and asked their opinion on why they believe the reputation of the Metropolitan Police deteriorated, with 93% attributing it to “negative media coverage”. Metropolitan Police hold the media responsible for worsening reputation.

Alongside advancements in democracy and technology, shifts in policing methods like community policing have boosted the presence of police departments and promoted a more adaptive approach to policing for both the general public and the press (Thompson, 1995:52). Additionally, advancements in technology like the internet, cable TV, and satellite technology, as well as changes in media organizations, played a significant role in the dissemination of information about the police department to the public.

As previously mentioned, police agencies have been compelled to reassess their communication methods, public perception, and visibility due to democratization, civilianization, technology advancements, evolving policing approaches, and media organization shifts (Thompson, 1995:134). Furthermore, in such circumstances, police forces started to reorganize and improve their organization and assets in order to enhance public relations and media (Mawby, 2002:307).

Moreover, as a result of advancements in both policing and technology, the police have implemented a proactive approach to impact the connection between law enforcement organizations and the media. In addition, they have implemented multiple measures to cultivate a perception that may influence public opinion in a favorable manner. In relation to this, law enforcement is now setting up media relations departments staffed by certified public information officers with backgrounds in media communication and journalism. The primary responsibility of these officers is to engage with the media to promote the goals of the police department.

To enhance regular communication between the police and the press, Scotland Yard established a police-media office in 1919 (Lovell, 2001:41). In reality, the United States started establishing media relations divisions in the mid-1980s, with professionals in the field in charge (Illinois Criminal Justice Information Authority, 1995). According to Skolnick and McCoy (1984), numerous big American police organizations allocate full-time officers to establish and manage media relations. They also talk about how well these officers work to enhance the department’s reputation.

Cooke and Sturges (2009) examine two police departments in the East Midlands. The case studies show that although police and media collaboration is not a new occurrence, UK police forces are now more proactive, strategic, and professional in their interactions with the news media. The media rely on the information provided by police press relations units to report the news.

Reporters called the PIO the police department’s “mouthpiece.” The Public Information Officers also plan and coordinate press briefings, determining the spokesperson, timing, and target audience. They showcase significant events such as local gatherings, ceremonies, and days of apprehension in order to boost their reputation among the public. A press conference

provides the perfect platform for departments to unveil new programs, achievements, and arrest data, making it a valuable opportunity (Chermak, 1995:28). PIO or police departments that interact with the media on a regular basis should make an effort to learn everything there is to know about communication techniques (National League of Cities, 1993). Due to the rapid growth in public information offices and personnel, state and national professional associations are now providing PIOs with training and development opportunities (Motschall & Cao, 2002:153).

PIOs need to be proactive in addressing scandals, garnering public and political backing for strategic initiatives, and sharing information to meet media requests for effective communication. The legitimacy of police organizations relies heavily on their efforts. Despite the important role they play in shaping public perceptions of police organizations, there is limited understanding of how public information officers view their interactions with the media (Chermak & Weiss, 2005:501). Law enforcement is facing intense scrutiny for a variety of policing practices. The modern PIO is responsible for ensuring that organizational messaging connects with the public and showcases the importance and honor that police agencies bring to their communities (Institute for Law Enforcement Administration, 2024:1).

Guffey’s (1992) study found that each American police department had a specific media spokesperson. The research analyzed 32 law enforcement agencies. Yet sometimes, this role was only temporary or as required. At the conclusion of his research, Guffey suggests that police departments should assign a PIO, introduce media education and training for all staff, develop a comprehensive media relations policy, and provide conflict resolution training for PIOs.

A Florida study by Surette and Richard (1995) looked into the tasks of PIOs in law enforcement agencies and their training in dealing with the media. Approximately half of PIOs had experience in mainstream media before, and all PIOs received extra training after being appointed. Research conducted by Mawby (1997) on 43 police departments in England and Wales that were under the jurisdiction of the Home Office found that 93% of the police forces offered media training, and 60% of media relations departments employed one to five individuals.

Ultimately, after a comprehensive nationwide investigation, Chermak and Weiss (2002) found that 80% of the police departments had full-time staff responsible for managing media engagements. In order to guarantee adequate skill in handling media interactions, every PIO had completed at least fifty hours of focused instruction.

Training in media and communication enhanced the understanding of PIOs. It demonstrated to PIOs and their team how to establish different contacts and uphold good relationships with the media while maximizing their communication effectiveness both at the local and national levels (Rosenthal, 1997).

In my opinion, the training provided to PIOs, as well as the content of that instruction, plays a significant role in shaping a positive perception of the police among the public and media. The environment in which the police and the media work together is ideal for building good relationships. As Chermak (1995) explains, journalists in the media are hesitant to risk their relationship with law enforcement officers because they fear losing access to important information. Alternatively, the police use the mass media to communicate with the public and work on building a favorable perception of law enforcement. There is a mutual dependence between law enforcement and the media.

Chermak and Weiss (2005) utilized data gathered from a nationwide sample of police media personnel and determined that

both the police and media appreciated their mutually beneficial relationship, albeit for varying purposes. Police PIOs acknowledge the influence of the media and strive to leverage it for organizational promotion. News reporters are content due to the fact that law enforcement supplies information which enables them to create crime-related news articles effortlessly.

Furthermore, providing efficient instruction to PIOs will enhance the connection between the media and police, contributing to a positive police image within the community. In Mozee's viewpoint, media personnel typically welcome a professional PIO based on his experience as a media director and media relations teacher (Mozee, 1987:280). I believe that by offering efficient training to officers in charge of media interactions, police departments can build a favorable image by means of the media.

2. THE DATA SET

The data is acquired from the ICPSR website, which stands for Inter-University Consortium for Political and Social Research. This information comes from a survey. The information was gathered in the year 2000. Self-administered mail surveys were sent out nationwide to collect data from local law enforcement departments across the United States.

Police departments included in the 1999 National Directory of Law Enforcement Administrators comprised the sampling frame. Targeting local police agencies that serve communities with more than 100,000 persons, a survey was distributed to police departments around the country.

Seventy-six percent of the people responded to the survey. The research aimed to study how police officers influence the public's view of law enforcement by engaging with the media and serving as PIO. The survey questions covered multiple areas, including the presence and type of media plan in the department, the number of full-time police PIOs, the educational and professional backgrounds of PIOs in media-related fields, the goals of police media relations offices and PIOs, the strategies employed to achieve these goals, and how the police-media interaction affects the reputation of the police and the public information office, both before and after implementing the current media plan.

3. METHODOLOGY

This study utilizes a causal model with two stages. Because the dependent variable was at the ordinal level, I employed "poisson regression" in the initial phase. Additionally, I had the option to utilize "ologit" regression initially, however, I opted for "poisson regression" to preserve the predicted values (\hat{Y}). In the second phase, the dependent variable was also at the ordinal level, so I opted for "ologit regression."

3.1. Dependent Variable in the Initial Phase

In the initial phase, the dependent variable is "the portrayal of police in the news media." In order to assess this factor, a question at the ordinal level is posed: "Overall, how would you characterize your department's reputation in the news media?" The coding for this variable assigns 0 to "poor," 1 to "fair," 2 to "good," and 3 to "excellent," while -99, -9, and -8 are coded as missing values. This variable contains 2 missing values, resulting in a missing data rate of 1%.

3.2. Dependent Variable in the Second Phase

In the second phase of our model, the dependent variable is "the public's perception of the police department's quality". I

measured this variable with an ordinal-level question: "How would you generally characterize public opinion on the quality of your department?" This variable is assigned code 0 for "poor," code 1 for "fair," code 2 for "good," and code 3 for "excellent." "Missing" is represented by the codes -99, -9, and -8. This variable contains 2 incomplete data points, resulting in a missing data rate of 1%.

3.3. Independent and Control Variables in the Initial Phase

The explanatory variable in the initial stage of the model is "the capacity to establish a positive relationship with reporters". I measured this variable by utilizing an interval-level question: "What impact has media communication training had on the ability to foster a positive rapport with journalists?" The effectiveness of media communication training is rated on a 1 to 5 scale. "Missing" is assigned a code of -9. This variable contains 62 missing data points, accounting for 32% of the total data.

The initial control variable in the first stage is "the development of a media policy/strategy by the department". I assessed this variable by asking a nominal-level question: "Does your department possess a written media policy or media strategy?" In this variable, the code for "yes" is 1, the code for "no" is 0, and the code for "missing" is -99, -9, and -8. There is a single missing data point in this variable, and it accounts for 0.5% of the total data.

The second control variable in the initial stage is "The frequency of interaction with the news media." To assess this variable, I employed an ordinal-level query asking: "On average, how often does your department interact with the news media?" This variable is coded as 0 for "not at all," 1 for "monthly," 2 for "weekly," 3 for "daily," 4 for "more than once a day," and -99, -9, and -8 for "missing." This variable has no missing data, and the percentage of missing data is 0%.

"Providing media communication training annually" is the third control variable in the initial phase. To gauge this factor, I employed an interval-level inquiry: "About how many hours of media training are provided annually"? The codes for "Missing" are -99, -9, and -8. There are 86 missing data points, making up 44.3% of the total data.

"Whether public Information Officer makes contact with the media" is our fourth control variable in the first stage. To measure this variable, I used a binary-level question: "Who within your department has routine authorization to communicate with media"? "Missing" is coded -99, -9, and -8. This variable has 2 missing data, and the missing data percentage is 1%.

"The content of media training (arranging a press conference)" is our fifth control variable in the first phase. To measure this variable, I used a binary-level question: "Please indicate the content included in the media training provided by your department"? "Missing" is coded -99, -9, and -8. This variable has 67 missing data, and the missing data percentage is 34.5%.

3.4. Independent and Control Variables in the Second Phase

"The estimated variable in the second stage of the model is the initial stage's predicted value (\hat{Y} = police image within news media)." There are 86 missing data points for this variable, making up 44.3% of the total data.

In the second stage as well, the second control variable is "The frequency of communication with news media." In order to assess this factor, I employed a question of ordinal level: "How often does your department communicate with the news

media on average?" This variable is coded as follows: 0 for "not at all," 1 for "monthly," 2 for "weekly," 3 for "daily," 4 for "more than once a day," and -99, -9, and -8 for "missing." There is no missing data in this variable, and the percentage of missing data is 0%.

The initial control variable in the second stage is "the media policy/strategy that the department has developed". I employed a nominal-level question to assess this variable: "Does your department have a written media policy or media strategy?" This variable is coded as 1 for "yes", 0 for "no", and -99, -9, or -8 for "missing." This variable contains one missing data point, representing 0.5% of the total data.

"The number of reports on TV portrayed the police department or personnel in a biased or unfair manner." I utilized an interval-level question to assess this variable: "Within the last month, how many news stories on TV showed a biased or unfair portrayal of the police department or its personnel?" The codes for "Missing" are -99, -9, and -8. This particular variable is missing 27 data points, resulting in a missing data rate of 13.9%.

The fourth control variable in the second stage is "the number of stories that gave a biased or unfair portrayal of the police department or its personnel in the newspaper." I employed an interval-level question to assess this variable: "How many news stories in the newspaper in the last month provided a biased or unfair portrayal of the police department or its personnel?" "Missing" is encoded as -99, -9, and -8. There are 24 instances of missing data for this variable, accounting for 12.4% of the total data.

3.5. Hypotheses

In the initial phase, I theorized that if police officers undergo media communication training to create positive relationships with reporters, the department's image in the news media will enhance.

In the second phase, I proposed that when the department's image in the news media improves, the public's opinion of police departments also increases positively.

4. FINDINGS

Table 1 demonstrates a statistically significant and positive relationship between "The quality of police image in the news media" and "The ability of media communication training to create a positive relationship with reporters." Simply put, when police officers undergo media communication training to build positive relationships with reporters, the department's image in the news media improves significantly ($b+$ and $p<.05$).

Based on the results, whether the department has written media policy/strategy, the frequency of communication with news media, and offered media communication training per year have no impact on the quality of police image in the news media.

Table 1: The Quality of Police Image in the News Media

VARIABLES	THE QUALITY OF POLICE IMAGE IN THE NEWS MEDIA*		
	Unstandardized Coefficients, (S.E)	Probability	T test
The ability of media training to create a positive relationship with reporters	.1957542 (.042)	0.000	4.58
Department has a written media policy/strategy	.0129542 (.097)	0.895	0.13
The frequency of communication with news media	-.0164283(.031)	0.606	-0.52
Offered media communication training per year	.0011746 (.001)	0.534	0.62
Public information officers make contact with the media	-.0165208(.083)	0.843	-0.20
Content of media training (arranging a press conference)	-.0367434(.058)	0.531	0.63
N	104		
R Square	0.0137		

*Statistically significant coefficients ($p < .05$) are bolded, and standard errors are provided in parenthesis. The data came from a survey conducted by the Rutgers University School of Criminal Justice in 2000 and titled the “National Survey of Police-Media Relations”. “How would you characterize your department’s reputation in the news media on the whole?” is the question posed for the dependent variable. “Fair” is coded as 1, “good” as coded 2, “poor” as coded 0, and “excellent” as coded 4. The missing variables are coded as -99, -9, and -8.

Table 2: Descriptive Statistics of Answers Regarding Quality of Department’s Image Within News Media

Variables	n	%
The quality of police image within the news media		
Poor	2	1.0
Fair	26	14.4
Good	103	53.1
Excellent	63	32.5

I had to run the “white test” to address the issue of heteroskedasticity because the “hetttest” command with poisson was not working in the initial stage. The white test indicated that the model exhibits heteroskedasticity ($X^2=2.2684 > h=.71$). I refuse to accept the null hypothesis of homoscedasticity and choose to support the alternative of heteroskedasticity. In order to fix this issue, I employed the “Robust” function in STATA and reexecuted the “poisson regression.”

The statistical analysis in the initial phase supported our first stage hypothesis. Therefore, it can be argued that offering media communication training to police officers is an effective method to enhance the positive portrayal of police in the news media and foster good relationships with reporters.

Table 3 shows that there is a significant relationship between the “(Ŷ) police image within the news media” and “the public opinion regarding the quality of the police department.” In similar words, when the department’s reputation in the media improves, the public’s perception of police departments also improves.

Table 3: The Public Opinion Regarding the Quality of Police Department

VARIABLES	PUBLIC OPINION*		
	Unstandardized Coefficients, (S.E)	Probability	T test
(Ŷ) Police image within the news media	1.929131 (.877)	0.028	2.20
Department has a written media policy/strategy	1.282516(1.042)	0.218	1.23
The frequency of communication with news media	.2130112 (.273)	0.436	0.78
The number of stories presented a biased or unfair description of the police department or personnel on TV	-.1236786(.087)	0.159	-1.41
The number of stories presented a biased or unfair description of the police department or personnel on newspaper	.146875 (.131)	0.262	1.12
The number of stories that have appeared on TV and reflected positively upon any aspect of police department	-.0134751(.044)	0.762	-0.30
N	85		
R Square	0.0710		

* Statistically significant coefficients ($p < .05$) are bolded, and standard errors are provided in parenthesis. The data came from a survey conducted by the Rutgers University School of Criminal Justice in 2000 and titled the “National Survey of Police-Media Relations”. “How would you characterize your department’s reputation in the news media on the whole?” is the question posed for the dependent variable. “Fair” is coded as 1, “good” as coded 2, “poor” as coded 0, and “excellent” as coded 4. The missing variables are coded as -99, -9, and -8.

Having a media policy/strategy, the frequency of engaging with news media, biased/unfair stories about police on TV/newspapers, and positive stories on TV about the police do not impact public opinion on the police department's quality. In the second phase of the examination, we can account for 28% of the dependent variable.

Table 4: Descriptive Statistics of the Public Opinion Regarding the Quality of Police Department

Variables	n	%
The public opinion regarding the quality of police department		
Poor	0	0
Fair	15	7.8
Good	100	53.1
Excellent	77	40.1

According to the data presented in Table 4, it is apparent that 40.1% of responses indicate that the public regards the department's quality as excellent, with no instances of negative opinions regarding the police departments.

CONCLUSION

This research analyzed the features of “media communication training” and how it affects the public’s view of the “credibility of police image” in the media. Even though there is not much study on the unique qualities of media communication training and how it affects how the police are portrayed in the media, existing research indicates that the way the police are depicted in the media strongly influences public views of them. In this aspect, this study confirms previous studies and offers a new viewpoint by emphasizing the importance of media communication training for law enforcement agents. This training helps to build positive relationships with journalists, which in turn improves the police organizations’ reputation in the press. Therefore, the more positively the public views the department’s quality, the better its image is reflected in the media.

Summers (2024) talks about a collaborative report prepared by three media groups in England; Society of Editors, the Crime Reporters’ Association and the Media Lawyers Association. The joint report suggests key recommendations to improve trust and relationships between officers and journalists, benefiting the public. The goal of the report is to aid in rebuilding the crucial relationship between law enforcement and the traditional media, including local and national reporters. The report offers the following suggestions (The Police and The Media: Repairing the Relationship-Report, 2024:5-6):

- It is important for police forces to prominently display their press office contact information on their website, including any after-hours availability if needed.
- All forces must be ready to pick up the telephone in order to address any press inquiries.
- Press officers should disclose their names when speaking on the phone in order to establish professional connections with the media.
- Press officers should have the authority to give reporters as much advice as they can.
- It is recommended that forces continue to rely on emailed press releases as their main way of communicating with the media instead of just posting information on the internet.
- It is important to have a system in place to notify the national media about stories, whether it be through a basic email contact list or software that sends email alerts.
- To avoid panic from social media speculation, misinformation, and rumors, law enforcement should give advice during significant events both for reporting and non-reporting purposes.
- Officers should strive to engage in a trusted conversation with reporters and make an effort to give consistent updates during significant investigations, offering both information that can be shared with the public and confidential background briefings.

Building strong relationships between agencies and media representatives is crucial for fostering transparency and promoting positive community-police relations. This can also help organizations share information efficiently and solve crimes faster. Establish strong connections by consistently providing public information in a timely, accurate, and unbiased manner while also interacting with media representatives ethically and courteously.

It is recommended that in order to improve public perception, police departments should prioritize building a positive image in the media. Furthermore, in order to enhance their reputation in the news media, it is important for them to provide media communication training to staff members who are in charge of dealing with the media. The training should cover the mentioned recommendations and concentrate on building positive relationships with reporters.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Boyle, R. (1999). Spotlight Strathclyde: Police and Media Strategies. *Corporate Communications: An International Journal*, 4(2), 93-97.
- Casey, B. (2023). The Baroness Casey Review: An Independent Review into the Standards of Behavior and Internal Culture of the Metropolitan Police Service. Final Report. Erişim adresi: <https://www.met.police.uk/SysSiteAssets/media/downloads/met/about-us/baroness-casey-review/update-march-2023/baroness-casey-review-march-2023a.pdf>, Erişim tarihi: 15.03.2024.
- Chermak, S. (1995). Image Control: How Police Affect the Presentation of Crime News. *American Journal of Police*, 14(2), 21-43.
- Chermak, S. M. & Weiss, A. (2002). *Identifying Strategies to Market the Police in the News*, (Final Report Submitted to United States Department of Justice, Grant No: 96 - IJ - CX00078). National Institute of Justice. Erişim adresi: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/194130.pdf>, Erişim tarihi: 10.03.2024.
- Chermak, S. & Weiss, A. (2005). Maintaining Legitimacy Using External Communication Strategies: An Analysis of Police-Media Relations. *Journal of Criminal Justice*, 33(5), 501-512.
- Cooke, L. & Sturges, P. (2009). Police and Media Relations in an Era of Freedom of Information. *Policing and Society*, 19(4) 406-424.
- Guffey, J. E. (1992). The Police and the Media: Proposals for Managing Conflict Productively. *American Journal of Police*, 1(1), 33-51.
- Illinois Criminal Justice Information Authority (1995). *Community Policing for Law Enforcement Managers*. University of Illinois at Chicago. Erişim adresi: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/163536NCJRS.pdf>, Erişim tarihi: 10.03.2024.
- Institute for Law Enforcement Administration (2024). Police-Media Relations. The Center for American and International Law. Erişim adresi: <https://www.cailaw.org/institute-for-law-enforcement-administration/Events/2023/police-media-relations.html>, Erişim tarihi: 15.03.2024.
- Klaehn, J. (2002). A Critical Review and Assessment of Herman and Chomsky’s ‘Propaganda Model. *European Journal of Communication*, 17(2), 147-182.
- Law Enforcement Policy Center (2019). Media Relations. Concepts & Issues Paper, (August), 1-7. Erişim adresi: <https://www.theiacp.org/sites/default/files/2019-08/Media%20Paper%20-%202019%202.pdf>, Erişim tarihi: 10.03.2024.
- Lovell, J. S. (2001). *Media Power & Information Control: A Study of Police Organizations & Media Relations* (Final Report No: 2000-IJ-CX-0046). U.S. Department of Justice. Erişim adresi: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/197060.pdf>, Erişim tarihi: 10.03.2024.
- Mawby, R. (1997). *Survey of Police Media and Public Relations Offices*. Stafford, UK: Centre for Public Services Management and Research, Staffordshire University.
- Mawby, R. (2002). Continuity and Change, Convergence and Divergence: The Policy and Practice of Police-Media Relations. *Criminal Justice*, 2(3), 303-324.
- Miller, D. & Dinan, W. (2000). The Rise of the PR Industry in Britain, 1979-98. *European Journal of Communication*, 15(1), 5-35.
- Motschall, M. & Cao, L. (2002). An Analysis of the Public Relations Role of the Police Public Information Officers. *Police Quarterly*, 5(2), 152-180.
- Moze, D. M. (1987). *Police/Media Conflict*. In: P. A. Kelly (Ed.), *Police and the Media* (p. 141-145). Springfield, IL: C.C. Thomas.
- National League of Cities (1993). *Dealing Effectively with the Media: What Local Government Officials Need to Know About Print, Radio and Television Interviews?* Washington, D.C.: National League of Cities.
- Rosenthal, R. (1997). *Police-Media Relations: A Course in Mutual Effectiveness* [Unpublished Training Manual]. RAR Communications, Inc.

- Skolnick, J. H. & McCoy, C. (1984). Police Accountability and the Media. *Law and Social Inquiry-journal of The American Bar Foundation*, 9(3), 521-557.
- Summers, C. (2024). Police's Relationship with Media 'Is Broken and Must Be Rebuilt,' Says Report. *The Epoch Times*. Erişim adresi: <https://www.theepochtimes.com/world/polices-relationship-with-media-is-broken-and-must-be-rebuilt-says-report-5672814>, Erişim tarihi: 25.06.2024.
- Surette, R. & Richard, A. (1995). Public Information Officers: A Descriptive Study of Crime News Gatekeepers. *Journal of Criminal Justice*, 23(4), 325-336.
- The Police and The Media: Repairing the Relationship - Report (2024). The Society of Editors. Erişim adresi: <https://www.societyofeditors.org/wp-content/uploads/2024/06/POLICE-AND-THE-MEDIA-REPAIRING-THE-RELATIONSHIP-REPORT.pdf>, Erişim tarihi: 02.04.2024.
- Thompson, J. B. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.
- Vance, J. L. (1997). Media Interviews. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 66(2), 1-7.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 11.04.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 01.11.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1467459

Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye için Ampirik Bir Uygulama

Meltem DUĞRU¹

Öz

Açık ekonomilerin ve esnek döviz kurlarının yer aldığı bir dünyada para politikaları aracılığıyla döviz kurlarının yarattığı etki önem kazanmaktadır. Bunun nedeni hem milli hasılda meydana gelebilecek olan değişim hem de enflasyonist etkinin ne yönde olacağıdır. Ülkelere göre farklılık gösteren bu durum için parasal aktarım mekanizmaları içerisinde döviz kuru kanalının önemi büyüktür. Özellikle Türkiye gibi dövizin dalgalı seyrettiği ve bu seyrin milli geliri etkilediği ülkeler için döviz kuru kanalı sürekli bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Yapılan çalışmada da döviz kuru hareketliliğinin Türkiye'ye olan yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda parasal aktarım mekanizmaları içerisinde yer alan döviz kuru kanalı Türkiye ekonomisi kapsamında ele alınmıştır. 2006:Q1 ve 2019:Q4 arası dönemin analiz edildiği çalışmada varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerinin detaylı bir şekilde yorumlanabilmesi amacıyla vektör otoregresif model (VAR) kullanılmıştır. Böylece döviz kuru kanalının etkinliği araştırılarak toplam çıktı ve fiyatlar üzerinde nasıl bir etki yarattığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular döviz kuru aktarım mekanizmasının çok etkili bir şekilde olmasa da çalıştığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: VAR, Para Politikası, Döviz Kuru Kanalı, Parasal Aktarım Mekanizmaları

Jel Kodu: C32, E52, E58, F31

Exchange Rate Channel: An Empirical Application for Türkiye

Abstract

In a world with open economies and flexible exchange rates, the impact of exchange rates through monetary policies becomes important. The reason for this is both the change that may occur in the national product and the direction of the inflationary effect. For this situation, which varies from country to country, the exchange rate channel is of great importance among monetary transmission mechanisms. The exchange rate channel has become a constant subject of research, especially for countries such as Türkiye, where the exchange rate fluctuates, and this course affects the national income.

In this study, the reflections of exchange rate fluctuations on Türkiye were tried to be determined. In this context, the exchange rate channel, which is among the monetary transmission mechanisms, is discussed within the scope of the Turkish economy. In the study where the period between 2006:Q1 and 2019:Q4 was analyzed, the vector autoregressive model (VAR) was used to interpret variance decomposition and impact-response analyzes in detail. Thus, the effectiveness of the exchange rate channel was investigated and its impact on total output and prices was examined. The findings showed that the exchange rate transmission mechanism worked, although not very effectively.

Keywords: VAR, Monetary Policy, Exchange Rate Channel, Monetary Transmission Mechanism

Jel Codes: C32, E52, E58, F31

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Uzunköprü Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Edirne, Türkiye. E-posta: meltemdugru@trakya.edu.tr Orcid no: 0000-0003-4280-5651

Atf/Citation: Duğru, M. (2024), Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye için Ampirik Bir Uygulama, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 283-304.

Extended Abstract

Introduction

It is important to closely monitor foreign exchange markets in countries that can be described as open economies, such as Türkiye. The most important reason for this is that periodic interventions in foreign exchange markets within the scope of monetary policies can affect the real sector. Trying to direct the foreign trade volume by directing the exchange rate can create major changes in the economies of developing countries such as Türkiye. The change in exchange rates caused by the monetary policies implemented by central banks can have an impact not only on economic growth but also on inflation.

Mishkin's examination of the changes that occurred in the American economy with the emergence of flexible exchange rate regimes revealed the importance of the exchange rate transmission mechanism channel. With this view, he touched upon the effects of the exchange rate, which was determined as a result of the direction of the external deficit, on net exports on monetary policy outputs.

The effects of the transmission mechanism on total production from the past to present continue to be a subject of research in many countries. There are also studies conducted on various time periods in Turkey. The results of these studies reveal different findings regarding the effects of the exchange rate channel transmission mechanism.

In the study, the exchange rate channel transmission mechanism in Türkiye was analyzed with the help of a time series. In the study, which took into account the process that started with the implementation of the open inflation targeting strategy, the period until the Covid-19 pandemic was evaluated. The sudden jump in the exchange rate due to the impact of the 2008 global financial crisis, which occurred at the very beginning of the process, had a negative impact on economic growth. As a result of the new monetary policy outlook implemented in 2010, the introduction of financial stability has added a new dimension to the economy. During this period, following the monetary expansion decisions of developed countries, capital flows to Türkiye took place, and the domestic currency gained value. However, in subsequent periods, fluctuations in indicators such as inflation expectations, interest rates, and central bank reserves caused the exchange rate to move again. It was decided that monetary and fiscal policies would be carried out simultaneously until 2012. The announcement of the American Central Bank (FED) in 2013 that it would gradually tighten and increase interest rates in 2015 caused a serious decline in the value of the Turkish lira (TL). With the policies implemented during this period and the Priest Brunson incident that occurred in 2018, the depreciation of TL against foreign currency increased further. As a result of the subsequent Covid-19 pandemic, the depreciation of the domestic currency continued and reached record levels.

Within the framework of this entire historical flow, it has been investigated whether the exchange rate channel transmission mechanism is effective in the economy of Türkiye. Considering the constantly changing economic conjuncture, it is important to closely monitor the exchange rate channel transmission mechanism. The fact that no current study has been found in recent years that only addresses the exchange rate channel transmission mechanism reveals the importance of this study.

Method

Research, including current data, has been put forward to determine the functionality and effectiveness of the exchange rate channel in the economy of Türkiye between the periods 2006Q1-2019Q4. The reason for choosing the selected period range is the open inflation targeting strategy that has been implemented since 2006 and the fact that it is a process in which the effects of the Covid-19 pandemic have not yet been felt. In this context, it was aimed to reveal the findings obtained by analyzing the research conducted with the help of an econometric model.

The analysis was designed as a time series because the study is related to economics. In this context, first, the stationarity levels of the variables were examined, and the model most appropriate to the results was chosen. One of the most suitable models for time series is the Vector Autoregressive (VAR) Model, which makes it easier to interpret the relationships between variables. In addition, in the analyzes carried out with VAR models, impulse-response analysis and variance decomposition are used to interpret the causality relationship between variables in more detail. Thus, after the VAR analysis, the findings obtained by action-response analysis and variance decomposition were evaluated.

Result and Discussion

In the study, it was investigated whether the exchange rate channel transmission mechanism is effective in the economy of Türkiye, and some results were obtained. Quarterly data, including the periods 2006:Q1 and 2019:Q4 were used in the research. The VAR model was preferred to determine the causality relationship between the variables included in the analysis. In order to interpret the relationships between variables in more detail, variance decomposition and action-response analyzes are included.

When all the results obtained are evaluated, it is seen that the exchange rate channel transmission mechanism operated in the examined period. The process that begins with monetary tightening or expansion affects economic growth, although the variables do not have a high impact on each other.

GİRİŞ

Para, takas ekonomilerinden dijital paraya kadar uzanan süreçte birden fazla forma dönüşmüştür. Bu süreçte toplumların içinde bulunduğu dönemlere göre şekil alarak birçok konuya da temel oluşturmuştur. Parasal aktarım mekanizmaları da bu konuların en önemlilerinden biridir. Parasal sıkılaşıma veya parasal gevşeme sonucunda merkez bankalarının uygulayacağı politikalar için bir yol gösterici niteliğindedir.

Merkez bankasının uygulayacağı ekonomi politikası sonucunda döviz kurunda, varlık fiyatlarında, faiz oranlarında ve beklentiler üzerinde bir aktarım gerçekleşmektedir. Sonrasında bu değişkenler hem yurt içi hem de ithal mallara olan talebi etkilemektedirler. Son aşamada ise toplam talep ve fiyatlamaya yönelik davranışlar ortaya çıkmaktadır. Böylece enflasyonun ve ekonomik faaliyetlerin yönü belirlenmektedir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2013:2).

Parasal aktarım mekanizması, para politikası araçlarının kullanılarak merkez bankalarının enflasyonla mücadele ve fiyat istikrarı amaçlarına ulaşabilmeleri için izledikleri yolu ifade etmektedir. Genellikle kısa vadeli faiz oranları ile piyasaya müdahale eden merkez bankalarının baz aldığı birden fazla parasal aktarım mekanizması bulunmaktadır. Ancak bunların en bilinenleri faiz kanalı, kredi kanalı, beklenti kanalı, varlık fiyatları kanalı ve döviz kuru kanalıdır (TCMB, 2007:2).

Parasal aktarım mekanizmaları içerisinde temel aktarım mekanizması olarak anılan geleneksel faiz oranı kanalına göre daraltıcı veya genişleyici bir para politikası sonucunda faiz oranlarında değişim meydana gelmektedir. Bu değişim sermaye maliyetlerini etkileyerek yatırım harcamalarını arttırmakta veya azaltmaktadır. Böylece toplam talep ve ardından milli gelir etkilenmektedir (Mishkin, 1996:2). Bir diğer parasal aktarım mekanizması iki temel ayırım olarak ele alınan kredi kanalıdır. İlk ayırım olan banka kredi kanalında uygulanacak para politikasının amacına göre bankaların kredi verme yeteneğinin etkilenmesi söz konusudur. Bilanço kanalı ise aynı süreç sonucunda firmaların bilançolarında meydana gelen değişimlerin kredi taleplerini etkilemesi olarak tanımlanmaktadır (İnan, 2001:4).

Varlık fiyatları kanalı da kendi içerisinde alt kanallara ayrılmaktadır. Bunlar konut ve arazi, döviz kuru ve hisse senetleri fiyatları kanallarıdır. Diğer kanallarda olduğu gibi merkez bankasının uygulayacağı para politikası varlık fiyatlarında değişimlere neden olmaktadır. Bu değişim tüketicilerin gelirlerinde ve tüketimlerinde etkili olurken üreticiler açısından teminatların değeri değişeceğinden yatırımları aynı yönde etkilemektedir. Tüm bunların sonucu hem ekonomik aktiviteyi hem de enflasyonu yönlendirmektedir (TCMB, 2007:2). Beklenti kanalı ise merkez bankasının fiyat istikrarı konusunda güven vermesi sonucunda ekonomik birimlerin beklentilerinin bundan etkilenip olumlu fiyat gelişmelerinin yaşandığı bir mekanizmayı ifade etmektedir (TCMB, 2013:6). Son aktarım mekanizması olan döviz kuru kanalı aktarım mekanizması da yapılan çalışma kapsamında ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta, analiz edilmekte ve Türkiye ekonomisi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Geçmişten bugüne kadar yaşanan ekonomik gelişmeler ışığında dövizin öneminin ne denli büyük olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde uygulanan para politikaları dikkate alındığında kritik önemde olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle döviz kurunun bir aktarım mekanizması şeklinde incelenmesi pratik bir yol gösterici niteliğindedir.

Açık ekonomi olarak adlandırılan ülkelerde uygulanan para politikaları döviz kurunda meydana gelen değişimlerden

etkilenmektedir. Bu nedenle alım veya satım yönünde yapılan müdahaleler ile arzu edilen sonuçlara ulaşabilmek asıl amaçtır. Sonuca ulaşabilmek için kullanılan para politikası araçları zaman zaman çeşitlendirilmekte veya yeniden yapılandırılmaktadır.

Türkiye’de para politikası amaç ve araçlarında dönemsel olarak değişikliğe gidilmiş olmasının yanı sıra özellikle 2008 küresel finans krizinin olumsuz etkilerinin azaltılabilmesi amacıyla yeni para politikası araçlarına dönük bir tasarı sunulmuştur. Bu tasarıya göre fiyat istikrarı amacının yanında finansal istikrar da hedeflenerek ani durumlara karşı bir bariyer sistemi düşünülmüştür. Rezerv opsiyon mekanizması (ROM) ve zorunlu karşılıklar gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Aynı zamanda birden fazla faiz kavramı ile asimetrik özellikte olan ve geniş bir koridor olarak tanımlanan sistem sayesinde aktif likidite politikası kapsamında yeni bir çerçeve çizilmiştir (TCMB, 2012:30).

2012 yılına kadar gelinen süreçte ekonomiye istikrar kazandırabilmek için para ve maliye politikaları eş anlı olarak yürütülmeye çalışılmıştır. Temelde enflasyonla mücadeleyi esas alan uygulamalar ile döviz kurunu yönlendirici politikalar hayata geçirilmiştir (Canbaz, 2019:69). 2013 yılında Amerikan Merkez Bankası’nın (FED) kademeli bir şekilde sıkılaşıma gideceğini açıklaması ve 2015 yılında faiz arttırımına gitmesi Türk lirasının (TL) değerinde ciddi bir gerilemeye neden olmuştur. Bu dönem içerisinde uygulanan politikalar ve 2018 yılında meydana gelen Rahip Brunson olayı ile döviz karşısında TL’deki değer kaybı daha da artmıştır. Ardından yaşanan Covid-19 pandemisi sonucunda yerli paranın değer kaybı sürmüştür ve rekor seviyelere ulaşmıştır.

Anlaşılabildiği üzere Türkiye gibi açık ekonomilerde ve gelişmekte olan ülkelerde döviz piyasalarına belli aralıklarla müdahaleler yapılmaktadır. Böylece kurun yönü etkilenerek net ihracat üzerinden üretim de değişmektedir. Bu parasal aktarım mekanizmasının işleyişi merkez bankalarının uyguladıkları para politikalarının döviz kurunda meydana getirdiği değişiklik nedeniyle enflasyonu da etkilemektedir.

Mishkin de esnek kur rejimlerinin ortaya çıkması ve Amerikan ekonomisinin dışa açıklığının artması ile döviz kurunun net ihracat üzerindeki etkilerinin para politikası çıktılarındaki önemine değinmiştir. Ayrıca faiz oranlarının bu kanal üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Bunun nedenini ise merkez bankasının uyguladığı daraltıcı bir para politikasının reel faiz oranlarını arttırarak yurt içi mevduatları yabancı para mevduatlara kıyasla daha cazip hale getirmesidir. Böylece yerli parada oluşan değerlenmenin yerli mallarını yabancı mallara göre pahalı hale getirmesi sonucunda net ihracatla birlikte üretimde düşüş olmaktadır. Bu aktarım mekanizması (1.1) no’lu denklem yardımıyla sunulmaktadır (Mishkin, 1995:5).

(1.1)

(1.1) no’lu formülde:

M; Para arzını

i; Faizi

E; Yerli parayı

NX; Net ihracatı

Y; Milli geliri ifade etmektedir.

Denklemden de görüldüğü üzere parasal bir sıkılaştırmanın ardından faiz oranlarında artış yaşanmaktadır. Faiz oranlarında artışı gören yabancı yatırımcı ise bu faiz oranlarını değerlendirmek üzere ülkeye girmekte ve döviz bolluğuna neden olmaktadır. Yaşanan döviz bolluğu yabancı paranın değer kaybetmesine neden olurken tam aksine yerli paranın değer kazanması ile sonuçlanmaktadır. Yurt dışı satın alıcıların daha pahalı hale gelen yerli mallarını ve hizmetlerini almak istememeleri ise zamanla üretim miktarını azaltmaktadır. Aynı zamanda ithal girdi fiyatlarının düşmesi maliyetleri de düşüreceğinden maliyet enflasyonunun düşmesine de neden olmaktadır. Görüldüğü üzere uygulanan para politikasına göre şekil alan parasal aktarım mekanizmasının sonucu genel anlamda üretimi etkilediğinden dolayı doğru politikaların tercih edilmesinin önemi oldukça büyüktür.

Döviz kuru kanalı açısından yerli ve yabancı literatür incelendiğinde Türkiye ve diğer ülkelerin ekonomilerine dair yapılmış birçok araştırmaya rastlanılmaktadır. Ülkelerin hem ulusal hem de uluslararası alandaki faaliyetleri ile bağlantılı olan döviz kurunun ülkelerin uyguladıkları para politikalarında büyük oranda etkili olması bu kanalın önemini arz etmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalardan bazıları Tablo 1 ve Tablo 2 yardımıyla sunulmaktadır.

Tablo 1: Döviz Kuru Kanalı ile İlgili Yapılmış Yabancı Çalışmalar

Yazar	Sonuç
Smets & Wouters, 1999	Almanya için yapılan çalışmada iki sonuca ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan ilki bir politika şokunun döviz kurunda yol açtığı oynaklık sonucunda fiyatlara ve GSYİH bileşenlerine hızlı bir şekilde yansımadır. Diğer sonuç ise nispi fiyat etkisi kanalıyla net ihracat üzerinde de oldukça etkili olduğu yönündedir.
Camarero vd., 2002	İspanya ekonomisi çerçevesinde yapılan çalışmada parasal bir daralmanın fiyatlar genel seviyesinde zayıf da olsa aşağı yönlü hareket yarattığı, kısa ve uzun dönemli nominal faiz oranlarında ise artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Tüm bunların toplam çıktıda azalma yarattığı ve döviz kurunda değerlenmeye yol açtığı belirtilmiştir.
Bredin & O'Reilly, 2004	İrlanda ekonomisi için yapılan çalışmada para politikası şokunun döviz kuru ve fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yapılan araştırmada kısa vadeli faiz oranlarında meydana gelen dışsal, geçici bir yükselişin hem çıktıda hem de fiyatlar genel seviyesinde düşüşe yol açtığı tespit edilmiştir.
Nagayasu, 2007	Japonya için yapılan çalışmada ekonomiyi likidite tuzağından çıkarmak için uygulanan politikalar kapsamında döviz kurunun bir mekanizma olarak kullanılmasının henüz erken olduğu belirtilmiştir.
Boughrara, 2009	Fas ve Tunus için döviz kuru kanalının da içinde bulunduğu bazı parasal aktarım mekanizmalarının ele alındığı bir çalışmada döviz kuru kanalının aktif bir şekilde işlemediği tespit edilmiştir.
Fetai & Zeqiri, 2010	Makedonya için yapılan çalışmada para ve döviz kuru rejimi uygulamalarının reel GSYİH ve fiyatlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Buna göre rejim değişiklikleri fiyatlar genel seviyesi üzerinde kalıcı ve güçlü bir etki yaratırken reel GSYİH üzerinde olumlu etkiler yaratmamaktadır.
Roşoiu & Roşoiu, 2013	Romanya, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan için yapılan bir çalışmada Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nde uygulanan para politikalarının hem faiz kanalının hem de döviz kuru kanalının etkin olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Romanya ve Polonya'da ise makroekonomik değişkenlerin etkisinin düşük olması nedeniyle her iki kanalın da yetersiz olduğu belirtilmiştir.
Obafemi & Ifere, 2015	Nijerya için yapılan çalışmada döviz kuru kanalının faiz ve kredi kanallarının ardından baskın kanal olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.
Mishra vd., 2016	Hindistan için yapılan bir çalışmada para politikası şoklarının döviz kuru kanalını doğru yönde olmasına

rağmen küçük çapta etkilediği tespit edilmiştir.

Mukhtarov vd., 2019 Azerbaycan'da döviz kuru kanalının etkin olup olmadığını araştıran bir çalışmada ülke ekonomisi için döviz kuru kanalının hem çıktı hem de fiyatlar üzerinde oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir.

Almanya için yapılan bir çalışmada VAR modeli kullanılarak 1975:1 ve 1977:4 tarihleri arası dönem araştırılmıştır. Bu çalışmada, uygulanan sıkı para politikası sonucunda döviz kurunda meydana gelen değişimlerin hem fiyatlara hem de GSYİH bileşenlerine etki ettiği gözlemlenmiştir. Faiz kanalına ait bulguların da raporlandığı çalışmada dış ticaret bilançosunda döviz kuru kanalının faiz kanalına kıyasla daha etkin işlediği sonucuna varılmıştır. Bu etkinin ise faiz kanalının aksine dış ticaret bilançosunu bozucu nitelikte olduğu vurgulanmıştır (Smets & Wouters, 1999). 1986:1 ve 1998:5 dönemine ait aylık verileri kapsayan ve İspanya için yapılan çalışmada reel sanayi üretimi, İspanyol tüketici fiyat endeksi, on yıllık devlet tahvili getirisi, geniş tanımlı para arzı, döviz kuru ve günlük bankalararası oran olarak ölçülen geniş para arzı oranı değişkenleri kullanılmıştır. VAR modelinin uygulandığı çalışmada uygulanan sıkı para politikası sonrasında fiyatların az da olsa aşağıya geldiği ve faiz oranlarının hem kısa hem de uzun dönemde arttığı tespit edilmiştir. Buna göre toplam çıktıda azalma meydana gelirken döviz kurunda artış yaşandığı vurgulanmıştır (Camarero vd., 2002).

İrlanda için yapılan çalışmada 1980:1 ve 1996:3 dönemine ait veriler kullanılmış ve çeyreklik olarak seçilmiştir. Reel GSYİH, fiyatlar genel seviyesi, kısa vadeli para piyasası oranı, döviz kuru ve faiz oranı değişikliklerinin kontrolü için Alman para piyasası oranından oluşan değişkenler VAR modeline dâhil edilerek bazı bulgular elde edilmiştir. Buna göre yaşanan bir para politikası şokunun kısa vadeli faiz oranlarında dışsal ve geçici olarak yarattığı yükselişin fiyatlar genel seviyesinde ve çıktıda düşüşe neden olduğu ortaya konmuştur (Bredin & O'Reilly, 2004). 1970 yılı ilk çeyrek ve 2003 yılı ilk çeyrek dönemleri arasında Japonya ekonomisi için yapılan bir çalışmada döviz kuru, rezerv para ve sanayi üretim endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Markov Switching (MS) ve vektör hata düzeltme (VECM) yönteminin kullanıldığı çalışmada likidite tuzağından çıkış için ulusal paranın değerinin düşürülerek ekonomik büyüme sağlanmasına yönelik politikaların beklenen sonucu vermediği tespit edilmiştir. Hatta faiz oranlarının sıfırlanmasının bile çıktıda önemli değişiklikler olmadığı tespit edilmiştir (Nagayasu, 2007).

Fas için 1990 yılı ilk çeyrek ve 2005 yılı son çeyrek dönemleri ile Tunus için 1989 yılı ilk çeyrek ve 2005 yılı son çeyrek dönemleri arasını araştıran çalışmada politika değişkeni olarak bankalararası para politikası faiz oranları, aktarım değişkenleri olarak ise nominal efektif döviz kuru, kredi miktarı, ülkelerin borsa endeksleri seçilmiştir. Sanayi üretim endeksi veya reel GSYİH ve tüketici fiyat endeksi ise hedef değişkenler olarak tercih edilmiştir. Oluşturulan model VAR yöntemi ile tahmin edilmiş ve iki ülkede de döviz kuru kanalının işlemediği tespit edilmiştir (Boughrara, 2009). Makedonya için 1997 ve 2008 yıllarını baz alan bir çalışmada para ve döviz kurunun reel GSYİH ve fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkisinin incelenmesi için SVAR yöntemi kullanılmıştır. Daha aktif para politikalarının veya var olan dışında bir döviz kuru rejimi uygulamasının faydalı olmasından ziyade maliyet yaratacağı tespit edilmiştir (Fetai & Zeqiri, 2010).

Romanya, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti için faiz kanalı ve döviz kuru kanalının araştırıldığı çalışmada Bayesian VAR yöntemi kullanılmıştır. 1998 yılının ilk çeyreği ve 2021 yılının üçüncü çeyrek dönemleri arasında yapılan çalışmada GSYİH, tüketici fiyat endeksi, işsizlik oranı, faiz oranı ve nominal döviz kuru değişken olarak kullanılmıştır. Yapılan analize göre Macaristan ve Çek Cumhuriyeti için parasal aktarım mekanizmalarından faiz kanalı ve döviz kuru

kanalının işleyişinin etkin olduğu ortaya konulmuştur. Romanya ve Polonya’da ise bu iki kanalın aktif bir işleyişinin olmadığı saptanmıştır (Roşoiu & Roşoiu, 2013). Nijerya’da 1970:1 ve 2013:4 dönemleri arası dönem için yapılan çalışmada 53 değişken içeren bir FAVAR modeli kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda faiz ve kredi kanalının baskın ve en güçlü kanallar olmasının yanında döviz kuru kanalının bu iki kanalın ardından etkin olduğu belirlenmiştir (Obafemi & Ifere, 2015).

Hindistan’da 2001:4 ve 2014:12 yılları arası dönem için yapılan bir çalışmada VAR analizi tahmin edilerek döviz kuru kanalının etkinliği araştırılmıştır. GSYİH açığı, enflasyon oranı, reel döviz kuru farkı, ticari bankaların borç verme oranları ve merkez bankası politika faizi değişkenlerinden oluşan model ile bir politika şoku karşısında döviz kuru kanalının etkin çalışmadığı tespit edilmiştir. Para politikası şokları ile karşılaşan döviz kurunun doğru yönde ancak küçük bir tepki verdiği belirtilmiştir. Yani ülkede uygulanan para politikasının toplam talep üzerindeki etkisinin zayıf da olsa ticaret dengesi üzerinde olduğu yönündedir (Mishra vd., 2016). 2001:1 ve 2017:2 dönemleri arasında Azerbaycan ekonomisi için yapılan çalışmada döviz kuru kanalının etkinliği araştırılmıştır. Üretici fiyat endeksi, tüketici fiyat endeksi, bankalararası kredi faiz oranı, döviz kuru, net ihracat değişkenlerinin içsel değişkenler iken petrol fiyatları ve federal fonların dışsal değişkenler olarak kullanıldığı modelde VAR yöntemi ile tahmin yapılmıştır. Buna göre üretici ve tüketici fiyat endekslerinin döviz kurunun nedeni olmadığı ancak döviz kurunun üretici ve tüketici fiyat endekslerinin ana nedeni olduğu tespit edilmiştir. Döviz kuru kanalının Azerbaycan’da etkin olmasının yanı sıra bu kanalın kullanılmasının faydalı olacağı belirtilmiştir (Mukhtarov vd., 2019).

Tablo 2: Döviz Kuru Kanalı ile İlgili Yapılmış Yerli Çalışmalar

Yazar	Sonuç
Akkılıç, 2007	Parasal aktarım mekanizmasının ekonometrik olarak analiz edilmesini amaçlayan çalışma ile Türkiye ekonomisi hem iç hem de dış faktörler aracılığıyla incelenmiştir. Buna göre döviz kanalının enflasyon hedeflemesi için faiz oranı kanalına kıyasla daha etkin bir şekilde işlediği ancak dış açık üzerinde yarattığı olumsuzluklar nedeniyle de dikkatli kullanılması gerektiği tespit edilmiştir.
Kasapoğlu, 2007	Türkiye ekonomisi için parasal aktarım mekanizmalarının ele alındığı ve analiz edildiği çalışmada döviz kuru kanalının fiyatlar genel seviyesini önemli derecede etkilerken üretim hacmi üzerinde etkin olmadığı tespit edilmiştir.
Erdoğan & Yıldırım, 2008	Türkiye için yapılmış olan bu çalışmada döviz kuru kanalının hem fiyatlar genel seviyesi hem de toplam çıktı üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar döviz kuru kanalının işlediği yönünde olmuştur.
Büyükakın 2009	Uygulanan bir para politikasının şoku sonrasında kur, net ihracat, fiyatlar ve üretim üzerindeki etkiler incelenmiştir. Böylece döviz kuru kanalının parasal aktarım mekanizmasında etkin bir rolü olduğu tespit edilmiştir.
Örnek, 2009	Türkiye’de hangi parasal aktarım mekanizmasının etkin olarak işlediğinin tespit edilmesi için yapılan çalışmada döviz kuru kanalının çalıştığına dair bulgulara ulaşılmıştır.
Yapraklı, 2011	Türkiye’de açık enflasyon hedeflemesinin uygulandığı dönem aralığını analiz eden çalışmada parasal aktarım mekanizmalarından döviz kuru kanalının etkinliği araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre döviz kuru kanalı enflasyon üzerinde etkili olup bu dönemde çalışmaktadır.
Cambazoğlu & Karaalp, 2012	Parasal aktarım mekanizmalarından döviz kuru kanalının Türkiye için sınıandığı bir çalışmada kanalın etkin olduğu saptanmıştır.

Akbaş vd., 2013	Yapılan çalışmada Türkiye’de faiz oranı ve döviz kurunun sanayi üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Böylece kısa vadede parasal aktarım mekanizmasının etkili olduğu tespit edilmiştir.
Eraslan & Katı, 2015	2001 finansal krizi sonrası dönemde uygulanan dalgalı kur rejiminin Türkiye ekonomisinde nasıl sonuçlara yol açtığı ve döviz kuru kanalıyla reel çıktı üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmada kanalın etkin şekilde işlemediğine dair sonuçlar elde edilmiştir.
Özcan, 2016	Parasal aktarım mekanizmalarının işleyişini inceleyen çalışmada reel ekonomi ile para politikaları arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda döviz kuru kanalı için reel aktiviteler üzerinde etkin olmamasının yanı sıra fiyatlar genel seviyesi üzerinde etkinliği bulgular arasındadır.
Atgür & Altay, 2017	Türkiye ve Meksika için yapılan bir çalışmada döviz kuru kanalı ve faiz kanalının etkinliği araştırılmıştır. Hem döviz kanalının hem de faiz kanalının iki ülke için de etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Özgür & Görüş, 2018	Türkiye’de döviz kuru kanalının etkinliğini standart ve asimetrik şoklar üzerinden değerlendiren çalışmada yalnızca asimetrik şoklar ile kısmi şekilde etkin olduğu tespit edilmiştir.
Yalçın & Gürel, 2020	Türkiye’de 2010 yılından sonra ortaya konulan yeni para politikası stratejisinin etkilerinin araştırıldığı çalışmada döviz kuru kanalının fiyat istikrarı açısından etkin işlemediği ancak para politikası mekanizmasında aktif olarak çalıştığı belirtilmiştir.

1995 ve 2006 yılları arası dönemi baz alan çalışmada parasal aktarım mekanizmasının iç ve dış ekonomi boyutu incelenmiştir. VAR yönteminin kullanıldığı modelde ihracat, ithalat, tüfe bazlı reel efektif döviz kuru, toptan eşya endeksi, ihracat birim değer endeksinin ithalat birim endeksine oranı, İnterbank para piyasası gecelik faiz oranları, Türkiye sanayi üretim endeksi, ABD sanayi üretim endeksi ve ABD federal açık piyasa işlemleri komitesinin belirlediği hedef faiz oranı değişken olarak tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre faiz oranı kanalına göre döviz kuru kanalı enflasyon hedeflemesi için bir politika aracı olabilirken dış ticaret üzerindeki olumsuz yansımaları nedeniyle temkinli olunması gerekmektedir (Akkılıç, 2007). 1990:1 ve 2006:7 dönemlerini kapsayan çalışmada VAR yöntemi tercih edilmiştir. M1 para arzı, bankalararası gecelik ağırlıklı ortalama basit faiz oranı, TCMB dolar alış kuru, İMKB ulusal 100 endeksi, bankacılık sektörünün toplam yurt içi kredileri, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerinin kullanıldığı analiz sonucuna göre döviz kuru kanalı fiyatlar genel seviyesi üzerinde oldukça etkili iken üretim hacmi üzerinde etkili değildir (Kasapoğlu, 2007). 1995:1 ve 2006:12 dönemleri arası Türkiye ekonomisi için yapılan çalışmada döviz kuru kanalının etkinliği araştırılmıştır. Bu çalışmada bankalararası gecelik faiz oranı, reel döviz kuru, dış ticaret dengesi, GSMH ve üretici fiyat endeksi değişkeni olarak seçilmiştir. VAR modelinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre baz alınan dönem için döviz kuru kanalı etkin bir şekilde çalışmaktadır (Erdoğan & Yıldırım, 2008). 1990:1 ve 2007:9 dönemlerini baz alan bir çalışmada bankalararası para piyasası işlemleri için kullanılan ve gecelik gerçekleşen basit faiz oranı ağırlıklı ortalaması, reel efektif döviz kuru endeksi, ithalat ve ihracat farkının değişim oranı ile elde edilen net ihracat, GSYİH ve üretici fiyat endeksi değişkenleri tercih edilmiştir. VAR modeli ile tahmin edilen analize göre para politikası şokları fiyatlar genel seviyesi üzerinde önemli etkiye sahipken, döviz kuru kanalı da etkin bir şekilde işlemektedir (Büyükakın vd., 2009). 1990 ve 2006 yılları arası dönemi baz alan bir çalışmada VAR modeli yardımıyla hangi parasal aktarım mekanizması sisteminin çalıştığı incelenmiştir. Reel GSYİH, bankalararası faiz oranının ağırlıklı ortalaması, reel efektif döviz kuru, İMKB ulusal 100 endeksi, tüketici fiyat endeksi ve mevduat bankalarının toplam kredi hacminden oluşan değişkenler ile oluşturulan model sonucunda döviz kuru kanalının etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Örnek, 2009).

Türkiye’de açık enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulandığı dönem aralığını amaçlayan bu çalışmada 2006:5 ve 2011:5 tarihleri incelenmiştir. Tüketici fiyat endeksi, kısa dönem reel faiz oranı, reel efektif döviz kur endeksi ve reel sanayi üretim endeksinin değişken olarak tercih edildiği bu çalışmada VECM yöntemi kullanılmıştır. Buna göre döviz kuru enflasyonu negatif etkilemekte olup fiyatlar genel seviyesi üzerinde etkindir. Yani belirtilen zaman aralığında döviz kuru kanalı önem arz etmektedir ve merkez bankası politikalarında yer almalıdır (Yapraklı, 2011). 2003:1 ve 2010:8 arası dönemi baz alan bir çalışmada VAR modeli yardımıyla Türkiye’de döviz kuru kanalının etkin olup olmadığı araştırılmıştır. Kısa vadeli faiz oranı, net ihracat hacmi, reel efektif döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri ile hem fiyatlar genel seviyesi hem de toplam çıktı üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda faiz kanalının etkilerini üzerinde barındıran döviz kuru kanalının Türkiye ekonomisinde etkin bir şekilde çalıştığına dair sonuçlar elde edilmiştir (Cambazoğlu & Karaalp, 2012). 2005:1 ve 2013:7 dönemlerini araştıran bir çalışmada parasal aktarım mekanizmasının işleyişi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma yapılırken hem faiz hem de döviz şoklarının sanayi üretiminde oynadığı rol irdelenmiştir. Yapısal VAR modelinin kullanıldığı çalışmada sanayi üretim endeksi, döviz kuru ve bankalar tarafından Türk lirası cinsinden açılmış 1 ay vadeli ağırlıklandırılmış mevduatlara uygulanan azami faiz oranlarının ağırlıklı ortalaması değişken olarak tercih edilmiştir. Sonuç olarak döviz kuru ve faiz şoklarının kısa vadede sanayi üretimi üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir (Akbaş vd., 2013).

Türkiye’de 2001 finansal krizi sonrasında uygulamaya alınan dalgalı kur rejiminin etkilerinin araştırıldığı çalışmada 2003:Q1 ve 2012:Q4 dönemleri baz alınmıştır. VAR modeli ile yapılan analizde M1 para arzı, TCMB gecelik faiz oranları, reel efektif döviz kuru, ihracat ve GSYİH değişkenleri seçilmiştir. Elde edilen sonuçlar belirlenen dönemlerde döviz kuru kanalının etkin işlemediği yönünde olmuştur (Erarslan & Esra, 2015). Parasal aktarım mekanizmalarının etkinliğinin araştırıldığı bu çalışmada Türkiye’de uygulanan para politikalarının reel çıktı üzerindeki etkinliği tespit edilmeye çalışılmıştır. 1990:Q1 ve 2008:Q2 dönemleri arasında baz alan analizde VAR yöntemi tercih edilmiştir. Model oluşumunda M2 para arzı, sanayi üretim endeksi, döviz kuru, İnterbank gecelik ortalama faiz oranı ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenler ile oluşturulan analiz sonucunda döviz kurunun fiyatlar genel seviyesi üzerinde etkin olduğu ancak reel çıktı üzerinde herhangi bir etkinliğinin olmadığı ortaya konulmuştur (Özcan, 2016). Türkiye ve Meksika’yı ele alan bu çalışmada Türkiye için 2002 yılının ilk çeyrek dönemi ile 2013 yılının son çeyrek dönemi baz alınırken Meksika için 2001 yılının ilk çeyrek dönemi ile 2013 yılının ilk çeyrek dönemi incelenmiştir. VAR ve FAVAR yöntemlerinin tercih edildiği ekonometrik analizde birçok değişken kullanılarak elde edilen sonuçlar birbirine yakındır. Buna göre VAR modeli sonucunda Türkiye’de faiz oranı kanalının Meksika’da ise döviz kuru kanalının kısmen işlediği yönünde bulgulara ulaşılmıştır. FAVAR yöntemine göre ise hem döviz kuru hem de faiz kanalı her iki ülkede de etkin değildir (Atgür & Altay, 2017). Parasal aktarım mekanizmalarından döviz kuru kanalının etkin olup olmadığı 2005:1 ve 2016:12 dönemleri için araştırılmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı, reel döviz kuru, tüketici fiyat endeksi, reel gecelik faiz oranı ile sanayi üretim endeksinin değişken olarak kullanıldığı çalışmanın bulguları arasında standart etki-tepki fonksiyonları ile döviz kredi kanalının etkin olmadığı ancak asimetric şoklar sonucunda kısmen etkin olduğunu yer almaktadır (Özgür & Görüş, 2018). 2011:1 ve 2018:1 dönemlerini baz alan çalışmada Türkiye’de 2010 yılından uygulamaya alınan yeni para politikası stratejisi incelenmiştir. SVAR yönteminin tercih edildiği çalışmada TL referans oranı, sepet kur (euro ve dolar), kredi hacmi (yurt içi), sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi değişkenler olarak

kabul edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre fiyat istikrarının gerçekleşmediği ancak döviz kuru kanalının da etkisiyle finansal istikrarın gerçekleştiği belirtilmiştir (Yalçın & Gürel, 2020).

Tablo 2’de yer alan araştırmalardan da anlaşılacağı üzere döviz kurunun çeşitli parametrelerle olan ilişkisi çalışmalara konu olmuştur. Türkiye gibi ülkelerde tarih boyunca döviz kurunun önemli bir gösterge olması bunun en büyük nedenlerden biridir. Bu nedenle hem bir dönem değerlendirmesi yapmak hem de geleceğe ışık tutmak amacıyla Türkiye’de döviz kuru aktarım mekanizmasının işleyip işlemediği araştırılmalıdır. Ekonomi yönetimine fikir veren dönemsel araştırmalar aynı zamanda literatüre de ciddi katkılar sunmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan nokta 2006 ve 2019 yılları arasında kanalın çalışıp çalışmadığının tespit edilmeye çalışılmasıdır. Çalışmanın giriş bölümünde teorik bir değerlendirme yapıldıktan sonra ekonometrik model ile analizlere geçilmektedir. Son olarak elde edilen bulgular detaylı bir şekilde yorumlanmaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Döviz kuru kanalı aktarım mekanizması ile ilgili olarak Türkiye için yapılan çalışmalar incelendiğinde literatüre güncel katkı sağlanması gerektiği tespit edilmiştir. Bu amaçla Türkiye ekonomisinde 2006Q1-2019Q4 dönemleri arasında döviz kuru kanalının işlerliğini ve etkinliğini tespit etmek için bir araştırma ortaya konulmuştur. Seçilen dönem aralığının tercih edilmesinin nedeni ise 2006 yılından itibaren uygulamaya konulan açık enflasyon hedeflemesi stratejisi ve Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin henüz hissedilmediği bir süreç olmasıdır. Covid-19 öncesi dönem döviz kurlarındaki dalgalanmaların analizi etkilememesi ve daha sağlıklı verilere ulaşılabilmesi nedeniyle tercih edilmiştir. Bu kapsamda yapılan araştırma bir ekonometrik model yardımıyla desteklenerek elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Zaman serisi şeklinde derlenen verilerin modele dâhil edilebilmeleri için öncelikle durağanlıklarının sınanması gerekmektedir. Analizin ilerleyişi için modele karar verebilmek amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri kullanılmıştır. Dickey ve Fuller’in 1981 yılında yapmış olduğu çalışmada (Dickey & Fuller, 1981) ifade ettikleri birim kök testi ile ulaştığı son model (1.2) no’lu denklem yardımıyla ifade edilmiştir.

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1.2)$$

Philips-Perron testine ait denklem ise (1.3) no’lu denklem ile gösterilmiştir (Philips & Perron, 1981: 335-346).

$$y_t = \tilde{\mu} + \tilde{\beta} \left(t - \frac{1}{2} T \right) + \tilde{\alpha} y_{t-1} + \tilde{u}_t \quad (1.3)$$

Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS)’nn ise 1992 yılında yapmış olduğu çalışmada (Kwiatkowski vd., 1992) elde ettikleri denklem (1.4) yardımıyla gösterilmiştir.

$$y_t = r_t + \beta_t + \varepsilon_t \quad (1.4)$$

Zaman serileri ile ilgili olarak kullanılacak en uygun modellerden biri Vektör Otoregresif (VAR) Modelleridir. Özellikle ekonomi alanındaki çalışmalarda bu modellere sıklıkla rastlanılmaktadır.

Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR modelinde birden fazla sayıda bulunan değişkenlerin içsel veya dışsal olarak ayrılmasına gerek yoktur (Maddala, 1992:578). VAR modeller, AR modellerinden daha esnek ve genelleştirme imkânı sağlamaları nedeniyle çok değişkenli olarak da kullanılabilir (Brooks, 2008:291). Aşağıda yer alan (1.5) no'lu denklem VAR modelini p dereceden ifade ederken (1.6) no'lu denklem iki değişkenli VAR modelini göstermektedir (Lütkepohl, 2005:13; Enders, 1995:294-295).

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + u_t \quad (1.5)$$

ve

$$y_t = \alpha_{10} + \alpha_{11} y_{t-1} + \alpha_{12} z_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (1.6)$$

$$z_t = \alpha_{20} + \alpha_{21} y_{t-1} + \alpha_{22} z_{t-1} + \varepsilon_{2t}$$

Uygulamalı çalışmalar dikkate alındığında bir dizi değişkenin olduğu bir sistemde değişkenlerin birbirlerine etkilerinin sonucunda verdikleri tepkiyi tespit edebilmek önemlidir (Lütkepohl, 2005:51). Ancak VAR modelleri ile yapılan analizlerde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin daha detaylı yorumlanabilmesi amacıyla etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırmasından yararlanılmaktadır.

Yapılan çalışmada da elde edilen sonuçların daha kapsamlı yorumlanabilmesi amacıyla varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerine yer verilmiştir. Bulgulara ait sonuçlar aşağıda başlıklar halinde sunulmuştur.

1.2. Döviz Kuru Kanalının İşleyişine İlişkin Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinde uygulanan para politikaları çerçevesinde döviz kuru kanalının işlerliği sınanmaktadır. Analize ait veri seti ve bulgular aşağıda başlıklar halinde sunulmaktadır.

1.2.1. Veri Seti

Parasal aktarım mekanizmalarının içerisinde önemli bir yeri olan döviz kuru kanalı literatürde sıkça çalışılmış bir konudur. Bu çalışmada 2006Q1-2019Q4 arası dönem baz alınarak döviz kuru kanalının işlerliği araştırılmıştır. Buna göre çalışmada yer alan değişkenler Tablo 3 yardımıyla sunulmuştur.

Tablo 3: Veri Seti

Değişken adı	Sembol	Kaynak
Gayri Safi Yurt içi Hasıla (Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış harcamalar yöntemiyle zincirlenmiş gayrisafi yurt içi hasıla hacim endeksi ve değişim oranları)	BUYUME _t	TÜİK
Üretici Fiyat Endeksi (2003=100)	ÜFE _t	TCMB
Döviz Kuru (USD) (Döviz Satış)	KUR _t	TCMB
Gerçekleşen Basit Faiz Oranı Ağırlıklı Ortalama (%) (1 gecelik)	FAIZ _t	TCMB
M2 Kur Etkisinden Arındırılmış Para Arzı	M2 _t	TCMB
Net İhracat (Milyon ABD doları)	NIHR _t	TCMB

Analizi yapılacak olan VAR modeline ait değişkenlerin seçiminde Mishkin'in 1996 yılında yapmış olduğu çalışması (Mishkin, 1996) temel alınmıştır. Bu modelde toplam çıktıyı ifade eden BUYUME verisi bağımlı değişken olarak tercih edilmiştir. Böylece milli gelirin para politikası uygulaması ile döviz kuru kanalı sonucunda nasıl etkilendiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Döviz kuru kanalının her açıdan yorumlanabilmesi amacıyla fiyatlar genel seviyesindeki değişimleri yansıttığı düşünülen ÜFE modele dâhil edilmiştir. Bunun nedeni aktarım mekanizması çerçevesinde gerçekleşecek olan parasal sıkılaştırma veya

genişlemenin üreticilerin fiyatlar genel seviyesi üzerinde yarattığı etkidir. Sims 1980 yılında yaptığı çalışmasında (Sims, 1980) döviz kuru değişkeninin yanında ÜFE ve TÜFE değişkenlerini de kullanmıştır. Buna ek olarak Taylor'un 1995 yılında yayınladığı eserinde (Taylor, 1995) para politikası kararlarını gayrisafi yurt içi hasılda (GSYİH) olduğu gibi enflasyonda da değişikliğe yol açan bir süreç olarak nitelemesi ÜFE'nin analizde olması gerektiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Bir diğer değişken olan döviz kuru ise döviz kuru kanalında temel değişkenlerden biri olması sebebiyle tercih edilmiştir. Faiz değişkeni, para politikasının kontrolü için bir araç niteliğinde olduğundan döviz kuru kanalında yer alması önemlidir. Faiz oranlarının arttırılıp azaltılmasına göre reel çıktıda yaratacağı etki nedeniyle modele dâhil edilmiştir. Bu modelde reel çıktı üzerinde durulduğu için M2 para arzının da reel çıktıda önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

Son olarak dış ticaret değişkenini temsilen net ihracat analize dâhil edilmiştir. Net ihracatın tercih edilmesinin nedeni ise döviz kuru kanalının net ihracat verisi ile ifade edilmiş olmasıdır. Net ihracat değişkeni hem toplam çıktıyı etkilediğinden hem de gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için sermaye hareketlerinin önemi nedeniyle modele başka bir değişken olarak eklenmiştir.

Analize dâhil edilen GSYİH haricindeki değişkenlerin tamamı için TCMB'nin elektronik veri tabanı sistemi olan EVDS'den yararlanılmıştır. GSYİH verisi ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden elde edilmiştir. Verilerin tamamı çeyreklik bazdaki oransal düzey değerlerinin önceki dönem değişim oranları hesaplanarak modele eklenmiştir.

Döviz kuru verisi TCMB'nin veri tabanından satış kuru olarak dikkate alınmıştır. Faiz oranı değişkeni için merkez bankasının kontrol ettiği ve kısa vadeli olduğu için hızlı etki ettiği düşünülen 'para piyasası gecelik ağırlıklı ortalama basit faiz oranı' tercih edilmiştir. Parasal büyüklüğü ifade etmesi için kur etkisinden arındırılmış ve geniş para arzını temsil eden M2 para arzı değişkeni endeks olarak analize dâhil edilmiştir. Net ihracat verisi, ihracat ve ithalat verilerinden elde edilmiştir. Net ihracatı bulabilmek için ihracattan ithalat çıkartılmıştır.

Döviz kuru kanalının etkinliğinin araştırılması için oluşturulan modelde BUYUME bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Böylece aktarım mekanizmasının toplam çıktıya olan etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu fonksiyonel yapıyı açıklamak için oluşturulan denklem aşağıda sunulmuştur.

$$BUYUME_t = \beta_1 + \beta_2 FAIZ_t + \beta_3 tM2_t + \beta_4 NIHR_t + \beta_5 UFE_t + \beta_6 KUR_t + \varepsilon_t \quad (1.7)$$

(1.7) no'lu denklemden BUYUME_t; reel GSYİH'yi, FAIZ_t; faiz oranını, M2_t; M2 para arzını, NIHR_t; net ihracat hacmini, ÜFE_t; üretici fiyat endeksini, KUR_t; döviz kurunu, ε_t; hata terimini ve t; zamanı ifade etmektedir.

1.2.2. Analiz ve Bulgular

Analizde yer alan değişkenlerin tümü her açıdan değerlendirilip analize hazır hale getirildikten sonra durağanlık sınamalarına geçilmiştir. VAR modeli için değişkenlerin tamamının durağan olması gerektiğinden ADF, PP ve KPSS testleri yardımıyla durağanlıklarına ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır.

ADF ve PP test türleri için yokluk hipotezi ‘Birim kök içermektedir’ şeklinde kurulmuştur. Yani elde edilen olasılık değerlerinin kritik değerlerden küçük olması halinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve birim kök olmadığına karar verilmiştir. Tam tersi durumda da birim kök olduğu ve H_0 hipotezinin reddedilemeyeceği kabul edilmiştir.

Her iki test türü için de yokluk hipotezi ‘Birim kök içermektedir’ şeklinde kurulmuştur.

H_0 : Birim kök vardır ve seri durağan değildir.

H_1 : Birim kök yoktur ve seri durağandır.

KPSS birim kök testi için ise yokluk hipotezi diğer iki testten farklı olarak ‘Birim kök içermemektedir’ şeklinde kurulmuştur. Yani elde edilen olasılık değerlerinin kritik değerlerinden büyük olması halinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve birim kök olduğuna karar verilmiştir. Tam tersi durumda da birim kök olmadığı ve H_0 hipotezinin reddedilemeyeceği kabul edilmiştir.

H_0 : Birim kök yoktur ve seri durağandır.

H_1 : Birim kök vardır ve seri durağan değildir.

Hipotezler kurulduktan sonra her üç test ile tüm değişkenlerin durağanlıkları sınanmış ve modele ait tahminler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Durağanlık Test Sonuçları (PP, ADF ve KPSS)

Philips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları			
Düzyey	Sabitli	Sabitli & Trendli	Sabitsiz & Trendsiz
BUYUME _t	-6.6651***	-6.6043***	-5.5499***
FAIZ _t	-4.3627***	-4.5740***	-4.2978***
M2 _t	-5.8170***	-6.2090***	-1.9514**
NIHR _t	-8.6899***	-8.6030***	-8.4096***
UFE _t	-5.0758***	-5.2142***	-3.4434***
KUR _t	-6.5115***	-6.9031***	-5.7598***
Not: ** 0.10, *** 0.05, **** 0.01 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.			
Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Test Sonuçları			
Düzyey	Sabitli	Sabitli & Trendli	Sabitsiz & Trendsiz
BUYUME _t	-6.6471***	-6.5853***	-3.4594***
FAIZ _t	-6.3717***	-6.3943***	-6.3251***
M2 _t	-5.7589***	-6.2204***	-1.1278
NIHR _t	-8.5893***	-8.5076***	-8.4016***
UFE _t	-5.0758***	-5.1654***	-3.5983***
KUR _t	-6.4992***	-5.6394***	-5.7241***
Not: ** 0.10, *** 0.05, **** 0.01 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.			
Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testi Sonuçları			
Düzyey	Sabitli	Sabitli & Trendli	
BUYUME _t	0.085897***	0.083957***	
FAIZ _t	0.147547***	0.084661***	
M2 _t	0.480312*	0.102607***	

NIHR _t	0.101929***	0.100028***
UFE _t	0.254557***	0.096579***
KUR _t	0.360851**	0.045365***

Not: '***' 0.10, '**' 0.05, '*' 0.01 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

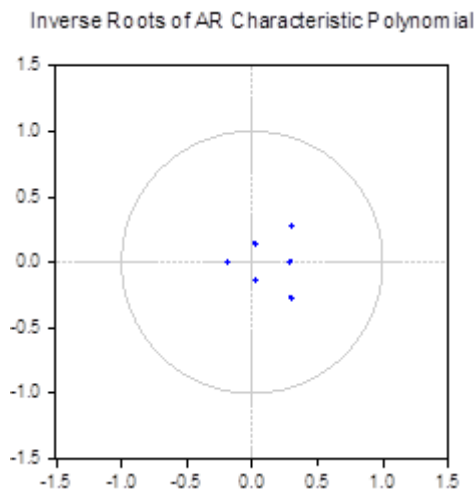
Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere Philips-Perron test sonuçları tüm değişkenlerin hem sabitli yapıda hem sabitli ve trendli yapıda hem de sabitsiz ve trendsiz yapıda düzeyde durağan olduklarını göstermiştir. Bu birim kök testi için bant genişliği Bartlett Kernel ve Newey-West stratejisi tercih edilmiştir. MacKinnon (1996) tarafından belirlenen kritik değerlere göre yapılan sınamalar sonucunda da tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduklarına karar verilmiştir.

ADF testi kullanılarak elde edilen sonuçlar ise PP testine göre bazı farklılıklar göstermektedir. Bu teste göre değişkenler tüm yapılarda durağan iken yalnızca M2 değişkeni sabitsiz ve trendsiz yapıda durağan değildir. Bu testte değişkenlere ilişkin durağanlık tahminleri yapılırken en uygun gecikme uzunluğu Schwartz bilgi kriteri olarak belirlenmiştir. Tahmin sonuçları MacKinnon (1996) kriterlerine göre belirlenmiş ve tüm değişkenlerin düzey değerlerinde elde edilen istatistik sonuçlarına göre birim kök içermedikleri tespit edilmiştir.

KPSS testi kullanılarak elde edilen sonuçlar ise diğer iki testte de olduğu gibi hem sabitli hem de sabitli ve trendli yapıda değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir. Bu birim kök testi için bant genişliği Bartlett Kernel ve Newey-West stratejisi tercih edilmiştir. Tahmin sonuçları ile KPSS (1992) tarafından üretilmiş olan LM test istatistiği kritik değerlerine göre yapılan sınamalar sonucunda da tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduklarına karar verilmiştir.

Yapılan birim kök testleri ile serilerin farklarının alınmasına gerek olmadığına ve durağan olduklarına karar verilmiştir. Bu işlemlerden sonra modelin tahminine ilişkin işlemlere geçilmiş ve VAR modeli uygun bulunmuştur. VAR modelinin tahminine geçilmeden önce modele ait optimal gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerektiğinden öncelikle bu işlem yapılmıştır. LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterleri ile gecikme uzunluğunun belirlenmesine yönelik bulgular 1 gecikme uzunluğunu işaret ettiğinden 1 numaralı model en uygun gecikme uzunluğu olan dönem olarak tercih edilmiştir.

Modelin gecikme uzunluklarının belirlenmesi sonrasında bir bütün olarak durağanlık araştırması yapılmıştır. Durağanlık araştırmasının sonuçlarına karakteristik polinomların ters köklerinin çember içerisinde yer alıp almamasına göre karar verilmiştir. Analiz sonuçları Şekil 1 yardımıyla sunulmuştur.

Şekil 1: Modelin AR Karakteristik Polinomları

Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere karakteristik kökler mutlak değerleri alındığında 1'den küçüktür ve ters kökler çember içerisindedir. Bu nedenle de model istikrar koşulu sağlamaktadır.

Modelin istikrar koşulunun araştırılmasının ardından yapısal bir sorun bulunup bulunmadığına dair otokorelasyon ve değişen varyans testleri uygulanmıştır. Bu testlere ilişkin sonuçlar Tablo 5 yardımıyla sunulmuştur.

Tablo 5: Otokorelasyon (Lagrange Çarpanları-LM) ve Değişen Varyans (White) Test Sonuçları

LM Testi		
Gecikme Uzunluğu	LM İstatistik Değeri	Prob
1	42.75835	0.2080
2	38.67623	0.3550
3	28.85160	0.7987
4	48.16372	0.0873
White Test		
Chi-sq	Df	Prob
219.3167	252	0.9324

Tablo 5'ten görüldüğü üzere modelin hata terimlerinin arasında 4 gecikme düzeyi ve 0.05 anlamlılık düzeyi için otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda bütün model açısından hata terimlerinin varyanslarının sabit olup olmadığı araştırılmış ve modelde değişen varyans sorunu bulunmadığı saptanmıştır.

Modele ait anlamlılık sınamalarında herhangi bir problem bulunmadığından değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin detaylı bir şekilde yorumlanabilmesi amacıyla öncelikle varyans ayrıştırması ve sonrasında etki-tepki analizi yapılmıştır.

Varyans ayrıştırması işlemi ile değişkenlerde meydana gelebilecek olan değişimlerin kendileriyle veya diğer değişkenlerle olan ilişkisinin 10 dönemi içerecek şekilde detaylı olarak sunulduğu Tablo 6 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: Varyans Ayrıştırması Sonuçları

BUYUME Varyans Ayrıştırması							
Dönem	S.E.	BUYUME	FAIZ	M2	NIHR	KUR	UFE
1	1.833949	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	2.180626	71.02541	8.092253	1.217718	5.481326	13.53305	0.650244
3	2.190726	70.43396	8.367204	1.251036	5.494545	13.61487	0.838387
4	2.191802	70.39463	8.373242	1.256249	5.489505	13.60208	0.884295
5	2.192006	70.38846	8.372340	1.262916	5.489211	13.59958	0.887496
6	2.192035	70.38730	8.372134	1.264344	5.489338	13.59940	0.887482
7	2.192039	70.38703	8.372134	1.264439	5.489360	13.59942	0.887618
8	2.192040	70.38699	8.372135	1.264438	5.489357	13.59942	0.887662
9	2.192040	70.38698	8.372134	1.264441	5.489357	13.59942	0.887666
10	2.192040	70.38698	8.372134	1.264442	5.489357	13.59942	0.887666
FAIZ Varyans Ayrıştırması							
Dönem	S.E.	BUYUME	FAIZ	M2	NIHR	KUR	UFE
1	28.59337	1.429656	98.57034	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	31.15408	2.763276	94.86885	0.205820	0.002189	0.538162	1.621708
3	31.56475	3.339751	93.50818	0.527524	0.009876	0.562696	2.051977
4	31.62383	3.457326	93.22449	0.660655	0.026061	0.561248	2.070218
5	31.63086	3.466860	93.18409	0.683964	0.031000	0.564209	2.069879

6	31.63171	3.466784	93.17910	0.685506	0.031690	0.565173	2.071744
7	31.63184	3.466840	93.17838	0.685501	0.031717	0.565277	2.072283
8	31.63186	3.466881	93.17826	0.685529	0.031717	0.565277	2.072331
9	31.63186	3.466885	93.17825	0.685539	0.031719	0.565278	2.072331
10	31.63186	3.466885	93.17824	0.685540	0.031719	0.565279	2.072331

M2 Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	BUYUME	FAIZ	M2	NIHR	KUR	UFE
1	1.824599	2.231552	20.52548	77.24296	0.000000	0.000000	0.000000
2	1.980462	2.160733	24.48769	67.32854	0.068163	2.814841	3.140040
3	1.989524	2.183758	24.33263	66.72045	0.073161	2.862529	3.827464
4	1.990733	2.215377	24.31266	66.67382	0.073074	2.862030	3.863044
5	1.990929	2.217464	24.31325	66.66880	0.074770	2.863010	3.862702
6	1.990974	2.217425	24.31362	66.66613	0.075020	2.863606	3.864203
7	1.990983	2.217603	24.31357	66.66556	0.075023	2.863642	3.864600
8	1.990984	2.217657	24.31354	66.66551	0.075026	2.863638	3.864625
9	1.990984	2.217662	24.31354	66.66551	0.075029	2.863639	3.864624
10	1.990984	2.217662	24.31354	66.66551	0.075029	2.863640	3.864625

NIHR Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	BUYUME	FAIZ	M2	NIHR	KUR	UFE
1	552.2460	0.824426	0.043770	0.026190	99.10561	0.000000	0.000000
2	574.4078	0.778420	0.996105	0.095591	94.69031	0.002646	3.436925
3	575.5614	0.901648	0.992480	0.236575	94.41298	0.029559	3.426754
4	575.7332	0.902062	1.018186	0.250337	94.35706	0.042194	3.430164
5	575.7705	0.902807	1.021088	0.250392	94.34573	0.043655	3.436330
6	575.7775	0.903543	1.021391	0.250720	94.34347	0.043738	3.437138
7	575.7785	0.903674	1.021390	0.250887	94.34315	0.043742	3.437155
8	575.7786	0.903681	1.021391	0.250912	94.34311	0.043748	3.437157
9	575.7786	0.903681	1.021392	0.250912	94.34310	0.043749	3.437161
10	575.7786	0.903681	1.021392	0.250913	94.34310	0.043750	3.437162

KUR Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	BUYUME	FAIZ	M2	NIHR	KUR	UFE
1	7.443578	1.517866	22.92147	6.541094	8.784958	60.23461	0.000000
2	7.538327	1.480743	22.72908	6.377765	9.029040	59.45483	0.928534
3	7.551932	1.536065	22.65513	6.406516	9.002528	59.27741	1.122349
4	7.553655	1.553000	22.64481	6.426999	8.999961	59.25041	1.124822
5	7.553950	1.553440	22.64414	6.429454	9.000112	59.24700	1.125850
6	7.554009	1.553487	22.64407	6.429397	9.000056	59.24634	1.126649
7	7.554020	1.553564	22.64404	6.429408	9.000031	59.24618	1.126778
8	7.554021	1.553580	22.64403	6.429425	9.000029	59.24616	1.126783
9	7.554021	1.553581	22.64402	6.429428	9.000029	59.24615	1.126783
10	7.554021	1.553581	22.64402	6.429428	9.000029	59.24615	1.126784

UFE Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	BUYUME	FAIZ	M2	NIHR	KUR	UFE
1	2.770498	0.144692	8.646052	2.034571	0.201912	21.44225	67.53052
2	3.057750	4.333383	8.626706	4.384048	0.815537	20.71633	61.12400
3	3.085404	4.892673	8.483604	5.236725	0.958897	20.38774	60.04036
4	3.090258	4.884846	8.503169	5.308065	0.991429	20.38820	59.92429
5	3.091120	4.887194	8.506887	5.305326	0.992973	20.38463	59.92299
6	3.091270	4.889995	8.506604	5.306509	0.992901	20.38286	59.92113

7	3.091293	4.890444	8.506480	5.307179	0.992984	20.38259	59.92032
8	3.091296	4.890452	8.506479	5.307262	0.993009	20.38258	59.92022
9	3.091297	4.890452	8.506481	5.307262	0.993011	20.38258	59.92022
10	3.091297	4.890453	8.506481	5.307262	0.993011	20.38258	59.92022

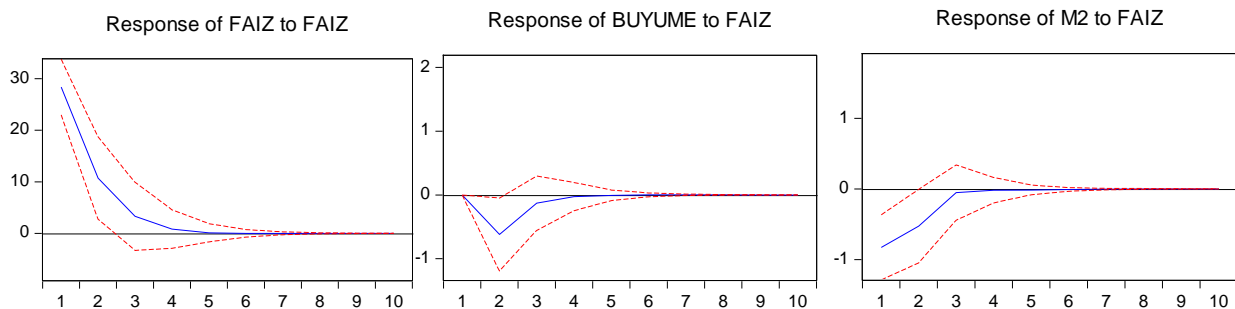
Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere ekonomik büyümede meydana gelen değişimlerin tamamı ilk çeyrek dönemde tamamen kendisi tarafından açıklanırken ikinci çeyrekte yaklaşık yüzde 14 oranında KUR ve yüzde 8 oranında FAİZ tarafından açıklanmaktadır. Her değişkenin kendini açıklama oranının ise üçüncü çeyrekte itibaren stabil hale geldiği görülmektedir. Döviz kuru kanalında da faiz oranlarında meydana gelen değişimin yabancı sermaye giriş veya çıkışlarını yönlendirerek döviz kurunu ve dolayısıyla net ihracatı etkilemesi söz konusudur. Bu aktarımların hepsinin sonucunda milli hasılda da değişimler meydana gelmektedir.

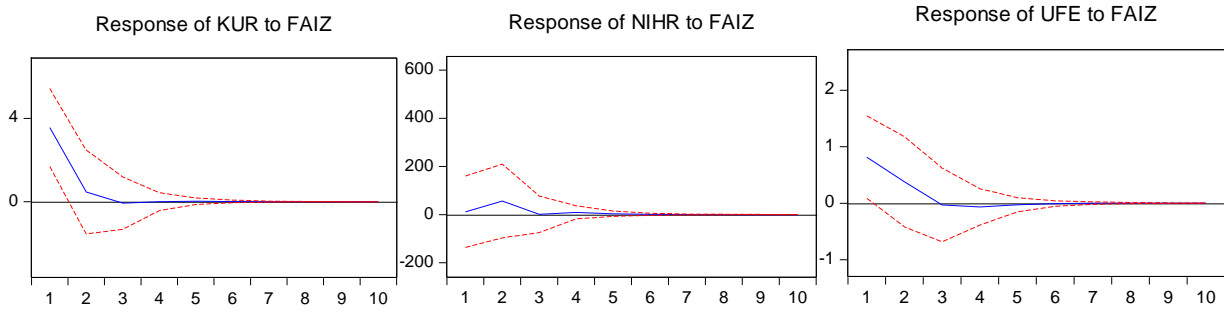
Faiz oranı değişkenine bakıldığında az miktarda UFE ve BUYUME'nin etkisi görülmektedir. Bu değişkenler de yine üçüncü çeyrekte itibaren stabil hale gelmektedir. Ardında yer alan M2 para arzı değişkeninde meydana gelen değişimlerin ilk dönemde yüksek oranda kendisi tarafından açıklandığı ve yüzde 20'lik kısmının FAİZ değişkeni tarafından açıklandığı göze çarpmaktadır. Buna ek olarak FAİZ değişkeninin ikinci çeyrekte itibaren etkisini yüzde 24 seviyelerinde son çeyrek döneme kadar sürdürdüğü görülmektedir. Diğer taraftan M2 para arzı üçüncü çeyrekte etkisini ilk döneme kıyasla yüzde 10 oranında kaybederek son döneme kadar stabil kalmaktadır.

Net ihracat değişkeninin varyans ayrıştırması sonuçları ele alındığında ilk çeyrekte net ihracattaki toplam değişimin büyük oranda kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir. Diğer açıklayıcı değişken ise en fazla yüzde 3 oranla UFE olmuştur. Net ihracat etkisini son döneme kadar sürdürmüştür.

Döviz kuru ilk çeyrekte yüzde 60 oranla kendisi tarafından açıklanırken yaklaşık yüzde 23 oranında FAİZ değişkeni tarafından açıklanmaktadır. FAİZ değişkeninin yanı sıra M2 para arzı ve NIHR de bir kısım açıklayıcı durumundadır. Tüm değişkenlerin son döneme kadar neredeyse değişmeden etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Son olarak UFE değişkeninin ilk çeyrekteki değişimin yüzde 67'sinin kendisi tarafından açıklanırken KUR değişkeninin yüzde 21 oranında ve FAİZ değişkeninin yüzde 8 oranında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dönem sonuna kadar UFE'nin açıklama etkisi düşerken M2'de artış olmuştur.

Yapılan varyans ayrıştırmasının detaylı yorumlarının desteklenebilmesi amacıyla etki-tepki analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu analizlerin sonuçları Grafik 1'de sunulmuştur.

Grafik 1: Etki-Tepki Analiz Sonuçları

Grafik 1’den de görüldüğü üzere faiz oranlarında meydana gelen bir birimlik standart sapmalılık şok karşısında kendisine verdiği tepki genel olarak pozitiftir. Bu pozitif etki beşinci çeyreğe kadar azalarak devam etmekte ve sonrasında stabil hale gelmektedir. Kısa bir dönem sonra stabil hale gelmesi şokun geçici olduğu anlamına gelmektedir. Faiz değişkenine verilen bir birimlik standart sapmalılık şok karşısında döviz kurunun verdiği tepki ise ilk çeyrekte pozitif bir görünüm sergilerken üçüncü çeyrekte negatife dönerek sonraki dönemlerde etkisini kaybetmektedir. Faiz oranlarındaki keskin düşüş sonucunda döviz kuru çok kısa bir süre sonra stabil hale gelmektedir.

Bu analizler sonucunda faiz oranlarının başlangıçta yüksek olması daraltıcı bir para politikası izlendiğini göstermektedir. Sıkı politika uygulamaları ise döviz girişine ve ulusal paranın değerlenmesine yol açmaktadır. Düşen döviz kuru ihracat mallarının fiyatının artışı ile sonuçlanmaktadır. İhracat mallarının pahalı hale gelmesi sonucunda ihracatın azalması da net ihracatı azaltıcı bir sonuç yaratabilmektedir.

Faiz oranlarında meydana gelen bir birimlik standart sapmalılık şok karşısında net ihracatın verdiği tepki pozitif bölgede hafif dalgalı seyrederken üçüncü çeyrekte sonra stabil hale dönmektedir. Net ihracat pozitif bölgede seyreterse de bu etkinin kısa bir süre devam ettiği ve bu etkinin geçici olduğu anlaşılmaktadır.

Faiz oranlarında meydana gelen bir birimlik standart sapmalılık şokun daraltıcı para politikası varsayımı altında ekonomik büyümeyi negatif etkilemesi beklenmektedir. Elde edilen bulgular da bu yöndedir. Sürekli negatif bölgede seyreden büyümenin ikinci çeyrek dönemde en fazla düştüğü ve beşinci çeyrekte stabil hale geldiği görülmektedir. Döviz kurunda meydana gelen düşüş ile azalan ihracat sonucunda üretim miktarında da azalma olmaktadır. Azalan talep sonucunda üretim miktarında meydana gelen düşüş ise girdi maliyetlerini düşüreceğinden üretici fiyatlarına olumlu yansımaktadır.

Faiz şoku karşısında ÜFE’nin verdiği tepki değerlendirildiğinde pozitif bölgede azalarak devam eden ve üçüncü çeyrekte yine stabil hale gelen bir görüntü elde edilmektedir. Bu görünüm döviz kurunun düşüşe geçmesi ile paralellik göstermektedir. Ardından girdi maliyetlerinin azalması ile üretici fiyatlarında gerileme meydana gelmektedir.

Bir diğer değişken olan M2 para arzı değerlendirildiğinde faiz oranlarında meydana gelen bir birimlik standart sapmalılık şok karşısında negatif bölgede kalmakla birlikte üçüncü çeyrekte sonra etkisiz hale geldiği görülmektedir. Faiz oranlarının sonradan düşüşe geçmesi söz konusu olsa da ilk çeyrekte sıkı para politikası uygulaması sonucunda para arzında da beklenen değişim gerçekleşmektedir.

SONUÇ

Döviz kuru kanalı aktarım mekanizmasına ilişkin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalarda farklı

sonuçların elde edildiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmada da döviz kuru kanalı aktarım mekanizmasının Türkiye ekonomisinde etkin olup olmadığı araştırılmış ve bazı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan araştırmada 2006:Q1 ve 2019:Q4 dönemlerini içeren çeyreklik veriler kullanılmıştır. Analizde yer alan değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilebilmesi için ise VAR modeli tercih edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin daha detaylı yorumlanabilmesi amacıyla varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerine yer verilmiştir.

Türkiye ekonomisinde 2006-2019 yılları arası dönemde ekonomik göstergelerdeki dalgalanmalar ve ekonomi yönetiminin müdahaleleri devam etmiştir. Bu süreç içerisinde ekonomik büyümeye etki eden olgulardan bir tanesi de döviz kuru olmuştur. Analizden elde edilen sonuçlar yorumlandığında da ekonomik büyümede meydana gelen değişimlerin bir kısmının döviz kurundan kaynaklandığı görülmüştür. Kurda yaşanan değişimler yalnızca ülkenin rekabet gücünü etkilemesinin yanı sıra ihracat ve ithalat rakamlarında da değişime neden olmaktadır. Böylece aktarım mekanizması sonucunda ekonomik büyümede olumlu veya olumsuz etki yaratmaktadır. Çalışmanın analiz kısmında yapılan varyans ayrıştırması sonuçlarına göre bu etkinin var olduğu ancak büyük bir etki olmadığı yönünde tespitler mevcuttur.

Varyans ayrıştırmasından elde edilen bulgulara göre kurdaki değişimin yaklaşık yüzde 23 oranında faiz tarafından açıklanması yerli para biriminin değerinin korunması amacını ortaya koymaktadır. Merkez bankası faiz oranlarında yukarı yönlü bir karar verdiğinde yerli paraya olan talep artmakta ve değer kaybı tersine dönebilmektedir. Bir politika aracı olarak kullanılan faiz uygulamaları döviz kurlarındaki oynaklığı azaltabilmekte ve yerli parayı değerli hale getirebilmektedir. Bu durum yabancı yatırımcı açısından değerlendirildiğinde ise faiz seviyesi cazibesi nedeniyle tercih edilebilmektedir. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere yerel para birimine karşı artan ilgi döviz kurlarının baskılanmasına yol açabilmektedir. Mekanizmanın işleyişi sonucunda da milli gelirden değişimler yaşanmaktadır. Türkiye gibi döviz kuru oynaklığının ve döviz rezervlerinin önem arz ettiği ülkelerde ise ekonomik büyüme olumlu etkilenmektedir.

Bir diğer bulgu olan faiz oranının M2 para arzını açıklama oranının yüksek olması da yine yukarıdaki tespitleri desteklemektedir. Bu bulgu, büyük ölçüde ithal girdi ile çalışan ülkelerde sık rastlanılan bir durumu ifade etmektedir. Parasal genişleme veya sıkılaşıma dönemlerinde yerli paranın yanı sıra kurda da oynaklıklar meydana gelmektedir. Böylece kurda meydana gelen değişimler üretici fiyatlarını etkilemekte ve dolaylı olarak tüketici fiyatlarına yansımaktadır.

Elde edilen tüm sonuçlar değerlendirildiğinde 2006-2019 döneminde döviz kuru aktarım mekanizmasının işlediği görülmektedir. Parasal sıkılaşıma veya genişleme ile başlayan süreç, değişkenlerin birbirini etkileme gücü yüksek oranda olmasa da ekonomik büyümeye etki etmektedir. Ulaşılan sonuçlar Büyükkakın vd. (2009), Cambazoğlu & Karaalp (2012), Atgür & Altay (2017), Akbaş vd., (2013)'ün çalışmaları ile uyumludur. Bu çalışmalarda da çeşitli yıl aralıkları ve değişkenler kullanılarak Türkiye ekonomisinde döviz kuru aktarım mekanizmasının işlediği yönünde bulgular yer almaktadır. Genel olarak faiz değişkeninin diğer değişkenler üzerindeki etkisinin kısa sürdüğü veya geçici etki yarattığına dair tespitler mevcuttur.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular kendi içerisinde tutarlı ve ekonomik akışa uygundur. Türkiye ekonomisi açısından değerlendirildiğinde döviz kurunun önemi oldukça fazladır. Bu nedenle uygulanacak olan para politikaları kapsamında döviz kuru kanalının işleyişinin ekonomi yönetimi tarafından iyi analiz edilmesi gerektiğinin faydalı olacağı

düşünülmektedir. Böylece Merkez Bankası TL'nin değeri, enflasyon ve ekonomik büyüme ile ilgili konularda üstlendiği görevlerden daha fazla verim alabilecektir.

TCMB'nin nihai hedeflerinden biri olan ekonomik büyümenin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesinde önemli bir bileşen olan döviz kurunun akademik çalışmalarla periyodik olarak analiz edilmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada da bazı ekonomik gelişmeler çerçevesinde bir dönem aralığı (2006-2019) belirlenmiş ve analize katılmak üzere değişkenler seçilmiştir. Ancak döviz kuru aktarım mekanizması için ekonomik gelişmeler ve farklı göstergeler ışığında çeşitli araştırmaların yapılabilmesi mümkün olacağından bu çalışmada seçilen dönem ve değişkenler açısından birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu sınırlılıklardan bir tanesi tercih edilen analiz döneminin Covid-19 salgını öncesi olması ve bu dönemin araştırmaya konu edilmiş olmasıdır. Ancak Covid-19 dönemi ile birlikte veya Covid-19 sonrası dönemi de dâhil edilerek yeni araştırmaların yapılması mümkündür. Bir diğer sınırlılık ise ulusal ve uluslararası çalışmalarda döviz kuru kanalı için farklı parametreler (Sanayi Üretim Endeksi, TÜFE, Dış Ticaret Birim Değer Endeksi, ...) ile analizlerin yapılmış olmasıdır. Bu nedenlerle farklı dönem aralıkları ve değişkenlerle yapılacak olan çalışmaların literatüre daha detaylı katkılar sunulabileceği açıktır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Y., Zeren, F. & Özekicioğlu, H. (2013). Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması: Yapısal VAR Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 187-198.
- Akkılıç, S. (2007). *Parasal Aktarım Mekanizması ve Türkiye’de Döviz Kuru Kanalı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı. İstanbul.
- Atgür, M. & Altay, N. O. (2017). Examination of the Exchange Rate and Interest Rate Channels of the Monetary Transmission Mechanism During the Inflation Targeting: Turkey and Mexico Countries Examples. *Theoretical & Applied Economics*, 4(613), 137-160.
- Bougrara, A. (2009, January). *Monetary Transmission Mechanisms in Morocco and Tunisia*. (Economic Research Forum Working Paper Series Vol. 460, pp. 1-29).
- Bredin, D. & O’Reilly, G. (2004). An Analysis of the Transmission Mechanism of Monetary Policy in Ireland. *Applied Economics*, 36(1), 49-58.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance* (Second Edition). New York: Cambridge University Press. Erişim adresi: https://new.mmf.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/brooks_econometr_finance_2nd.pdf, Erişim tarihi: 16.10.2023.
- Büyükakın, F., Cengiz, V. & Türk, A. (2009). Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye’de Döviz Kuru Kanalı Var Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 171-191.
- Camarero, M., Ordóñez, J. & Tamarit, C. R. (2002). Monetary Transmission in Spain: A Structural Cointegrated VAR Approach. *Applied Economics*, 34(17), 2201-2212.
- Cambazoğlu, B. & Karaalp, H. S. (2012). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), 53-66.
- Canbaz, M. (2019). Türkiye’de 2000 Sonrası Ekonomide Teşvik Politikaları ve 2018 Döviz Kuru Dalgalanmasının Karşılaştırmalı Analizi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 60-79.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057- 1072.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. John Wiley&Sons, Inc. Erişim adresi: https://new.mmf.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/enders_applied_econometric_time_series.pdf, Erişim tarihi: 11.10.2023.
- Erarslan, C. & Katı, E. (2015). Parasal Aktarım Mekanizması ve Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Örneği. *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 79-91.
- Erdoğan, S. & Yıldırım, D. (2011). Türkiye’de Döviz Kuru Kanalı İşleyişi: Var Modeli ile Bir Analiz. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39), 94-108.
- Fetai, B. & Izet, Z. (2010). The Impact of Monetary Policy and Exchange Rate Regime on Real GDP and Prices in the Republic of Macedonia. *Economic and Business Review*, 12(4), 263-284.
- İnan, E. A. (2001). Parasal Aktarım Mekanizmasının Kredi Kanalı ve Türkiye. *Bankacılar Dergisi*, (39), 3-20.
- Kasapoğlu, Ö. (2007). *Parasal Aktarım Mekanizmaları: Türkiye için Bir Uygulama* (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. & Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root? *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Lütkepohl, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Germany: Springer Science & Business Media.
- Maddala, G. S. (1992). *Introduction to Econometrics* (Second Edition). New York: Macmillan Publishing Company. Erişim adresi: <https://jigjids.files.wordpress.com/2011/05/introduction-to-econometric-2nd.pdf>, Erişim tarihi: 11.10.2023.
- Mishkin, F. S. (1995). Symposium on the Monetary Transmission Mechanism. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4),

3-10.

- Mishkin, F. S. (1996). *The Channels of Monetary Transmission: Lessons for Monetary Policy*. Mass, USA: National Bureau of Economic Research Cambridge.
- Mishra, P., Montiel, P. & Sengupta, R. (2016). *Monetary Transmission in Developing Countries: Evidence from India*. India: Springer.
- Mukhtarov, S., Yüksel, S., Ibadov, E. & Hamidov, H. (2019). The Effectiveness of Exchange Rate Channel in Azerbaijan: An Empirical Analysis. *Banks and Bank Systems*, 14(1), 111-121.
- Nagayasu, J. (2007). Empirical Analysis of the Exchange Rate Channel in Japan. *Journal of International Money and Finance*, 26(6), 887-904.
- Obafemi, F. N. & Ifere, E. O. (2015). Monetary Policy Transmission Mechanism in Nigeria: A FAVAR Approach. *International Journal of Economics and Finance*, 7(8), 93-103.
- Özcan, C. C. (2016). Parasal Aktarım Mekanizması Kanalları: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 188-213.
- Örnek, İ. (2009). Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi. *Maliye Dergisi*, 156(1), 104-125.
- Özgür, Ö. & Görüş, M. Ş. (2018). Türkiye’de Döviz Kuru Kanalı'nın Etkinliğinin Asimetrik Etki-Tepki Fonksiyonlarıyla Sınanması. *Maliye Dergisi*, 174, 48-71.
- Roşoiu, A. & Roşoiu, I. (2013). Monetary Policy Transmission Mechanism in Emerging Countries. *Cross-Cultural Management Journal*, 15(1), 37-49.
- Sims, C. A. (1992). Interpreting the Macroeconomic Time Series Facts: The Effects of Monetary Policy. *European Economic Review*, 36(5), 1-19.
- Taylor, J. B. (1995). The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 11-26.
- Smets, F. & Wouters, R. (1999). The Exchange Rate and the Monetary Transmission Mechanism in Germany. *De Economist*, 147(4), 489-521.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2007). *Bülten Sayı: 6 Haziran 2007*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Erişim adresi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/a9a86bff-f063-4f51-875d-8551e909f1ab/Bulten_Turkce6.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-a9a86bff-f063-4f51-875d-8551e909f1ab-m3fB9z6, Erişim tarihi: 28.08.2024.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2012). *Yıllık Rapor 2012*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Erişim adresi: <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2012/files/tr-full.pdf>, Erişim tarihi: 10.09.2023.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2013). *Parasal Aktarım Mekanizması*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4e99834e-179b-4a08-820c-f2b259032afd/ParasalAktarim.pdf?MOD=AJPERES>, Erişim tarihi: 06.07.2024.
- Yalçın, E. & Gürel, S. P. (2020). Küresel Kriz Sonrası Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizmasının Etkinliği. *Journal of Yasar University*, 15(59), 444-460.
- Yapraklı, S. (2011). Açık Enflasyon Hedeflemesi Döneminde Parasal Aktarım Mekanizmasının Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Istanbul University Econometrics & Statistics e-Journal*, 15(1), 16-37.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 09.01.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 20.11.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1417136

Assessment of Researcher Productivity in the Field of Health¹

Gülay EKİNCİ², Aysun DANAYİYEN³, Hakan KÖSE⁴

Abstract

The study was conducted to determine the relationship between the number of researchers in the health field and the number of medical patents. In the analysis, the relationship between the number of female and male researchers in the health field and the number of patent applications made in the medical field was analyzed using the panel data method. For this study, 9 countries with regular data on the number of full-time researchers working in the field of health by gender (Male = MRD and Female = FRD) between 2005 and 2018 were identified. The analysis highlights causal relationships from Medical patents (MPatent) to the number of researchers working in the field of health. Moreover, panel cointegration tests confirm that there is a long-term relationship between MPatent and FRD-MRD. The study's findings also show that increases in FRD-MRD positively impact MPatent, and coefficient estimates reveal significant effects. Overall, empirical evidence underscores important and enduring connections between MRD, FRD, and MPatent.

Keywords: Medical Patent, Healthcare Sector, Researcher, Research and Development

Jel Codes: C01, C23, I18

Sağlık Alanında Araştırmacı Verimliliğinin Değerlendirilmesi

Öz

Çalışma sağlık alanı araştırmacı sayıları ile medikal patent sayıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Analizde, sağlık alanı kadın ve erkek araştırmacı sayıları ile medikal alanda yapılan patent başvuru sayıları arasındaki ilişki panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu çalışma için 2005-2018 yılları arasında sağlık alanında cinsiyete göre tam zamanlı çalışan araştırmacı sayıları (Erkek= MRD ve Kadın=FRD) ile ilgili düzenli verisi olan 9 ülke belirlenmiştir. Analiz, Medikal patentlerden (MPatent) sağlık alanında çalışan araştırmacı sayılarına doğru nedensellik ilişkilerini vurgulamaktadır. Ayrıca, panel eşbütünleşme testleri MPatent ve FRD-MRD arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Çalışmanın bulguları ayrıca FRD-MRD'deki artışların MPatent'i olumlu yönde etkilediğini ve katsayı tahminlerinin kayda değer etkiler ortaya koyduğunu göstermektedir. Genel olarak, ampirik kanıtlar MRD, FRD ve MPatent arasındaki önemli ve kalıcı bağlantıların altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Medikal Patent, Sağlık Sektörü, Araştırmacı, Araştırma ve Geliştirme

Jel Kodu: C01, C23, I18

¹ Bu çalışma, 17-18 Kasım 2022 tarihlerinde düzenlenen Sağlık Hizmetlerinde Yenilikler ve Teknoloji Sempozyumu'nda özet olarak sunulan "Sağlıkta Araştırmacı Verimliliği Üzerine Değerlendirme" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, İstanbul, Türkiye. **E-posta:** gulay.ekinci@izu.edu.tr **Orcid no:** 0000-0003-4773-4821

³ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. **E-posta:** aysunda@hotmail.com **Orcid no:** 0000-0002-4782-5697

⁴ Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. **E-posta:** hakan.kose@izu.edu.tr **Orcid no:** 0009-0001-3600-8990

INTRODUCTION

Patents, serving as official documents, provide legal protection for technological innovations and inventions, granting various rights to creators, thereby contributing to the advancement of scientific methodologies and ensuring recognition of innovative contributions (Bozkurt Yüksel, 2008; Ekinci, 2019). Patents legally assure research owners that their ideas protect their economic value and profits. However, with the patent process, the researcher assumes the entire guarantee of the invention (Özcan & Özer, 2018). Patents are a tool to protect inventions developed by companies, institutions, or individuals. For this reason, patents can also be identified as indicators of invention (OECD, 1994). In scientific disciplines and academic findings, patents are utilized as a sign of innovation rather than innovation itself. Patents are seen as a highly reliable measure of innovative movements. In this respect, in academic research, the number of patents is generally used instead of technological innovation and is accepted as a valuable index to measure innovative knowledge production (Akyol & Gurlaş, 2021; Prodan, 2005). While granting special rights and capabilities to the researchers who own them, patents can also play an essential role in promoting innovation. Patents can encourage innovation and economic development if appropriate conditions are met. In the contemporary landscape, the propulsion of economic growth and sustainable development hinges significantly on the relentless march of technological innovation. At the core of this momentum lie the intricate frameworks of patent systems, which serve as the bastions safeguarding inventive ideas and creative breakthroughs. Rooted in the Latin term "patere," meaning "to be open," patents epitomize not only legal protection but also the ethos of fostering innovation by granting creators exclusive rights to their inventions for a designated period.

This nexus between innovation protection and societal advancement is underscored by scholars such as Bozkurt (2008), who elucidate how patents not only formalize scientific inventions but also regulate the rights associated with them. However, this protection necessitates researchers to bear the onus of their inventions, a theme explored by Özcan and Özer (2018). Zooming out to the macro level, a nation's prowess in Research and Development (R&D) endeavors is often quantified by the volume of inventions it churns out. Within the intricate tapestry of R&D, the healthcare sector emerges as a pivotal player, wielding a profound influence on economic growth and societal welfare through the prism of medical patents (Ünal, 2013). Yet, despite its significance, the domain of healthcare R&D remains relatively underexplored, especially concerning the productivity of researchers and potential gender disparities. Against this backdrop, this study endeavors to fill this void by delving into the impact of R&D activities in healthcare, particularly focusing on the cadre of full-time researchers and their correlation with the proliferation of medical patents.

At its core, this study posits a fundamental hypothesis: a tangible relationship exists between the number of healthcare researchers and the prevalence of medical patents. To illuminate this relationship, a series of subsidiary questions are posed, probing into the current landscape and teasing out any gender-based differentials in productivity. As we embark on this intellectual odyssey, the forthcoming sections will unveil the methodological scaffolding underpinning this study, followed by a robust discussion of the findings. By shedding light on the intricate interplay between healthcare R&D and medical patents, this research aspires to carve a path toward a more nuanced comprehension of the pivotal role played by innovation in the realm of health economics.

This study aims to understand the effects of R&D activities in healthcare, in particular the number of full-time researchers,

on medical patents. The main hypothesis suggests that there is a relationship between the number of researchers and the number of medical patents. In this context, a series of sub-questions are posed to assess the current situation as well as the level of impact of the number of researchers in healthcare and gender-based productivity differences. In the remainder of the paper, the analytical approaches used will be explained in the methodology section before moving on to the main section where the findings will be discussed. Moreover, this study is expected to make a significant contribution to the field of health economics. Therefore, we will continue to focus on our search for answers to the key questions before moving on to the next section, which will elaborate on the overall objective of the study, its methodological approach, and the results of the discussion.

1. BACKGROUND AND LITERATURE REVIEW

Research and development studies in the field of health are difficult and expensive processes that span many years due to the measurement of their effects on human health. For example, the average period starting with the discovery of a drug and taking its license varies between 8-10 years (in some studies, this period can be up to 20 years) and is carried out with budgets expressed in millions of dollars. In addition, the final result cannot be reached for every product that is discovered, and all studies are canceled when they fail to pass any stage of the research. The infrastructure, equipment, researchers, and materials used in the execution of these studies are quite expensive. For this reason, research on the diagnosis and treatment of diseases requires serious investments for countries and the sector. The number of inventions and innovations developed within the scope of research and development activities is the success indicator of a country's research and development system. Patents, which are considered a criterion of research and development activities, enable inventions and innovations to be transformed into commercial products and give the manufacturer monopoly power (Ünal, 2013).

Research and development activities greatly affect total factor productivity (Coe & Helpman, 1995), making human capital the economic growth determinant (Poorfaraj et al., 2011; Bayraktutan & Kethudaoğlu, 2017). Commercial activities in this area contribute to economic growth by disseminating information (Luintel & Khan, 2005; Sadraoui et al., 2014; Tunalı & Erbelet, 2017). The quantitative and qualitative characteristics of the researchers of a country appear to be factors that also shape the economy of that country. For example, it is stated that the contribution of the mRNA vaccine, which was produced in Germany during the Covid-19 pandemic process and is widely used around the world, to the German economy is around 0.5 points of GDP (Gönültaş, 2021). In studies dealing with the relationship between the number of patents and economic growth, Sinha (2008), Zhang et al. (2012), Göçer et al. (2016), Türedi (2016), Maradana et al. (2017) and Özcan and Özer (2018) stated that the number of patents was effective on economic growth (Vetsikas et al., 2017), high-quality patents supported economic growth (Hassan & Tucci, 2010), but the relationship between patents and economic growth was positive in the long run and negative in the short run and showed that there was a relationship (Josheski & Koteski, 2011), shocks (unpredictable effects) in patents affect GDP negatively, and shocks in GDP also affected patents negatively (Guzman et al., 2012). There are many studies in the literature evaluating research and development expenditures, investments, and the number of researchers.

Fidanboy (2016) found that organizational capabilities have a positive impact on research and development performance among technopolis employees in Turkey. Khan et al. (2010) concluded that research and development activities and human

capital are key drivers of productivity, with variations across countries. Guzman et al. (2012) analyzed the relationship between the number of patents and GDP in Mexico between 1980 and 2008, using the cointegration test and Vector Error Correction Model (VECM). The results show that there is a long-run cointegration relationship between the number of patents and economic growth, it has been revealed that shocks (unpredictable effects) in the number of patents harm GDP in the long run, and the shocks in the GDP harm the number of patents in the long term.

Guellec and Potterie (2001) found that research and development in trading partner countries contributes to growth, while public research and development has a higher impact in countries with more intense university and private research. Luintel and Khan (2005) observed significant productivity gains in developing countries due to international knowledge spillovers through trade, while countries with large research sectors have limited impact from international diffusion. Maradana et al. (2017) analyzed the relationship between innovation and economic growth in 19 European countries between 1989 and 2014 in the context of cointegration and causality. Patents, research and development expenditures, the number of researchers, the number of exports and publications, and income per capita were used as innovation indicators. The results show that there was a cointegration relationship between innovation and economic growth in the long run, in the context of causality, it had been shown that there was a causal relationship between innovation and economic growth, but this relationship moves in different directions (such as one-way or two-way) between countries.

Kabaklarlı et al. (2018) analyzed the relationship between high-technology exports and economic growth in OECD countries between 1989 and 2015 using the panel cointegration method. The results show that there was a long-term relationship between high-technology exports and economic growth in OECD countries. They also show that the improvement in patent applications and foreign direct investments played a decisive role in high-tech exports, but the growth rate and investment negatively affected the increase in high-tech exports.

These studies are mostly related to general research and development activities in high-technologization, from education to the defense industry, the number of researchers, patents, economic growth, and development (Luintel & Khan, 2005; Sadraoui et al., 2014; Tunalı & Erbelet, 2017). In the literature, studies evaluating health research and development activities are limited in number. Empirical evaluations were frequently made in these studies. Besides this, the number of studies in which the relationship between the number of researchers working full-time in the field of health and the number of medical patents, which is an indicator of scientific productivity in the field of health, is econometrically related, has been limited (Forero & Moore, 2016). It is thought that this study will contribute to the field of health economics since it evaluates the relationship between the number of full-time researchers in the field of health and the number of medical patents from an economic perspective. This study investigates the number of employees involved in research and development in health. As the field of health research continues to evolve, it is important to assess the productivity of researchers and understand the factors that contribute to innovation in this critical area. This assessment aims to provide valuable insights into the dynamics of health research and its impact on medical innovation. Research productivity in health is a multifaceted and dynamic field that requires a comprehensive assessment approach. Understanding the factors contributing to innovation in health research requires an in-depth examination of the impact of collaborative efforts, interdisciplinary approaches, and funding and resources on the outcomes of medical innovation. Moreover, a nuanced assessment of the relationship between the gender distribution of researchers and the number of patent applications in medicine may be important to uncover the

dynamics underlying productivity and innovation. This exploration could shed light on the unique contributions of different perspectives and experiences to the advancement of medical knowledge and technology. By examining the relationship between the number of researchers, gender distribution, and patent applications in medicine, we can better understand the dynamics of productivity and innovation in this vital field (Widjaja & Sijabat, 2019; Carpenter et al., 2014).

In addition to quantitative analysis, qualitative insights from the research community can provide a valuable understanding of the challenges and opportunities in the field of health research. This holistic approach to assessing researcher productivity offers a more comprehensive view of the factors that foster innovation and excellence in the vital field of health research (Villarroel et al., 2019; Ogunsola et al., 2020). For the study, the research methodology will include a statistical analysis of the correlation between the number of full-time researchers in health and the number of medical patents. This analysis will provide valuable insights into the potential relationship between research activity and innovation in the medical field.

Furthermore, the study will examine gender-based productivity differences by analyzing the gender distribution of researchers and its impact on medical patent applications. The literature assessing the relationship between gender inequality and the number of medical patents reveals interesting findings. Sugimoto et al. (2015), in a study investigating how gender-based differences in academia are reflected in the patenting process, found that female researchers received fewer patents compared to men. This finding may suggest that female researchers are relatively less influential in medical innovation. Similarly, a study conducted by Frietsch et al. (2009) showed that women lag behind men in patenting and publishing processes. Such gender-based productivity gaps may provide important clues for understanding the underlying causes of disparities in the number of medical patents. However, more comprehensive and in-depth research is needed to fully understand these findings. Such research could contribute to the development of more effective policies and practices to promote medical innovation through gender equality.

For this reason, this study aimed to determine the relationship between the number of researchers working in the field of health and the number of medical patents, which was considered to be one of the indicators of technological development in the field of health. In this context, 1 (one) main hypothesis and 3 (three) sub-questions were fleshed out to explain the hypothesis.

H₁: The number of researchers and the number of medical patents are related.

Q_{1a}: What is the current status of the number of researchers and medical patents in healthcare?

Q_{1b}: What is the effect level of the number of researchers in healthcare services on medical patents?

Q_{1c}: Was there a difference between the productivity of the number of researchers according to gender?

2. DATA AND METHODOLOGY

In the analysis, the relationship between the number of FRD (Female Researchers =FRD) and MRD (Male Researchers = MRD) and the number of patent applications in the medical field was analyzed through the panel data method. Panel data analysis is a method that allows the evaluation of cross-section data and time series data in a common area. Since the study was considered within the scope of countries with data in a certain year range, this analysis method was considered suitable

for the study. In the analysis, an econometric model was established in which the number of researchers was considered as the independent variable and the number of medical patents as the dependent variable. The significance tests of the model were evaluated with the Count panel data methods, and the Granger causality test, cointegration tests, and variance decomposition models were applied to determine the causality and long-term relationships between the variables.

For this study, 9 countries with regular data on the number of full-time researchers working in the field of health disaggregated by gender between 2005-2018 were determined. These countries were the Czech Republic, Hungary, Poland, Portugal, Slovakia, Slovenia, Turkey, Romania, and Chinese Taipei. In the number of medical patents (MPatent), the number of medical patent applications made within the scope of the Patent Cooperation Treaty (PCT) belonging to selected countries were included in the analysis. In Table 1, the variables used in the analysis, the abbreviations used, the source information from which the data were obtained, and the explanations for the variables are given under the sub-headings.

Table 1: Definition of Variables

Variables	Definition	Unit	Source	Abbreviation
Medical Patent	Total number of medical patents in period t /	Number	OECD	MPatent
Female Researcher Working in the Field of Health	Total Number of Female Researchers in Health in the t period	Full-Time Equivalent	OECD	FRD
Male Researcher Working in the Field of Health	Total Number of Male Researchers in Health in the t period	Full-Time Equivalent	OECD	MRD

3. FINDINGS

According to the descriptive information of the variables subject to the analysis; it is understood that there was a positive relationship between the number of researchers and medical patents.

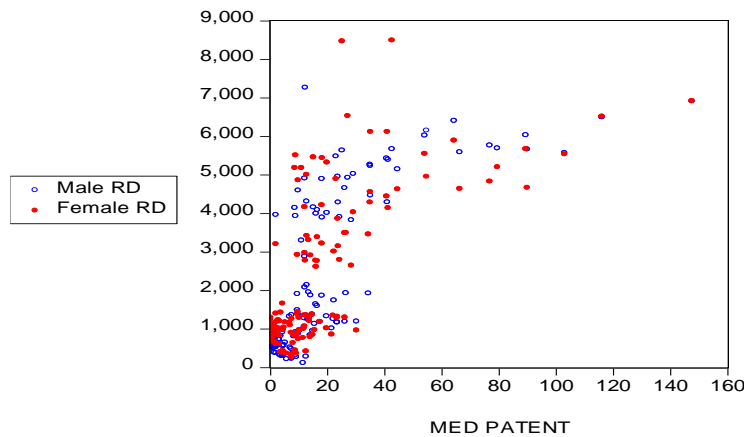

Figure 1: Relationship Between Number of Medical Patents, FRD and MRD, 9 Countries, 2005-2018;

Source: Prepared by the authors.

3.1. Econometric Model

When establishing the research model in economic analysis, there are different factors affecting the development of the process among the variables. In our research, the deterministic components in the relationship between the number of researchers and the number of medical patents are defined by the constant term and the number of researchers. Meanwhile, the stochastic components represent other influencing factors that are expected to affect the model but

cannot be explicitly defined, and are thus included as error terms. At this stage of the study, the model to be used in econometric analysis is given in Figure 2.

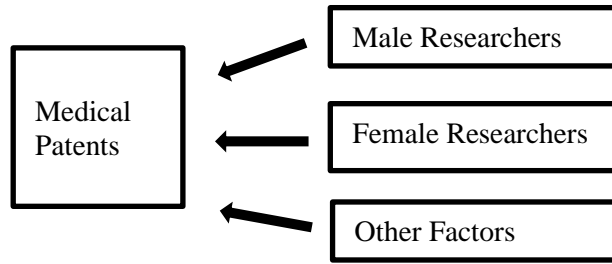

Figure 2: Demonstration Of The Research Model

Source: Prepared by the authors.

The econometric model to be estimated from this equation was established as follows.

$$(1) MPatent_{it} = \beta_0 + \beta_1 MRD_{it} + \beta_2 FRD_{it} + u_{it}$$

In the model in the equation; “ β_0 ” coefficient constant expresses the expenditures that occur independently of the explanatory variables. While “ β_1 ” for MRD and “ β_2 ” represent the parameters to be estimated for FRD, “ u ” represents the error term; “ i ” denotes the cross-sectional dimension of the panel data, and “ t ” denotes the time dimension. “MPatent” was taken as the dependent variable.

3.2. Least Squares Test

The Poisson model is used for analyzing count data in panel studies. In the Poisson model, there is a restriction that the variance and mean are equal, and this assumption is frequently violated in real count data sets. This may be due to individual heterogeneity (Kizilgol & Selim, 2017). To deal with overdispersion, a distribution that allows variance to be modeled more flexibly than the Poisson model should be used, the negative binomial distribution being one such distribution (Hu, 2002). In our research, the skewness and kurtosis values of the data indicate normal distribution (JB Normality Test: 0.004774).

The regression results of the Poisson count model for the dependent variable Mpatent with the independent variables MRD and FRD. The coefficients in the table are estimated to measure the effect of each independent variable on the dependent variable. The coefficient for the independent variable MRD is estimated at 0.000330 and found to be statistically significant ($p < 0.0001$). Similarly, the coefficient for the independent variable FRD is estimated at 0.0000676 and is also statistically significant ($p < 0.0001$). The estimated coefficient for the intercept (C) is 1.692931, which is statistically significant ($p = 0.0001$). The R-squared value is calculated as 0.63, and the adjusted R-squared value is 0.62, indicating that the model explains 62% of the variance in the dependent variable. The LR-Statistic (likelihood ratio statistic) is found to be 1784.978, which is a statistic used to test the significance of the model ($p < 0.0001$). Finally, the JB Normality Test result is reported as 0.004774. This test evaluates whether the error terms of the model follow a normal distribution. The result suggests that the error terms approximate a normal distribution.

Table 2: ML/QML - Poisson Count (Newton-Raphson / Marquardt steps) Results

Dependent Variable	Independent Variables	Coefficient	Prob.	R ²	Adjusted R ²	LR-Statistic	Prob (LR-statistic)
Mpatent	MRD	0.000330	0.0000	0.63	0.62	1784.978	0.0000
	FRD	6.76E-05	0.0000				
	C	1.692931	0.0001				

JB Normality Test: 0.004774.

Source: Prepared by the authors.

3.3. Analysis of Cointegration and Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Granger causality analysis is a method that evaluates the contribution of the lagged values of the other variable (sample X_t variable) in explaining the current value of one of the variables (sample Y_t variable) (Granger, 1969). The most important assumption of this analysis is that it is necessary to ensure the stationarity of the variables that are the subject of the research. For this reason, Unit Root Tests were applied to the variables to determine the stationarity status of the variables subject to the research (Baltagi, 2005; Lewin et al., 2002; Im et al., 2009). The results and significance values of these tests are given in Table 3.

Table 3: Unit Root Test Results

A. Unit Root Tests			Levin, Lin ve Chu	Breitung t-stat	IM, Pesaran and Shin W-stat	ADF	PP
MEDICAL PATENT	Level	Individual Effects	0.8860	-	0.8308	0.4124	0.2885
		Individual Effects and Individual Linear Trends	0.2599	0.9968	0.6986	0.5726	0.1476
		None	0.9970	-	-	0.9730	0.9647
	1. diff.	Individual Effects	0.0018**	-	0.0000*	0.0002*	0.0000*
		Individual Effects and Individual Linear Trends	0.0025**	0.3230	0.0048**	0.0066**	0.0000*
		None	0.0000*	-	-	0.0000*	0.0000*
MRD	Level	Individual Effects	0.1394	-	0.1913	0.0108**	0.0000*
		Individual Effects and Individual Linear Trends	0.0367**	0.9991	0.4719	0.1269	0.0034**
		None	0.9983	-	-	0.9974	0.9973
	1. diff.	Individual Effects	0.0000*	-	0.0000*	0.0000*	0.0000*
		Individual Effects and Individual Linear Trends	0.0000*	0.9254	0.0000*	0.0000*	0.0000*
		None	0.0000*	-	-	0.0000*	0.0000*
FRD	Level	Individual Effects	0.0020*	-	0.3122	0.0665***	0.0743***
		Individual Effects and Individual Linear Trends	0.0001*	0.7347	0.0317**	0.0287**	0.0087**
		None	0.9923	-	-	0.9994	0.9995
	1. diff.	Individual Effects	0.0000*	-	0.0000*	0.0000*	0.0000*
		Individual Effects and Individual Linear Trends	0.0000*	0.1173	0.0088**	0.0086**	0.0000*
		None	0.0000*	-	-	0.0000*	0.0000*

*, **, *** significance at 1%, 5%, 10% level respectively.

According to the unit root test results, the variables become stationary at different levels when the level values and first differences are taken. It was determined that the variables were stationary in common at the I(1) level. For this reason, in the Causality and Co-Integration analyses conducted in the study, the variables were studied at the I(1) level, where the first difference was taken. The second step after this was to determine the lag length. According to Table 4, the lag lengths of

the variables are at the 3rd lag according to the LR, FPE, and AIC criteria, and 0th delay according to the SC and HQ tests. Since the lag length could not be defined in the analysis, when 0 was taken as 1, problems such as varying variance, serial correlation, or non-normal distribution were encountered in the residuals of the model (for the 1st delay, LM serial correlation test $p=0.0000 < 0.05$; heteroscedasticity test $p=0.0000 < 0.05$). Thus, the lag length of the model was determined as the 3rd lag length according to the LR, FPE, and AIC information criteria, and the Granger Causality and cointegration test was applied using the VAR model.

After determining that all of the variables are $I(1)$ by the unit root test, and the lag length of the model, the long-term relationship was investigated by Johansen cointegration analysis. To test whether there is a long-term relationship between the variables, eigenvalue (max-eigen value) and trace statistics are used. While investigating the long-term relationship between the variables with the Johansen cointegration test, the 3rd lag length was applied to determine the lag length of the VAR model. According to the results of Johansen's (1988) cointegration tests; the trace test statistic of the H_0 hypothesis ($r=0$), which states that there was no cointegration between Mpatent and FRD-MRD, was found to be 50.25992. Since this value was greater than the critical value of 29.79707 at the 1% significance level, the null hypothesis was rejected and the Trace test indicated 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level (Table: 4).

Table 4: Cointegration and Granger Casualty/Block Exogeneity Wald Tests

A. VAR Lag Order Selection Criteria						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1431.128	NA	4.80e+11	35.41057	35.49925*	35.44615*
1	-1423.197	15.07834	4.93e+11	35.43697	35.79170	35.57929
2	-1421.761	2.623784	5.95e+11	35.62374	36.24452	35.87280
3	-1397.287	42.90593*	4.07e+11*	35.24165*	36.12848	35.59746
4	-1392.719	7.669259	4.56e+11	35.35109	36.50397	35.81364

B. Cointegration Test				
	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.
None *	0.345364	50.25992	29.79707	0.0001
At most 1 *	0.169440	15.94215	15.49471	0.0428
At most 2	0.011099	0.904053	3.841466	0.3417

Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level; *denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level.

C. Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Hipotesis	Probability	Result	Decision
MPatent \nrightarrow FRD	0.0000	Rejected	MPatent was the Granger cause of FRD
MPatent \nrightarrow MRD	0.0000	Rejected	MPatent was the Granger cause of MRD
FRD \nrightarrow Mpatent	0.2114	Accepted	FRD was not the Granger cause of Mpatent
MRD \nrightarrow Mpatent	0.9152	Accepted	MRD was not the Granger cause of Mpatent
MRD \nrightarrow FRD	0.4698	Accepted	MRD was not the Granger cause of FRD
FRD \nrightarrow MRD	0.0059	Rejected	FRD was the Granger cause of MRD

Roots of Characteristic Polynomial: 0.8159-0.3029; Serial Correlation LM Tests: 0.6594; Residual Portmanteau Tests for Autocorrelations: 0.4750; Normality Tests: 0.0000; Heteroskedasticity Tests: 0.0000

Source: Prepared by the authors.

According to the Granger causality analysis, there was a Granger causality relationship from MPatent to FRD-MRD as well as there was a directional causality relationship from FRD to MRD. The results of the diagnostic tests indicated no heteroscedasticity, serial correlation or cross-sectional dependence in the model, and confirmed that the model did not contain a unit root, supporting the reliability of the results obtained.

Variance decomposition investigates what percentage of the change in a variable is due to itself and what percentage is due to other variables (Akyüz, 2018). As can be seen in Table 5, the MPatent variable was determined by its shocks in the short run. At the end of the 10. period, 94.61% of the MPatent variable was explained by itself, 2.73% was explained by MRD, and 2.66% was explained by the FRD variable.

Table 5: Variance decomposition analysis results of MPatent variable*

	Mpatent	MRD	FRD
1	100.00	0.00	0.00
2	96.49	1.83	1.67
3	96.06	2.00	1.93
4	94.95	2.51	2.54
5	94.96	2.53	2.49
6	94.88	2.57	2.52
7	94.79	2.63	2.57
8	94.67	2.69	2.63
9	94.64	2.71	2.65
10	94.61	2.73	2.66

* Estimated under 10000 Monte Carlo simulations

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

The study embarked on a comprehensive exploration of the intricate relationship between medical patents and research and development (R&D) activities in the healthcare sector, aiming to unravel the multifaceted dynamics underlying innovation in this critical domain. With a meticulous examination spanning from 2005 to 2018 across nine countries, the research delved into nuanced questions regarding the productivity levels of healthcare researchers and the determinants shaping the trajectory of medical patent numbers.

Granger causality analysis proved to be a powerful tool, revealing a directional causality from medical patents (MPatent) to the combined fields of pharmaceuticals and medical research and development (FRD-MRD). Additionally, another directional causality was identified, flowing from FRD to MRD, highlighting the complex interdependence and influence within the realm of healthcare innovation.

Delving deeper into the temporal dimension, panel cointegration tests lent credence to the existence of a long-term relationship between MPatent and FRD-MRD, underscoring the enduring impact of research and development efforts on the creation and dissemination of medical patents. These findings not only validate the intrinsic link between innovation and R&D activities but also underscore the need for sustained investment and commitment to fostering an ecosystem conducive to healthcare innovation. The number of medical researchers increased by an average of 81.2% in 2018 compared to 2005 in all countries except Romania. While this increase was 79.9% for FRD; and 82.5% for MRD; the number of medical patents increased 11.1 times, excluding Slovenia. Besides this result, the number of medical researchers in Romania decreased by around 26%; medical patent numbers decreased by 68.6% in Slovenia. In all countries, health research and development expenditures and investments per capita increased by 81.3%, excluding Romania. Health research and development expenditures and investments per capita in Romania decreased by around 26%. This situation has also been found to be reflected in the number of medical researchers. The main findings of the analysis are as follows: i) According

to Granger causality analysis, there is a Granger causality relationship from MPatent to FRD-MRD ii) there is a directional causality relationship from FRD to MRD; iii) the results of the panel cointegration tests confirmed the existence of a long-term relationship between MPatent and FRD-MRD iii) The Poisson Count coefficient estimation results indicated that FRD-MRD had positive effects on MPatent; a one-unit increase in MRD numbers increased the MPatent number by 0.00033; a one-unit increase in the FRD number increased the MPatent numbers by 0.0000673. iv) Variance selection model showed the positive effects of FRD-MRD on MPatent. Variance decomposition results show that the number of researchers explains 5.39 % of medical patent production after 10 years. This result has been interpreted as resulting from other factors affecting the production in the field of medical patents, such as the number of laboratories, R&D expenditures, and investments, copyrights in patents, process in application to patents, and international cooperation.

Moreover, the Poisson count model coefficient estimation results reveal significant insights into the impact of both Male Research and Development (MRD) and Female Research and Development (FRD) on MPatent numbers within the study. According to the findings, a one-unit increase in MRD numbers leads to a 0.00033 unit increase in MPatent counts, while a similar increase in FRD numbers results in a 0.0000673 unit rise in MPatent counts. These results underscore the critical role of research and development investments, both by male and female researchers, in fostering innovation within the healthcare domain. Although the effect of MRD appears more pronounced compared to FRD, both genders contribute significantly to enhancing patent numbers, highlighting the importance of inclusive approaches to research and development initiatives aimed at advancing knowledge and technology in healthcare. The discerned positive effects underscored the critical role played by investments in research and development in catalyzing innovation within the healthcare domain. Notably, the revelation of a higher productivity level among female researchers, as evidenced by the findings of Frandsen et al. (2020) and Aguinis (2018), highlights the importance of gender inclusivity in driving innovation and advancing knowledge in healthcare. Frandsen et al. (2020) conducted a study indicating that there are minimal disparities, if any, in productivity or impact among health sciences researchers from the time of enrollment in the PhD. program and extending 10 years beyond. In some instances, women even outperform men. Additionally, before enrollment, negligible differences in productivity and impact were observed. Similarly, a study conducted by Aguinis (2018) demonstrated that star female inventors exhibit higher productivity compared to their male counterparts. This suggests that their unique perspectives and experiences play a significant role in advancing knowledge and technology. In addition, in the literature, it is emphasized that there are differences between the working behavior of men and women due to the division of labor and differences between the genders, on the other hand, women's working behavior is approached based on men's behavioral model, and as long as economic activity measures maintain their current inadequacies, the phenomenon of women's invisibility in economic activities is also emphasized (Acar, 2012). By examining and highlighting these distinctive contributions, we can develop a more comprehensive understanding of the complex dynamics of researcher productivity in the critical domain of health research.

Beyond the immediate findings, the study contextualized its results within the broader landscape of human capital and economic growth. Drawing upon insights from scholarly literature, the research underscored the pivotal role played by education and health in shaping human capital and fostering economic development. The symbiotic relationship between technology and human capital emerged as a recurring theme, emphasizing the cyclical nature of innovation-driven growth

and the imperative of nurturing a skilled workforce adept at leveraging technological advancements to drive progress. Human capital, especially an educated workforce, is the determinant of economic growth (Hirsch & Sulis, 2008). The literature has revealed that there is a reciprocal and long-term relationship between education and health (Yardımcıoğlu, 2013), and that health investments contribute to economic growth and development as a result of quantitative and qualitative support of human life (Strauss & Thomas, 1998; Keskin, 2011; Reinhart, 1999; Bloom & Channing, 2004; Alemu et al., 2006; Tüylüoğlu & Tekin, 2009; Kumar & Kober, 2012). In research and development activities in health, technology introduced by human capital also affects human capital; there is a cyclical situation between technology and human capital that feeds each other. For this reason, it is possible to talk about the existence of a symbiotic relationship between technology and human capital. The results of this study are consistent with the literature, which suggests that general research and development activities supported by researchers contribute to economic growth (Fidanboy, 2016; Khan et al., 2010; Guzman et al., 2012; Guellec & Potterie, 2001; Luintel & Khan, 2005; Maradana et al., 2017; Kabaklarlı et al., 2018). Based on these findings, we accept our hypothesis that there is a relationship between the number of researchers and the number of medical patents.

In light of these profound insights, the study advocates for urgent policy interventions aimed at enhancing human capital and bolstering technology-based industrial production in the healthcare sector. By prioritizing investments in research and development and fostering gender-inclusive policies, policymakers can create an environment conducive to innovation and economic growth, thereby advancing the frontiers of healthcare and driving societal well-being.

It is necessary to urgently implement plans/policies for improving human capital and increasing technology-based industrial production. Considering its contribution to economic growth, it is recommended to increase research and development efficiency by increasing the quantity and quality of health researchers.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Acar, A. (2012). İktisadi Faaliyetlerde Kadınların Üretici Faaliyetlerinin "Görünmezliği" sorunu. *Journal of Social Policy Conferences*, (40), 195-202.
- Aguinis, H., Ji, Y H. & Joo, H. (2018). Gender Productivity Gap among Star Performers in STEM and Other Scientific Fields. *Journal of Applied Psychology*, 103(12), 1283-1306. <https://doi.org/10.1037/apl0000331>
- Akyüz, H. (2018). Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ile İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 10(2),183-192. doi.org/10.29137/umagd.402272
- Akyol, H. & Gurlaş, F. (2021). Teknolojik Patent, Finansal Derinleşme ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişkinin Saptanması. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, (12), 18-38. <http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.795453>
- Alemu, Z., Roe T. & Smith, R. (2006). The Impact of HIV on Total Factor Productivity. *9th Annual Conference on Global Economic Analysis, Ethiopia 2006*, 1-15. <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/2399.pdf>
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data* (3rd ed.) New York: John Wiley and Sons.
- Bayraktutan, Y. & Kethudoğlu, F. (2017). Ar-Ge ve İktisadi Büyüme İlişkisi: OECD Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 679-694.
- Bloom, D., Canning, D. & Sevilla J. (2004). The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach. *World Development*, 32(1), 1-13.
- Bozkurt Yüksel, A. (2008). *Patent Uyuşmazlıklarının Çözüm Yolları* (Yayınlamamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Carpenter, C. R., Cone, D. C. & Sarli, C. C. (2014). Using Publication Metrics to Highlight Academic Productivity and Research Impact. *Academic Emergency Medicine*, 21(10), 1160-1172. <https://doi.org/10.1111/acem.12482>
- Coe, D. & Helpman, E. (1995). International R&D Spillovers. *European Economic Review*, 39(5), 859-887.
- Ekinçi, G. (2019). *Sağlıkta Araştırma ve Geliştirme Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma*. (Yayınlamamış Doktora Tezi). İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi, İstanbul. <http://acikerisim.iuc.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12831/4759>
- Fidanboy, C. (2016). *Ulusal Ar-Ge Politikaları Bağlamında Temel Yetenek Tabanlı Ar-Ge Yönetimi Yaklaşımı: Teknokentler Örneği* (Yayınlamamış Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Forero, D A. & Moore, J H. (2016). Considerations for Higher Efficiency and Productivity in Research Activities. *BioData Mining*, 9(1). <https://doi.org/10.1186/s13040-016-0115-3>
- Frandsen, T F., Jacobsen, R H. & Ousager, J. (2020). Gender Gaps in Scientific Performance: A Longitudinal Matching Study of Health Sciences Researchers. *Springer Nature (Netherlands)*, 124(2), 1511-1527. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03528-z>
- Frietsch, R., Haller, I., Funken-Vrohings, M. & Grupp, H. (2009, May 1). Gender-Specific Patterns in Patenting and Publishing. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2009.01.019>
- Göçer, İ., Alataş, S. & Peker, O. (2016). Effects of Research, Development, and Innovation on Income in EU Countries: New Generation Panel Cointegration and Casualty Analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 4(609), 153-164.
- Gönültaş, B. (2021). *Kovid-19 Aşısı Alman Ekonomisine Yaradı*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kovid-19-asisi-alman-ekonomisine-yaradi/2334442>, Accessed time: 12.08.2023.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods, *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Guellec, D. & Van Pottelsberghe de la Potterie, B. (2001). Research, Development and Productivity Growth: Panel Data Analysis of 16 OECD Countries. *OECD Economic Studies*, 33(33), 103-126.
- Guzman, A., López-Herrera, F. & Venegas-Martínez, F. (2012) A Cointegration Analysis between Patents and Economic Growth in Mexico, 1980-2008, *Investigación económica / Escuela Nacional de Economía, Universidad Nacional Autónoma de México*, 71(281), 83-115.

- Hassan, I. & Tucci, C. (2010). The Innovation-Economic Growth Nexus: Global Evidence, *Research Policy*, 39(10), 1264-1276.
- Hirsch C. & Sulis G. (2008). *Schooling, Production Structure and Growth: An Empirical Analysis on Italian Regions* (Working Paper CRENoS 200821). <https://crenos.unica.it/crenos/sites/default/files/08-21.pdf>
- Hu, Q. (2002). *Analysis of Panel Patent Data Using Poisson, Negative Binomial and GMM Estimation* (Master Thesis). Simon Fraser University, Canada.
- Im, K., Peseran, M. & Shin, Y. (2009). Testing For Unit Roots and Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1);53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Josheski, D. & Koteski, C. (2011). The Causal Relationship between Patent Growth and Growth of GDP with Quarterly Data in the G7 Countries: Cointegration, ARDL and Error Correction Models, *SSRN Electronic Journal*, DOI: 10.2139/ssrn.1921908
- Kabaklarlı, E., Duran, M. & Üçler, Y. (2018). High-Technology Exports And Economic Growth: Panel Data Analysis for Selected OECD Countries. *Forum Scientiae Oeconomia*, 6(2), 47-60.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşerî Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- Khan, M., Luintel, K. & Theodoridis, K. (2010, December). *How Robust is the Research and Development-Productivity Relationship? Evidence from OECD Countries* (WIPO Economic Research Working Paper Series, N: 1). https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_econstat_wp_1.pdf
- Kizilgol, O. & Selim, S. (2017). Socio-Economic and Demographic Determinants of Crime by Panel Count Data Analysis: The Case of EU 28 and Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEF)*, 6(1), 31-41.
- Kumar, A. & Kober, B. (2012). Urbanization, Human Capital, and Cross-Country Productivity Differences. *Economics Letters*, 117(1), 14-17.
- Lewin, A., Lin, C. & Chu, C. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Nite-Sample Properties. *Journal of Econometric*. 108(1), 1-24.
- Luintel, K. & Khan, M. (2005, December). *An Empirical Contribution to Knowledge Production and Economic Growth* (OECD Science, Technology and Industry Working Paper Series, N: 2005/10). https://www.oecd-ilibrary.org/an-empirical-contribution-to-knowledge-production-and-economic-growth_519z8wkk286f.pdf
- Maradana, P., Pradhan, P., Dash, S., Gaurav, K., Jayakumar, M. & Chatterjee, D. (2017). Does Innovation Promote Economic Growth? Evidence from European Countries, *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 6(1), 1-23. DOI 10.1186/s13731-016-0061-9
- OECD (1994). *The Measurement of Scientific and Technological Activities, Using Patent Data as Science and Technology Indicators Patent Manual 1994*. Paris: OECD. https://www.oecd-ilibrary.org/the-measurement-of-scientific-and-technological-activities-using-patent-data-as-science-and-technology-indicators_5lmqcr2k9phc.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpublication%2F9789264065574-en&mimeType=pdf
- Ogunsola, F., Odukoya, O O., Banigbe, B., Caleb-Adepoju, S O., Folarin, O., Afolabi, B B., Okubadejo, N U., Adeyemo, W L., Akanmu, A S., Osuntoki, A A., Okonkwo, P., Murphy, R F. & Kanki, P. (2020, January 1). A Preprogram Appraisal of Factors Influencing Research Productivity among Faculty at College of Medicine, University of Lagos. *Annals of African Medicine*, 19(2), 124-124. https://doi.org/10.4103/aam.aam_54_19
- Özcan, E. & Özer, P. (2018). Ar-Ge Harcamaları ve Patent Başvuru Sayısının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 18-28.
- Poorfaraj, A., Samimi, A. & Keshavarz, H. (2011). Knowledge and Economic Growth: Evidence from Some Developing Countries. *Journal of Education and Vocational Research*, 1(1), 21-25.
- Prodan, I. (2005). Araştırma ve Geliştirme Harcamalarının Patent Başvuru Sayıları Üzerindeki Etkisi, OECD ve Orta Avrupa Ülkelerinde Seçilmiş Vaka Çalışmaları, 1981-2001. *Applied Econometrics and International Development*, 5-22.
- Reinhart, V. (1999). Death and Taxes: Their Implications for Endogenous Growth. *Economics Letters*. 62(3), 339-345.

- Sadraoui, T., Tarek B. & Deguachi B. (2014). Economic Growth and International Research and Development Cooperation: A Panel Granger Casualty Analysis. *International Journal of Information Management*, 7(3), 1176-1197.
- Sinha, D. (2008). Patents, Innovations, and Economic Growth in Japan and South Korea: Evidence from Individual Country and Panel Data, *Applied Econometrics and International Development*, 8(1), 181-188.
- Sugimoto, C R., Ni, C., West, J D. & Larivière, V. (2015). The Academic Advantage: Gender Disparities in Patenting. *PLOS ONE*, 10(5), e0128000-e0128000. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0128000>
- Strauss, J. & Thomas, D. (1998). Health, Nutrition And Economic Development. *Journal of Economic Literature*, 36(2), 766-817.
- Tunalı, H. & Erbelet, E. (2017). Ekonomik Büyüme ve Sanayileşme İlişkisinde Kaldor Yasasının Türkiye'deki Geçerliliğinin Analizi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-15.
- Tunç, Z. (2018). *En Küçük Kareler ve Temel Bileşenler Regresyon Analizlerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Türedi, S. (2016). The Relationship between Research and Development Expenditures, Patent Applications and Growth: A Dynamic Panel Casualty Analysis for OECD Countries. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 39-48.
- Tüylüoğlu, Ş. & Tekin, M. (2009). Gelir Düzeyi ve Sağlık Harcamalarının Beklenen Yaşam Süresi ve Bebek Ölüm Oranı Üzerindeki Etkileri. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 1-31.
- Ünal, T. (2013). Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 12-25.
- Vetsikas, A., Stamboulis, Y. & Markatou, M. (2017). Innovation and Economic Growth: An Empirical Investigation of European Countries. *Conference: 15th Globelics International Conference, At Athens Project: Innovation Systems Effectiveness, Efficiency and Evolution 2017*, 1-30.
- Villarroel, N., Hannigan, A., Severoni, S., Puthooppambal, S. J. & MacFarlane, A. (2019). Migrant Health Research in the Republic of Ireland: A Scoping Review. *BMC Public Health*, 19(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-019-6651-2>
- Yardımcıoğlu, F. (2013). Eğitim ve Sağlık İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 49-74.
- Zhang, L., Song, W. & He, J. (2012). Empirical Research on the Relationship between Scientific Innovation and Economic Growth in Beijing. *Technology and Investment*, 3(3), 168-173.
- Widjaja, G. & Sijabat, H. H. (2019). Urgency of the Implementation of Health Technology Assessment to Support Indonesian National Health Security System. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering 2019*, 1-5. <https://doi.org/10.1088/1757-899x/508/1/012144>

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 30.01.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 22.11.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1428623

Türkiye’de Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Üzerine Bir İnceleme: Gelir Vergisi Reformu ve Sonuçları¹

Abdurrahman KAYA², Nazan SUSAM³

Öz

Türkiye’de gelir üzerinden alınan vergilere bakıldığında, bu vergilerin Osmanlı döneminde hatta Osmanlı’dan önceki dönemlerde bile tahsil edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte gelir üzerinden alınan vergilerin günümüzde en bilineni gelir vergisidir. Gelir Vergisi Kanunu’nun tarihi ise gelir üzerinden alınan vergilere kıyasla oldukça yenidir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde gelir üzerinden alınan bir vergi olan kazanç vergisi, milli gelir esnekliğini sağlayamaması, verimli ve etkin bir vergileme türü olamaması dolayısıyla kaldırılmıştır. Kazanç vergisinin kaldırılmasından sonra 1949 yılında çıkan Gelir Vergisi Kanunu ile yürürlüğe giren gelir vergisi günümüze kadar belli değişikliklerle de olsa gelebilmeyi başarmıştır. Bu çalışmada Türkiye’nin gelir vergisi kanununa kadar uyguladığı gelir vergileri ve gelir vergisine geçiş süreci incelenmiştir. Bu vergilerin yürürlükte olduğu dönemlere ait ekonomik ve siyasi gelişmeler de çalışmaya dahil edilmiştir. Son olarak, kazanç vergisi ile gelir vergisinin 1946-1960 yıllarındaki verileri baz alınarak Maliye Bakanlığı’nın bütçe gerçekleştirmeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu vergilerin ekonomiye ve bütçeye katkıları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gelir Vergisi Kanunu, Gelir Vergisi, Kazanç Vergisi, Reform*

Jel Kodu: *K34, N00, N4, H6*

A Review on Taxes on Income in Turkey: Income Tax Reform and Its Results

Abstract

When we look at the taxes collected on income in Turkey, it is known that these taxes were collected during the Ottoman period and even in the periods before the Ottoman Empire. However, the most well-known tax on income today is income tax. The history of the Income Tax Law is quite new compared to taxes collected on income. Profit tax, which was a tax on income in the early periods of the Republic, was abolished because it could not provide national income flexibility and was not an efficient and effective type of taxation. Income tax, which came into force with the Income Tax Law in 1949 after the abolition of the profit tax, has survived until today, albeit with certain changes. In this study, the income taxes applied by Turkey until the income tax law and the transition process to income tax were examined. Economic and political developments during the periods when these taxes were in force were also included in the study. Finally, the budget realizations of the Ministry of Finance were comparatively analyzed based on the data of profit tax and income tax in 1946-1960. The contributions of these taxes to the economy and budget are explained in detail.

Keywords: *Income Tax Law, Income Tax, Profit Tax, Reform*

Jel Codes: *K34, N00, N4, H6*

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Nazan Susam danışmanlığında hazırlanan “1949 Yılı Türk Vergi Sistemindeki Düzenlemeler ve Türkiye’de Gelir Vergisi Uygulamaları: 1923 – 1960” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. **E-posta:** abdurrahman.kaya4@gmail.com **Orcid no:** 0000-0002-8869-5155

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü, İstanbul, Türkiye. **E-posta:** nsusam@istanbul.edu.tr **Orcid no:** 0000-0003-4078-3217

Atıf/Citation: Kaya, A., Susam, N. (2024), Türkiye’de Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Üzerine Bir İnceleme: Gelir Vergisi Reformu ve Sonuçları, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 320-343.

Extended Abstract

Introduction

Tax, which provides a strong bond between the state and the people, is considered to be one of the most important income items that the state cannot give up. Almost no state can survive without taxes, and a life without taxes is unthinkable in almost no society. Income tax has a special place among all taxes because it provides a high revenue to the state and is one of the most important sources of income for the state. Although the name of the income tax has changed over the years, the primary purpose of this tax has always been to provide income to the state and finance public expenditures. When we look at the historical development of income tax in Turkey, we see that this tax appears under different names. Although their names are different, the primary purpose of these taxes was to generate revenue for the state. In Turkey, before the income tax reform, income tax-like taxes were applied, and the most important of these taxes was seen as profit tax. The transition process from profit tax to income tax has been very painful in terms of Turkey's economy and history. In this study, the developments in the transition to a new tax system are examined, and the pains of the transition to this tax system are examined in connection with the economic and political life of the period. Examining the taxes collected on income from the Ottoman Empire until 1960 and the developments in the field of taxes between 1923 and 1960 is considered useful in terms of understanding the economic and political conjuncture of that period and making a period analysis. In addition, it is of great importance in terms of Turkish financial history and economic history to explain the preparation process of the 1949 Income Tax Law, which is Turkey's first income tax law and contains great innovations in terms of its content, and the implementation of this law, with the conditions of the period.

Method

In the study, firstly, taxes on income and the historical process are included. While doing this, the taxes collected on income, especially starting from the last periods of the Ottoman Empire, were examined, and then the taxes collected on income in Turkey between 1923 and 1960 were mentioned. Afterwards, the emergence of income tax, its aims, its effects on the economy, the innovations it brought to Turkish economic and financial life were mentioned, and the differences between it and the previous tax practice were compared.

When looking at the taxes collected on income in the discussion of profit tax and income tax after the Republic period, it is necessary to examine these taxes in two periods. Especially in the period after World War II, as the views on tax reform gained weight, the abolition of profit tax was frequently brought to the agenda, and this caused controversy. Debates have arisen due to the fact that this tax is insufficient to provide the desired tax revenue, has low national income flexibility, and is far from a modern taxation structure. Therefore, while making the periodization, the period between 1946 and 1950, which is the period after World War II and before the tax reform, and the period between 1950 and 1960, when the tax reform began, were taken as basis. In this study, as a method, the articles and publications of that period on the subject covered were examined, archive research and an extensive literature review were made, and interpretations were made through tables using statistical data.

The aim of the study is to reveal the transition to income tax, one of the taxes on income, and the failures experienced in this transition. This failure manifested itself in an integrated way with the economic and political life of the period, and was proven by the data of the period. These data were prepared based on the years between 1946, when liberalization movements in the economy began to become widespread and the single-party period was abandoned in political life, and 1960, when liberalization movements in the economy and political freedoms were disrupted, and the profit tax and income tax were compared between these years. This comparison was made by taking into account the Gross National Product of the period, tax revenues, budget revenues, budget expenditures, and the shares of indirect and direct taxes in tax revenues.

Result and Discussion

The foundations of the taxation approach in the 1950-60 period actually went parallel with the political developments in 1946. Since this date, major changes have begun to occur in Turkey with the abandonment of the closed economy and the transition to multi-party life. An example of this is the removal of taxes on the agricultural sector, which has a large voter base, as a result of the election promises required by multi-party life. However, the state needs to create new revenue sources to cover the expenses in the budget, and profit tax is not a suitable tax type for this. This inadequacy of the profit tax had a great impact on the launch of income tax as a tax practice that is more effective, efficient and highly flexible with national income. The fact that the desired increase in tax revenues could not be achieved in the period between 1950 and 1960 and the income from indirect taxes was significantly higher than direct tax revenues showed that there were some difficulties in the implementation of the tax reform and the tax reform could not achieve the expected success. During this period, the tax could not be spread to the base and no success was achieved in the fight against tax evasion. Therefore, the tax burden remained on wage earners, that is, those with fixed incomes. During this period, national income increased, per capita income increased, and the economy gained a certain momentum. In other words, a more suitable basis for taxing taxpayers has emerged compared to previous periods, but tax awareness, tax effort and tax revenues have not increased in the same way and have even shown a tendency to decrease. Although the tax capacity increased, a significant increase in tax revenue could not be achieved. The reason why this increase could not be achieved was the complex structure of taxation and the difficulties experienced in the

implementation of tax reform. In addition, keeping corporate tax rates low so that the private sector can increase their savings and the failure to spread the tax to the base were some of the main reasons for the failure in taxation. It is possible to understand the failure of the tax reform and the failure to achieve the desired goals with this reform by looking at the economic data before and after 1950. For example, it is possible to see that the share of tax revenues in GNP did not change much after 1950 and even decreased in some years. Although the tax exemption of the agricultural sector undoubtedly played a role in this, tax revenues decreased as a result. In addition, with the tax regulations made in 1957, the desired increase in tax revenues did not occur; on the contrary, the share of tax revenues in total revenues decreased. Although small increases have been observed in GNP, it is very unreasonable to claim that this increase is real in these periods when inflation is high. In other words, although the share of tax revenues in GNP seems to have increased in nominal terms, it has decreased in real terms.

As a result, it is seen that the income tax cannot provide the desired success and the promised economic developments, at least in the first ten years. However, these developments do not change the fact that the Income Tax Law is a great innovation and a high-level development for the country's economy and economic life.

GİRİŞ

Vergilendirme, günümüzde olduğu kadar geçmişte de devlet ve halk için önemli bir konu olmuştur. Devlet ile halk arasında güçlü bir bağ sağlayan vergi, devletin vazgeçemeyeceği en önemli gelir kalemidir. Hiçbir devlet vergi olmadan ayakta kalamaz ve toplumsal yaşam vergi olmadan devam ettirilemez. Gelir vergisinin ise tüm vergiler içinde ayrı bir yeri vardır. Herkes kazandığı ücretin belirli bir kısmını kanunlarla belirtilen ölçüde devlete vergi olarak vermek zorundadır. Gelir vergisinin ismi yıllar içinde değişse de amacı aslında her zaman benzer olmuştur. Gelir vergisinin Türkiye’deki tarihsel gelişimine bakıldığında, değişik adların kullanıldığı görülmektedir. İsimlendirmeler farklı olsa da esas amaç devlete gelir sağlamak olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, gelir üzerinden alınan vergilerden biri olan gelir vergisine geçişi ve bu geçişte yaşanan başarısızlıkları ortaya koymaktır. Bu başarısızlıkta dönemin iktisadi ve siyasi gelişmeleri etkili olmuş, ortaya çıkan sonuçlar dönemin verileri ile desteklenmiştir. Bu veriler özellikle ekonomideki serbestleşme hareketlerinin yaygınlaşmaya başladığı ve siyasi yaşamda tek partili dönemin terk edildiği 1946 yılı ile ekonomideki serbestleşme hareketlerinin ve siyasi özgürlüklerin sekteye uğradığı 1960 yılı arası baz alınarak hazırlanmıştır. Makalede bu yıllar arasındaki kazanç vergisi ile gelir vergisi karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma dönemin Gayri Safi Milli Hasılası, vergi gelirleri, bütçe gelirleri, bütçe giderleri, dolaylı ve dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki payları dikkate alınarak yapılmıştır. Sonuç itibarıyla gelir vergisinin istenilen başarıyı ve vaat edilen ekonomik gelişimleri sağlayamadığı görülmüştür. Ancak bu gelişmeler Gelir Vergisi Kanunu’nun ülke ekonomisi ve ülkenin iktisadi yaşamı için büyük bir yenilik ve üst düzey bir gelişme olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Ayrıca çalışmada yeni bir vergi sistemine geçişte yaşanan gelişmelere bakmak, bu vergi sistemine geçişin sancılarını dönemin ekonomik ve siyasi yaşamıyla bağlantı kurarak incelemek amaçlanmıştır. Günümüzde muhtemel bir yeni vergi sistemine geçişte dikkat edilmesi gereken konularda, yapılması veya yapılmaması gereken hususlarda yöneticilere, maliyecilere, akademisyenlere fikir verebilmek amacı da güdülmüştür. Özellikle Osmanlı’nın gerileme döneminden başlayarak 1960 yılına kadar olan dönemde gelir üzerinden alınan vergileri ve 1923-1960 arasında vergi alanında yaşanan gelişmeleri incelemek, o dönemin ekonomik ve siyasi konjonktürünü anlamak ve bir dönem analizi yapabilmek açısından faydalı olmaktadır. Bunun yanında, Türkiye’nin ilk gelir vergisi kanunu olan ve içeriği itibarıyla büyük yenilikler getiren 1949 Gelir Vergisi Kanunu’nun hazırlanış sürecini ve uygulanış şeklini dönemin koşullarıyla anlatmak Türk maliye tarihi ve iktisat tarihi açısından oldukça faydalı olacaktır.

1. TÜRKİYE’DE GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER VE TARİHSEL SÜREÇ

Türkiye’de gelir vergisi 1949 yılında yapılan düzenlemeyle ülke hayatına girmiştir. Ancak, gelirin vergilendirilmesi ilk olarak gelir vergisi uygulaması ile başlamamıştır. Gelir üzerinden alınan vergilerin tarihçesi ise çok eskiye dayanmaktadır.

Geçmişteki birçok uygarlık, imparatorluk ve devlette gelir vergisi ya da gelir vergisi uygulamasına benzer vergi uygulamaları görülmektedir. Bu devletlerden bir tanesi de Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı vergi politikaları ve vergi uygulamaları Osmanlı maliyesini anlama açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bu durum cumhuriyet dönemi için de geçerlidir. Çünkü bu vergilerin bir kısmı Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte aynı kalmış ve uygulaması uzun yıllar devam etmiştir. Bunun için de gelir vergisine geçmeden önce Osmanlı maliyesine, Osmanlı'da alınan vergilere, Osmanlı'dan cumhuriyete geçişte ve sonrasında uygulanan vergi sistemlerine göz atmak gerekmektedir.

1.1. Osmanlı Devleti Döneminde Gelir Üzerinden Alınan Vergiler

Osmanlı'da idari yönden var olan merkezîyetçilik mali açıdan da kendini göstermektedir (Giray, 2015:78). Bir İslam devleti olması hasebiyle Osmanlı Devleti'nin mali yapısında İslami öğeler ve gelenekler de bulunmaktadır (Öner, 2009:10). Osmanlı, İslam gelenek ve öğelerinin yanında eski Türk beylik ve devletlerinin mali ve idari sistemlerini de dönemine göre şekillendirerek etkin ve esnek bir mali, idari yapı oluşturmaya çalışmıştır. Bunların yanında, döneminin yeni mali sistemlerini de bünyesine katarak dönemseller uygulamaları içselleştirmiştir (İlgen, 2000:40).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan çöküşüne kadar çeşitli vergi gelir kaynakları bulunmuştur. Devletin yükseliş dönemlerinde fetihlerin tüm hızıyla devam etmesi kamu gelirlerinin artmasını, hazinenin dolmasını sağlamıştır. Ancak duraklama ve sonrasında yaşanan gerileme dönemlerinde fetihlerin azalması, uzun süren savaşıardan mağlup çıkılması dolayısıyla ganimet veya savaş tazminatı elde edilememiştir. Aksine, savaş harcamalarının kamu gelirleri içinde çok fazla yer tutmuş olması Osmanlı maliyesini sıkıntılara sürüklemiştir. Yaşanan sıkıntıları aşmak için yeni gelir kalemleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Genel olarak bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde vergiler, resimler, harçlar, ganimetler, mülk gelirleri, iç ve dış borçlanmalar, yardımlar, para cezaları ve diğer gelirler başlıca kamu gelirlerini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde vergi; mülk gelirleri ve fetihlerden elde edilen ganimetler ile birlikte en önemli kamu gelirlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nde alınan vergi türleri incelendiğinde şer'i ve örfî vergi ayrımı görülmektedir. Şer'i vergiler, uygulamada bazı farklılıklar olmasına rağmen İslam hukuk kuralları temeline dayanmaktadır. Bu vergi grubu içinde zekât, aşar, haraç ve cizye bulunmaktadır (Aktan, Dileyici & Saraç, 2002:59).

Osmanlı Devleti'nde verginin konusunu hayvanların ve ticaret mallarının oluşturduğu vergiye zekât adı verilmektedir. Bu vergiyi toplayanlara ise şer'i hukukta camiü's-sadakât denmesine karşın Osmanlı'nın son dönemlerine doğru muhtesip veya tahsildar ismi daha yaygın hale gelmiştir (Karamursal, 1989:165).

Aşar vergisi, diğer bir adıyla da öşür, Osmanlı'nın en eski vergi uygulamalarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde tarımın vergilendirilmesi aşar ile sağlanmaktadır (İpdeş, 2020: 956). Bu vergi Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra Cumhuriyet döneminde bile mali sistem içinde etkinliğini koruyan ve sık sık da tartışmalara konu olan bir vergidir.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra aşar vergisinin oranı %10'da sabitlenmiştir. Ancak, verginin bu oranı devletin ekonomik açıdan zorluk yaşadığı dönemlerde artırılmıştır. Bütçe açıklarının arttığı, oluşan mali açığın dış borçla bile kapatılmadığı dönemlerde %15'e kadar çıkarılmıştır. 1860 yılı ve sonrasında bu tür uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bunların haricinde, Osmanlı'nın ekonomik açıdan zor durumda olduğu ve tarımsal ürün fiyatlarının da düşük olduğu dönemlerde aşar vergisi nakdi olarak alınmaya başlanmıştır. Mali buhranın devam etmesiyle tamamen nakdi olarak alınan bir vergiye dönüşmüştür

(Pamuk, 1984:87). Devlet açısından kamu gelirleri içindeki payı çok yüksek, ekonomik açıdan ise etkin ve esnek bir vergi olan aşar vergisi, halkın üzerinde oluşturduğu büyük baskı ve yük nedeniyle 1925 yılında kaldırılmıştır (Akgül & Aral, 2004:443).

Şer’i vergilerden bir diğeri ise haraçtır. Haraç da aşar vergisi gibi toprak üzerinden alınmaktadır. Haracın uygulanmasında İslam hukukundaki esaslar çoğunlukla geçerlidir. Osmanlı Devleti’nde bir toprak parçası fethedildiğinde, bu bölgede yaşayan halkın buldukları yerde yaşamalarına izin verilmiş, topraklarını ekip biçmelerine imkan sağlanmıştır. Fethedilen topraklar cizyeye bağlanmış ve buralar haraç arazisi olarak adlandırılmıştır. Haraç arazisi üzerinden alınmakta olan vergiye haraç denmektedir (Giray, 2015:90). Haraç vergisinin tahsil edilme şekli toprakların ele geçirilme biçimine göre değişikliğe uğramaktadır. Bunlardan ilki sulh yoluyla haraç vergisinin tahsil edilmesidir. Barış şartlarına göre, arazilerin vergilendirilmesinde iki yöntem bulunmaktadır. Anlaşma gereğince kararlaştırılan miktarın ödenerek arazinin eski sahiplerinde kalması birinci yöntem olarak nitelenmektedir (İpteş, 2022: 40). İkinci yöntemde ise, mülkiyetin Müslümanlara devredilmesi ancak toprakların eski sahipleri tarafından işletilmesi söz konusudur ve kira sayılan miktar ödenmektedir. Müslümanlara halife tarafından ayrılan bu toprakların satılması ya da rehin verilmesi caiz kabul edilmemektedir. Bu araziler, barış şartları geçerli olduğu sürece işletmecinin elinden alınamamaktadır (Kallek, 1997, 72).

Cizye ise şer’i vergilerin bir başka çeşididir. Osmanlı Devleti’nde yaşayan ve askerlik hizmetinden muaf tutulan gayrimüslim erkeklerin ödemek zorunda oldukları vergiye cizye denmektedir. Bu tanıma göre, Osmanlı Devleti’nde uygulanan cizye ile İslam hukukunda uygulanan cizye aynıdır (Aktan, Dileyici & Saraç:2002:59). Osmanlı Devleti’nde cizyeye bazı eklemeler yapılmakla birlikte uygulamada klasik İslam hukukunda olduğu gibi ödeme gücü ilkesi benimsenmiştir. Buna göre, yüksek gelirliler, orta gelirliler ve düşük gelirliler için ayrı ayrı ödeme tutarları belirlenmiştir (Giray, 2015:94). Cizye vergisi 1856 yılında çıkartılan Islahat Fermanı ile tamamen kaldırılmıştır (Tabakoğlu, 1985:152).

Örfi vergiler şer’i vergilerden farklı olarak savaş gibi olağanüstü durumlarda alınan düzensiz bir vergi türüdür. Düzensiz olmasına karşın bu vergi türlerinin büyük bir bölümü zamanla yerleşerek sürekli hale gelmiştir (Sayar, 1978:38). Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren var olan bu vergiler Osmanlı’da yerleşik veya göçebe olarak yaşamını sürdüren her toplumdaki alınılmıştır. Şer’i vergiler daha çok tarım kesimini ilgilendiren vergiler iken örfi vergiler daha çok ticaretle uğraşanları ve şehirlerde yaşayanları kapsamıştır (Akdağ, 1995:410).

Örfi vergiler, Tanzimat Fermanı ile beraber değişime uğramıştır. Tahsilatı yapılan bazı örfi vergiler kaldırılırken, bunların yerine, yeni örfi vergiler getirilmiştir. Tanzimat öncesi örfi vergiler avarız vergisi adı altında toplanmıştır. Kişisel yükümlülüğe dayanmayan ve mükellefleri toplu halde vergilemeye yönelik olan avarız vergisi, ilk başlarda savaş giderlerini karşılamak için alınsa da bu vergiler daha sonraları sürekli hale gelmiştir. Tanzimat sonrası dönemde devletin birçok alanında yapılan değişiklikler mali alanı da kapsamış, bu değişiklikler çerçevesinde örfi vergilerin sayısı gittikçe azaltılmıştır. Tanzimat Fermanı sonrası ancemaatin, emlak, müsakkafat, temettü, dersaadet, bedel-i askeri, bedel-i nakdi, bedel-i tarik ve baş vergisi örfi vergilerin başlıcaları olmuştur (Giray, 2015:95). Bu vergilerin içinde en dikkat çekenleri kuşkusuz emlak, temettü ve baş vergisidir. Bunlar arasında yer alan emlak ve temettü vergisi, çeşitli değişikliklerle de olsa cumhuriyet döneminde de tahsil edilmiştir. Bu itibarla daha önemli oldukları söylenebilir. Emlak vergisi, arazi ve binaların değeri üzerinden alınan bir vergi iken temettü vergisi meslek, sanat, ticaret ve emeğin geliri üzerinden alınan bir vergi

çeşididir. Emlak vergisinin oranı %4, temettü vergisinin oranı %3'tür. Temettü vergisinin oranını artırmak veya azaltmak devletin elindedir. Baş vergisi ise, bu iki vergiden farklı olarak, şehirde yaşayan 18 yaşını tamamlamış erkeklerden alınmaktadır. Düzenli bir şekilde tahsil edilen baş vergisi 1907 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Giray, 2015:104).

II. Mahmut döneminde mali alanda yapılan yenilikler Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi maliyesi için dönüm noktalarından biridir. Yeniçeri ocağının kaldırılması gibi idari ve askerî açıdan yapılan ıslahatların yanında ekonomik anlamdaki gelişmeler de II. Mahmut döneminde yoğunlaşmıştır. Yine onun döneminde imzalanan Sened-i İttifak ile devlet gelirlerinin toplanmasına ve bu gelirlerin harcanmasına yönelik hükümler getirilmiştir. Halkın vergilendirilmesinde de aşırıya gidilmemesi emredilmiştir (Feridun, 1962:4). Bunların dışında, mükelleflerin ödemek zorunda oldukları vergiler tahakkuk ettirildikten sonra belgeler ile onaylı hale getirilmiştir. Mükelleflere bildirilen vergi borcu için ödeme kolaylığı sağlanmış, borcun iki taksit halinde ödenmesi hükmü kabul edilmiştir. Yani, Osmanlı Devleti maliyesinde vergi ilkelerinden ikisi olan vergilemede uygunluk ve kesinlik ilkelerine geçmiştir (Giray, 2015:156).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı maliyesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Birçok alanda reform içeren bu fermanla, reformların ağırlıklı maliye alanında olduğu görülmektedir. Bu reformların başarısının ana şartı da güçlü bir mali tabandan ileri gelmektedir (Uzun, 2001:91). Maliye alanında yapılmış olan düzenlemeler oldukça kapsamlı tutulmuş ve bünyesinde mali teşkilat, vergi adaleti, vergi türleri, vergi tahsil yöntemleri gibi konular kendine yer bulmuştur. Mali reformların ana özelliği, bölgeci ve aynı bir sistemin terk edilip merkeziyetçi ve nakdi bir sisteme geçilmesi olmuştur (Falay, 1989:75).

Tanzimat Fermanı'nda mali konular ve vergi konusu oldukça geniş yer tutmuştur. Bunda devam eden savaşların devletin hazinesinde meydana getirdiği büyük açıklar, tarıma dayalı bir ekonomi sisteminin hala devam ediyor olmasına rağmen toprak rejiminin bozulmuş olması, teknolojinin gelişmesiyle beraber ordunun modernizasyonu için artan askeri harcamalar, adaletsiz vergi uygulamaları, devlet kurumlarının hantallaşması büyük rol oynamıştır (Küsmenoğlu, 2010:27). Tanzimatla beraber ödeme gücü ilkesi benimsenmeye çalışılmış ve kişilerin yatırımlarını, üretim ve tüketimlerini olumsuz yönde etkilemeyecek, ekonomik gelişmeyi kısıtlamayacak tarafsız bir vergi politikası hedefi konmuştur (Gürsoy, 1982:223). Vergilemede adaletsizliklerin giderilebilmesi için vergi yükünün köylüden kentliye kaydırılması gerektiği düşünülmüştür (Issawi, 1980:353). Adem-i tahsis ilkesinin benimsenmesi ve tüm kamu gelirlerinin hazineye toplanarak kamu giderlerine oradan kaynak ayrılması kararlaştırılmıştır (Öner, 2001:237).

Osmanlı maliyesi Tanzimat Fermanı sonrasında II. Abdülhamit Dönemi'nde yapılan bazı reformlarla beraber nispeten düzelme ve iyileşme sürecine girmiştir. Bunda Muharrem Kararnamesi ve Duyun-u Umumiye'nin kurulmasının da etkisi vardır. Muharrem Kararnamesi'nde iç ve dış borçların konsolidasyonuna ilişkin hükümler yer almıştır. Belirlenen hükümler çerçevesinde borçlar revize edilerek yeni bir tutar kararlaştırılmış, faiz oranları ve vadeler yeniden belirlenmiştir. Ödemelerin sağlam gelirlere bağlanması için bünyesinde alacaklı temsilcilerden oluşan bir ekibin yer aldığı Duyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur. Borçların yeniden yapılandırılması ve gelirlerin sağlama alınarak borçların daha düzenli ödenmesiyle birlikte Osmanlı maliyesi belli bir seviyede de olsa düzene girmeye başlamış ve devletin borçları azalmıştır. Ancak, devam eden savaşlar, askeri harcamaların çokluğu özellikle de Balkan Savaşları ve ardından başlayan I. Dünya Savaşı ekonominin iyileşme seyrini olumsuz yönde etkilemiştir (Giray, 2015:180).

1.2. Cumhuriyet Döneminde Gelir Üzerinden Alınan Vergiler

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile birlikte, başlatılan Kurtuluş Savaşı ekonomik ve mali önceliklerin arka plana itilmesine neden olmuştur. Ekonomik ve mali konular, bağımsızlık mücadelesinin kazanılması ve cumhuriyetin ilan edilmesi sonrasında yeniden ülkenin ana gündemi haline gelmiştir.

Bağımsızlık mücadelesinin sonucunda ekonomik anlamda yapılan en büyük ve en önemli etkinlik 1923 yılında Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde 17 Şubat-4 Mart tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi’dir. Bu kongrede ülke ekonomisinin kalkınması ve gelişmesi için gereken ekonomi politikalarının belirlenmesi hedef alınmış, yabancı sermayenin ülkeye çekilme isteği açıkça dile getirilmiştir (Küsmenoğlu, 2010:83). Bu toplantı, askeri zaferlerin yanında ekonomik büyüme ve istikrarın da önemli olduğunu ve ülkenin mali ve ekonomik bağımsızlığının da kazanıldığı mesajını gerek yurtiçine gerekse de yabancı devletlere vermiştir.

1923 İzmir İktisat Kongresi’nde alınan en önemli mali karar kuşkusuz aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Kamu gelirleri içindeki toplam payı ile en önemli vergi türü olan aşarın kaldırılması o dönem için gerçekten de çok radikal bir karar kabul edilmiştir. Toplam devlet gelirleri içindeki payı %25-30 arasında değişen, vergi gelirlerinin de yaklaşık %50’sini oluşturan bir vergiyi kaldırmak hem ekonomi için hem de halk için büyük bir risk olarak görülmüştür (Giray, 2015:198). Nitekim bu risk kendini göstermiş ve aşarın kaldırılmasından doğan vergi gelirlerindeki boşluk ekonomide sıkıntılar yaratmaya başlamıştır. Bu sıkıntıların çözülebilmesi için devlet diğer vergilerde yaptığı artışlarla telafi çabalarına girişmiştir. Ancak, telafi çabaları yine köylünün vergi yükünü artırmıştır (Tekeli & İlkin, 1977:220).

1923 İzmir İktisat Kongresi’nde kaldırılması planlanan bir diğer vergi de temettü vergisidir. Ticaret, emek ve sanat gelirlerinden alınan bu vergi genel bütçe gelirleri arasında düşük bir yüzdeye sahip olmuştur. Öngörüldüğü ve istenildiği gibi temettü vergisi devlete gelir sağlamada yetersiz kaldığı ve aşarın kaldırılmasından sonra ortaya çıkan vergi gelirlerindeki boşluğu dolduramadığı gerekçesiyle yürürlükten kaldırılmış ve yerine temettü vergisine kıyasla daha modern bir vergi türü olarak kabul edilen kazanç vergisi getirilmiştir. Kazanç vergisi de sanat ve ticaretle uğraşmakta olan gerçek ve tüzel kişilerin gelirleri üzerinden alınan bir vergi olmuştur (Varcan, 1987:31).

Cumhuriyetin ilk yıllarında aşar ve temettü vergisinin dışında gelir üzerinden alınan bir diğer vergi de yol vergisidir. Ancak, yol vergisi diğer vergi türlerinden bedenen çalışarak ödeme hususunda ayrılmıştır. Bu vergi, belli günler çalışarak veya çalışmak yerine belli bir miktar nakit para karşılığında ödenmiş sayılan bir vergi türüdür (Giray, 2015:201). Bu vergi de 1929 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Küsmenoğlu, 2010:295).

1929 Büyük Buhranı, dünya ekonomisinde dengeleri değiştirmiş ve devletlerin ekonomi anlayışını ve mali sistemlerini yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. 1923-29 yılları arasında serbestleşme ve dışa açık yatırım politikaları güden Türkiye, 1929 kriziyle beraber daha içe kapanık, korumacı ve devletçi bir tutum içine girmiştir. Ayrıca bu dönemde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1937) uygulanmaya başlanmıştır (Boratav, 2013:71).

1930 yılından itibaren kriz ortamının da etkisiyle yeni vergiler konulmaya başlanmıştır (Akgül & Aral, 2004:447). Bu vergilerden en önemlisi kazanç vergisi kabul edilebilir. 1926 yılında ilk defa uygulanmaya başlanan kazanç vergisi ülke koşulları ve verginin yapısı itibarıyla vergi sistemine uyum sağlayamamıştır. Bu nedenle kazanç vergisi yürürlükten kaldırılmış, yerine 1934 yılında temelleri Fransız Vergi sistemine dayanan yeni bir kazanç vergisi kanunlaştırılmıştır. Yeni

kazanç vergisinde beyannamelilerden, karine ve götürü usule tabi olanlardan, müteahhitler, nakliyeciler gibi çok kısıtlı bir yükümlü grubunu kapsayanlardan alınmak üzere üç gruba ayrılan bir sistem benimsenmiştir. Kazanç vergisinin yanında 1929 krizinin etkilerini gidermek için hizmet gruplarından da yeni vergiler alınmıştır. İktisadi bunalım, özellikle tarım kesimi ve ticaretle uğraşanların gelirini daha fazla düşürdüğü için hizmet sektöründekilerden yeni vergiler alınması uygun görülmüştür. İktisadi Buhran Vergisi, Muvazene Vergisi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi bu yeni eklenen vergilere örnektir (Giray, 2015:215-216). Bunların dışında gelir üzerinden alınan bir diğer vergi de hayvanlar vergisidir. Tarım kesimini ve hayvancılığı korumak için getirilen bu vergi ile hayvanlardan alınan vergilerde indirimle gidilmiştir (Varcan, 1996:54). Ancak bu indirimler de orantısız yapıldığı ve üretim ile uyumlu yapılmadığı için fiyat düşüşlerine neden olmuştur.

1930'lu yılların kriz ortamından sıyrılmaya çalışan dünya ve Türkiye ekonomisi, yeni bir dünya savaşının patlak vermesiyle bir kez daha ekonomide sıkıntılar yaşamaya hatta kıtlıklarla mücadeleye etmeye başlamıştır. Her ne kadar II. Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da Türkiye, 1 milyona yaklaşan ordusuyla adeta bir savaş yaşıyormuş gibi bir 6 yıl geçirmiştir. Doğal olarak da bu yıllarda savaş ekonomisi politikaları uygulanmıştır. Üretici nüfusun üretimden çekilerek askere alınması özellikle tarım kesimindeki ürün arzını olumsuz anlamda etkilemiştir. Ayrıca, artan askeri harcamalar ve savaş dolayısıyla stok yapma güdüsü finansman gereksinimini artırmıştır. Mevcut vergilerin özellikle de gelir üzerinden alınan kazanç vergisinin yeterince esnek ve verimli bir vergi olmayışı, ekonomideki dalgalanmalara uygun hareket etmeye imkan vermemesi gerekli finansman arayışının olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur (Korkmaz, 1982:130-131). 1929 kriziyle birlikte ücretli kesim üzerine binen vergi yükü ve enflasyonun, sabit gelirli çok fazla etkilemesi dolayısıyla yeni vergilerin sermaye ve tarım kesiminden alınması uygun görülmüştür. Bu gerekçelerle savaş nedeniyle aşırı kar eden tüccarları vergilendirmek için varlık vergisi, tarımsal kazançları vergilendirmek için de toprak mahsulleri vergisi ile aynı muamele vergisi getirilmiştir (Akgül & Aral, 2004:455).

1942-44 yılları arasında yürürlükte kalan Varlık Vergisi, sadece bir sefere mahsus olarak servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve savaş zamanı elde ettikleri olağanüstü gelirleri vergilemek için alınmıştır. Savaş dönemlerinde artan kamu giderlerinin finansmanı sağlamak için mevcut vergiler üzerinde sürekli bir artırım yapılmıştır. Ancak bu artırımlar vergi türlerinde karışıklığa ve vergi sisteminin karmaşıklaşmasına neden olmuştur. Özellikle kazanç vergisinde yapılan yamalar, vergi sisteminin zaten çok da etkin olmayan yapısını iyice bozmuştur. Mevcut vergilerin istenilen getiriye sağlayamaması, savaş ekonomisinin gerektirdiği finansman ihtiyacının savaş döneminde aşırı kar eden gruplardan karşılanması gibi nedenlerle varlık vergisi yürürlüğe sokulmuştur.

Savaş ekonomisi dolayısıyla alınan bir başka vergi türü de Toprak Mahsulleri Vergisi'dir. Bu verginin en temel amacı sayısı yaklaşık 1 milyonu bulan Türk ordusunu beslemek olmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisi, tarımsal ürünler üzerinden kısmen nakdi kısmen de aynı olarak alınan bir randıman vergisidir (Akbank, 1979:608). Aşar vergisinin kaldırılması sonrasında üzerindeki vergi yükü nispeten azalan tarım kesiminin Toprak Mahsulleri Vergisi'ne itiraz ve eleştiri getirmesi uzun sürmemiştir. Bu vergi sadece 3 yıl yürürlükte kalmayı başarabilmiştir (Bulutoğlu, 1970:9).

Vergilemede sık yapılan değişiklikler ve vergilemede istikrar sağlayamamak cumhuriyet döneminden 1940'ların sonuna kadar kendini göstermiştir. Gittikçe büyüyen Türkiye ekonomisinin yapısına ayak uyduramayan, dolaylı vergilerin çoğunlukta olduğu bir sistem haline gelen gelir vergilerinin ciddi bir reforma tabi tutulması gerektiği netleşmiştir. Kamuoyu

ile hükümet nezdinde dillendirilmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve 1946 yılından itibaren batının da telkinleri sonucu serbest ekonomiye geçme çabalarıyla birlikte karmakarışık bir yapıya bürünen vergi sistemi gözden geçirilmeye çalışılmıştır. Ülke ekonomisine uyum sağlayacak, milli gelir esnekliği olan, etkin ve verimli bir vergi sistemi kurma çabaları başlamıştır. Özellikle yamalı bohçaya dönen kazanç vergisinin kaldırılıp, yerine yeni bir vergi konması ile bu verginin tekrardan tadilat görmesi görüşünü savunanlar ciddi tartışmalara girmişlerdir. Bu tartışmaların yapıldığı ve yeni vergi uygulamasının temellerinin atıldığı yer ise 1948 yılında İstanbul’da yapılan II. İktisat Kongresi olmuştur. Bu kongrede önemli bilim insanları, akademisyenler, tüccarlar ve sanayi odaları temsilcileri toplanmıştır. Yeni vergi uygulaması hakkında görüş ve önerilerini sıralamışlardır. Bu görüş ve öneriler ışığında 1949 yılında Gelir Vergisi Kanunu çıkartılmış ve bu kanun 1950 yılında yürürlüğe girmiştir.

2. TÜRKİYE’DE GELİR VERGİSİ DÜZENLEMESİ

Türkiye’nin iktisadi ve mali hayatındaki dönüm noktası olan olaylar özellikle vergileme alanında kendini göstermiş ve uzun yıllar hem mükellefler nezdinde hem de devlet nezdinde gündemi meşgul etmiştir. Bu iktisadi ve mali olaylardan bir tanesi toprak reformu gibi gerçekleştirilmesi hala daha tam olarak sağlanamamış düzenlemeler iken bir tanesi de 1949 yılında gerçekleştirilmesi başarılı olan gelir vergisi reformudur. Vergileme alanında belki de aşarın kaldırılması kadar büyük etki yaratan bu reformun mükellefler ve devlet üzerinde ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçları meydana gelmiştir.

Toplumlardaki sanayi ve ticaret hareketlerinin ilerlemesiyle birlikte diğer ülkelerde olduğu gibi memleketimizde de vergi alanında büyük değişimler olduğu bilinmektedir. Osmanlı’nın son dönemlerinden başlayarak ekonomik ve mali faaliyetlerdeki değişen koşullara ayak uydurabilmek amacıyla özellikle Tanzimat Dönemi ile beraber girişilen yenilik hareketleriyle birlikte sanayi ve ticaret erbabını yakından ilgilendiren bir temettü vergisi uygulamaya girmiştir. Bu vergi cumhuriyetin ilk yıllarına kadar gelebilmiş, 1926 yılında yerini kazanç vergisine bırakmıştır. Kazanç vergisi de özellikle 1934 yılında neredeyse baştan başa değişmesine rağmen Gelir Vergisi Kanunu’na kadar yani 1950 yılına kadar yürürlükte kalabilmiştir.

Kazanç vergisinin kalıcı, uzun süreli olmaması ekonomik konjonktürün ve mali sistemlerin değişmesi ile açıklanabilir. Vergileme ilkelerindeki modernleşme, vergi tahsilatında öngörülen elastikiyetin elde edilememesi ve milli gelirden yaşanan artışların kamu gelirlerine yansımaması, kazanç vergisine yönelik yapılan yeniliklerin beklentileri karşılamaması burada aktarılabilecek sorunlar arasındadır. Kazanç vergisi hakkındaki bu olumsuzluklar bu verginin ilgasını beraberinde getirmiştir.

Kazanç vergisi uygulamasına yönelik sorunlar daha çok 1929 Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. Özellikle bu dönemlerde kazanç vergisinin elastikiyetten yoksun olması sonucu vergi yükü ücretliler üzerine binmiş ve kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı çoğunlukla bu mükellef grubundan sağlanmıştır. Kazanç vergisinin modern bir vergi sisteminde bulunması gereken özelliklere sahip olmaması, ülkemizde esaslı ve kapsamlı bir vergi reformunu gerekli kılmıştır.

Aslında vergi reformuna geçilmeden önce Maliye Bakanlığı ve hükümet yetkilileri iki seçenek üzerinde çalışmalarını devam ettirmiştir. Bunlardan bir tanesi kazanç vergisini tadil ve ıslah etmek, diğer seçenek ise kazanç vergisini toptan kaldırıp yerine gelir vergisi uygulamasını getirmektir. Bu bağlamda gelir vergisi reformu hemen yapılmamış ve birinci

seçenek üzerinde uzun uzun düşünülmüş, ayrıntılı tetkikler yapılmış, hatta kazançları kaynaklarına göre tasnif etmek suretiyle vergiye tutan bir kanun tasarısı dahi hazırlanmıştır. Ancak tüm bu çalışmalar sonucunda görülmüştür ki mantıklı, ölçülü ve sağlam bir vergi sisteminin kurulması isteniyorsa kazanç vergisinin bir kenara atılması ve hiç zaman kaybetmeden ülkenin ve ülke ekonomisinin gerçeklerine ve dinamiklerine uygun bir gelir vergisi sistemine gidilmesi gerekmektedir (Arda, 1949: 11). Yani, kazanç vergisi bir anda terk edilmemiş; halkın, mükelleflerin ve devletin alışık olduğu bir vergi sistemi bir gecede değiştirilmemiştir. Bunun temelleri yıllar öncesine ve çeşitli ekonomik tecrübelerle dayanmaktadır. Ayrıca, kazanç vergisinin sürdürülebilirliği de test edilmiş, tadil ve ilavelerin kazanç vergisine, ülke ekonomisine, ülke maliyesine ve Türk vergi sistemine fayda sağlamayacağı öngörülmüştür.

Geçmişten günümüze kadar yapılan her yenilik hareketinde olduğu gibi bu reformun da destekçileri ve karşı çıkanları olmuştur. Yeni bir hareket mevzubahis olduğunda ve ülkenin ekonomik, mali, sosyal ve siyasal yaşamını etkilemesi öngörülüyorsa bu reforma lehte ve aleyhte görüş bildirenlerin olması da çok doğaldır. Lehte ve aleyhte görüş bildirenlerin hepsinin amacı aslında ülkenin mali ve ekonomik çıkarlarını korumak ve ülkenin muasır medeniyetler seviyesine, mali anlamda modern bir vergi sistemine kavuşmasını olanaklı hale getirmektir. Bu yüzden de bu görüşlerin hepsi birbirinden değerlidir.

Gelir vergisi uygulamasına karşı lehte görüş bildirenlerin ana gerekçesi kazanç vergisinin sürekli geçirdiği tadiller sonucu yıpranması ve modern maliyenin gereklerine bir türlü cevap verememesidir. Bu uygulamaya karşı aleyhte görüş bildirenlerin ana gerekçesi ise gelir vergisi gibi çok gelişmiş, modern ve sosyal yapının çok geniş bir kesimine hitap eden ve belirli bir seviye yüksekliğine ihtiyaç gösteren bir sistemin ülkemizde tatbik edilebilmesinin zor olduğu yönündedir (Koraltürk, 2009: 175-246). İkinci Dünya Savaşı ile birlikte gündeme gelen vergi reformu çeşitli mülahazalar ve tartışmalar sonucunda 1949 yılında Gelir Vergisi Kanunu'yla kabul edilmiş ve bu kanun 1950 yılında yürürlüğe girmiştir.

Gelir üzerinden alınan vergileri iki dönemde incelemek gerekir. Bu dönemler, II. Dünya Savaşı sonrası ve vergi reformu öncesi dönem olan 1946-1950 arası ve vergi reformunun başladığı 1950-1960 arası dönemlerdir.

2.1. Türkiye'de 1946-60 Arası Gelir Vergisi Uygulamaları

1946-60 arası dönemdeki gelir vergisi uygulamalarına geçmeden önce bu dönemdeki ekonomik ve mali yapıyı iyi analiz etmek gerekmektedir. Dönemin ekonomik ve mali yapısı ile vergi sistemimizde meydana gelen değişimler ve gelişmeler birbirinden bağımsız olarak değerlendirilememektedir.

2.1.1. 1946-50 Arası Dönemde Vergi Gelirleri

1946 yılı ekonomik ve siyasi anlamda ülkemiz için bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Susam, 2020: 68). Ülkemizin iktisat ve maliye tarihi incelendiğinde bu yılın üzerinde durulması gereken ve bazı kırılmaları içinde barındıran bir yıl olduğu şüphe götürmemektedir.

Tek partili hayattan çok partili hayata geçişin olduğu 1946 yılı, ekonomik anlamda kısıtlayıcı, korumacı ve kapalı bir yapının terk edilerek daha liberal politikalara geçilen, dışa açılış sürecine girilen yıl olarak değerlendirilmektedir (Boratav, 2013:73-74). Bu yıllardan itibaren vergi reformu da gündeme gelmiş ve bunun için çalışmalara başlanmıştır. Vergi reformunun en önemli gerekçesi, kazanç vergisinin vergilemenin en önemli amaçlarından biri olan mali amacı tam olarak

yerine getirmemesidir. 1926 yılında getirilen kazanç vergisinin birçok düzenleme ve tadile rağmen esnek ve verimli olmaması bu yüzden de devlete yeterli kadar vergi geliri sağlayamaması vergi reformunu hazırlayan etkenler olmuştur.

1949 yılında kabul edilen Gelir Vergisi Kanunu ile beraber Kazanç Vergisi Kanunu uygulamadan kaldırılmıştır. Yerine Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Esnaf Vergileri getirilmiştir. Ayrıca vergi ve vergi uygulaması ile alakalı işlem ve konuları düzenlemesi sebebiyle Vergi Usul Kanunu uygulamaya geçirilmiştir (Yaşa, 1980:610-661). Bu dönemde vasıtalı ve vasıtasız vergi oranları ve ücretli çalışanların tabi oldukları vasıtasız vergi oranı değişmemiştir (Kafaoğlu 1963’dan Aktaran İnan, 2010:356).

Gelir vergisinin sonuçlarını belirtmeden önce kazanç vergisinin devlete ne kadar gelir sağladığı, bütçe içindeki yeri ve milli gelire oranı gibi verilere bakmak kazanç vergisi ile gelir vergisini karşılaştırabilmek adına kolaylık sağlayacaktır. Bunların dışında gelir vergisi uygulaması sonrasında dolaylı ve dolaysız vergilerin bütçe içindeki dağılımı da verilecektir.

Gelir vergisi düzenlemesinden önce uygulanmakta olan kazanç vergisinin bütçe gelirleri içindeki yerine bakmak daha sonra gelir vergisi ile kazanç vergisi arasında karşılaştırma yapılmasına olanak tanıyacaktır. 1946-1950 yılları arasında bütçemizdeki en önemli gelir kalemleri kazanç, muamele ve hayvanlar vergisidir. Bu üç gelir arasında da muamele vergisi en fazla yer tutan vergi uygulamasıdır. 1957 yılına kadar uygulanmasına devam eden ve dolaylı bir vergi olmasından kaynaklı olarak vergilemede adaleti sağlama işlevi düşük olan bu vergi, bu yıllar arasında bütçe içinde en çok gelir getiren vergi kalemi olmuştur. Tabii ki dolaysız bir vergi olan kazanç vergisinin vergi kalemleri içinde en çok gelir getiren vergi olması daha makbuldür. Ancak, bu yıllarda da ülkemizin kronik sorunu olan dolaylı vergilerin dolaysız vergilerden daha fazla gelir getirmesi durumu karşımıza çıkmaktadır (Feyzioğlu, 1956:43).

Tablo 1: 1946 – 1950 Yılları Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Giderleri (Milyon TL)

Yıllar	1946	1947	1948	1949	1950
Gelirler	894.7	1021.2	1115.6	1251.8	1313.3
Vergi Gelirleri	784.1	987.7	1069.1	1118.6	1252.9
Muamele Vergisi	137.3	188.0	234.0	234.5	245.5
Kazanç Vergisi	133.2	157.0	169.3	176.4	174.5
Hayvanlar Vergisi	27.0	27.4	31.0	32.0	30.1
Gelir Vergisi	-	-	-	-	1.0
Esnaf Vergisi	-	-	-	-	0.5
Kurumlar Vergisi	-	-	-	-	0.2
Giderler	1100.7	1641.1	1459.6	1640.5	1591.2

Kaynak: T. C. Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1995) 2. Baskı. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı: 1995/5 (Ankara, 1995), 140.

Tablo 1’de 1946-1950 yılları arası bütçedeki gelirler, vergi gelirleri ve devletin giderleri gösterilmiştir. Bu tabloya göre, devletin elde etmiş olduğu vergi hasılatı, giderlerini karşılayamamaktadır. Ayrıca, devletin elde etmiş olduğu tüm gelirlerin de giderlerini karşılamaya yetmediği görülmektedir. Yani denk bütçeye aykırı bir durum söz konusudur. Bu açıklar hazineden yapılan yardımlarla telafi edilmiştir.

Tablo 2: 1946–1950 Yılları Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin ve Giderlerinin GSMH'ye Oranları (%)

Yıllar	1946	1947	1948	1949	1950
Gelirler	13.0	13.5	11.8	13.8	13.5
Vergi Gelirleri	11.4	13.1	11.3	12.4	12.9
Muamele Vergisi	2	2.5	2.5	2.6	2.5
Kazanç Vergisi	1.9	2.1	1.8	1.9	1.8
Hayvanlar Vergisi	0.3	0.4	0.3	0.3	0.3
Gelir Vergisi	-	-	-	-	0.01
Esnaf Vergisi	-	-	-	-	0.002
Kurumlar Vergisi	-	-	-	-	0.005
Giderler	16.0	21.0	15.4	18.1	16.4
GSMH* (Milyon TL)	6857.6	7542.6	9492.9	9054.4	9694.2

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1996). İstatistik Göstergeler (1923–1995), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (Ankara, Temmuz, 1996), 426.

*Oranlar Tablo 1'den yararlanarak hazırlanmıştır.

1946-50 yılları arasında giderlerde bir artış söz konusuken gelirlerde aynı oranda artış yaşanmamıştır. Gelirlerdeki artış nominal bir artış olarak karşımıza çıkmaktadır. GSMH'de de düzenli bir artış söz konusudur ancak bu artışın enflasyondan kaynaklı olarak gerçekleşen nominal bir artış olduğunu söylemek mümkündür. (Susam, 2020: 79).

Tablo 1 ve Tablo 2'ye baktığımızda 1946-50 yılları arasındaki vergi gelirlerinin önemli bir oranının kazanç vergisi ve muamele vergisine ait olduğu görülmektedir. Ancak, vergi gelirlerinin GSMH'ye oranı düzenli bir seyir izlememektedir.

Tablo 1'den hareket ederek kazanç vergisinin vergi gelirleri içerisindeki payını da hesaplamak mümkündür. Bu oranlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: 1946–1950 Yılları Kazanç Vergisinin Vergi Gelirleri ve Toplam Bütçe Gelirleri İçindeki Oranları (%)

Yıllar	1946	1947	1948	1949	1950
Kazanç Vergisi/Vergi Gelirleri	16.98	15.89	15.83	15.76	13.92
Kazanç Vergisi/Bütçe Gelirleri	14.88	15.37	15.17	14.09	13.28

Kaynak: Tablo 1'deki veriler ışığında hazırlanmıştır.

Vergi ve bütçe gelirlerinde yaşanan bu düzensizlikler sonucu 1946 yılından itibaren vergi reformu fikri gündeme gelmeye başlamıştır. Vergi reformuyla beraber devlete istikrarlı bir gelir kalemi yaratmak ve milli gelirle uyum içinde olan, etkin bir vergileme sistemi oluşturulmak istenmiştir. Ayrıca, dolaylı vergilerin de dolaysız vergilerden çok daha fazla gelir getirmesi, gelişmiş ekonomilerdeki anlayışlara ve modern maliyeye aykırı bir durum oluşturmaktadır. Bu sebeplerle 1950 yılından itibaren kazanç vergisi kaldırılmış ve onun yerine gelir, kurumlar ve esnaf vergisi getirilmiştir. 1950 yılı vergileme

anlamında bir geçiş yılı gibi kabul edilmiş ve o yılda da mükelleflerden çoğunlukla kazanç vergisi tahsil edilmiştir. Tablo 1 ve Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere gelir, kurumlar ve esnaf vergisi çok kısıtlı bir kesimden alınmıştır.

Tablo 4: 1946–1950 Yılları Arasında Dolaylı ve Dolaysız Vergi Gelirleri (Milyon TL)

Yıllar	1946	1947	1948	1949	1950
Dolaylı Vergiler	574.5	742.4	720.0	892.4	794.4
Dolaysız Vergiler	309.8	419.2	440.6	507.0	447.7
Vergi Gelirleri	884.3	1161.6	1160.6	1399.4	1241.1
Toplamı					

Kaynak: T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019). Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri (1924-2018), 3. Bölüm-Bütçe Gelirleri

Tablo 5: 1946-1950 Yılları Arasında Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Vergi Gelirleri İçindeki Payları (%)

Yıllar	1946	1947	1948	1949	1950
Dolaylı Vergiler	65.0	63.9	62.0	63.8	64.0
Dolaysız Vergiler	35.0	36.1	38.0	36.2	36.0

Kaynak: T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019). Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri (1924-2018), 3. Bölüm-Bütçe Gelirleri

Dolaylı ve dolaysız vergilerin 1946-1950 yılları arasındaki seyri, vergi reformuna niçin ihtiyaç duyulduğu hakkında fikir vermektedir. Tablo 4’e göre bu yıllar arasında genel olarak dolaylı vergilerden elde edilen gelirler de dolaysız vergilerden elde edilen vergiler de artış göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında hazine için olumlu bir tablo çizildiğini görebilmek mümkündür. Ancak, dolaylı vergilerin ve dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki yerlerine bakıldığında mali durumun iyi olmadığı rahatlıkla görülmektedir. Tablo 5, dolaylı vergilerin ve dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki paylarını yüzde olarak göstermektedir. Bu tablodaki veriler dolaylı vergilerin dolaysız vergilere nazaran vergi gelirleri içinde çok daha fazla yer tuttuğunu belirtmektedir. 1948 yılı haricinde dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payı her daim artmıştır. Dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki payı da 1948 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki payının düşmesi ekonomiler için olumsuz bir gelişmedir. Çünkü, güçlü ekonomilerde dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payı dolaysız vergilerden daha az olmalıdır.

2.1.2. 1950-1960 Arası Dönemde Vergi Gelirleri

1950’li yılların başı, Türkiye için tarım sektörünün “altın çağıdır” demek yanlış değildir. Devletin tarımı desteklemesi ve tarım kesimini vergiden muaf tutması, Kore Savaşı ve bu savaşın üçüncü bir dünya savaşına neden olacağı düşüncesiyle artan tarımsal stok ihtiyacı gibi nedenler tarımsal üretimin artmasına neden olmuştur. Bir de bunların üstüne tarımda makineleşme ve teknolojik imkanların gelişmesi de eklenince tarımsal üretim ve milli gelir bu yıllarda büyük bir artış göstermiştir (Susam, 2020: 83-88).

Ancak, ülkemizin vergi tabanının dar olması ve bu dar tabana rağmen tarım kesiminin de desteklenmek amacıyla vergiden muaf tutulması devletin vergi hasılatını ciddi ölçüde olumsuz etkilemiştir. Bunların yanında 1957 yılındaki düzenlemelerle beraber özel sektörde mükellef sayısı azaltılmış ve vergilemenin tarh ve tahsil maliyetini düşürmek için üretim aşamasında vergileme uygulamasına gidilmiştir. Ancak 1950-1960 arası dönem Türkiye tarihinde KİT’lerin en çok kurulduğu dönemdir. Bu dönemde üretimin ilk aşaması da üretimin büyük bir çoğunluğu da kamu kurumlarının yani devletin elindedir.

Bu yüzden vergi yükü büyük oranda kamu kesimine aktarılmıştır. (Parasız, 1988:78) Bunun sonucunda da kamu kesimi üretim birimleri olan KİT'ler vergi borçlarını ödeyebilmek ve gelecekteki yatırımlarını yapabilmek amacıyla Merkez Bankası'ndan borçlanmak durumunda kalmıştır (Parasız, 1988:96).

Tablo 6: 1951-1960 Yılları Arası Genel Bütçe Vergi Gelirleri ve Giderleri (Milyon TL)

Yıllar	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Gelirler	1345.0	1551.4	1959.8	2288.5	2789.1	3325.0	4006.7	4475.6	5980.6	7281.7
Vergi Gelirleri	1259.2	1455.0	1850.1	2139.7	2558.7	3054.6	3351.4	3831.9	5650.4	6911.7
Muamele Vergisi	225.0	322.0	440.0	460.0	515.0	635.0	-	-	-	-
İstihsal Vergisi	-	-	-	-	-	-	455.6	558.9	724.3	691.8
Gelir Vergisi	260.0	270.0	360.0	485.0	620.0	775.0	960.0	1150.0	1470.0	1800.0
Kurumlar Vergisi	30.0	32.0	70.0	90.0	110.0	120.0	132.0	145.0	160.0	345.0
Hayvanlar Vergisi	26.0	28.0	30.5	29.0	32.0	30.0	30.5	31.0	33.0	36.0
Esnaf Vergisi	25.0	27.0	27.0	30.0	33.0	30.0	-	-	-	-
Giderler	1837.4	2654.3	2738.7	2942.3	3785.9	3405.6	4192.2	4955.6	6403.3	7449.6

Kaynak: T. C. Maliye Bakanlığı (1995). Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924–1995), 145–146.

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere, vergi gelirleri içinde önemli bir paya sahip olan Muamele ve Esnaf vergilerinin 1957'de kaldırılmasıyla beraber devletin vergi hasılatı azalmıştır. Tablo 6'da gelir vergisi ve kurumlar vergisinde artışlar gözümüze çarpmaktadır. Ancak bu artışlar reel değil nominal artışlardır. Çünkü, 1950'li yıllardan sonra denk bütçe anlayışı iyice terk edilerek kalkınma ve yatırımlar için borçlanmaya başlanmış, KİT'ler kurulmuş ve KİT'lerin borçlanmaları ve yatırımları Merkez Bankası'ndan para basılarak karşılanmıştır. Bu gibi sebeplerle enflasyon artmış ve bütçe reelde artmasa bile nominal olarak artış göstermiştir. Özellikle 1956 ile 1959 yılları arasında enflasyon oranlarında ciddi artışlar yaşanmıştır. 1951'de %6,2 olan enflasyon oranı 1956'da %16,5, bundan üç yıl sonra yani 1959'da ise %19,8'e yükselmiştir (Parasız, 1988:114). Ayrıca, 1958 yılında moratoryum ilan edilmesi devletin ve hazinenin parasal anlamda nasıl bir sıkıntı içinde olduğunu bizlere göstermiştir.

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, 1950-1960 arası dönemde vergi reformlarına ve vergilemedeki birçok düzenlemeye rağmen gelir-gider dengesi sağlanamamış, gelirler giderleri karşılayamamıştır. Bu yüzden de Merkez Bankası'ndan borçlanılarak bütçe açıkları kapatılmaya çalışılmıştır. Enflasyonun çok yüksek olduğu bu yıllarda vergi gelirlerinin verimliliğini ve vergi gelirlerindeki artışın reel mi yoksa nominal mi olduğunu daha iyi anlayabilmek için vergi gelirlerinin bu yıllardaki GSMH'ye oranlanmasına ihtiyaç vardır.

Tablo 7: 1951-1960 Yılları Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin ve Giderlerinin GSMH’ye Oranları (%)

Yıllar	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Gelirler	11.02	11.3	12.9	15.5	17.5	20.2	22.6	24.1	31.0	36.5
Vergi	10.0	10.6	12.1	14.0	16.0	18.2	18.9	20.7	29.3	34.6
Gelirleri										
Gelir Vergisi	2.0	1.9	2.3	3.2	3.9	4.7	5.4	6.2	7.6	9.0
Muamele	1.8	2.3	2.8	3.1	3.2	3.8	-	-	-	-
Vergisi										
İstihsal	-	-	-	-	-	-	2.5	3.0	3.7	3.4
Vergisi										
Kurumlar	0.2	0.2	0.4	0.6	0.6	0.7	0.7	0.7	0.8	1.7
Vergisi										
Esnaf Vergisi	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.1	-	-	-	-
Hayvanlar	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Vergisi										
Giderler	15.0	19.4	18.0	19.9	23.7	20.7	23.6	26.7	33.2	37.3
GSMH Artışı	12.7	12.0	11.3	-3.0	7.8	3.2	7.9	4.4	4.1	3.4
GSMH *	12.205	13.667	15.214	14.764	15.917	16.423	17.717	18.504	19.269	19.930
(Milyon TL)										

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1996). İstatistik Göstergeler (1923–1995), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (Ankara, Temmuz, 1996).

*GSMH (Milyon TL) ise Tablo 6’dan türetilmiştir.

Tablo 7’ye göre gelir ve kurumlar vergisi gelirlerinin GSMH’ye oranında ciddi anlamda artışlar görülmemektedir. Hatta bazı yıllarda bu artışlar neredeyse sifıra yakın olmuştur. Ancak, Tablo 6’daki rakamlara bakıldığında gelir ve kurumlar vergisi gelirlerinde ciddi artışlar elde edildiği zannedilebilir. Fakat, bu yıllarda gelir ve kurumlar vergisi gelirleri reel anlamda artış göstermemiştir. Bu hususta bu yıllarda yaşanan enflasyonu hesaba katmak gerekmektedir.

1950 yılından sonra Demokrat Parti hükümeti ile birlikte Türkiye daha dışa açık ve serbestleşme hareketlerini daha fazla benimseyen bir ülke haline gelmiştir (Acar, 1991: 71). 1950 yılından itibaren de ekonomide hızlı büyümeler gözlenmiştir. Tablo 7’den de anlaşılacağı üzere 1950-57 arası ortalama %7,8’lik bir büyüme söz konusudur. 1953’te GSMH artış oranı %11,3 gibi bir seviyeye ulaşmasına rağmen ertesi yıl GSMH artış oranı %-3 olmuştur. Bunda 1954 yılında yaşanan tarım sektörü kaynaklı sorunlar ve Kore Savaşı’nın sona ermesiyle beraber yabancı devletlerin tarım ürünlerine olan talebinin azalması etkili olmuştur (Susam, 2020: 94-95).

1956’da vergi gelirlerinin GSMH’ye oranı %18,2’dir. Bu oran 1960’da %34,6’ya yükselmiştir. Bunun sebebi gelir vergisiyle birlikte kurumlar vergisinde de belli bir artışın olmasındandır. Ayrıca GSMH’de yaşanan artış oranlarının düşmesinin de vergi oranlarının yükselmesinde payı vardır.

1950-60 arası dönemde GSMH, 1954 yılı haricinde artış göstermiştir. 1954 yılında tarım kesiminde yaşanan ekonomik problemlerin oluşturduğu daralma dışında GSMH’de belli bir artış söz konusudur. Fakat vergi reformlarının gereken faydayı ve etkinliği tam olarak sağlayamadığı da gözlemlenmiştir.

Tablo 8: 1951–1960 Yılları Arasında Gelir Vergisinin Vergi Gelirleri, Toplam Gelirler ve GSMH İçerisindeki Yeri (%)

Yıllar	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Vergi Gelirleri										
Toplam	19.3	17.4	18.4	21.2	22.2	23.3	24.0	25.7	24.6	24.7
GSMH	2.2	2.1	2.3	3.0	3.2	3.5	3.3	3.3	3.3	3.9

Kaynak: Tablo 6 ve Tablo 7’deki veriler ışığında hazırlanmıştır.

Tablo 9: 1951–1960 Yılları Arasında Kurumlar Vergisinin Vergi Gelirleri, Toplam Gelirler ve GSMH İçerisindeki Yeri (%)

Yıllar	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Vergi Gelirleri										
Toplam	2.2	2.0	3.6	3.9	3.9	3.6	3.3	3.2	2.7	4.7
GSMH	0.2	0.2	0.4	0.6	0.6	0.5	0.4	0.4	0.4	0.7

Kaynak: Tablo 6 ve Tablo 7’deki veriler ışığında hazırlanmıştır.

Tablo 8’e göre, 1950-60 yılları arasında gelir vergisinin, toplam gelirler ve vergi gelirleri içindeki payının neredeyse her yıl artış gösterdiği gözlenmektedir. GSMH içindeki oran ise dalgalı bir seyir izlemiştir. Tablo 9’a göre kurumlar vergisi; toplam gelirler, vergi gelirleri ve GSMH içinde artış oranları bakımından istikrarlı diyebileceğimiz bir tablo çizememiş ve dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu dönemde gelir ve kurumlar vergisinden istenilen vergi hasılatı sağlanamasa da zamanla vergi gelirleri içinde önemli bir pay almaya başlamıştır. 1960 yılı özellikle kurumlar vergisi gelirlerinde artış yaşandığı bir dönem olmuştur. Bunun nedeni de ülkemizdeki şirketleşmelerin ve kurumsallaşmaların bu tarihten sonra hız kazanması şeklinde açıklanabilmektedir (İnan, 2010:362). Ayrıca bu vergi, Demokrat Parti tarafından sermaye sahiplerine verilen bir avantaj olarak görüldüğü için özel kesim düşük bir vergi oranı ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun sebebi de özel sektör birikimlerinin ve yatırımlarının artırılmak istenmesidir. Yani devlet, vergi politikaları aracılığıyla özel kesimin birikimlerini desteklemeyi amaçlamıştır (Karabacak, 2005:118).

Tablo 10: 1951–1960 Yılları Arasında Dolaylı ve Dolaysız Vergi Gelirleri (Milyon TL)

Yıllar	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Dolaylı Vergiler	976.7	1174.3	1314.2	1410.7	1665.3	1769.0	2096.4	2506.7	3529.7	3368.3
Dolaysız Vergiler	294.8	414.0	539.1	684.1	816.4	1046.5	1175.0	1352.0	1846.5	2172.7

Vergi Gelirleri Toplamı	1271.5	1588.3	1853.3	2094.8	2481.7	2815.5	3271.4	3868.7	5376.2	5541.0
--------------------------------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------

Kaynak: T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019). Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri (1924-2018), 3. Bölüm-Bütçe Gelirleri

Tablo 11: 1951-1960 Yılları Arasında Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Vergi Gelirleri İçindeki Payları (%)

Yıllar	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Dolaylı Vergiler	76.8	73.9	70.9	67.3	67.1	62.8	64.1	64.8	65.7	60.8
Dolaysız Vergiler	23.2	26.1	29.1	32.7	32.9	37.2	35.9	35.2	34.3	39.2

Kaynak: T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019). Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri (1924-2018), 3. Bölüm-Bütçe Gelirleri

Kazanç vergisi uygulamasına devam edildiği yıllarda vergi reformunu savunanların en önemli dayanak noktalarından biri vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payının dolaysız vergilerin payından çok daha fazla olması ve bu durumu tersine çevirmek için vergi reformunun gerekliliğidir. Ancak Tablo 10 ve Tablo 11’de görüldüğü üzere, vergi reformu bu soruna tam anlamıyla çözüm sağlamamıştır. Tablo 10’a baktığımızda dolaylı ve dolaysız vergi gelirlerinin bütçe içindeki payının artış gösterdiği görülebilmektedir. Fakat, Tablo 11 verilerine göre dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payı düşme eğilimine girse de dolaysız vergilere göre çok daha yüksektir. Bu durum ülke ekonomisi için çok endişe verici bir durumdur. Çünkü, modern maliye anlayışını benimsemiş ve kalkınma sürecini tamamlamış ülkelerde dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payı dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki payından daima azdır (Ay & Talaşlı, 2008: 141). Ülkemizde ise bu durum tam tersidir.

Bunların haricinde vergi reformunda istenilen amacın da sağlanamadığı bu tablolar aracılığıyla görülmektedir. Kazanç vergisi uygulamasının devam ettiği yıllardaki dolaylı vergilerin ağırlığı neredeyse hiç değişmeden devam etmiştir. Değişen sadece vergi uygulamaları ve vergi isimleri olmuştur. Vergi reformundan sonra da dolaysız vergilerde istenilen verim sağlanamamıştır. 1946’dan 1960 yılına kadar olan dönemde dolaylı vergiler ile dolaysız vergilerin birbirlerine en çok yaklaştığı nokta 1960 yılında olmuştur. Ancak, bu yılda bile gelişmiş ülke standartlarına uymayacak şekilde ciddi bir fark olduğu söylenebilir. Ayrıca, dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payının düşme eğilimi 1961 yılından sonra tekrar yükselme eğilimine girmiştir (T.C. Maliye Bakanlığı, 2018).

Kısacası, bu veriler bize göstermektedir ki vergi reformu istenilen başarıya ulaşamamıştır. Arzu edilen hedefler ve düşünceler gerçekten de ülke ekonomisinin hayrına ve devlet ile mükellefin kolektif çıkar anlayışına uygun olmasına rağmen uygulamada çeşitli aksaklıklar, zorluklar ve yetersizlikler bu düşünce ve hedeflerin layıkıyla gerçekleşmesine imkân vermemiştir. Kazanç vergisinde yaşanan sorunların benzerleri veya kazanç vergisinden farklı olan gelir vergisinin kendine özgü sorunları bu düşüncelerin ve hedeflerin gerçekleşmesi yolunda engeller olarak ülke ekonomisinin karşısına çıkmıştır. Burada en önemli olan hususlardan birisi de vergi reformunun devletin ve ekonominin dinamiklerine uygun şekilde gerçekleştirilmesi hususudur. Bu husus dikkate alınmadan bir vergi reformunun başarıya ulaşması hakikaten çok güçtür.

3. GELİR VERGİSİ DÜZENLEMESİNE GETİRİLEN ELEŞTİRİLER

Gelir vergisi düzenlemesi, modern vergilemenin gerektirdiği prensiplerin uygulamaya geçirilmesi amacıyla yapılmıştır. Her ne kadar reformun Türk ekonomik yaşamına vaat ettiklerini sıralasak da bu reforma karşı eleştiriler de gündeme gelmiştir.

Tablo 12: Konsolide Bütçe Gelirleri ile Vergi Gelirlerinin Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranları: 1924-1949

Yıllar	Konsolide Gideri (Milyon TL)	Bütçe Gideri (Milyon TL)	Konsolide Bütçe Geliri (Milyon TL)	Vergi Geliri (Milyon TL)	Gideri Karşılama Oranları (%)		
					Konsolide Geliri	Bütçe Geliri	Vergi Geliri
1924	141	147	121	121	103.68	85.92	
1925	215	186	145	145	86.58	67.66	
1926	191	202	157	157	105.70	82.22	
1927	223	234	172	172	104.52	76.77	
1928	228	251	187	187	110.18	82.05	
1929	255	268	189	189	105.18	74.39	
1930	249	254	172	172	102.05	68.98	
1931	239	215	141	141	89.94	59.22	
1932	241	235	162	162	97.72	67.40	
1933	256	232	157	157	90.76	61.25	
1934	266	279	175	175	104.78	65.73	
1935	302	317	184	184	104.80	60.86	
1936	310	321	219	219	103.26	70.53	
1937	364	378	244	244	103.84	67.01	
1938	376	395	244	244	105.05	64.86	
1939	479	478	241	241	99.79	50.24	
1940	637	666	272	272	104.52	42.71	
1941	686	789	350	350	115.03	51.10	
1942	1.072	1.218	751	751	113.67	70.09	
1943	1.215	1.301	840	840	107.04	69.11	
1944	1.329	1.310	853	853	98.59	64.20	
1945	742	812	580	580	109.51	78.21	
1946	1.270	1.324	884	884	104.25	69.65	
1947	1.909	1.980	1.162	1.162	103.69	60.85	
1948	1.798	1.822	1.161	1.161	101.32	64.56	
1949	2.066	2.065	1.399	1.399	99.93	67.73	

Kaynak: T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019). Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri (1924-2018), 1. Bölüm-Bütçe Gelir-Gider Dengesi

Tablo 12’den de anlaşılacağı üzere, vergi gelirleri 1924-1949 yılları arasında hiçbir zaman bütçe giderlerini karşılamak için yeterli olmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında vergi gelirlerinin bütçe giderlerini karşılamadaki oranı azımsanmayacak derecededir. Özellikle aşarın kaldırıldığı yıllarda bu oranların karşımıza çıkması devletin yeni vergi politikaları uyguladığını bizlere göstermektedir. Bu politika da köylünün yerine hizmet sektöründe çalışan şehirli ve sabit gelirlili vatandaşların vergilerinin artırılması şeklinde uygulanmıştır. Özellikle 1929’daki Büyük Buhran sonrası ve İkinci Dünya Savaşı sırasında vergi gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranı bir hayli azalmıştır. Hatta bu oranın %50’nin altına bile düştüğü

gözlenmiştir. Buradan çıkarılacak sonuç da vergi sisteminin konjonktüre ve milli gelirden yaşanan dalgalanmalara ayak yurduramaması olarak belirtilebilmektedir. 1934 yılında kapsamlı bir düzenleme yapılan kazanç vergisinin yine istenileni veremediği bu verilerden kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Tablo 13: Konsolide Bütçe Gelirleri ile Vergi Gelirlerinin Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranları: 1950-1960

Yıllar	Konsolide Bütçe Gideri (Milyon TL)	Konsolide Bütçe Geliri (Milyon TL)	Vergi Geliri (Milyon TL)	Gideri Karşılama Oranları (%)	
				Konsolide Bütçe Geliri	Vergi Geliri
1950	1.956	1.841	1.242	94.14	63.51
1951	2.060	2.116	1.272	102.73	61.72
1952	2.640	2.704	1.588	102.39	60.15
1953	2.572	2.543	1.853	98.89	72.06
1954	2.727	2.609	2.095	95.65	76.82
1955	3.453	3.399	2.482	98.46	71.88
1956	3.711	3.573	2.816	96.27	75.86
1957	4.377	4.338	3.271	99.09	74.73
1958	5.251	5.268	3.869	100.31	73.67
1959	7.047	7.155	5.376	101.53	76.29
1960	7.789	7.749	5.541	99.49	71.14

Kaynak: T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019). Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri (1924-2018), 1. Bölüm-Bütçe Gelir-Gider Dengesi

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, gelir vergisi uygulaması da vergi gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranını çok fazla etkilememiştir. Kazanç vergisinin 1940’lı yılların sonlarında yakaladığı oran 1950’lerin ilk yıllarında gelir vergisi uygulamasında neredeyse aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu oranlar kazanç vergisinin belli dönemlerinde yakaladığı ivmenin de altında kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulaması devam eden aşarın ise bu oranları geride bıraktığı görülebilmektedir.

Türk ekonomisinin büyüdüğü, milli gelir artışında rekorların kırıldığı 1950’li yılların ilk yarısında vergi gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama başarısız olması ve yeni vergi düzenlemesinin iyice yerleştiği yıllar olan 1950’lerin ikinci yarısında giderleri karşılama oranının pek fazla değişiklik göstermemesi ve dalgalı bir seyir izlemesi gelir vergisi uygulamasının istenileni veremediği algısını oluşturmuştur. Bundan dolayı da vergilemedeki yeniliklere getirilen eleştiriler artmıştır. Bu eleştiriler sonucunda 1960’lı yıllardan itibaren gelir ve kurumlar vergisi üzerinde değişiklikler yapılmış ancak 1960 Askeri Darbesi’nin de etkisiyle vergi gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranı bir hayli düşmüştür (Yaşa, 1980).

Bu tablolarda gösterilen oranlar haricinde gelir vergisi uygulamasının eleştirilmesinde önemli olan başka konular da vardır.

Bu eleştirilerden bir tanesi gelir vergisinin ayırma prensibinin üniter sistemde vergi mükerrerliğine neden olacağıdır. Ancak bunun savunması çok basittir. Özellikle gelişmiş ülkelerde ve ileri maliyelerde ayırma ilkesi önemli bir yer tutmakta ve sermaye ile emek ayrı vergilendirilmektedir. Bunların yanında servet vergileri de ayrı vergilendirilir. Bu vergiler amaçları, karakteristik özellikleri, konuları ve teknikleri ile birbirlerinden ayrılmaktadırlar (Alaybek, 1947:79-80). Dolayısıyla da bu eleştiri çok da yerinde bir eleştiri olarak kabul edilememektedir.

Bir diğ er eleştiri de sistemin uygulanma kabiliyeti üzerinedir. Bu açıdan bakıldığında birçok kişi gelir vergisinin ölkemizde uygulanma şansı bulamayacağına, uygulansa bile başarı sağlayamayacağına inanmaktadır. Daha önceki uygulamalarda başka milletlerden esinlenilerek oluşturulan vergi sistemlerinin ö lke ekonomisine zarar verdiğ i düşünölmektedir (Koraltürk, 2009).

Beyannameli mükellefiyetin yaygınlaştırılması da bir diğ er eleştiredir. Beyannameli mükellefiyetin yaygınlaştırılması ekonomiler ve maliye sistemleri için ideal bir durumdur. Ancak, ölkemizde yükömlölerin genel eğitim seviyesinin defter tutmaya elverişli olmadığı ve vergi idaresinin beyannameye dayalı sistemi uygulayacak durumdan uzak oluşu eleştirilerin başlıca sebebidir (Küsmenoğlu, 2010:385).

Mükelleflerin eğitim seviyesi ve vergi idaresinin o günkü durumu da reforma karşı soğuk bakılmasına ve bazı eleştirilere neden olmuştur. O dönemlerde halkın büyük çoğunluğunun eğitim düzeyinin düşük olması nedeniyle hesap tutma, beyanname verme gibi işlemlerin yerine getirilmesinde sıkıntılar yaşanabileceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca, vergi idaresinin de modern vergileme tarzına ayak uydurup uyduramayacağıının belirsiz olduğu belirtilmiştir.

SONUÇ

Kökenleri Osmanlı Devleti dönemine dayanan ve 1926 yılında yeni vergi düzenlemeleriyle uygulanmaya devam eden vergi politikaları, 1940'lı yılların sonunda işlevini gerçekleştiremediğ i ö ne sürölerek kapsamlı bir reforma uğramıştır. Bu reformun diğ er nedenleri, daha önceki düzenin vergisel işlevini yerine getirmemesi, vergilemenin mali, ekonomik ve sosyal amaçlarını sağlamıyor olması, modern vergileme anlayışı ile uyumlu olmaması ve ö lkenin ekonomik gelişmesini takip edememesidir. Aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nın getirdiğ i koşullarda savaşa girilmese bile bir milyona yakın ordusuyla askeri harcamaları artan Türkiye'nin istikrarlı ve verimli bir vergi politikasına ihtiyacı olmuştur. Bu gibi sebeplerden ö türü 1946 yılından itibaren vergileme anlayışı değişmeye ve gelir vergisi reformu düşünçesi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu düşünce ile birlikte çalışmalar da başlamış ve 1949 yılında Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun 1950 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu vergi düzenlemesi modern vergileme anlayışına ve dönemin maliye standartlarına uygun bir vergileme vaat etmiştir.

1950-60 dönemi vergileme anlayışının temelleri aslında 1946 yılındaki siyasal gelişmelerle paralel gitmiştir. Bu tarihten itibaren kapalı ekonominin terk edilmesi ve çok partili hayata geçişle birlikte ö lkemizde büyük değişimler yaşanmaya başlamıştır. Çok partili hayatın gerektirdiğ i seçim vaatleri sonucu büyük bir seçmen kitlesi olan tarım kesiminin vergilerinin kaldırılması buna örnektir. Ancak, devletin bütçedeki giderleri karşılamak için yeni gelir kaynakları da yaratması gerekmektedir. Kazanç vergisi buna uygun bir vergi türü değildir. Gelir vergisinin, devletin daha etkin, verimli ve milli gelirle esnekliğ i yüksek olan bir vergi uygulaması olarak ortaya çıkarılmasında kazanç vergisinin bu yetersizliğ i çokça etkili olmuştur.

1950-1960 arası dönemde vergi hasılatlarında istenen artışın sağlanamaması ve dolaylı vergilerden sağlanan gelirin dolaysız vergi gelirlerinden oldukça yüksek olması vergi reformunun uygulanmasında bazı sıkıntıların yaşandığ i ve vergi reformunun beklenen başarıyı sağlayamadığ ını bizlere göstermiştir. Bu dönemde vergi tabana yayılamamış ve vergi kaçakçılığ ı ile mücadelede başarı sağlanamamıştır. Bu yüzden de vergi yükü ücretlilerin yani sabit gelirlilerin üzerinde

kalmıştır. Sözü ettiğimiz bu dönemde milli gelir artmış, kişi başına gelir yükselmiş ve ekonomi belli bir ivme yakalamıştır. Yani, geçmiş dönemlere nazaran vergilendirilmeye daha müsait bir zemin ortaya çıkmıştır. Ancak, vergi bilinci, vergi gayreti ve vergi gelirleri aynı şekilde yükselmemiş hatta düşme eğilimi bile göstermiştir. Vergi kapasitesi artmasına rağmen vergi hasılatında ciddi bir artış sağlanamamıştır. Bu artışın sağlanamamasının nedeni de vergilemenin kendi içinde barındırdığı karmaşık yapısı ve vergi reformunun uygulanmasında yaşanan sıkıntılar olmuştur. Ayrıca, özel sektörün birikimlerini artırabilmesi için kurumlar vergisinin oranlarının düşük tutulması ve verginin tabana yayılamaması da vergilemede başarısızlığın ana sebeplerinden birkaçı olmuştur.

Vergi reformunun başarısızlığını ve bu reformla arzulanan amaçların gerçekleştirilemediğini 1950 öncesi ve 1950 sonrası ekonomik verilere bakarak anlamak mümkündür. Mesela, 1950’den sonra vergi gelirlerinin GSMH içindeki payının pek de değişmediğini hatta bazı yıllarda bu payın düşüş gösterdiği görülebilmektedir. Bunda kuşkusuz tarım kesiminin vergiden muaf tutulmasının da payı olsa da sonuçta vergi reformuna rağmen vergi gelirleri düşmüştür.

Gelir vergisi reformunun başarılı olamamasındaki en önemli etken, gelir vergisinin modern yapısına kıyasla Türk vergi sisteminin ve Türk maliyesinin bu vergi reformuna hazır olmaması, nicelik ve nitelik itibarıyla bu vergi reformunu uygulayacak koşullara o dönemde ülkenin sahip olmamasıdır. Alman vergi sisteminden esinlenerek gerçekleştirilen bu vergi reformunun o yıllardaki Türkiye koşullarına ayak uydurabilmesi ve istenilen vergi hasılatını gerçekleştirebilmesi mümkün değildir. Nitekim veriler de bu kanıyı desteklemekte ve vergi reformunun ilk on sene içinde vergi kapasitesini yansıtmakta ve vergi hasılatını artırmakta ne denli başarısız olduğunu göstermektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında vergi reformları gerçekleştirilirken verginin modern yapısının yanında vergi reformunun bir ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal durumuna uygun olup olmadığına da dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde en modern vergi sistemleri bile istenilen başarıyı sağlayamamakta ve vergi hasılatını artıramamaktadır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (1991). *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Akbank, (1979). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*. İstanbul: Akbank Kültür Yayını.
- Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akgül, L. H. & Aral, F. (2004). *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aktan, C. C., Dileyci, D. & Saraç, Ö. (2002). *Vergi, Zulüm ve İsyan*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alaybek, A. (1947). *Gelir Vergisi Davamız*. İstanbul: Kenan Matbaası.
- Arda, C. S. (1949). *Gelir Vergisi Kanunu İzahları*. İstanbul: Ege Matbaası.
- Ay, H. M. & Talaşlı, E. (2008). Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki. *Maliye Dergisi*, (154), 135-155.
- Boratav, K. (2013). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bulutoğlu, K. (1970). *Türk Vergi Sistemi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Falay, N. (1989). *Maliye Tarihi Ders Notları*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Feridun, S. (1962). *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*. İstanbul: Aydın Güler Kitabevi.
- Feyzioğlu, B. N. (1956). *Muamele Vergisi Gelir Vergisinin Yerini Tutabilir mi?* Maliye Enstitüsü Konferansları, 1. Seri, 1955, İstanbul Ün. Yayın No: 665, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Giray, F. (2015). *Maliye Tarihi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gürsoy, B. (1982). *Muharrem Kararnamesinin 100. Yılı, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları: 513.
- Issawi, C. (1980). *The Economic History of Turkey 1800-1914*. USA: The University of Chicago Press.
- İlgen, A. (2000). Osmanlı Toprak Mülkiyeti Anlayışının Teşekkülü ve Bunun Sosyal Tabakalaşma Üzerindeki Etkileri. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayın Organı S:128.
- İnan, M. (2010). Türkiye'de Kazanç Vergisinden Gelir ve Kurumlar Vergisine Geçiş Süreci:1946–1960 Dönemi. *Maliye Dergisi*, (158), 349-364.
- İpteş, C. (2020). 19. Yüzyılda Osmanlı Tarımındaki Dönüşümün Yerel Basından İzlenmesi: Tuna Vilayet Gazetesi Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 953-972.
- İpteş, C. (2022). *Kur'an-ı Kerim: İslam Dininde İktisadi Hayatın Asli Kaynağı*. İçinde: M. F. Canbaz, Y. Kutval & M. F. Buğan (Ed.), *İslam İktisadi ve Finansı İlke ve Uygulamalar* (s. 23-46). Ankara: Orion Kitabevi.
- Kallek, C. (1997). *Haraç*. İçinde: TDV İslam Ansiklopedisi 16. Cilt (s. 71-88). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karabacak, Y. (2005). Kapitalist Sistemlerde Devletin İşlevleri ve Vergileme Gücünün Sınırları: Türkiye Örneği. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (48), 107-136.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koraltürk, M. (2009). *Yine Hayal Aleminde Uçuyorum / Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-2*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Korkmaz, E. (1982). *Vergi Yapısı ve Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Yayın No:489.
- Küsmenoğlu, İ. (2010). *Cumhuriyet Dönemi Vergi Tarihi I*. Ankara: Oluş Yayıncılık.
- Öner, E. (2001). Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı A.P.K.K. Başkanlığı Yayın No: 2001/359.

- Öner, E. (2009). *Osmanlı Devleti 1912 Yılı Hazine Genel Hesabı ve Kesin Hesap Kanunu Tasarısı*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2009/398.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Sayar, N. (1978). *Türkiye İmparatorluk Dönemi Siyasi, Askeri, İdari ve Mali Olayları*. İstanbul: İ.Ü.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No:288/513.
- Susam, N. (2020). *Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1996). *İstatistik Göstergeler (1923–1995)*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- T.C. Maliye Bakanlığı (1995). *Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1995) (2. Baskı)*. Ankara: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı:1995/5.
- T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019). *Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri*. Erişim adresi: <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri>, Erişim tarihi: 20.04.2019.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (1977). *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: ODTÜ İ.İ.B.F. Yayını No: 30.
- Uzun, A. (2001). Tanzimat Döneminde Vergilere İlişkin Temel Sorunlar 1840-1860. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (39), 89-110.
- Varcan, N. (1987). *Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları No:43.
- Varcan, N. (1996). *Maliye Tarihi*. Eskişehir: Birlik Ofset.
- Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*. Ankara: Akbank Yayınları.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 05.06.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 25.11.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1496649

Korku ve Güvenin Yatırımcı Davranışlarına Etkisi: Kırılmalı Testlerden Kanıtlar

Ayşegül HAN¹

Öz

Çalışmada, Türkiye'deki finansal piyasalarda korku ve güven faktörlerinin yatırımcı davranışları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda 2008:01-2023:12 dönemindeki aylık veriler kullanılmıştır. Araştırma, tüketici güven endeksi ve VIX korku endeksi ile BIST100 endeksi arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığını ortaya koymuştur. Özellikle, 2021 yılının Mayıs ayında COVID-19 pandemisinin küresel ekonomi ve finansal piyasalarda olumsuz etkileriyle ilişkilendirilen bir kırılma noktası olarak belirlenmiştir. Bu kırılma, tüketici güveninde ve yatırımcı risk iştahında bir düşüşe neden olmuş ve sonuç olarak BIST100 endeksinde bir düşüşe yol açmıştır. FMOLS ve DOLS tahmincileri kullanılarak yapılan uzun dönemli katsayı tahminleri sonuçlarına göre, tüketici güven endeksindeki artışın BIST100 endeksinde azalttığı ve VIX korku endeksindeki artışın ise BIST100 endeksinde azalttığı göstermiştir. Bu sonuçlar, yatırımcı davranışlarının karmaşıklığını ve finansal piyasalardaki duyarlılığını vurgulamaktadır. Ayrıca, finansal piyasalardaki güvenin ve korkunun, yatırımcıların risk algısını ve dolayısıyla piyasa performansını etkileyebileceğini göstermektedir. Araştırmanın ekonomik olayların ve duygusal faktörlerin finansal piyasalardaki hareketliliği nasıl etkileyebileceğini anlamak için önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırılmalı Eşbütünleşme Testi, Katsayı Tahmini, Yatırımcı Davranışları

Jel Kodu: G11, G41, E71

The Effect of Fear and Confidence on Investor Behaviour: Evidence from Break Tests

Abstract

This study aims to examine the impact of fear and confidence factors on investor behaviour in the financial markets of Türkiye. Monthly data are used for the period 2008:01-2023:12. The study revealed the existence of long-run relationships between the consumer confidence index, the VIX fear index, and the BIST100 index. In particular, May 2021 was identified as a breakpoint associated with the negative impact of the COVID-19 pandemic on the global economy and financial markets. This break led to a decline in consumer confidence and investor risk appetite, and consequently to a decline in the BIST100 index. The results of the long-run coefficient estimates using the FMOLS and DOLS estimators show that an increase in the consumer confidence index reduces the BIST100 index and an increase in the VIX fear index reduces the BIST100 index. These results highlight the complexity of investor behaviour and the sensitivity of financial markets. It also shows that confidence and fear in financial markets can affect investors' perception of risk and thus market performance. The research is expected to make an important contribution to understanding how economic events and emotional factors can affect financial market volatility.

Keywords: Breakpoint Cointegration Test, Coefficient Estimation, Investor Behavior

Jel Codes: G11, G41, E71

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr., Bağımsız Araştırmacı, Malatya, Türkiye. E-posta: aysegullhann@gmail.com Orcid no: 0000-0002-3390-2129

Atf/Citation: Han, A. (2024), Korku ve Güvenin Yatırımcı Davranışlarına Etkisi: Kırılmalı Testlerden Kanıtlar, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 344-369.

Extended Abstract

Introduction

In recent years, economic crises and increased market volatility have made the concepts of fear and confidence pivotal in shaping investor decisions. Financial fluctuations and price anomalies complicate decision-making processes, heightening market uncertainty (Markowitz, 1999; Daly, 2008). Technological advancements have intensified the interdependence of global financial markets, with increased capital losses complicating decision-making for both individual and institutional investors. Consequently, research trends in finance and investment have shifted toward understanding investor behavior (Fama, 1970). Early studies in finance assumed rationality in investor behavior, epitomized by Modern Portfolio Theory (Markowitz, 1999). However, recent studies reveal that investor behavior is influenced by emotional and psychological factors, highlighting the limitations of theories like the Efficient Market Hypothesis (Fama, 1970). Behavioral finance has thus gained prominence in academic research on finance and investment.

Recent analyses show abnormal movements and anomalies in investments, with investors avoiding high-yield bonds from emerging markets in favor of less risky assets. This suggests a shift from Modern Portfolio Theory toward behavioral approaches based on emotional and psychological factors (Hou et al., 2020; Drake, 2022). Confidence indices are crucial for understanding national economic conditions and influencing investment, consumption, and savings decisions (Nowzohour & Stracca, 2020). Changes in these indices can significantly impact macroeconomic conditions, reflecting public sentiment and influencing financial markets (Ismail, 2022; Fukuyama, 2000). Professional investors manage risks and protect against adverse price movements by considering price volatilities, with the Chicago Board Options Exchange Volatility Index (VIX) being a primary indicator (Bekiros & Georgoutsos, 2008).

Numerous studies explore the impact of fear and confidence on financial markets, investigating their effects on stock markets, indices, exchange rates, interest rates, and other financial assets (Korkmaz & Çevik, 2009; Sarwar, 2012; Shaikh & Padhi, 2015). The relationship between consumer confidence and stock returns is also well-documented, offering insights into future market movements (Görmüş & Güneş, 2010; Bolaman Avcı ve Mandacı Evrim, 2014). This study aims to examine the impact of fear and confidence factors on investor behavior in Türkiye's financial markets, particularly in the context of recent economic crises and increased market volatility.

Method

This study investigates the effects of fear and confidence factors on investor behavior in Türkiye's financial markets by analyzing the relationship between the Consumer Confidence Index, the VIX Fear Index, and the BIST100 Index. Monthly data from January 2008 to December 2023 is used, with unit root tests (ADF, Zivot-Andrews, Lee-Strazicich) and cointegration tests (Engle-Granger, Gregory-Hansen) applied. The analysis identifies long-term relationships between the Consumer Confidence Index, VIX Fear Index, and the BIST100 Index, with a significant structural break observed in May 2021, likely due to the COVID-19 pandemic and its economic impacts.

Result and Discussion

The analysis reveals a long-term relationship between the Consumer Confidence Index and the BIST100 Index, as well as between the VIX Fear Index and the BIST100 Index. The Gregory-Hansen cointegration test identifies a structural break in May 2021, coinciding with the COVID-19 pandemic's adverse effects on global and Turkish financial markets. During this period, increased commodity prices, inflation concerns, and economic growth pressures negatively impacted consumer confidence and investor appetite, leading to a decline in the BIST100 Index. High inflation, exchange rate fluctuations, and political developments further exacerbated economic stability concerns, affecting the BIST100 Index. The FMOLS and DOLS estimators show that increases in the Consumer Confidence Index decrease the BIST100 Index, while increases in the VIX Fear Index also decrease the BIST100 Index. These findings highlight the significant role of fear and confidence factors in shaping investor behavior in financial markets.

The findings align with some existing literature while contradicting others, illustrating the complexity of the impact of fear and confidence factors on investor behavior. For instance, Çelik et al. (2010) found that exchange rates and interest rates negatively affect consumer confidence, consistent with the notion that financial uncertainty impacts consumer confidence. Similarly, Sarwar (2012) found a negative relationship between the VIX Fear Index and stock returns, indicating that investors tend to avoid risk during periods of high volatility. Conversely, Hsu et al. (2011) found no long-term relationship between consumer confidence and stock markets, suggesting the complexity of factors influencing market behavior. Münyas and Bektur (2021) found that the fear index positively affects some financial indicators, indicating that uncertainty and risk perception may sometimes lead to risk-taking behavior among investors. Usul et al. (2017) found that consumer and real sector confidence indices positively affect stock markets in the short and long term, underscoring the influence of economic confidence on market performance.

This study contributes to understanding the impact of fear and confidence on financial markets and investor behavior in Türkiye, highlighting significant factors influencing market dynamics. However, the study has limitations, including the specific time period covered, which may limit the generalizability of the results. Future research could expand the dataset to better understand long-term trends and include other variables such as economic policies and global events for a more comprehensive analysis. Special studies focusing on extraordinary situations like pandemics and economic uncertainty can also provide deeper insights into investor behavior during such periods.

GİRİŞ

Özellikle son yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve piyasalardaki dalgalanmaların artmasıyla birlikte finansal dünyada korku ve güven kavramları, yatırımcıların kararlarını şekillendiren önemli faktörler haline gelmiştir. Finansal araçlardaki dalgalanmalar ve fiyat anormalliklerinin artması, yatırımcıların karar verme süreçlerini karmaşık hale getirmekte ve bu durum piyasalardaki belirsizliği artırmaktadır (Markowitz, 1999:6; Daly, 2008:2377).

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak, her ülkenin finansal piyasaları artık diğer ülkelerin finansal piyasalarından daha fazla etkilenmektedir. Özellikle sermaye kayıplarının artması hem bireysel hem de kurumsal yatırımcıların karar verme süreçlerini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, finans ve yatırım üzerine yapılan araştırmalarda, yatırımcı davranışlarını anlamaya yönelik araştırmaların eğilimi değişmektedir (Fama, 1970:392).

Finans ve yatırım alanında yapılan çalışmaların ilk yıllarında, yatırımcıların rasyonel olduğu varsayımı hakimdi. Bu dönemde literatürde oluşturulan ekonomik yaklaşıma, modern portföy teorisi adı verilmekteydi (Markowitz, 1999:8). Ancak, son dönemdeki araştırmalar, yatırımcı davranışlarının sadece rasyonel faktörlere dayanmadığını göstermektedir. Özellikle Fama (1970)'nin etkin piyasa hipotezi ve modern portföy teorisi gibi ekonomik teoriler, pratik hayatta bazı anormal davranışları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, davranışsal finans, finans ve yatırıma ilişkin akademik çalışmalarda oldukça popüler bir araştırma alanı haline gelmiştir.

Son dönemdeki yatırımlar incelendiğinde, bazı anormal hareketler ve anormallikler gözlemlenmektedir (Rashid vd., 2021:132; Xia & Chen, 2023:674). Özellikle gelişmekte olan ülke tahvillerinin faiz getirilerinin yüksek olmasına rağmen, yatırımcılar bu araçlara yatırım yapmaktan kaçınmakta ve daha az riskli yatırımlara yönelmektedirler. Bu durum, pratik hayatta modern portföy teorisi varsayımlarının yerini, yatırımcıların duygusal ve psikolojik faktörlere dayalı davranışsal yaklaşımların almasına işaret etmektedir (Hou vd., 2020:2021; Drake, 2022:6). Davranışsal finans, yatırımcıların kararlarında rasyonel olmaktan ziyade, duygusal ve psikolojik etkilerle hareket edebileceğini savunan bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre yatırımcılar, zaman zaman irrasyonel tercihlerde bulunarak piyasada anomalilere sebep olabilmektedirler.

Güven endeksleri, özellikle yatırım, tüketim ve tasarruf kararlarında bir ülkenin genel ekonomik durumu hakkında bilgi sağlamak açısından oldukça önemlidir (Nowzohour & Stracca, 2020:697). Bu endeksler, doğrudan yatırımcılar ve vatandaşlarla yapılan anketlerle veya finansal piyasalardan elde edilen bilgiler ışığında ölçülmektedir. Sonuçlar, genel olarak ülkenin ekonomik ortamına olan inancı yansıtan güvenilir göstergeler olarak sınıflandırılabilir (Başarır vd., 2019:178). Dolayısıyla, güven endekslerindeki herhangi bir değişim, yatırım kararları da dahil olmak üzere ülkenin makroekonomik ortamını etkileyebilir. Bu çalışmada kullanılan Tüketici Güven Endeksi (TGE), özellikle hane halkının ekonomik koşullara olan güvenini ölçmesi açısından önemlidir. TGE, tüketicilerin gelecekteki finansal durumları, genel ekonomik beklentiler ve büyük ölçekli harcamalar yapma eğilimleri hakkında bilgi sağlamaktadır (Nowzohour & Stracca, 2020:702). Bu endeksin değişimleri, özellikle bireylerin harcama ve tasarruf eğilimlerinde belirgin rol oynamaktadır. Örneğin, tüketici güvenindeki artışlar, bireylerin ekonomik büyüme beklentisiyle daha fazla harcama yapma eğiliminde olduklarını gösterebilir; bu da dolaylı olarak finansal piyasalara olan güveni ve yatırım hareketlerini pozitif yönde etkileyebilir. Bu bağlamda, TGE'nin finansal piyasalarda özellikle BIST100 endeksi üzerindeki etkisini analiz etmek, Türkiye'deki ekonomik güvenin yatırımcı davranışlarına etkilerini anlamak için değerli bir göstergedir.

Yatırımcıların genel görüşleri ve ekonomiye olan güvenleri, tüketimlerini etkilemekte ve kararlarını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Güven endeksleri aynı zamanda hane halkının tasarruf kararlarında rol oynayabilecek ekonomik koşullara ilişkin geleceğe yönelik bakış açılarını da göstermektedir (Ismail, 2022:281). Yatırımcıların olumsuz bakış açıları veya ulusal ekonomilere olan güvenlerinin düşük olması, ulusal finansal araçlara olan yatırımlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Fukuyama, 2000: 47). Dolayısıyla, olumlu bir güven ortamının sağlanması, yatırımcıların daha risk almaya ve finansal varlıklara yönelmeye teşvik edilmesi açısından önemlidir.

Piyasalardaki belirsizlik ve volatilitenin artması, profesyonel yatırımcılar için karar alma süreçlerinde önemli bir zemin hazırlamaktadır. Yatırımcılar, bu belirsizlik ortamında riskleri yönetmek, portföylerini korumak ve beklenmedik olumsuz fiyat hareketlerine karşı stratejik adımlar atmak amacıyla, finansal varlıkların fiyat volatilitelerini dikkatle değerlendirirler. Finansal piyasalarda volatilité, fiyatların dalgalanma eğilimini ifade eden ve piyasanın genel istikrarına dair bilgi sağlayan temel bir özellik olarak öne çıkmaktadır (Baker & Wurgler, 2007:134). Volatilité, bir varlığın fiyatının belirli bir zaman aralığında ne ölçüde ve hangi frekansta değişiklik gösterdiğinin bir ölçüsü olarak, yatırımcıların belirsizlik ve risk algısını şekillendirmektedir.

Volatilitenin artışı, yatırımcıların potansiyel kazançlar kadar, beklenmeyen kayıplar konusunda da farkındalığını artırmakta ve bu doğrultuda daha temkinli adımlar atmaları için bir uyarıcı işlevi görmektedir. Ancak volatilitenin yalnızca genel bir dalgalanma ölçüsü olması, yatırımcılar açısından yeterli bir gösterge teşkil etmez; bu nedenle varlık fiyatlarında gözlenen değişimleri ayrıntılı bir şekilde ifade eden daha spesifik bir volatilité göstergesine olan ihtiyaç artmaktadır. Bu bağlamda, dünyada en çok dikkate alınan birincil gösterge olan Chicago Opsiyon Borsası (CBOE) volatilité endeksi (VIX), yatırımcılar tarafından piyasalardaki fiyat hareketlerinin sıklığı ve büyüklüğünü ölçmek amacıyla kullanılmaktadır (Bekiros & Georgoutsos, 2008: 402). VIX endeksi, belirli bir dönem boyunca beklenen piyasa volatilitésini ölçmesi ve dolayısıyla yatırımcı duyarlılığı ve piyasa risk algısı hakkında doğrudan bilgi sunması nedeniyle “Korku Endeksi” olarak da adlandırılmaktadır.

VIX endeksi, uluslararası piyasalarda yalnızca bir volatilité göstergesi olmanın ötesine geçerek yatırım kararları ve risk yönetimi açısından stratejik bir araç olarak kabul edilmektedir. Yatırımcılar, VIX endeksindeki hareketleri analiz ederek piyasa riskine karşı korunma stratejileri geliştirebilir, portföy çeşitlendirme ve riskten korunma (hedging) gibi yöntemlerle belirsizlikleri yönetebilirler. VIX’in, piyasalarda geleceğe dair beklentilerin fiyatlara yansımalarını ve olası risklerin derecesini yansıtmaları, volatilitenin yatırım dünyasındaki önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu nedenle VIX endeksi, hem kısa vadeli fiyat dalgalanmalarının yoğun olarak görüldüğü dönemlerde piyasa duyarlılığının bir göstergesi, hem de uzun vadeli risk yönetimi kararlarının şekillendiricisi olarak kritik bir gösterge niteliğindedir.

Literatürde, korku ve güvenin finansal piyasalardaki etkilerini anlamaya yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genellikle korkunun hisse senedi piyasaları, borsa endeksleri, döviz kurları, faiz oranları ve diğer finansal varlıklar üzerindeki etkilerini araştırmaktadır (Korkmaz & Çevik, 2009; Sarwar, 2012; Shaikh & Padhi, 2015; Huang & Wang, 2017; Öner, 2019; Chen & Sun, 2022). Öte yandan, tüketici güveni ile hisse senedi getirileri arasında bulunan ilişkiyi ele alan araştırmalar da literatürde geniş bir yer tutmaktadır. Bu çalışmalar, tüketici güveninin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini anlamaya ve gelecekteki piyasa hareketlerini öngörmeye yönelik önemli bulgular

sunmaktadır (Görmüş & Güneş, 2010; Bolaman Avcı ve Mandacı Evrim, 2014; Liu, 2015; Bicil & Yılmaz, 2018; Huseynli, 2022; Şeyranlıoğlu, 2023).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki korku ve güven faktörlerinin finansal piyasalardaki yatırımcı davranışları üzerindeki etkilerini incelemektir. Özellikle son yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve piyasalardaki dalgalanmaların artmasıyla birlikte, korku ve güven kavramlarının finansal dünyada giderek daha fazla önem kazandığı gözlemlenmektedir. Bu çalışma, bu kavramların finansal piyasalardaki etkilerini daha derinlemesine anlamak ve Türkiye özelinde yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyen faktörleri ortaya koymak için yapılmıştır.

Çalışmanın akışı, ilk bölümde giriş, ikinci bölümde literatür taraması, üçüncü bölümde veri seti ve yöntemlerin açıklanması, dördüncü bölümde bulguların sunulması ve son bölümde ise elde edilen bulguların tartışılması ve sonuçların çıkarılması şeklinde düzenlenmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde VIX endeksi ile borsa endeksleri arasındaki ilişkileri inceleyen bir dizi çalışmaya odaklanılmıştır. Bu çalışmalardan Korkmaz ve Çevik (2009) çalışmasında, İMKB 100 endeks getirisi ile Reel Kesim Güven Endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi, Cheung ve Ng (1996) tarafından geliştirilen iki aşamalı yöntemle incelenmiştir. Sonuçlar, her iki değişken arasında hem ortalama hem de varyans düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve birbirlerini eşzamanlı olarak etkilediklerini göstermiştir. Sarwar (2012) çalışmasında, CBOE volatilité endeksi (VIX) ile ABD ve BRIC ülkelerindeki (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) hisse senedi getirileri arasındaki zamansal ilişkiler incelenmiş ve VIX ile hisse senedi getirileri arasında güçlü bir negatif ilişki bulunmuştur. Analiz, VIX'in yüksek ve dalgalı olduğu durumlarda bu ilişkinin daha da güçlendiğini ve VIX'in ABD, Brezilya, Çin ve Hindistan'da yatırımcı korkusunu temsil eden bir gösterge olarak değerlendirilebileceğini göstermiştir. Kaya ve Coşkun (2015) çalışmasında, VIX endeksinin Borsa İstanbul üzerindeki etkisi incelenmiş ve 1995-2014 dönemi için yapılan Granger Nedensellik testi sonucunda, VIX endeksinden BİST 100 endeksine doğru %1 düzeyinde anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Regresyon analizi, VIX endeksinin BİST 100'ü negatif etkilediğini ve bunun, VIX'in Türkiye'deki menkul kıymet yatırımcıları için bir öncü gösterge olabileceğini göstermiştir. Shaikh ve Padhi (2015) çalışmasında, Hindistan VIX endeksini kullanarak yatırımcı korkusunun bir göstergesi olduğunu ve piyasada düşüş yaşandığında beklenen volatilitenin arttığını ortaya koymuşlardır. Ayrıca, VIX'in beklenen volatilitenin tarafsız bir tahmini olduğunu, ancak piyasa krizi dönemlerinde bu tahminin sapmalar gösterdiğini ve yatırımcı endişesinin opsiyon satıcısına potansiyel kazanç sağladığını vurgulamışlardır.

Huang ve Wang (2017), Tayvan hisse senedi piyasasında yatırımcı korkusunun yatırım davranışları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada, volatilité endeksi (VIX) kullanılarak, yatırımcı korkusunun arttığı dönemlerde yatırımcıların sürü davranışı sergilediği ve kötü haberlere hızlı, iyi haberlere ise daha yavaş tepki verdikleri, korku azaldığında ise ters asimetric bir tepki gösterdikleri bulunmuştur. Başarır (2018), Korku Endeksi (VIX) ile BIST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışma, VIX endeksinin BIST 100 endeksine hem geçici hem de kalıcı nedensellik ilişkisi sunduğunu, ancak tersine bir ilişki bulunmadığını ortaya koymuş ve yatırımcılara VIX endeksini BIST 100 için bir gösterge olarak kullanmalarını önermektedir. Sakarya ve Akkuş (2018), VIX endeksi ile BİST Ulusal 100 endeksi ve

sektörel endeksler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışma, VIX endeksinin BİST Ulusal 100 ve sektörel endekslerle uzun dönemde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu ve VIX endeksinden bu endekslere doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymuştur. Sadeghzadeh (2018), Türkiye’de Borsa İstanbul 100 endeksini etkileyen psikolojik faktörleri incelemiş ve VIX ile Tüketici Güven Endeksi’nin borsa üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Uzun dönemde VIX’in borsa endeksini azalttığı, ancak tüketici güven endeksinin beklenenin tersine borsayı azalttığı, kısa dönemde ise her iki endeksin borsa üzerinde teorik beklentilerle uyumlu etkiler yarattığı bulunmuştur. Luan (2018), ST-VCopula modeli kullanılarak VIX endeksinin hisse senedi piyasalarındaki etkileşimlere etkisi araştırılmıştır. Ampirik analiz sonuçları, VIX endeksinin piyasalar arası bağlantıyı anlamlı şekilde etkilediğini göstermiştir.

Öner (2019), VIX endeksinin gelişmekte olan ülkelerin tahvil fiyatları üzerindeki etkisini incelemiş ve Granger nedensellik testi kullanarak analiz yapmıştır. Çalışma, VIX endeksinin bazı ülkelerin (Filipinler, Rusya, Çin, Endonezya) tahvil fiyatlarıyla tek yönlü, Güney Afrika ile ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu ve VIX’in bağımsız değişken olarak Rusya ve Güney Afrika tahvil fiyatlarını etkilediğini göstermiştir. Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019), VIX endeksi ile Türkiye hisse senedi piyasası (BIST-100) ve döviz kurları (TL/Dolar) arasındaki ilişkileri ampirik olarak incelemiştir. Çalışma, VIX şoklarının BIST-100 üzerinde negatif, dolar kuru üzerinde ise pozitif etkisi olduğunu ve VIX’in her iki değişken üzerinde tek yönlü nedensellik ilişkisi yarattığını göstermiştir. Kuzu (2019), VIX endeksi ile BIST 100 arasındaki nedensellik ilişkisini 2000-2019 dönemi için incelemiştir. Çalışma, VIX endeksinin BIST 100 üzerinde kısa, orta ve uzun vadede tek yönlü nedensellik ilişkisi oluşturduğunu ve yatırımcılar için VIX’in önemli bir öngörü aracı olabileceğini ortaya koymuştur. Topaloğlu (2019), VIX Volatilite Endeksi ile OECD kurucu üye ülkelerinin borsalarındaki volatilitte yayılımını 2015-2018 dönemi için analiz etmiştir. Çalışma, VIX endeksinin tüm ülke borsalarına, İzlanda OMX endeksi hariç, negatif yönlü şok ve volatilitte yayılımı olduğunu, özellikle NUS, ATX, FTMIB ve ATG endekslerinde daha büyük etkiler yaratıldığını göstermiştir. Ögel ve Fındık (2020), VIX endeksi ile farklı kıtalarda yer alan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi 2012-2020 dönemi için analiz etmiştir. Çalışma, VIX ile tüm borsa endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuş, ancak kısa dönemde yalnızca Dow 30 (ABD) endeksi ile VIX arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tunçel ve Gürsoy (2020), Bitcoin fiyatları ile BİST100 endeksi ve VIX endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini 2010-2020 dönemi için incelemiştir. Çalışma, VIX endeksinden BİST100 endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiş, ancak Bitcoin fiyatları ile BİST100 ve VIX endeksi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Münyas ve Bektur (2021), VIX endeksi ile CDS, Dolar Kuru, Euro Kuru, BİST 100 ve Altın arasındaki eşbütünleşme ilişkisini 2005-2019 dönemi için incelemiştir. Çalışma, VIX ile Dolar Kuru arasında negatif, diğer değişkenlerle ise pozitif yönlü ilişkiler bulmuş, özellikle Altın, BİST 100 ve CDS değişkenlerindeki artışların VIX’i artırdığını göstermiştir. Chen ve Sun (2022), ABD finansal piyasası volatilitésinin Çin’in dokuz finansal alt-piyasasına bulaşma etkilerini incelemiştir. Çalışma, ABD finansal volatilitésinin Çin’in hisse senedi, tahvil, fon, faiz oranı, döviz, sanayi ürünü ve tarımsal ürün piyasalarına negatif, altın ve gayrimenkul piyasalarına ise pozitif etkide bulunduğunu ve bu etkinin küresel finansal kriz gibi büyük risk olaylarıyla güçlendiğini göstermektedir. Vuong vd. (2022), CBOE Volatilite Endeksi (VIX) ile ABD borsasında listelenen firmaların piyasa kaldıraç oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2000-2019 yılları arasındaki ABD’li finans dışı firmaların yıllık verilerini kullanarak, VIX endeksindeki artışın piyasa kaldıraç oranı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ve VIX yükseldiğinde firmaların

gelecek yıl daha yüksek piyasa kaldıracı kullandıklarını tespit etmişlerdir. Shah (2024) çalışmasında, CBOE Volatilite Endeksi (VIX) ile S&P 500 Endeksi volatilitesi arasındaki çift yönlü Granger nedenselliğini incelemiştir. Çalışmada, koşullu volatilitiyi tahmin etmek için GARCH (1,1) modeli kullanılmış ve Granger Nedensellik Testleri ile VIX Endeksi ve S&P 500 volatilitesinin birbirlerini tahmin edip edemeyecekleri analiz edilmiştir. Sonuçlar, iki endeks arasında anlamlı bir çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ve bu endekslerin birbirlerinin volatilitesini öngörmeye kullanılabileceğini göstermektedir.

Çeşitli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen bir dizi çalışma ise tüketici güveni ile hisse senedi getirileri arasında bulunan ilişkiyi incelemektedir. Bu araştırmalardan Görmüş ve Güneş (2010), Türkiye'deki reel döviz kuru ve borsa endeksi üzerindeki Tüketici Güven Endeksi (CCI) etkisini incelemiştir. Çalışma, CCI'nin reel döviz kuru ve borsa fiyatları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, ancak hisse senedi fiyatları ve reel döviz kuru ile CCI arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Çelik vd. (2010), 2008 Küresel Krizi dönemi için tüketici güveni ile faiz oranları, döviz kuru ve borsa endeksi gibi finansal piyasa değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, gelişen piyasalarda tüketici güveninin yalnızca geleceğe dair bir beklenti yansıtmadığını, aynı zamanda ekonomik göstergelerden türetilen önemli bir endojen değişken olduğunu göstermektedir. Hsu vd. (2011), tüketici güven endeksi (CCI) ile borsa endeksi (SMI) arasındaki nedensel ilişkiyi incelemiştir ve yapılan analizde her iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışma, borsa getirilerinin tüketici güvenindeki değişimlere, tüketici güvenindeki değişimlerin ise borsa getirilerine nedensel etki yaptığını ve yatırımcıların borsa yatırımlarını güven endeksindeki artışla artırdığını göstermektedir.

Topuz (2011), 2004:01-2009:01 dönemi için Granger nedensellik testi kullanarak, hisse senedi fiyatları ile tüketici güveni arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Çalışma, hisse senedi fiyatlarının tüketici güvenini etkileyebileceğini ve yatırımcıların güven seviyelerinin borsa fiyatları üzerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Signal (2012) çalışmasında, tüketici güvenindeki değişimlerin ABD ekonomisi ve konaklama sektöründeki hisse senedi getirileri üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Çalışma, tüketici güvenindeki değişimlerin konaklama firmalarının hisse senedi fiyatlarını tahmin edebileceğini ve bu durumun firmaların performansını gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, Ayuningtyas ve Koesrindartoto (2014) çalışmasında, iş dünyası güveninin Endonezya borsa endekslerinin çeyrek dönem getirileriyle pozitif bir ilişki gösterdiği, ancak tüketici güveninin yalnızca Tarım ve Ticaret Endeksi ile negatif bir ilişki sergilediği bulunmuştur.

Bolaman Avcı ve Mandacı Evrim (2014) çalışmasında, yatırımcı güveni ile borsa arasındaki ilişki finansal kriz dönemi dikkate alınarak incelenmiştir. Aralık 2003-Aralık 2012 dönemi verileriyle yapılan analizde, kriz döneminde yapısal kırılmalar gözlemlenmiş ve uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Liu (2015) çalışmasında, yatırımcı güveninin borsa likiditesi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuçlar, yatırımcı güveninin yüksek olduğu dönemlerde piyasa likiditesinin arttığını ve yatırımcı güveninin borsa likiditesini Granger nedensellik testiyle etkilediğini göstermektedir. Ferrer vd. (2016) çalışmasında, Tüketici Güven Endeksleri (CCI) ile hisse senedi piyasalarındaki yatırımcı güveni arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma, 2000-2002 dotcom balonu ve 2007-2009 finansal krizindeki piyasa düşüşlerini ele alarak, CCI ile borsa hareketleri arasında evrensel bir pozitif ilişki bulamamış, ancak tüketicilerin hanehalkı finansmanı beklentilerinin borsa dalgalanmalarıyla daha belirgin bir ilişki kurduğunu tespit etmiştir. Salhin vd. (2016)

çalışmasında, yöneticilerin duygularının sektörel hisse senedi getirileriyle ilişkisi incelenmiştir. 1985-2014 dönemi için yapılan analizde, tüketici güveninin hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamazken, yöneticilerin duygularının piyasa ve sektör getirileri üzerinde anlamlı etkiler yarattığı ve duygular ile getiri ilişkilerinin sektöre göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Usul vd. (2017) çalışmasında, Tüketici Güven Endeksi ve Reel Kesim Güven Endeksi'nin BİST 100 endeksi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma, her iki güven endeksinin de hisse senedi piyasalarında kısa ve uzun dönemde pozitif etkiler yarattığını, ancak uzun dönemde Tüketici Güven Endeksinin etkisinin, kısa dönemde ise Reel Kesim Güven Endeksinin etkisinin daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Başarır vd. (2018) çalışmasında, Türkiye'deki Tüketici Güven Endeksi ile makroekonomik ve finansal değişkenler arasındaki ilişki VAR modeliyle incelenmiştir. Sonuçlar, ekonomik değişkenlerdeki pozitif değişimlerin tüketici güveni üzerinde olumlu etkiler yarattığını ve bu ilişkinin özellikle kriz dönemlerinde daha belirgin hale geldiğini göstermektedir.

Başka bir çalışmada, Topaloğlu ve Metin (2021) çalışmasında, G7 ülkelerinde tüketici güven endeksi ile pay piyasa getirisi arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Çalışma, tüketici güven endeksi ile pay piyasa getirisi arasında pozitif yönlü bir eşbütünleşme ilişkisi ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymuştur. Huseynli (2022) çalışmasında, tüketici güven endeksi ile BIST 50 endeksi ve BIST elektrik endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışma, tüketici güven endeksi ile BIST 50 ve BIST elektrik endeksleri arasında nedensellik ilişkisi bulunamazken, yalnızca BIST 50 endeksi ile BIST elektrik endeksi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Trang ve Hang (2023), kamu yönetiminin, tüketici güveni ile hisse senedi piyasası endeksi arasındaki ilişki üzerindeki etkisini incelemiştir. 2012-2021 yılları arasında 10 orta gelirli ülkeden toplanan verilerle yapılan çalışmada, kamu yönetiminin yüksek orta gelirli ülkelerde, tüketici güveni ile hisse senedi piyasası endeksi arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Ancak, düşük gelirli ülkelerde kamu yönetimi, bu ilişki üzerinde anlamlı bir etki yaratmamaktadır. Şeyranlıoğlu (2023) çalışmasında, Türkiye'deki finansal yatırım araçlarının reel getirileri ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışma, tüketici güven endeksinin finansal yatırım araçlarının reel getirilerine doğru nedensellik ilişkisi göstermediğini, ancak yatırım araçlarının reel getirilerinin tüketici güven endeksinde doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi taşıdığını ortaya koymuştur. Köycü ve Ege (2023) çalışmasında, Borsa İstanbul'da yabancı yatırımcı sayısı ile çeşitli ekonomik değişkenler arasındaki ilişki Granger nedensellik testiyle incelenmiştir. Analiz, Borsa İstanbul tüm endeksi ile yabancı yatırımcı sayısı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulurken, diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Bu çalışmaların toplamı, tüketici güven endeksinin ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini göstermektedir.

Bu çalışma, VIX endeksi, tüketici güveni endeksi ve BIST100 endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyerek literatüre yeni bir perspektif sunmaktadır. Kullanılan hem klasik eşbütünleşme testi hem de kırılmalı eşbütünleşme testi analiz yöntemleri, ilişkilerin zaman içindeki değişimini ve piyasadaki kırılma noktalarının etkisini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. Ayrıca, 2008 küresel mali krizi ve COVID-19 pandemisi gibi önemli ekonomik olayları içeren geniş bir veri seti kullanılarak elde edilen bulguların güvenilirliği ve geçerliliği artırılmıştır. Bulgular, yatırımcıların korku ve güven algılarının BIST 100 endeksini nasıl etkilediğine dair yeni bilgiler sunarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın amacı doğrultusunda, mevcut araştırma 2008:01-2023:12 dönemleri arasındaki aylık verilerle Türkiye’de korku ve güvenin yatırımcı davranışlarına etkisi incelenmektedir. Çalışmada ele alınan doğal logaritmik model aşağıdaki gibidir:

$$LNBIST100_t = \beta_0 + \beta_1 LNTGE_t + \beta_2 LNVIX_t + e_t$$

Burada *LNBIST100*, Türkiye’deki en geniş ve likit hisse senetlerini içeren Borsa İstanbul 100 Endeksi’nin (BIST100) doğal logaritmasını ifade etmektedir. BIST100 endeksi, Türkiye’nin ekonomik ve finansal performansına duyarlı bir gösterge olarak yatırımcı davranışlarını ve piyasa performansını yansıtan kritik bir endeks olduğu için çalışmada tercih edilmiştir. Bu endeksin logaritmik dönüşümü, hisse senedi fiyatlarındaki nispi değişimlerin daha doğru bir şekilde modellenmesine olanak tanımaktadır. *LNTGE*, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan Tüketici Güven Endeksi’nin doğal logaritmasını temsil etmektedir. Tüketici Güven Endeksi, bireylerin ekonomik koşullara ve geleceğe yönelik beklentilerine dair duyarlılıklarını ölçmektedir. Tüketici güveninin, tüketim, yatırım ve tasarruf eğilimleri üzerinde önemli bir etkisi olması nedeniyle BIST100 üzerindeki olası etkilerini incelemek amacıyla modele dahil edilmiştir. Son olarak *LNVIX_t*, ABD kaynaklı Chicago Opsiyon Borsası volatilité endeksinin (VIX) doğal logaritmasını ifade etmektedir. VIX, yatırımcıların piyasa riskine ve beklenen dalgalanmalara dair algılarını yansıtan bir endeks olarak bilinir. Bu endeksin uluslararası piyasalarda yatırımcı güvenini ve risk yönetimi stratejilerini belirleyen önemli bir gösterge olması nedeniyle, BIST100 üzerindeki etkisinin incelenmesi için çalışmaya dahil edilmiştir. Modelde yer alan β_0 sabit terimi ve e_t ise hata terimini göstermektedir.

Modelde değişkenler, doğal logaritmik forma dönüştürülmüştür. Doğal logaritmik model, değişkenler arasındaki ilişkilerin daha doğrusal hale gelmesine yardımcı olarak, regresyon modelinin varsayımlarını daha iyi karşılamasını sağlamaktadır. Ayrıca, logaritmik dönüşüm, verilerin aşırı uç değerlerden kaynaklanan dengesizliklerini azaltır ve değişkenler arasındaki ilişkilerin yüzdelik değişimler üzerinden yorumlanabilmesine olanak tanımaktadır (Hassani vd., 2020:8). Bu yöntem, sonuçların hem daha sağlam hem de ekonomik açıdan daha anlamlı ve yorumlanabilir hale gelmesini sağlar. Değişkenlere ait veriler Investing.com veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmanın analiz aşamalarında EViews 12 programı kullanılmıştır.

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini göstermek için kullanılan korelasyon matrisi Tablo 1’de belirtilmiştir:

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyonlar

	<i>LNBIST100</i>	<i>LNTGE</i>	<i>LNVIX</i>
Ortalama	6,843	4,450	2,950
Medyan	6,714	4,472	2,877
Standart Sapma	0,708	0,091	0,373
Çarpıklık	1,217	-0,788	0,741
Basıklık	4,805	2,986	3,354
Jarque-Bera	73,46	19,871	18,607
Olasılık	0,000	0,000	0,000
Korelasyon Matrisi			

LNBIST100	1		
LNTGE	-0,444 (0.000)***	1	
LNVIX	-0,247 (0.000)***	-0,369 (0.000)***	1

Not: Tablodaki korelasyon katsayıları korelasyon formülüyle hesaplanmıştır; parantez içindeki değerler olasılık (p) değerleridir. *** ifadesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tanımlayıcı istatistikler, değişkenlerin temel özelliklerini ve verinin genel davranışını anlamak için incelenmiştir. Ortalama ve medyan değerleri, değişkenlerin merkezî eğilimlerini gösterirken, standart sapma değerleri değişkenlerin oynaklık düzeyini belirlemektedir. Bu bağlamda, BIST100 endeksinin daha yüksek volatiliteye sahip olması, piyasa koşullarına duyarlı olduğunu ve yatırımcılar için daha değişken bir getiri profili sunduğunu ifade etmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerleri, değişkenlerin dağılım özelliklerini göstererek, piyasanın sağa ya da sola eğilimli risk algısını yansıtmaktadır. Jarque-Bera testi ile de değişkenlerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir. Tablo 1’de verilen tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde ortalama ve medyan değerlerine göre, BIST100 endeksi en yüksek değere sahipken, VIX Korku Endeksi en düşük değere sahiptir. Bu durum, BIST100 endeksinin genel eğilimde yüksek değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Standart sapma değerlerine göre, BIST100 endeksinin değişkenliği diğer iki endekse göre daha yüksektir, Tüketici Güven Endeksi’nin değişkenliği ise en düşük standart sapmaya sahiptir. Bu durum, BIST100 endeksinin daha volatil bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Çarpıklık değerlerine göre, BIST100 endeksi ve VIX Korku Endeksi’nin sağa çarpık dağılıma sahip olduğunu, Tüketici Güven Endeksi’nin ise sola çarpık dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Basıklık değerlerine göre, BIST100 endeksi, Tüketici Güven Endeksi ve VIX Korku Endeksi’nin tamamı dağılımlarında yüksek bir basıklık göstermektedir. Jarque-Bera testi sonuçlarına göre ise üç değişkenin de dağılımlarının normal dağılıma uygun olmadığı görülmektedir.

Korelasyon matrisi, iki veya daha fazla değişken arasındaki doğrusal ilişkinin gücünü ve yönünü gösteren bir tablodur. Bu tablo, değişkenler arasındaki ilişki düzeyini inceleyerek verilerdeki etkileşimlerin analiz edilmesini sağlar. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değer alır; pozitif bir katsayı iki değişkenin birlikte artma eğiliminde olduğunu, negatif bir katsayı ise ters yönde hareket ettiklerini ifade eder. Korelasyon matrisine göre BIST100 endeksi ile Tüketici Güven Endeksi arasında orta düzeyde negatif bir ilişki bulunmaktadır. Yani, BIST100 endeksindeki artışlar genellikle tüketici güvenini azaltma eğilimindedir. Öte yandan, BIST100 endeksi ile VIX Korku Endeksi arasında daha düşük düzeyde bir negatif ilişki olduğu görülmektedir. Bu da BIST100 endeksindeki artışların genellikle piyasadaki korku seviyelerini hafifçe düşürme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

2.1. Birim Kök Testleri

Dickey-Fuller (DF) birim kök testi, serilerin durağan olup olmadığını test etmek için geliştirilmiş temel bir yöntemdir (Dickey & Fuller, 1979:427). DF testinde, serilerin hata terimlerinde otokorelasyon -yani hata terimlerinin birbirine bağımlı olması- sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, test sonuçlarının güvenilirliğini etkileyebilir. Otokorelasyon sorununu gidermek amacıyla bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri denkleme eklenir ve bu geliştirilmiş versiyon Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi olarak adlandırılır (Dickey & Fuller, 1981:1070).

ADF testi, DF testine kıyasla hata terimlerindeki otokorelasyon sorununu çözmeyi amaçlar ve serilerin durağanlık durumunu daha güvenilir şekilde test etmemizi sağlar. ADF testi, DF testinde olduğu gibi, serinin durağanlığını sabitli ve trendli, sadece sabitli veya sabitsiz biçimlerde üç farklı modelle değerlendirir. Bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin

denkleme eklenmesiyle ADF denklemleri şu şekilde yazılabilir (Dickey ve Fuller, 1981:1070):

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^k \delta_j \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^k \delta_j \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^k \delta_j \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

ADF testinde, serinin birim kök içerip içermediğini belirlemek için Tau test istatistiği kullanılır. Bu istatistik, serinin durağan olup olmadığını test eden hesaplanmış bir değerdir ve ADF testinin temelini oluşturur. Tau test istatistiği, serinin birim kök içerdiği (durağan olmadığı) varsayımı altında elde edilir ve kritik değerlerle karşılaştırılır. Eğer Tau test istatistiği kritik değerden küçükse, serinin durağan olduğu kabul edilir; aksi takdirde serinin durağan olmadığı sonucuna varılır. Bu nedenle, Tau test istatistiği birim kök testinde ana karar ölçütü olarak kullanılır.

Perron'un (1989) belirttiği gibi, zaman serileri ekonomik krizler, savaşlar, doğal afetler ve ekonomi politikalarındaki büyük değişiklikler gibi önemli olaylar nedeniyle kırılmalara maruz kalabilir. Bu kırılmalar, Perron (1989) tarafından "yapısal kırılmalar" olarak adlandırılır. Perron'a göre, yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında, aslında durağan olan bir zaman serisi durağan dışı gibi görünebilir. Durağan olan bir zaman serisi, zaman içinde ortalama, varyans ve kovaryans gibi istatistiksel özelliklerini sabit tutar. Ancak, yapısal kırılmaların varlığı dikkate alınmadığında, bu özelliklerin zamanla değişiyormuş gibi görünebilir. Bu durum, serinin aslında durağan olmasına rağmen, durağan dışıymış gibi algılanmasına ve dolayısıyla yanlış modelleme ve tahminlere yol açmasına neden olabilir. Bu nedenle, yapısal kırılmaların göz ardı edilmemesi önemlidir (Perron, 1989:2).

Zaman serilerindeki iktisadi değişkenler, savaşlar, barışlar, politika değişimleri, doğal afetler gibi faktörlerden etkilenebilir ve zaman içinde kırılma gösterebilir. Bu kırılmalar, Perron (1989) tarafından tanıtılan yapısal kırılmalar olarak adlandırılır. Perron'a göre, yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında, aslında durağan olan bir zaman serisi durağan dışı gibi görünebilir. Durağan olan bir zaman serisi, zaman içinde ortalama, varyans ve kovaryans gibi istatistiksel özelliklerini sabit tutar. Ancak, yapısal kırılmaların varlığı dikkate alınmadığında, bu özelliklerin zamanla değişiyormuş gibi görünebilir. Bu durum, serinin aslında durağan olmasına rağmen, durağan dışıymış gibi algılanmasına ve dolayısıyla yanlış modelleme ve tahminlere yol açmasına neden olabilir. Bu nedenle, yapısal kırılmaların göz ardı edilmemesi önemlidir (Perron, 1989:2).

Zivot ve Andrews (1992), Perron'un (1989) çalışmasının aksine, kırılmanın içsel olarak belirlendiği yeni bir test ortaya koymuştur. Bu yeni test, Perron'un kullandığı üç modelle kırılma zamanını dışsal değil, veri setinden yararlanarak içsel olarak belirleyip modele dahil etmiştir. Perron'un (1989) geliştirdiği birim kök testinin temel hipotezlerini içeren modeller şu şekilde gösterilir (Zivot & Andrews, 1992:253):

$$\text{Model A: } y_t = \mu + dD(T_B)_t + y_{t-1} + e_t$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu_1 + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu_1 + y_{t-1} + dD(T_B)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t \quad (2)$$

$$D(T_B)_t = \begin{cases} 1, & t = T_B + 1 \\ 0, & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

$$DU_t = \begin{cases} 1, & t > T_B \\ 0, & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (3)$$

Burada, e_t otokorelasyonsuz ve normal dağılımlı hata terimini, t zamanı, $D(T_B)_t$ sabitteki kırılmayı ve DU_t trenddeki kırılmayı gösteren kukla değişkenleri ifade etmektedir (Zivot & Andrews, 1992:254).

Kukla değişkenler, belirli bir koşulun veya olayın (örneğin, kırılma anı) varlığını göstermek için kullanılan ikili (0 veya 1) değişkenlerdir. Bu değişkenler, zaman serisi modellemesinde belirli dönemlerdeki yapısal değişikliklerin etkisini değerlendirmek amacıyla modele dahil edilir. Örneğin, $D(T_B)_t$ sabit bir değişkenin kırılma zamanında 1 değerini alırken, diğer zamanlarda 0 alır; DU_t ise trenddeki kırılmanın olduğu zaman dilimlerinde 1 değerini alır ve diğer zamanlarda 0 olur. Bu sayede, analizdeki değişikliklerin zamanla nasıl evrildiği daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

Uygun kırılma noktası tespit edildikten sonra, hesaplanan t istatistiği, Zivot-Andrews (1992)'in üretmiş olduğu kritik değerlerle kıyaslanarak karar verilir.

Lee ve Strazicich (2004), tek bir yapısal kırılmanın içsel olarak belirlendiği minimum Lagrange Multiplier (LM) birim kök testini geliştirmiştir. Önceki birim kök testlerinden farklı olarak, bu test yalnızca tek bir kırılmaya izin verir ve sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda serinin trend durağan olduğunu belirtir. Lee ve Strazicich (2004) birim kök testi, veri oluşturma sürecini şu şekilde açıklar:

$$y_t = \delta' Z_t + X_t$$

$$X_t = \beta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Modelde Z_t dışsal değişkenleri ve ε_t ise hata terimini ifade etmektedir. Birim kök sıfır hipotezi $\beta = 1$ şeklindedir. İki yapısal değişim modeli incelenmiştir. Bunlardan biri Model A'dır, bu model sabit bir zaman değişimine izin veren alternatif hipotezi içerir. Model A; $Z_t = [1, t, D_t]$ şeklindedir. $D_t = \begin{cases} 1, & t \geq T_B + 1 \\ 0, & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$ 'dir ve T_B ise yapısal kırılmanın tarihini göstermektedir (Lee ve Strazicich, 2004: 2485). İkincisi Model C ise alternatif hipotez altında trendde ve sabitte değişime olanak tanımaktadır. Model C; $Z_t = [1, t, D_t, DT_t]$ şeklindedir. Burada, $D_t = \begin{cases} t - T_B, & t \geq T_B + 1 \\ 0, & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$ şeklinde ifade edilir.

Test istatistiği şu şekildedir (Lee & Strazicich, 2004: 2485):

$$Inf \tilde{t}(\tilde{\lambda}) = Inf \tilde{t}(\lambda) \quad (5)$$

Burada $\lambda = T_B/T$ 'dir. Test istatistiği, Lee ve Strazicich (2004) çalışmasında sunulan kritik değerlerle karşılaştırılarak karar verilir.

2.2. Eşbütünleşme Testleri

Engle-Granger (1987), durağan olmayan iki veya daha çok serinin doğrusal kombinasyonlarının durağan halde bulunabileceğini araştırmıştır. Test için ilk olarak, birim kök testleri ile serilerin durağanlığı kontrol edilir. Eğer seriler

aynı derecede entegre ise eşbütünleşme testi analizi yapılır. Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testi için değişkenlerin I(1) seviyesinde eşbütünleşik olmaları gerekmektedir. I(1) terimi, bir zaman serisinin birinci farkının durağan olduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, bir zaman serisinin I(1) olması, serinin kendisinin durağan olmamakla birlikte, birinci farkının (yani, ardışık gözlemler arasındaki farkların) durağan olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum, serinin uzun dönemli dengesini sağlamak için bir eşbütünleşme ilişkisi oluşturmaya uygun olduğunu göstermektedir. İki değişken arasında uzun dönem dengesini gösteren aşağıdaki denklemde En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilir:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

Bu denklemdeki hata terimi tahminleri (ε_t) elde edilerek bu kalıntılara ilişkin birim kök sınaması yapılır (Engle & Granger, 1987:267):

$$\varepsilon_t = Y_t - \alpha_0 - \alpha_1 X_t \quad (7)$$

Hata kalıntıları durağan olmalıdır, yani sıfıncı mertebeden entegre olmalıdır, böylece uzun dönemli bir ilişki (Y ile X arasında) varsa mevcut olur. Aksi halde, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Bu hata kalıntılarına ilişkin testler yapılırken aşağıdaki gibi iki denklem kullanılır (Engle & Granger, 1987:267):

$$\Delta \hat{\varepsilon}_t = \partial \hat{\varepsilon}_{t-1} + v_t \quad v_t \sim IID(0, \sigma^2) \quad (8)$$

Ancak kalıntılar otokorelasyonlu ise aşağıdaki gibi ifade edilir (Engle & Granger, 1987:266):

$$\Delta \hat{\varepsilon}_t = \partial \hat{\varepsilon}_{t-1} + \sum_{k=1}^p \partial_k \Delta \hat{\varepsilon}_{t-k} + v_t \quad (9)$$

Engle-Granger (1987) ve MacKinnon'un geliştirdiği kritik tablo değerleri, bu denklemleri kullanarak kalıntılara ilişkin durağanlık sınaması için kullanılır.

Gregory ve Hansen'in (1996) geliştirmiş olduğu bu çalışmada, tek yapısal kırılmaya izin verilmektedir. Bu çalışmada, yapısal kırılma içsel olarak ele alınmaktadır. İncelenen çalışmada sabit ve trend değişkeninde bulunan değişim dikkate alınıp üç alternatif model oluşturulmuştur. Model 1 sabitte kırılmayı (C), model 2 sabitte ve trendde kırılmayı (C/T), model 3 rejim değişimini (C/S) göstermektedir. Bu modeller kullanılarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı sınanmaktadır (Gregory & Hansen, 1996:102-103).

$$\text{Model 1: } y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 D_t + \alpha^T x_t + e_t$$

$$\text{Model 2: } y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 D_t + \beta t + \alpha^T x_t + e_t$$

$$\text{Model 3: } y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 D_t + \beta t + \alpha_1^T x_t + \alpha_1^T D_t + e_t \quad (10)$$

Yukarıdaki denklemlerde D_t yapısal kırılmayı belirten gölge değişkendir. Gölge değişken kırılma tarihi ve öncesinde 0 değerini, kırılma sonrası ise 1 değerini almaktadır. Bu modeller EKK ile tahmin edilmekte ve her bir model için üç farklı test istatistiği hesaplanmaktadır. Bunlardan birincisi Engle ve Granger (1987) yöntemindeki gibi kalıntılara birim kök testi uygulanmasıyla elde edilen ADF test istatistiğidir. Test istatistiklerinden ikinci ve üçüncüsü ise Phillips ve Perron (1988) test istatistiklerine benzer Z_α ve Z_t istatistikleridir.

Test istatistiklerinin gösterimleri ise şu şekildedir (Gregory & Hansen, 1996:106):

$$Z_{\alpha}^* = \inf_{\tau \in T} Z_{\alpha}(\tau)$$

$$Z_t^* = \inf_{\tau \in T} Z_t(\tau)$$

$$ADF^* = \inf_{\tau \in T} ADF(\tau) \quad (11)$$

Hesaplanan test istatistikleri, Gregory-Hansen (1996) tarafından elde edilen kritik değerle karşılaştırılır.

2.3. Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (Dynamic Ordinary Least Squares-DOLS) gibi yöntemler, ele alınan serilerin birinci farkta durağan olmasını gerektirir. FMOLS, zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkisini tahmin ederken, içsellik probleminin neden olduğu sapmaları düzeltmede etkili bir yöntemdir. DOLS ise, zaman serisindeki değişkenlerin dinamik yapılarını modellemeye yardımcı olan bir tekniktir. EKK ile tahmin edilen bir modelin katsayılarının standart hataları sapmalıdır. Bu nedenle, yapısal kırılmaların kukla değişken şeklinde modele eklenmesiyle uzun ve kısa dönem katsayıların tahmininde ve yorumlanmasında FMOLS ve DOLS gibi yöntemler kullanılır.

Hansen ve Phillips (1990) geliştirmiş olduğu FMOLS yöntemi, bağımsız değişkenlerle hata terimi arasındaki ilişkiyi ve içsellik probleminin neden olduğu sapmaları düzeltmede etkilidir. FMOLS tahmin aşamaları aşağıdaki gibidir:

Aşağıdaki $(d + 1)$ boyutlu $[Y_t, X_t']$ zaman serisi vektör süreci tahmin edilir:

$$Y_t = X_t' \beta + D_{1t}' \gamma_1 + u_{1t} \quad (12)$$

Burada, $D_t = [D_{1t}', D_{2t}']$ deterministik trend regresörü ve $X_t' = [X_1]$ aşağıdaki denklemde elde edilen ve d 'nin 1 olduğu stokastik regresörleri ifade etmektedir.

$$X_t = \Gamma_{21}' D_{1t} + \Gamma_{22}' D_{2t} + \varepsilon_{2t}$$

$$\Delta \varepsilon_{2t} = u_{2t} \quad (13)$$

D_{1t} sabiti içermekte ve D_{2t} deterministik trendken $X_t = \Gamma_{21}' D_{1t} + \Gamma_{22}' D_{2t} + \varepsilon_{2t}$ eşitliğinde deterministik trend yoktur. Böylece, FMOLS tahmincisi aşağıdaki gibidir:

$$\hat{\theta}_{FMOLS} = \begin{bmatrix} \hat{\beta} \\ \hat{\gamma}_1 \end{bmatrix} = (\sum_{t=1}^T Z_t Z_t')^{-1} \left(\sum_{t=1}^T Z_t Y_t^+ - T \begin{bmatrix} \hat{\lambda}_{12}^+ \\ 0 \end{bmatrix} \right) \quad (14)$$

Burada $Z_t = (X_t', D_t')'$ dir.

$\hat{\Omega}$ ve $\hat{\Lambda}$, $\hat{u}_t = (\hat{u}_{1t}, \hat{u}_{2t})'$ artıklarla elde edilen uzun dönem kovaryans matrisleri olmasını sağlarsa, modifiye edilmiş veri aşağıdaki gibi belirtilir:

$$Y_t^+ = Y_t - \hat{w}_{12} \hat{\Omega}_{22}^{-1} \hat{u}_2 \quad (15)$$

Tahmin edilen yanlış düzeltme terimi ise şu şekildedir:

$$\hat{\lambda}_{12}^+ = \hat{\lambda}_{12} - \hat{w}_{12} \hat{\Omega}_{22}^{-1} \hat{\lambda}_{22} \quad (16)$$

Stock ve Watson (1993)'nin geliştirmiş olduğu DOLS yöntemi, içsellik probleminin neden olduğu sapmaları azaltmada etkilidir. DOLS yöntemi, küçük örneklere uygulanabilir ve I(0), I(1) ve I(2) seviyelerindeki değişkenlerin birlikte kullanılmasına olanak tanır, bu da diğer eşbütünleşik vektörlerin tahmininde kullanılan yöntemlere göre avantajlıdır. DOLS modeli şu şekildedir:

$$Y_t = X_t' \beta + D_{1t}' \gamma_1 + \sum_{r=-q}^r \delta + v_{1t} \quad (17)$$

Burada; p gecikme uzunluğunu ve q ise öncül uzunluğunu ifade etmektedir.

DOLS tahmincisi $\hat{\theta}_{DOLS} = (\hat{\beta}', \hat{\gamma}_1)'$ şeklindedir.

3. BULGULAR

Ekonometrik analizlerde değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla, serilerin durağan bir yapıda olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, bir zaman serisinin ortalaması, varyansı ve ortak varyansı zaman içinde değişmemeli, sürekli bir seviyede kalmalıdır. İktisadi zaman serileri genellikle bu durağanlık özelliklerine sahip olmayabilir. Bu durumu değerlendirmek için birim kök testleri kullanılmaktadır (Erdoğan, 2006:31-32). Bu kapsamda çalışmada geleneksel birim kök testlerinden ADF birim kök testi, yapısal kırılmalı birim kök testlerinden ise Zivot-Andrews birim kök testi ile Lee Strazicich birim kök testi kullanılmıştır.

ADF birim kök testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur:

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Düzy	Birinci Fark
LNBIST100	C/T	0,433 (0,433)	-4,045 (0,023)**
LNTGE	C/T	-2,148 (0,198)	-5,333 (0,000)***
LNVIX	C/T	-2,63 (0,267)	-5,728 (0,000)***

Not: *** ifadesi %1 ve ** ifadesi ise %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Tabloda yer alan değerler "t istatistik" değerleridir.

Tablo 2'de verilen ADF birim kök testi sonuçları incelendiğinde, değişkenlerin birinci farkta durağan hale geldiği görülmektedir.

Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur:

Tablo 3: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Düzy	Birinci Fark	Kırılma Tarihi
LNBIST100	C/T	-2,648	-12,836***	2020:04
LNTGE	C/T	-4,503	-8,994***	2011:07
LNVIX	C/T	-3,607	-10,018***	2020:05

Not: C/T ifadesi sabitli ve trendli model kullanıldığını ifade etmektedir. Kullanılan kritik değerler, %1 = -5,34, %5 = -4,93, %10 = -4,58 şeklindedir. *** ifadesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Tabloda yer alan değerler "t istatistik" değerleridir.

Tablo 3'te verilen Zivot-Andrews birim kök testi, değişkenlerin birinci farkta durağan hale geldiğini göstermektedir. BIST100 değişkeni 2020 yılının Nisan ayında gösterdiği kırılma, COVID-19 pandemisinin yarattığı belirsizlik ve ekonomik durgunluğun bir yansımasıdır. Nisan 2020, COVID-19 pandemisinin dünya genelinde ve Türkiye'de ciddi ekonomik etkiler yarattığı bir dönemdir. Pandemi, küresel finansal piyasalarda büyük bir belirsizlik ve dalgalanma yaratmıştır. Türkiye'de de benzer şekilde, Nisan 2020'de BIST100 endeksinde büyük dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Pandeminin getirdiği ekonomik kısıtlamalar, üretim kesintileri, talep daralmaları ve işsizlik oranlarındaki artış gibi

faktörler, yatırımcıların risk algısını ve yatırım kararlarını etkilemiştir. Tüketici güven endeksi değişkeninin 2011 yılının temmuz ayında gösterdiği kırılma Avrupa borç krizi ve iç ekonomik belirsizliklerin tüketici beklentilerini nasıl olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Temmuz 2011, Avrupa borç krizinin doruğa ulaştığı bir dönemdir. Yunanistan başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinin borçlarını ödeyememe riski, finansal piyasaları ve yatırımcı güvenini ciddi şekilde sarsmıştır. Türkiye, Avrupa Birliği ile olan ekonomik bağları ve ticari ilişkileri nedeniyle bu krizden dolayı olarak etkilenmiştir. Avrupa'daki ekonomik belirsizlikler, Türkiye'deki tüketici güvenini olumsuz yönde etkilemiş ve ekonomik beklentileri bozmuştur. VIX korku endeksi değişkeninin 2020 yılının mayıs ayında gösterdiği kırılma ise küresel finansal piyasaların pandemi dönemindeki volatilité ve belirsizlik seviyelerini yansıtmaktadır. Mayıs 2020, COVID-19 pandemisinin küresel finansal piyasalar üzerindeki etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemdir. Pandeminin neden olduğu küresel ekonomik durgunluk, belirsizliklerin artmasına ve piyasalardaki korku seviyelerinin yükselmesine neden olmuştur.

Lee Strazicich birim kök testi sonuçları Tablo 4'te belirtilmiştir:

Tablo 4: Lee Strazicich Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Düzyey	Birinci Fark	Kırılma Tarihi
LNBIST100	C/T	-2,878	-5,703***	2013:10:00
LNTGE	C/T	-2,443	-10,387***	2010:09:00
LNVIX	C/T	-2,979	-8,596***	2011:01:00

Not: C/T ifadesi sabitli ve trendli model kullanıldığını ifade etmektedir. Kullanılan kritik değerler, %1 = -4,77, %5 = -4,22, %10 = -3,94 şeklindedir. *** ifadesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Tabloda yer alan değerler "Tau istatistik" değerleridir.

Tablo 4'te verilen Lee Strazicich birim kök testi sonuçları incelendiğinde, değişkenlerin birinci farkta durağanlaştığı görülmektedir. BIST100 değişkeninin 2013 yılının Ekim ayında gösterdiği kırılma, iç politik belirsizlikler ve küresel ekonomik politikaların etkisini yansıtmaktadır. 2013 yılı, Türkiye'de Gezi Parkı protestolarının yaşandığı bir dönemdir. Mayıs ayında başlayan ve haziran ayında doruğa ulaşan protestolar, Ekim 2013 itibariyle sosyal ve siyasi belirsizliklerin hâlâ devam ettiği bir zaman dilimine denk gelmektedir. Bu protestolar, yatırımcı güvenini sarsmış ve piyasalarda volatilitéye yol açmıştır. Yatırımcılar, politik istikrarın bozulması ve sosyal huzursuzlukların ekonomik büyümeyi olumsuz etkileme potansiyeli nedeniyle daha temkinli davranmıştır. Tüketici güven endeksi değişkeninin 2010 yılının Eylül ayında gösterdiği kırılma, küresel finansal kriz sonrası dönemdeki belirsizlikleri ve Avrupa borç krizinin etkilerini göstermektedir. 2008'de başlayan küresel finansal kriz, 2010 yılına kadar devam eden bir etki yaratmıştır. 2010 yılı, birçok ülkenin kriz sonrası toparlanma çabalarını sürdürdüğü ve finansal istikrarı yeniden sağlamaya çalıştığı bir dönemdir. Türkiye'de, bu dönemde tüketici güveni, küresel ekonomideki toparlanma sinyallerine rağmen kırılğan bir yapıya sahip olmuştur. Tüketicilerin ekonomik beklentileri, işsizlik oranları ve genel ekonomik duruma ilişkin belirsizlikler nedeniyle değişkenlik göstermiştir. VIX korku endeksi değişkeninin ise 2011 yılının ocak ayında gösterdiği kırılma, Avrupa borç krizi ve Orta Doğu'daki siyasi karışıklıkların küresel finansal piyasalar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Ocak 2011, Avrupa borç krizinin derinleştiği ve finansal piyasalarda ciddi belirsizliklerin yaşandığı bir dönemdir. Yunanistan başta olmak üzere İrlanda, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin borç sorunları, küresel finansal piyasaları etkilemiştir. VIX korku endeksi, bu dönemde yatırımcıların artan belirsizlik ve risk algısını yansıtarak yükselmiştir. Yatırımcılar, Avrupa borç krizinin küresel finansal sistem üzerindeki etkilerini dikkate alarak riskten kaçınma eğiliminde olmuşlardır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli denge ilişkisini inceleyen eşbütünleşme analizi, serilerin durağanlık durumlarının birim kök testleriyle belirlenmesinin ardından uygulanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada geleneksel eşbütünleşme testlerinden Engle-Granger eşbütünleşme testi, yapısal kırılmalı eşbütünleşme testlerinden ise Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Engle-Granger eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur:

Tablo 5: Engle-Granger Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model: $LNBIST100_t = f(LNTGE_t, LNVIX_t)$			
İstatistik Değeri	Olasılık	k	Sonuç
3,708	0,0607*	14	Eşbütünleşme var

Not: k, gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. * ifadesi %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Tabloda yer alan değerler “Tau istatistik” değerleridir.

Tablo 5’te verilen Engle-Granger eşbütünleşme testi sonuçları incelendiğinde, BIST100, tüketici güven endeksi ve VIX korku endeksi arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki, ekonomik beklentiler ve küresel risk algısının uzun vadede Türkiye borsası üzerinde belirleyici etkiler yarattığını ve bu üç değişkenin birlikte hareket etme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu, yatırımcı davranışlarının ekonomik güven ve küresel belirsizliklerle nasıl şekillendiğini teorik olarak desteklemektedir.

Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur:

Tablo 6: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Testler	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
$LNBIST100_t = f(LNTGE_t, LNVIX_t)$	ADF	-13,677***	2021:05:00
	Z_a	-191,056***	2021:05:00
	Z_t	-137,139***	2021:05:00

Not: *** ifadesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Tabloda yer alan ADF testine ait değer, t istatistik değeri; Z_a ve Z_t istatistikleri ise Phillips ve Perron testine ait test istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 6’da verilen Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçları, BIST100 endeksi ile hem tüketici güven endeksi hem de VIX korku endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve bu ilişkilerde 2021 yılının Mayıs ayında belirgin bir kırılma yaşandığını göstermektedir. BIST100 endeksi ile tüketici güven endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki, tüketici güvenindeki değişimlerin borsa performansını uzun vadede etkilediğini göstermektedir. Yüksek tüketici güveni genellikle ekonomik büyümeye ve borsa performansına olumlu yansır, düşük güven ise ters etki yapar. 2021 yılının Mayıs ayında gözlemlenen kırılma, COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileri ve buna bağlı olarak tüketici güvenindeki dalgalanmalarla açıklanabilir. Pandeminin ikinci yılına girerken, küresel tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar, enflasyonist baskılar ve ekonomik toparlanma süreci, tüketici güveninde ve dolayısıyla BIST100 endeksinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemde, Türkiye’de de ekonomik belirsizlikler ve politika değişiklikleri, yatırımcı güvenini ve tüketici beklentilerini etkilemiştir.

BIST100 endeksi ile VIX korku endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki, küresel finansal piyasalardaki belirsizliklerin Türkiye borsası üzerinde nasıl etkili olduğunu göstermektedir. Yüksek VIX değerleri genellikle yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerini artırır ve bu durum BIST100 üzerinde negatif bir etki yaratabilir. 2021 yılının Mayıs ayında gözlemlenen kırılma, küresel piyasalardaki belirsizliklerin artması ve pandeminin ekonomik etkilerinin devam etmesi ile

ilgilidir. Bu dönemde, dünya genelinde enflasyonist baskılar ve ekonomik toparlanma sürecinde yaşanan dalgalanmalar, küresel piyasalarda volatilitiyi artırmış ve VIX endeksinde yükselişe neden olmuştur. Bu küresel belirsizlikler, Türkiye borsasına da yansımış ve BIST100 endeksinde önemli değişimlere yol açmıştır.

Uzun dönem katsayı tahminleri, istatistiksel bir model kullanılarak belirlenen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi nicel olarak ifade etmek için hesaplanan tahminlerdir. Bu kapsamda çalışmada FMOLS ve DOLS katsayı tahminleri kullanılmıştır. Katsayı tahminlerinden elde edilen sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur:

Tablo 7: FMOLS ve DOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Tahmin Yöntemleri	Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	İstatistik Değeri	Olasılık
	Bağımlı Değişken: <i>LNBIST100</i>				
FMOLS	<i>LNTGE</i>	-6,076	0,965	-6,299	0,000***
	<i>LNVIX</i>	-1,233	0,235	-5,242	0,000***
	Sabit Terim	37,527	4,598	8,161	0,000***
DOLS	<i>LNTGE</i>	-5,724	1,027	-5,571	0,000***
	<i>LNVIX</i>	-1,168	0,269	-4,334	0,000***
	Sabit Terim	35,766	4,977	7,186	0,000***

Not: *** ifadesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Tabloda yer alan değerler “t istatistik” değerleridir.

Tablo 7’de verilen FMOLS katsayı tahmin sonuçları incelendiğinde, tüketici güven endeksinde meydana gelen %1’lik değişimin BIST100’ü %6,07 azalttığı görülmektedir. Tüketici güvenindeki azalma, tüketicilerin ekonomik beklentilerinin kötüleştiğini ve ekonomik koşulların belirsizliğe gittiğini işaret etmektedir. Bu durumda, yatırımcılar piyasalarda daha temkinli hareket eder ve riskli varlıklardan kaçınmakta ve bu da BIST100 endeksinde belirgin bir düşüşe yol açmaktadır. VIX korku endeksinde meydana gelen %1’lik değişimin BIST100’ü %1,23 azalttığı görülmektedir. VIX endeksinin artması, küresel piyasalardaki belirsizliğin ve volatilitenin arttığını göstermektedir. Bu artış, yatırımcıların riskten kaçınma davranışlarını tetiklemekte ve bu da BIST100 gibi gelişmekte olan piyasa endekslerinde düşüşe yol açmaktadır.

DOLS katsayı tahmin sonuçlarına göre ise tüketici güven endeksinde meydana gelen %1’lik değişimin BIST100’ü %5,72 azalttığı görülmektedir. Bu sonuç, FMOLS sonuçları ile uyumludur ve tüketici güveninin azaldığı dönemlerde yatırımcıların ekonomik geleceğe dair endişelerinin arttığını, bu endişelerin de piyasalarda düşüşe sebep olduğunu ortaya koymaktadır. VIX korku endeksinde meydana gelen %1’lik değişimin BIST100’ü %1,16 azalttığı görülmektedir. Bu sonuç, VIX endeksindeki artışların küresel risk algısını artırarak, yatırımcıların güvenli liman arayışına yönelmesine ve BIST100 gibi riskli varlıklardan çıkış yapmasına yol açtığını göstermektedir.

Hem FMOLS hem de DOLS tahmin yöntemleri, tüketici güven endeksi ve VIX korku endeksindeki değişimlerin BIST100 üzerinde negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, iki farklı yöntemle elde edilmesine rağmen büyük ölçüde tutarlıdır ve birbirini desteklemektedir. Tüketici güven endeksindeki değişikliklerin BIST100 üzerindeki etkisi, VIX korku endeksindeki değişikliklerden daha büyüktür. Bu durum, Türkiye piyasalarının iç dinamiklere ve yerel tüketici güvenine daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Tüketici güvenindeki azalma, ekonomiye duyulan güvenin zayıfladığını ve gelecekteki ekonomik koşulların belirsiz olduğunu düşündürürken, VIX korku endeksindeki artış, küresel piyasalardaki belirsizliklerin arttığını ve risk algısının yükseldiğini işaret etmektedir. Her iki durum da yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerini güçlendirerek BIST100 endeksinde düşüşlere yol açmaktadır. Bu bulgular, ekonomik güven ve küresel belirsizliklerin Türkiye borsası üzerindeki önemli etkilerini vurgulamakta ve yatırımcı davranışlarının bu

faktörlere duyarlılığını ortaya koymaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular Tablo 8’de özetlenmiştir:

Tablo 8. Bulguların Özeti

		LNBIST100	I(1)
Birim Kök Testleri	ADF	<i>LNTGE</i>	I(1)
		<i>LNVIX</i>	I(1)
		<i>LNBIST100</i>	I(1)
	Zivot-Andrews	<i>LNTGE</i>	I(1)
		<i>LNVIX</i>	I(1)
		<i>LNBIST100</i>	I(1)
	Lee Strazicich	<i>LNTGE</i>	I(1)
		<i>LNVIX</i>	I(1)
		<i>LNBIST100</i>	I(1)
Eşbütünleşme Testleri	Engle-Granger	$LNBIST100_t = f(LNTGE_t, LNVIX_t)$	Eşbütünleşme var
	Gregory-Hansen	$LNBIST100_t = f(LNTGE_t, LNVIX_t)$	Eşbütünleşme var
Uzun dönem Katsayı Tahmincileri	FMOLS	<i>LNTGE</i> ***	-6.076
		<i>LNVIX</i> ***	-1.233
	FMOLS	<i>LNTGE</i> ***	-5.724
		<i>LNVIX</i> ***	-1.168

Not: *** ifadesi katsayıların %1 anlamlılık düzeyinden anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8, çalışmada yer alan birim kök, eşbütünleşme testleri ve uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarını özetlemektedir. Engle-Granger ve Gregory-Hansen testleri, BIST100, tüketici güven endeksi (TGE) ve VIX endeksi arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. FMOLS ve DOLS sonuçları, TGE ve VIX’deki değişimlerin BIST100 üzerinde negatif etkiler yarattığını göstermektedir. Tüm katsayılar %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye’deki finansal piyasalarda korku ve güven faktörlerinin yatırımcı davranışları üzerindeki etkilerini incelemektedir. 2008:01-2023:12 dönemine ait aylık veriler kullanılarak tüketici güven endeksi ile VIX korku endeksinin BIST100 endeksi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Analizler, birim kök testleri (ADF, Zivot-Andrews, Lee-Strazicich) ve eşbütünleşme testleri (Engle-Granger, Gregory-Hansen) kullanılarak gerçekleştirilmiş ve bu faktörler arasındaki uzun dönemli ilişkiler belirlenmiştir.

Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, BIST100 endeksi ile tüketici güven endeksi ve VIX korku endeksi arasında Mayıs 2021’de bir kırılma olduğu gözlemlenmiştir. Bu tarihte COVID-19 pandemisinin etkisi, küresel ekonomi ve finansal piyasalarda olumsuz bir etki yaratarak tüketici güveninde ve yatırımcı risk iştahında düşüşe neden olmuştur. Pandeminin getirdiği belirsizlikler, küresel emtia fiyatlarının artmasıyla birleşerek enflasyon endişelerini artırmış ve ekonomik büyümeyi baskı altına almıştır. Türkiye’de yaşanan yüksek enflasyon, döviz kuru dalgalanmaları ve bazı politik gelişmeler de ekonomik istikrara dair endişeleri artırarak BIST100 endeksinde düşüşe yol açmıştır. FMOLS ve DOLS tahmincileri kullanılarak yapılan uzun dönemli katsayı tahminlerine göre, tüketici güven endeksindeki %1’lik artış BIST100 endeksinin sırasıyla %6,07 ve %5,72 azaltırken, VIX korku endeksindeki %1’lik artış ise BIST100 endeksinin sırasıyla %1,23 ve %1,16 azaltmaktadır. Yatırımcı güveni azaldığında (tüketici güven endeksindeki düşüş), yatırımcılar riskli varlıklardan (örneğin hisse senetlerinden) kaçınarak güvenli limanlara yönelirler, bu da borsa endekslerinde düşüşe

neden olmaktadır. Benzer şekilde, VIX korku endeksinin artması, piyasalardaki belirsizlik ve riskin arttığını gösterir, bu durum yatırımcıların riskten kaçınmasına yol açmakta ve BIST100 endeksinde düşüşe neden olmaktadır. Bu dinamikler, finansal piyasalardaki risk ve belirsizlik algısının yatırımcı davranışları üzerindeki etkisini açıklayan temel teorik ilkelerle uyumludur (Whaley, 2000; Bekaert vd., 2013).

Çalışmanın bulguları BIST100 endeksi ile hem tüketici güven endeksi hem de VIX korku endeksi arasındaki negatif yönlü ilişkiler bağlamında literatürdeki bazı çalışmalarla uyumluluk gösterirken bazılarıyla da çelişmektedir. Öncelikle, VIX endeksi ile BIST100 ve diğer gelişmekte olan piyasa endeksleri arasındaki negatif ilişkiyi ele alırsak, bu bulgular, Sarwar (2012) ve Başarır (2018) çalışmalarında ortaya konan VIX'in borsa endekslerini olumsuz etkilediği yönündeki sonuçlarla uyumludur. Özellikle Sarwar (2012), VIX'in ABD ve BRIC ülkelerindeki endekslerde düşüşlere yol açtığını belirterek küresel bir risk göstergesi olarak işlev gördüğünü vurgulamaktadır. Bu da BIST100 gibi gelişmekte olan piyasa endekslerinde VIX artışlarının negatif etki yarattığını gösteren bulgumuzu desteklemektedir. Kaya ve Coşkun (2015) de benzer şekilde, VIX'in Türkiye'deki hisse senedi getirileri üzerinde negatif etkisi olduğunu ve BIST100 üzerinde anlamlı bir nedensellik ilişkisi yarattığını göstermiştir. Kuzu (2019) ve Sakarya ve Akkuş (2018) çalışmaları da VIX'in BIST100 üzerinde uzun dönemde negatif etkiler yarattığını ortaya koyarak bu bulgularla paralellik göstermektedir. Diğer yandan, tüketici güven endeksindeki düşüşlerin BIST100 endeksini azalttığı yönündeki bulgularımız, Usul vd. (2017) ve Görmüş ve Güneş (2010) çalışmalarında rapor edilen sonuçlardan ayrılmaktadır. Usul vd. (2017), Tüketici Güven Endeksi ile BIST100 arasında hem kısa hem uzun vadede pozitif bir ilişki tespit etmiş ve tüketici güveninin borsa fiyatlarını pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Görmüş ve Güneş (2010) de Türkiye'de tüketici güveni ve borsa fiyatları arasında tek yönlü pozitif bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. Bu bulgular, mevcut çalışmamızın aksine, tüketici güvenindeki artışların borsa endekslerini pozitif yönde etkilediği yönünde kanıtlar sunmaktadır. Ancak, bazı çalışmalar tüketici güveni ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin her zaman pozitif olmadığını vurgulamaktadır. Örneğin, Ferrer vd. (2016), tüketici güveninin borsa performansı üzerindeki etkisinin dönemsel ve sektörel değişiklikler gösterebileceğini ve bu ilişkinin daima pozitif yönlü olmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde, Başarır vd. (2018) Türkiye'deki tüketici güven endeksindeki değişimlerin ekonomik kriz dönemlerinde hisse senetleri üzerindeki etkisinin yön değiştirebileceğini ileri sürerek, kriz ve belirsizlik dönemlerinde bu etkinin negatif olabileceğini ifade etmiştir. Bu çalışmalar, mevcut çalışmada ortaya konan tüketici güveni ve BIST100 arasındaki negatif ilişkiyi kısmen desteklemektedir.

Bu çalışma, finansal piyasalardaki yatırımcı davranışlarını etkileyen korku ve güven faktörlerinin önemini vurgulamaktadır. Tüketici güven endeksi ve VIX korku endeksi, BIST100 endeksi üzerinde belirgin etkilere sahip olup, bu etkiler yatırımcıların karar alma süreçlerinde önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, ekonomik istikrarı sağlamak ve yatırımcı güvenini artırmak amacıyla politika yapıcıların dikkatli ve etkili stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Özellikle tüketici güvenini artıracak politikalar ve yatırımcıların risk algılarını yönetebilecek önlemler, finansal piyasaların istikrarı için kritik öneme sahiptir.

Gelecekteki araştırmalar, daha geniş veri setleri ve farklı ekonomik değişkenler kullanarak bu ilişkilerin daha derinlemesine incelenmesini sağlayabilir. Ayrıca, pandemiler ve ekonomik belirsizlik gibi olağanüstü durumların yatırımcı davranışları üzerindeki etkilerini anlamak için spesifik alt çalışmalar yapılması literatüre önemli katkılar

sağlayacaktır. Bu tür araştırmalar, finansal piyasaların dinamiklerini daha iyi anlamak ve yatırımcı davranışlarını etkileyen faktörleri daha kapsamlı bir şekilde analiz etmek için değerli bilgiler sunabilir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

KAYNAKÇA

- Ayuningtyas, R. & Koesrindartoto, D. P. (2014). The Relationship Between Business Confidence, Consumer Confidence, and Indexes Return: Empirical Evidence in Indonesia Stock Exchange. *International Conference on Trends in Economics, Humanities and Management 2014*, 21-25.
- Baker, M. & Wurgler, J. (2007). Investor Sentiment in the Stock Market. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 129-151.
- Bekaert, G., Hoerova, M. & Lo Duca, M. (2013). Risk, Uncertainty and Monetary Policy. *Journal of Monetary Economics*, 60(7), 771-788. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2013.06.003>
- Başarır, Ç. (2018). Korku Endeksi (VIX) ile BIST100 Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 177-191. <https://doi.org/10.24889/ifede.468802>
- Başarır, Ç., Bıçıl, İ. M. & Yılmaz, Ö. (2019). The Relationship Between Selected Financial and Macroeconomic Variables with Consumer Confidence Index. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14(Special Issue), 173-183.
- Bekiros, S. & Georgoutsos, D. (2008). Non-Linear Dynamics in Financial Asset Returns: The Predictive Power of the CBOE Volatility Index. *The European Journal of Finance*, 14(5), 397-408. <https://doi.org/10.1080/13518470802042203>
- Bolaman Avcı, Ö. & Mandacı Evrim, P. (2014). Effect of Investor Sentiment on Stock Markets. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(11), 51-64.
- Chen, B.-X. & Sun, Y.-L. (2022). The Impact of VIX on China's Financial Market: A New Perspective Based on High-Dimensional and Time-Varying Methods. *The North American Journal of Economics and Finance*, 63, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101831>
- Çelik, S., Aslanoğlu, E. & Deniz, P. (2010). The Relationship between Consumer Confidence and Financial Market Variables in Turkey during the Global Crisis. *30th Annual Meeting of The Middle East Economic Association, Allied Social Science Associations*, January 3-6, Atlanta, GA.
- Daly, K. J. (2008). Financial Volatility: Issues and Measuring Techniques. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 387(11), 2377-2393. <https://doi.org/doi:10.1016/j.physa.2008.01.009>
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Drake, P. P. (2022). The Gold-Stock Market Relationship During COVID-19. *Finance Research Letters*, 44, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102111>
- Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <http://dx.doi.org/10.2307/1913236>
- Erdoğan, S. (2006). Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 30-39.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1970.tb00518.x>
- Ferrer, E., Salaber, J. & Zalewska, A. (2016). Consumer Confidence Indices and Stock Markets Meltdowns. *The European Journal of Finance*, 22(3), 195-222. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2014.963634>
- Görmüş, Ş. & Güneş, S. (2010). Consumer Confidence, Stock Prices and Exchange Rates: The Case of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2), 103-114.
- Gregory, A. W. & Hansen, B. E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(99\)41685-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(99)41685-7)
- Hassani, H., Yeganegi, M. R., Khan, A. & Silva, E. S. (2020). The Effect of Data Transformation on Singular Spectrum Analysis for Forecasting. *Signals*, 1(1), 4-25. <https://doi.org/10.3390/signals1010002>

- Hou, K., Xue, C. & Zhang, L. (2020). Replicating Anomalies. *The Review of Financial Studies*, 33(5), 2019-2133. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhy131>
- Hsu, C.-C., Lin, H.-Y. & Wu, J.-Y. (2011). Consumer Confidence and Stock Markets: The Panel Causality Evidence. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 91-98.
- Huang, T.-C. & Wang, K.-Y. (2017). Investors' Fear and Herding Behavior: Evidence from the Taiwan Stock Market. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(10), 2259-2278. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2016.1258357>
- Huseynli, N. (2022). The Relationship between Consumer Confidence Index and BIST50 Index. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*, 9(6), 1107-1116. <https://doi.org/10.15549/jeecar.v9i6.1222>
- Ismail, N. A. (2022). Consumer Confidence and Intention to Save During COVID-19 in Malaysia. *Malaysian Journal of Consumer and Family Economics*, 29, 278-304.
- Kaya, A. & Coşkun, A. (2015). VIX Endeksi Menkul Kıymet Piyasalarının Bir Nedeni Midir? Borsa İstanbul Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 75-186.
- Korkmaz, T. & Çevik, E. İ. (2009). Reel Kesim Güven Endeksi ile İMKB 100 Endeksi Arasındaki Dinamik Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38(1), 24-37.
- Köycü, E. & Ege, İ. (2023). Borsa İstanbul'da Yabancı Yatırımcı Sayısını Etkileyen Faktörlerin Granger Nedensellik Testi ile İncelenmesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 60-70. <https://doi.org/10.55044/meusbd.1303018>
- Kuzu, S. (2019). Volatilité Endeksi (VIX) ile BIST100 Arasındaki Johansen Eş-Bütünleşme ve Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 14(1), 479-193. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14943>
- Lee, J. & Strazicich, M. C. (2004, December). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break (Department of Economics Working Papers, No: 04-17), Appalachian State University. <https://econ.appstate.edu/RePEc/pdf/wp0417.pdf>
- Liu, S. (2015). Investor Sentiment and Stock Market Liquidity. *Journal of Behavioral Finance*, 16(1), 51-67. <https://doi.org/10.1080/15427560.2015.1000334>
- Markowitz, H. M. (1999). The Early History of Portfolio Theory: 1600-1960. *Financial Analysts Journal*, 55(4), 5-16. <https://doi.org/10.2469/faj.v55.n4.2281>
- Münyas, T. & Bektur, Ç. (2021). Korku Endeksi (VIX) ile Kredi Temerrüt Swap (CDS), Dolar Kuru, Euro Kuru, BIST100 ve Altın Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *TESAM Akademi Dergisi*, 8(2), 555-571. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.959051>
- Nowzohour, L. & Stracca L. (2020). More Than a Feeling: Confidence, Uncertainty, and Macroeconomic Fluctuations. *Journal of Economic Surveys*, 34(4), 691-726. <https://doi.org/10.1111/joes.12354>
- Ögel, S. & Fındık, M. (2020). Farklı Kıtalarda Yer Alan Borsa Endekslerinin VIX (Korku) Endeksi ile İlişki. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 127-140. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.715793>
- Öner, H. (2019). Korku Endeksi ile Gelişmekte Olan Ülke Tahvil Piyasaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1), 140-154. <https://doi.org/10.31460/mbdd.418176>
- Rashid, K., Tariq, Y. B. & Rehman, M. U. (2021). Behavioural Errors and Stock Market Investment Decisions: Recent Evidence from Pakistan. *Asian Journal of Accounting Research*, 7(2), 129-145. <https://doi.org/10.1108/ajar-07-2020-0065>
- Perron, P. (1989). The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401. <https://doi.org/10.2307/1913712>
- Phillips, P. C. B. & Hansen, B. (1990). Estimation and Inference in Models of Cointegration: A Simulation Study. *Advances in Econometrics*, 8, 225-248.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing For a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.2307/2336182>

- Ruan, L. (2018). Research on Sustainable Development of the Stock Market Based on VIX Index. *Sustainability*, 10(11), 4113. <https://doi.org/10.3390/su10114113>
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST100 Endeksi Arasındaki İlişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.
- Sakarya, Ş. & Akkuş, H. T. (2018). BIST-100 ve BIST Sektör Endeksleri ile VIX Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 351-373. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.492470>
- Salhin, A., Sherif, M. & Jones, E. (2016). Managerial Sentiment, Consumer Confidence and Sector Returns. *International Review of Financial Analysis*, 47, 24-38. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2016.06.009>
- Sarıtaş, H. & Nazlıoğlu, E. H. (2019). Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542-551. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.538592>
- Sarwar, G. (2012). Is VIX an Investor Fear Gauge in BRIC Equity Markets? *Journal of Multinational Financial Management*, 22(3), 55-65. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2012.01.003>
- Singal, M. (2012). Effect of Consumer Sentiment on Hospitality Expenditures and Stock Returns. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 511-521. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.07.009>
- Shah, J. (2024). The Relationship Between the Volatility of the S&P 500 and CBOE Volatility Index (VIX). *International Journal of Social Science and Economic Research*, 9(9), 3840-3851. <https://doi.org/10.46609/IJSSER.2024.v09i09.039>
- Shaikh, I. & Padhi, P. (2015). The Implied Volatility Index: Is 'Investor Fear Gauge' or 'Forward Looking'? *Borsa İstanbul Review*, 15(1), 44-52. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2014.10.001>
- Stock, J. H. & Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820.
- Sun, C., Abbas, H. S. M., Xu, X., Gillani, S., Ullah, S. & Raza, M. A. A. (2023). Role of Capital Investment, Investment Risks, and Globalization in Economic Growth. *International Journal of Finance & Economics*, 28(2), 1883-1898. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2514>
- Şeyranlıoğlu, O. (2023). Tüketici Güven Endeksi ile Finansal Yatırım Araçlarının Reel Getirileri Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(29), 572-593. <https://doi.org/10.38155/ksbd.1279166>
- Topaloğlu, E. E. (2019). CBOE VIX Endeksi ile OECD Ülke Borsaları Arasındaki Volatilité Yayılımı: CCC-MGARCH Modeli ile Ampirik Bir Araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 574-595.
- Topaloğlu, E. E. & Metin, S. (2021). Tüketici Güven Endeksi ile Pay Piyasası Arasındaki İlişki: G7 Ülkeleri Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2832-2844. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1293>
- Topuz, Y. V. (2011). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 53-65.
- Trang, L. X., & Hang, N. P. T. (2023). The Impact of Public Government on the Relationship Between Consumer Confidence and Stock Market Index: A Study. *International Journal of Professional Business Review*, 8(6), 1-21. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i6.2438>
- Tunçel, M. B. & Gürsoy, S. (2020). Korku Endeksi (VIX), Bitcoin Fiyatları ve BIST100 Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1999-2011. <https://doi.org/10.17755/esosder.712702>
- Usul, H., Küçükşille, E. & Karaoğlan, S. (2017). Güven Endekslerindeki Değişimlerin Hisse Senedi Piyasalarına Etkileri: Borsa İstanbul Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 685-695.
- Vuong, G. T. H., Nguyen, M. H. & Keung Wong, W. (2022). CBOE Volatility Index (VIX) and Corporate Market

Leverage. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2111798. <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2111798>

Whaley, R. E. (2000). The Investor Fear Gauge. *The Journal of Portfolio Management*, 26(3), 12-17.

Xia, T. & Chen, Z. (2023). Stock Price Anomalies Analysis and Detection Based on Machine Learning. *Highlights in Business, Economics and Management*, 21, 672-678. <https://doi.org/10.54097/hbem.v21i.14723>

Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270. <https://doi.org/10.2307/1391541>

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 05.05.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1478723

Are the Objectives of Islamic Finance Aligned with Sustainability and Green Agenda?

Nazlı KOL¹, Ömer Faruk TEKDOĞAN²

Abstract

Sustainability, when evaluated from an economic perspective, can be addressed in conjunction with the notion of development and defined as the transition to the use of renewable energy sources in production and being responsible for the effects of productive activities on the environment. This concept has been accompanied in recent years by complementary green discourses such as green growth, green economy, green finance and green jobs. The sustainability and green agenda, along with their policies and tools, have impacted all countries in various forms. These concepts also have a reflection in the Islamic finance sphere. This paper constitutes a qualitative study based on document research and aims to examine whether the sustainable and green agenda align with the objectives of Islamic finance. In this regard, it is important not to overlook that these are two concepts that are handled within the current capitalist economic system and serve the continuity of this system. When examining the fundamental features and objectives of the capitalist economic system and considering how these issues have been addressed throughout the developmental trends of capitalism in history and reflected in real-life practices, it seems that the objectives of Islamic finance are not aligned with the principles of sustainability and the green agenda.

Keywords: Sustainability, Green Transformation, Green Growth, Islamic Finance, Capitalism

Jel Codes: Q01, P1, P51

İslami Finansın Hedefleri Sürdürülebilirlik ve Yeşil Gündem ile Uyumlu mudur?

Öz

Sürdürülebilirlik, ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, kalkınma kavramı ile birlikte ele alınabilir ve üretimde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına geçiş ve üretim faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkilerinden sorumlu olma olarak tanımlanabilir. Takip eden yıllarda, yeşil büyüme, yeşil ekonomi, yeşil finans ve yeşil işler gibi yeşil söylemler de tamamlayıcı unsurlar olarak bu kavrama eşlik etmiştir. Sürdürülebilirlik ve yeşil gündem ile bunların politika ve araçları tüm ülkeleri çeşitli şekillerde etkilemiştir. Bu kavramların İslami finans alanına da yansımaları olmuştur. Bu çalışma, doküman araştırmasına dayalı nitel bir çalışma mahiyetinde olup sürdürülebilirlik ve yeşil gündemin İslami finans hedefleri ile uyumlu olup olmadığını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, bunların mevcut kapitalist ekonomik sistem içerisinde ele alınan ve bu sistemin devamlılığına hizmet eden iki kavram olduğunu gözden kaçırmamak önemlidir. Kapitalist ekonomik sistemin temel özellikleri ile hedefleri incelendiğinde ve bu konuların kapitalizmin tarihi gelişim süreci içerisinde nasıl ele alındığı ve gerçek hayattaki uygulamalara nasıl yansıdığı düşünüldüğünde, İslami finansın hedeflerinin sürdürülebilirlik ve yeşil gündem ilkeleri ile uyumlu olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Yeşil Dönüşüm, Yeşil Büyüme, İslami Finans, Kapitalizm

Jel Kodu: Q01, P1, P51

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, Ankara, Türkiye. E-Mail: nazlikol1990@gmail.com Orcid no: 0000-0001-5950-6020

² Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. E-Mail: tekdogan82@gmail.com Orcid no: 0000-0002-4397-1718

Atf/Citation: Kol, N., Tekdoğan, Ö. F. (2024). Are the Objectives of Islamic Finance Aligned with Sustainability and Green Agenda?, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 370-387.

INTRODUCTION

With the emergence of the Industrial Revolution and the acceleration of industrialization after the Second World War, excessive and improper usage of natural resources has triggered severe ecological problems such as climate change and global warming. This environmental crisis has been accompanied by economic crises stemming from the internal dynamics of the current capitalist economic system. In addition, while economic growth has been achieved, social problems such as hunger, poverty, and income gaps have increased in various countries, and it has been observed that economic growth alone cannot solve these problems.

Sustainability and green transformation have been put forward under these circumstances and have set the main agenda for both countries and international organizations such as the UN and OECD. They have been considered as the primary solution to current social, economic, and environmental problems.

Sustainability, when evaluated from an economic perspective, can be addressed in conjunction with the notion of development and defined as the transition to the use of renewable energy sources in production and being responsible for the effects of productive activities on the environment (Yalçıntaş et al., 2021:52).

Sustainable development evolved discursively and gained popularity in 1987 with the Brundtland Report. Sustainability targets were set out in subsequent international meetings. Economic development has been removed from the scope of economic growth alone. In later years, the green discourse encompassing concepts such as green growth, green economy, green finance, and green jobs have accompanied this notion as complementary elements. These notions, along with their policies and tools, affect all countries in various ways and have reflections on Islamic finance.

This paper constitutes a qualitative study based on document research, aiming to determine whether the sustainability and green agenda is aligned with the objectives of Islamic finance. The motivation behind this study stems from the recognition that while sustainability and green initiatives are often presented as solutions to global environmental and social crises, they may also reflect the capitalist system's response to its internal contradictions, such as economic and ecological crises. By analyzing the convergence and divergence between the goals of Islamic finance and the sustainability agenda, this paper seeks to contribute to the existing literature by offering a critical assessment of how these agendas intersect and to what extent they may be compatible or conflicting.

Within this context, the discussion begins by explaining the theoretical framework of these concepts, Islamic finance's objectives, and the relevant intrinsic features of the capitalist system. For this purpose, the remainder of the paper is divided into five parts. The second section examines the literature review regarding these two concepts, including the capitalist perspective and the goals of Islamic finance. Section three presents the theoretical background of sustainability and the green agenda. Section four puts forth the objectives of Islamic finance. Section five discusses whether the sustainable and green agenda is aligned with the goals of Islamic finance. Finally, the sixth section offers the conclusion.

1. LITERATURE REVIEW

The first definition of the concept of sustainability in its current sense was presented in the "Our Common Future (Brundtland) Report" prepared by the United Nations (UN) World Commission on Environment and Development (WCED)

in 1987. Over time, the concept has been reinterpreted to involve three dimensions; social, economic, and environmental (Yalçıntaş et al., 2021:52-53).

There are a large number of studies in the literature that deal with the theoretical framework of sustainable development and the green agenda and that approach the issue from a number of different perspectives. (Doğan & Yılmaz, 2020; Kaypak, 2011; Özçağ & Hotunluoğlu, 2015; Şahinöz, 2019; Yalçın, 2016; Yalçıntaş et al., 2021).

When examining research concerned with sustainable development and the green agenda, it becomes evident that some studies address the issue within the framework of ecological problems and in an apolitical sphere (Kaypak, 2011; Keskin, 2022; Özçağ & Hotunluoğlu, 2015; Yalçın, 2016). These studies assert that the ecological balance was destroyed due to accelerated industrialization, particularly after the Second World War. Consequently, sustainable development and the green economy were adopted to respond to these environmental catastrophes, leading to the emergence of alternative economic models in response to increased environmental consciousness.

Özçağ and Hotunluoğlu (2015), while indicating that the green economy is not an alternative to sustainable development but rather a sub-branch of this understanding, state that sustainable development has three pillars: economic growth, environmental, and social development. In addition, this study touches upon the theoretical evolution of sustainable development and the scope of the green economy and green jobs. Similarly, Yalçın (2016) describes the green economy as a roadmap for sustainable development and emphasizes that national and international fiscal policies are vital in ensuring the transformation to a green economy.

Kaypak (2011) addresses sustainable development together with the issue of globalization. Accordingly, the globalization process has enabled the creation of solution proposals and international regulations on environmental problems by bringing national states together.

Some studies evaluate sustainability and green agenda issues in connection with the developmental trends of capitalism and the inherent characteristics of the capitalist production mode (Bina, 2013; Lioukakis, 2010; Purkis, 2020). According to these studies, these two issues are policies implemented within the context of the unlimited capital accumulation of capitalism rather than environmental concerns, and the capitalist system exacerbates ecological crises rather than solving them. Gülcan (2016) also relates the current system to the ecological crisis.

Bina (2013), handling ecological, financial, and economic crises as the double crises, examines the relationship between these double crises and the rise of greening. This research also points out that the concepts of green growth and green economy have gained ground around the world because of financial and economic duress.

Purkis (2020), considering that the ecological crisis is not independent of the economic crisis, the symptoms of which began to appear in the same period, claims that as the economic crisis deepens, the capitalization of nature accelerates and is included in the price mechanism. According to this study, the marketization of the ecosystem has been promoted by international organizations under the labels of green economy and sustainability, using an environmentalist discourse. In short, the primary concern of sustainability and the green agenda is the creation of new profitable investment avenues for capitalism rather than addressing the environmental crisis. Consequently, these investments, made under the guise of environmental sensitivity, exacerbate the ecological crisis accompanying the economic downturn (Purkis, 2020:38).

The policies and their implementation tools developed within the scope of the sustainability and green agenda have reflections in the field of Islamic finance. In this context, there are studies stating that these discourses are compatible with Islamic economics and finance based on Shariah (Aburounia & Sexton, 2022; Araminta & Timur, 2022; Bsoul et al., 2022; Moghul & Safar-Aly, 2014; Qadir & Zaman, 2019; UNDP, 2021; Matal, 2012; Hasan, 2022).

Matal (2012) shows that there are many references to sustainability and the wise use of natural resources in the Holy Quran and the sayings of the Prophet (PBUH), and discusses some of the principles (such as justice, balance and moderation) mentioned in these sources and how they relate to sustainable development, especially in terms of education.

Hasan (2022) explains that Islam highlights the need for the protection of the environment and its resources, and citing various examples from the life of the prophet and states that the Islamic approach to environmental protection emphasizes moderation in consumption, moderation in all actions and ultimately sustainability.

According to Sexton and Aburounia (2022), sustainable development is not a new concept for Islam, but is rooted in 7th century Islamic ideology. However, it was not until the 20th century that this ideology was interpreted in a modern context. In this respect, there are more than 500 verses in the Holy Qur'an that provide guidance to Muslims on how to treat the environment, and there are numerous examples from the life and sayings of the Prophet Muhammad (PBUH) that provide a model of justice and equity. Finally, they defined the philosophy of sustainable development from an Islamic perspective as sustainable development in which Islam seeks to strike a balance between the environmental, economic and social dimensions.

Similarly, Bsaul et al. (2022) say that sustainability is closely linked to Islam and that the Holy Qur'an and the Sunnah are regarded as a guiding light in supporting the concept of sustainable development in Islamic countries and around the world. With the recognition that Islamic finance, sustainability, and the green agenda are compatible, green and sustainable sukuk attract attention as green financing instruments and their issuance in international capital markets has increased rapidly (Refinitiv, 2022; UNDP, 2021). On the other hand, it is also essential to mention the goals of Islamic finance to understand whether the discourse of the green and sustainability agenda complies with Islamic finance. Because it is fundamentally based on the rules of Shariah (Ayub, 2007; Laldin & Furqani, 2013; Yüce, 2021), we can say that its objectives are the same as the aims of Shariah, as a reflection of the Islamic worldview in the field of finance.

In summary, many studies cover the evolution and theoretical framework of sustainability and the green agenda, showing how these concepts have been addressed across different contexts, from ecological concerns to capitalist development and Islamic finance. While some studies focus on sustainability as a response to environmental crises caused by industrialization, others critically assess the green agenda as being co-opted by capitalist interests. Additionally, some studies discover the intersection of sustainability with Islamic finance, where Islamic teachings on justice, balance, and moderation are seen as compatible with green financial instruments like sustainable sukuk.

This paper aims to critically evaluate whether the goals of the sustainability and green agenda align with those of Islamic finance, which are rooted in Shariah principles, and to what extent any alignment or divergence exists. This study seeks to bridge a gap in the literature by exploring the degree of compatibility between these two frameworks. This exploration is

crucial for understanding how Islamic finance can effectively integrate global sustainability efforts while staying true to its Shariah-based principles and for highlighting potential conflicts or challenges that may arise in this integration process.

2. THEORETICAL BACKGROUND OF SUSTAINABILITY AND GREEN AGENDA

2.1. The History of Sustainability Concept

International conferences on sustainable development have played a crucial role in shaping the concept and fostering its global adoption (Doğan & Yılmaz, 2020:2). While previous studies have touched on the concept, its widespread recognition came after the publication of the report "Our Common Future" in 1987. This report defined sustainable development as "...meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs (Brundtland, 1987).

The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), also known as the Earth Summit, was held in Rio de Janeiro in 1992. It resulted in the adoption of a set of principles that urged countries to integrate economic and environmental activities. This conference expanded the scope of sustainable development and produced five significant documents, including two international agreements (the Convention on Biological Diversity and the Framework Convention on Climate Change) and two declarations (the Rio Declaration on Environment and Development and Agenda 21). The Framework Convention on Climate Change aimed at reducing greenhouse gas emissions, and the Kyoto Protocol, signed in 1997, was its first implementation.

In 2000, the UN Millennium Summit established eight measurable development goals known as the Millennium Development Goals (MDGs), which focused on eradicating poverty, hunger, improving health, education, and gender equality.

The World Summit on Sustainable Development, also called "Rio+10," was held in Johannesburg in 2002. The summit emphasized improving living conditions, preserving natural resources, and addressing global issues. It embraced a Political Declaration and Implementation Plan to achieve sustainable development by integrating environmental considerations.

The United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD), also known as Rio 2012, Rio+20, or the Earth Summit, aimed to reconcile the economic and environmental objectives of global society. Poverty eradication was highlighted as an essential element of sustainable development. Participants decided to develop a process to create a set of Sustainable Development Goals (SDGs) based on the MDGs.

In September 2015, the UN General Assembly adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development and its 17 SDGs under three dimensions: environmental, social, and economic. These goals address a range of pressing issues from eradicating poverty and reducing inequalities and hunger to protecting ocean life and promoting responsible consumption and production. In setting these new global targets, the importance of sustainability was emphasized, with economic, environmental, and social concerns seen as common issues affecting people worldwide.

The United Nations Climate Change Conference, known as COP21, was held in Paris in 2015. At this conference, the Paris Agreement was signed by 196 parties. This agreement is a legally binding international treaty aimed at limiting global warming to 1.5°C above pre-industrial levels. Article 6 of the Paris Agreement obliges parties to promote sustainable

development. To facilitate this, a mechanism was established to reduce greenhouse gas emissions and support sustainable development under the guidance of COP (Tekdogan, 2023a:309).

2.2. The Economic Model of Sustainable Development

The understanding of sustainable development has initiated the process called green transformation. This notion embraces the sustainable development concept and incorporates actions for environmental and natural resource conservation. In this context, environmental challenges, such as reducing greenhouse gas emissions, conserving natural resources, and ensuring a sustainable future, as well as the 2030 Agenda for Sustainable Development, are all part of the green transformation (Tekdogan, 2023a:308).

The concepts of green economy and green growth have gained importance with the pursuit of a new growth model on a global scale to achieve sustainable development goals and realize green transformation in this direction. Although the concept of green growth, seen as an alternative growth model to traditional growth, has different emphases than the circular economy, low carbon economy, and ecological economy, it is essentially the same as these terms. It is used interchangeably with the concept of green economy in some studies (Çanakçıoğlu, 2023:541).

Green growth within the framework of sustainable development was brought to the agenda for the first time at the Fifth Ministerial Conference on Environment and Development in Asia and the Pacific in 2005. It aims to reconcile economic growth for alleviating poverty and environmental sustainability with this new concept.

Green growth, which emphasizes the use of clean energy and energy saving in the economy, is defined by the OECD as "...fostering economic growth and development while ensuring that natural assets continue to provide the resources and environmental services on which our well-being relies." (OECD, 2011:18). According to this definition, it can be said that green growth involves ensuring sustainable development with comprehensive coordination between the economy, society, and the environment.

The green economy has begun to be accepted as one of the essential economic policy tools to overcome the economic, ecological, and political crises that countries fell into, especially after the 2008 crisis (Yalçın, 2016:753). UNEP announced the Global Green New Deal in 2009 about Roosevelt's New Deal in the 1930s as a response to this global crisis. This is the most comprehensive study on the green economy and aims to address the climate, food, oil, and water crises that threaten society in the medium and long term and their social, economic, and environmental impacts (Kaypak, 2011:27). In this way, economic recovery and sustainability of the world economy could be achieved simultaneously within this framework, a green economy was defined by UNEP as one that results in improved human well-being and social equity while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities (UNEP, 2011:1-2).

The green economy strategy includes the joint implementation of public sector and private sector investments in order to reduce carbon emissions and environmental pollution, enhance energy and resource efficiency, and prevent losses in biodiversity and ecosystem (Özçağ & Hotunoğlu, 2015:315). Besides, it is put forward that the new employment areas that may emerge in the context of green jobs would also positively contribute to reducing poverty in this process.

National and international policies are essential in the transition to the green economy concept and must be addressed together. In this context, while regulations such as carbon taxes and emission trading systems are proposed internationally, financial instruments, including taxes, incentives, and public expenditures, would be implemented at the national level.

In line with these developments in green transformation, the European Union has taken remarkable steps at the regional level. The Union adopted a set of policies called the European Green Deal in 2019. With the European Green Deal, the EU Commission announced that it would embrace a new growth strategy that requires the transformation of industry to become the first climate-neutral continent by 2050 and that it would determine all its policies on the axis of climate change (CBFO, 2022: 9). As a part of this deal, the EU climate law set a goal to reduce net greenhouse gas emissions by at least 55% by 2030, compared to 1990 levels. For this purpose, some measures have been introduced, such as a carbon border adjustment mechanism, CO₂ emissions standards for cars and vans, and emissions trading for road transport and buildings, including not only EU member countries but also any country that is a trade partner of the EU (Tekdogan, 2023a:309).

Consequently, a severe transformation is also required in the fiscal policies executed for a green transformation and implementation of SDGs on a global scale. In other words, countries' financial systems need to be comprehensively reformed and transformed into a structure that places the environment and, accordingly, income distribution inequality at the center (Yalçın, 2016:770). At the same time, to overcome these problems that transcend states, countries should act together and harmonize their economic policies with each other.

2.3. Financing of Sustainable Development

Financing the projects and investments deemed necessary is of vital importance in the phase of achieving the Sustainable Development Goals and green transformation. Terms such as green finance, climate finance, sustainable finance, and transition finance are all related to the financing side of sustainability and the green transition.

Green finance, unlike traditional finance, aims to protect the environment, natural resources, and the interests of society, and to transfer capital to green projects and environmentally friendly investments to ensure environmental sustainability. Accordingly, it can be said that green finance provides financing for issues within the environmental dimension of sustainable development.

Climate finance, while green finance also includes climate financing, is associated with the UNFCCC. It refers to local, national, or international financing from public, private, and alternative sources to support climate change mitigation and adaptation efforts.

Transition finance, with a slightly different focus, refers to the financing that supports and facilitates the global transition to a net-zero carbon economy. On the other hand, sustainable finance is the broadest term, encompassing social, environmental, and economic aspects, and thus includes green, climate, and transition finance.

All these financings described by different terms realize sustainable development targets such as raising incomes and increasing employment, reducing environmental pollution and carbon emissions, enhancing energy and resource efficiency, and protecting and enriching biodiversity in the world (Tekdogan, 2023a). For this purpose, intelligent systems and new-generation manufacturing are considered imperative to making a change in all sectors.

On the other side the value of these investments required for the green transformation is relatively high. It is estimated that US\$5-7 trillion annually is needed to make the UN sustainable development goals a reality (Refinitiv, 2022:6). A challenge for developing countries is that more than public funding sources are needed to cover the funding requirements. According to the Refinitiv (2022) report, they are faced with a \$2.5 trillion annual funding gap, and the latter will require more significant public funding increases to meet the SDG funding requirements. At this point, sustainable financing tools come into play, including sustainability or green bonds, green stocks, loans with sustainable connections, green insurance, green funds, renewable energy sources, energy efficiency, rail transport, public transport and vehicles using electric power, wastewater treatment, afforestation, and community development can be financed with these instruments.

The fact that countries have taken an interest in such investments within the context of green transformation has also increased the demand for sustainable and green financial instruments. Among these financial products, green bonds stand out in volume and popularity. The first green bond, which totaled \$1.5 billion, was issued in 2007 by the European Investment Bank (EIB). By 2022, green bond issuances reached US\$487.1 billion, representing over half of all green, social, sustainability, sustainability-related, and transition bond issuances (Sustainalytics, 2023).

The increasing interest in green finance in conventional finance and the high growth rates of the green bond market increase the interest in green financial instruments in Islamic finance. When looking at the issuances, it can be observed that green Sukuk has the largest share among Islamic green financial products even though other Sukuk related to the sustainability framework have been issued.

The first efforts to enter the green sukuk market began in Malaysia in 2014 with the ‘SRI Sukuk Framework.’ As a result, the first sustainability Sukuk was issued in 2015 in Malaysia. Following some incentives introduced for issuers in 2016, the first green Sukuk was also issued in 2017 by renewable energy group Tadau Energy to finance a solar power plant in Malaysia. In 2021, the Malaysian government issued its first sustainability sukuk, which raised \$800 million to finance SDG-aligned social and green projects (Refinitiv, 2022:20).

Alongside Malaysia, Indonesia has also introduced ‘the Green Bond and Green Sukuk Framework’ to promote green Sukuk in 2018. Then, the largest issuer of green sukuk was the Indonesian government, which in 2018 became the first sovereign to issue such sukuk, and in 2019 issued the world’s first retail green sukuk. In 2021, Cash Waqf-Linked Sukuk (CWLS), being the first of its kind, was also issued by the Indonesian government for the first time (Tekdoğan, 2023b:56). Apart from green Sukuk issuances in the countries, the Islamic Development Bank (IsDB) as an international organization, became the largest sustainability sukuk issuer with its sustainability sukuk issuance in 2021 (Tekdoğan, 2023b:57).

Green and sustainability sukuk issuances reached \$4.4 billion in H1 2022, following a record issuance of \$6.1 billion in 2021 (Refinitiv, 2022:6). Data in this report shows that cumulative green and sustainability sukuk issuance has so far been led by Indonesia and the GCC, which have together provided 53% of the total. In addition, IsDB and Malaysia are also important in global sukuk issuance.

3. ARE THE OBJECTIVES OF ISLAMIC FINANCE ALIGNED WITH SUSTAINABILITY AND GREEN AGENDA?

The concept of sustainable development itself has been shaped by the prevailing ideology and economic doctrine (Liodakis, 2010:2602). For this reason, it is not enough to focus only on the theoretical and discursive framework of these two issues in order to evaluate whether the aims of Islamic finance are aligned with sustainability and the green agenda. Because keeping out the capitalist economic system to which sustainability and the green agenda belongs and serves to its continuity from these two subjects and addressing these issues only within the framework of the ecology-economy balance would lead to misevaluation. For this reason, in this chapter, firstly, the objectives of Islamic finance were explained. Then, the basic features and objectives of the capitalist economic system of which the sustainable and green agenda is a part were handled. Then, it is mentioned how these two issues are brought to the agenda within the developmental trends of capitalism in history. Finally, it is revealed whether the practices reflected in real life are in parallel with the theoretical framework of the subject. Only within this context, it can be said whether the goals of Islamic finance and the sustainability and green agenda are aligned.

3.1. The Objectives of Islamic Finance

Islamic finance constitutes one of the significant parts of the Islamic economy and is fundamentally based on the rules of Shariah. Therefore, its objectives should be evaluated both in terms of its sources and objectives within the scope of Shariah.

Shariah, in the broadest sense, is a system of life that includes all areas of belief and system, the human-God relationship and the rules regulating human relations. By this consideration, it can be stated that it comprises the entire life including, belief, virtues and economic, political, cultural, and civilizational matters as synonymous with religion (Laldin & Furqani, 2013:26).

The fundamental objective of Shariah, derived mainly from the Quran and Sunnah is to guarantee people's well-being both in this life and the other world (Suruhanjaya Sekuriti Securities Commission Malaysia, 2023:12). All the rules and prohibitions in the religion of Islam intend to realize this goal. Therefore, when evaluated in terms of economics and finance, people are expected to act by taking into account the afterlife as well as this world when engaging in economic activities. This conception is one of the primary and significant features that distinguish Islamic economics and finance from others.

These targets have been determined by jurists as primary and secondary objectives (Chapra, 2008:5-6). While the primary objectives consist of the protection of religion, life, family unit, property, intellect, and honor, secondary tenets are derived from these. Some of the secondary aims related to sustainability are to ensure social fairness and equality, to enhance safety, cooperation, and unity in society, especially to help needy and vulnerable people satisfy their fundamental requirements, and to take required measures to conserve and manage nature (Ayub, 2007:24). As can be clearly seen from these goals, while the religion of Islam protects the material and spiritual sides and interests of the individual, it does not exclude individuals from society. While it aims to fulfill socio-economic justice in society and preserve the order of the universe, it also expects individuals to do their part by holding them responsible in this regard.

Related to Islamic finance and sustainable development, in accordance with the objectives of Shariah addressed above, there are many principles to ensure socio-economic justice, solidarity, and harmony in society, as well as to preserve order

in the universe.

First and foremost, it should be said that the religion of Islam is based on the belief in monotheism, also known as tawhid (Zaman & Asutay, 2009:75). This primary principle expresses the oneness of Allah, and that Allah is the creator and owner of everything, living or inanimate, known or unknown (Quran, 13:43; 6:101; 7:54). This belief designates both the servitude relationship with God as an individual, and the relationship between man as a part of society and other creatures as part of the universe. In other words, this principle demonstrates how human beings, society, and the universe are positioned in Islam.

In many Quranic verses, it is mentioned that man was created as a vicegerent (Quran 2:30; 6:165 7:74), that he was superior to other living creatures (Quran 7:69; 17:70; 7:11), and that everything created was put at the service of people (Quran 7:74; 7:10; 27:61; 31:10). Despite this existential value given to humans, this does not imply that man is given the right to unlimited freedom. On the contrary, it encumbers great responsibility on man and requires man to behave responsibly towards other people, starting with the closest ones, society, animals, and the overall environment.

As a reflection of this understanding, Islamic finance is basically based on the principle of excluding interest, which is defined as 'riba', from all transactions (Alim, 2018:2). As it is fixed in various verses of the Quran (2; 275-279) and Sunnah, interest, which disrupts social justice and causes income inequality, is prohibited in Islam in all its forms. Apart from interest, other situations that should be avoided in financial transactions are excessive gharar that prevents a fair financial transaction, games of chance or gambling that cause victimization of one of the parties and harmful effects on society, and all activities prohibited in the Shariah. Obviously, several of those objectives and general principles encompass the social dimension of sustainability declared by the UN.

The belief in tawhid and some other goals mentioned above in Shariah also assure the universe's sustainable. Since all resources and the earth belong to God, and people exist on earth as the trustees of these resources and blessings, luxury, over consumption, and waste of resources are not allowed in any field or activity (Quran 7:31; 6:141). Additionally, from an Islamic point of view, Allah has created the universe, as a sign of Him, in magnificent harmony, order, and balance (Quran 67:3; 55:5; 25:2; 71:5; 64:3) and has prepared the earth most appropriately for human use (Quran 60:64; 71:19; 14:32; 43:10; 67:15). Allah warns people against disturbing this balance on earth (Quran 30:41) because of its harmful consequences.

In addition to all these basic principles and purposes, in terms of showing whether they are reflected in real life, it is important to note that the prophet's discourses, practices, and commands are in full harmony with the understanding of the Quran. There are many examples of his respect for human beings and other living beings, commanding his followers not to pollute the environment, not allowing the destruction of nature and living things even in times of war. (Moghul & Safar-Aly, 2014; Qadir & Zaman, 2019). He also warned against extravagance and according to his teachings water should not be used unnecessarily, even for religious uses (Hasan, 2022:18). Furthermore, there were some implementations, known as al-haram (preservation possession) and al-hima (a preservation area for environmental protection), to promote sustainable land use, protect wildlife habitat, reforest, and protect biodiversity and the ecological system (Aburounia & Sexton, 2022; Bsoul et al., 2022; Hasan, 2022).

In conclusion, Islamic finance's objectives are identical to Shariah's, as a part of the whole. When we consider how humans, the environment and the relationship between them are positioned in the Islamic perspective and the discourses, practices and commandments of the Prophet, the goals and principles of the Shariah can provide the basis for sustainable development.

3.2. Capitalist Understanding of Sustainability and Its Implementations in Real Life

The capitalist understanding of sustainability can be analyzed from the perspectives of human beings, society, nature, its historical functioning and real-life implementation.

In the capitalist system, individuals make rational choices as 'homo-economicus' (Zaman, 2014:48; Hill & Myatt, 2010:12). The main purpose of individuals is to maximize their utility as consumers and their profits as producers. They are handled separately from society, religious, moral, and social values and behave in accordance with their own interests. Additionally, since consumption ensures the continuity of production, people are prompted to consume continuously. This means that what is essential for the system is not people and not meeting their needs, but rather constantly increasing consumption for the sake of profit.

Another feature of capitalism regarding sustainability is its view of nature. According to conventional economics, resources are scarce (Hill & Myatt, 2010:10) and they are usually considered as a mere fixed external factor (Hill & Myatt, 2010:93). In other words, the environment is also perceived as a commodity within a market economy. Such a conception leads to overexploitation and depletion of natural reserves, and generally all of nature.

As a consequence, as can be clearly seen, although the theoretical framework of the concept of sustainability and green discourse aims to realize economic, social, and environmental development at the same time, the basic characteristics of the current capitalist system on which these understandings are based are not of a nature that allows this.

It is also important to address sustainability and the green agenda with the historical functioning of the capitalist system. In this regard, since the late 1960s, signs of overproduction-underconsumption crises have emerged as a new world economic crisis (Purkis, 2020:41).

In the 1970s, the oil crises, the dissolution of the Bretton Woods System, credit expansion and the debt crisis deepened the economic crisis. It was important to reach new and profitable investment opportunities, new geographies, sources, consumer markets, low-cost labor, and sectors in overcoming crises in capitalism. Thus, in the 1980s, economic policies called neoliberal began to be imposed to overcome this crisis and the world economic system took a new turn. With these policies, spatial, legal, and economic obstacles to capitalism have been removed and different geographies and sectors have been opened to multinational companies. At this juncture, Purkis (2020) highlights that when the geographical boundaries come to an end, nature has been commodified as a new profitable investment area, and turning nature into an accumulation strategy has begun to become prevalent among international organizations with an environmentalist discourse and its theoretical framework has been created.

On the other hand, ecological crisis discourse has also increased after the late 1960s. According to Bina (2013), it is not a coincidence that these two crisis discourses are mentioned together and that both crises are intrinsically related to each other. Growing industrial production with mass production technology, which began to become widespread on a global

scale after World War II, and the overexploitation of nature, as a factor of production and as a result of the logic of unlimited production and consumption, have been the main reasons for the aggravation of ecological problems.

By the 1990s, a perfectly competitive market system was thought to be possible by pricing different functions, processes, and dimensions of nature and thus determining property rights. In other terms, the solution to the economic crisis has been put within a sustainability framework by internalizing externalities and using the slogan "polluter pays"; thus, view of sustainable development fulfills capitalism's need for continuous growth (Şahinöz, 2019).

As can be seen from these explanations, sustainability and green agenda issues can be considered indispensable to the historical process and logic of capitalism.

Another crucial point has been how the policies culminate in real life. It is observed that the theoretical and discursive aims of sustainable development and the green agenda and their practical implementation are not coherent with each other.

The structural adjustment and stabilization programs imposed by the IMF and the World Bank in return for the loans they provided increased instability, external payment deficits and poverty instead of stability in many countries at the end of the 1990s. A similar situation has continued with the new economic policies, and only the form of borrowing has changed (Perry, 2020), especially when considering the financing of sustainable development projects. There is a need for large-scale investments for the transition to a green economy and achieving sustainable development goals. However, developing countries lack sufficient budgets to invest. According to the Refinitiv (2022) report, the funding gap for fulfilling SDG requirements in developing countries, including OIC countries, amounts to \$2.5 trillion annually by 2030. The only solution for these countries is to issue bonds or other financial instruments. This situation puts countries in a spiral of debt and while eradicating poverty is shown as the goal, it aggravates poverty by increasing external payment deficits in these countries (Perry, 2020:5). Thus, aside from other generations, the rights of living people are being taken away. The beneficiaries of this process are the developed countries that have opened new investment areas for themselves and know that these investments cannot be made without their support.

Apart from the debt spiral and its consequences, commitments made on greenhouse gas emissions and endangered species have not been fulfilled, food production is insufficient and one third of the food produced goes to waste (Doğan & Yılmaz, 2020: 7). In addition, on the one hand, it is aimed to reduce carbon emissions and transition from fossil fuels to renewable energies, while on the other hand, carbon emissions are still rising (UNEP, 2023:1). Furthermore, environmental destruction and ecological catastrophes were used by colonial authorities to justify all kinds of expropriations and policies designed to control the region's populations and their environment, as seen in North Africa (Hamouchene, 2022). The overlooking of indigenous people and animals in Norway in the name of renewable energy projects, the dispossession of Palestinians from their environment in the name of environmental protection and Shell and Gazprom's operations in Indonesia are only a few examples demonstrating that the green agenda is used as a new mask for colonial activities (Earth.org, 2021).

As can be seen in these examples, the main purpose of these concepts is not to realize economic growth together with environmental and social development, but to create new and profitable investment opportunities for the capitalist economy, and it can be said that it has been successful in this regard because environmental destruction and social problems still persist.

3.3. Comparison of Capitalist and Islamic Understanding of Sustainability

A comparison with Islamic finance, and hence Shariah, shows that capitalism's approach to sustainability is diametrically opposed to the Islamic perspective. First of all, the approaches of the two systems to humans have completely different results in society and, generally, in the order of the universe. From the Islamic perspective, even though human beings are created with superiority as the most honorable ones in the universe, they also have great responsibilities toward society and consider not only their own interests but also the interests of society in all their economic activities and avoid behaviors that will cause the grievance of other people. Besides, it is worth saying that while the basic material and spiritual needs of man, consisting of the protection and preservation of his religion, life, family unity, property, mind, and honor, are seen as the primary goal and guaranteed in the Shariah (Qadir & Zaman, 2019), in capitalism, it is not essential to meet people's basic needs, and people are esteemed to the extent that they can consume. Compared to the SDGs, it can create a sustainable society only with such an understanding of the individual who takes care of the material and spiritual rights of others and is responsible for ensuring this. In contrast, as mentioned above, in a capitalist economy, individuals only consider their own interests, even if it costs them social and ecological problems. Therefore, it is obvious that it is impossible for such an irresponsible and unlimited understanding of an individual with freedom to meet sustainability goals.

The other crucial difference between these two systems is related to the perspective on the environment. According to capitalism, natural resources are scarce and are considered as a mere fixed external factor. This approach, combined with profit maximization, leads to the irresponsible and unlimited use of nature, the extinction of other living creatures in nature and therefore the deterioration of the ecological balance as a whole (Qadir & Zaman, 2019). Conversely, from the Shariah point of view, nothing belongs to humans, but to Allah, and everything has been entrusted by Allah to humans for their use in a moderate way (Hasan, 2022:16). Besides, resources are sufficient as long as they are used in accordance with proper management (Efe, 2021:101). This understanding naturally does not give humans the right to exploit nature, destroy the habitats of other creatures, and disrupt the balance set by God. This difference prevents the achievement of capitalism's environmental sustainability goals; on the contrary, it would lead to divergence from this goal.

Finally, when looking at how their real-life implementations are, it can also be said that the two systems do not align with each other. Even though the Sustainable Development Goals cover global issues such as eliminating poverty, inequality and environmental degradation, promoting prosperity, peace and justice, many examples in practice show that the capitalist economic system does not intend to achieve its goals. As demonstrated in the examples above, neither the main motive of capitalism, the goal of profit maximization, has changed, nor has the environmental and social destruction caused as a result of this been prevented. Rather, they have increasingly deepened. On the other side, the implementations of the Prophet of Islam were fully compliant with Quran verses and its worldview. As noted in the previous chapter, there are a number of examples that prove that the Prophet respects all living beings, prevents environmental destruction and the extinction of animals, aims to ensure social equality, harmony and justice. The differences between capitalist and Islamic understanding of sustainability can be shown with a table as follows:

Table 1: Capitalism and Islamic Economics in Terms of Sustainability

Topic	Capitalist Understanding	Islamic Understanding
Individual and Society	<ul style="list-style-type: none"> - The main purpose of individuals as ‘homo-economicus’ is to maximize their utility as consumers and their profits as producers. - Irresponsible and unlimited understanding of an individual’s freedom. - Individuals think only of their own interests, even at the cost of social and ecological problems. 	<ul style="list-style-type: none"> - The main purpose of individuals as ‘homo-Islamicus’ is to worship Allah, not to maximize their profits or benefits. - Individuals have great responsibilities towards society, - - Individuals consider not only their own interests but also the interests of society in all their economic activities. - Individuals avoid behaviors that will cause the grievance of other people
Production and Consumption	Unlimited production and consumption are encouraged in the sake of profit.	Since all resources and the earth belong to Allah, and people exist on earth as the trustees of these resources and blessings, luxury, over consumption and waste of resources are not allowed in any field or activity.
Environment	<ul style="list-style-type: none"> - Natural resources are scarce. - The environment is considered as a mere fixed external factor. 	Resources are sufficient as long as they are used in accordance with the proper management.
Implementation	Sustainability discourses of capitalism and their real-life implementations contradict each other.	There is decoherence between Islamic point of view, the prophet's discourses and practices.

Source: Authors’ Own Collection from Section 3.3.

In summary, the differences detailed above reveal that in practice, the discourses of sustainability and the green agenda, which serve and aim to maintain the existing capitalist economic system, and Islamic finance are only compatible with the theoretical objectives of these two concepts. Islamic finance, in parallel with Shariah, targets to provide the well-being of people in this world and the Hereafter, to carry out socio-economic justice, and to take the environmental factor into account while doing so. In this respect, it does not seem possible to say that this system, which deepens the income gap in society and ecological crises, encourages excessive consumption and is based on interest, is compatible with the Islamic system.

CONCLUSION

Sustainability and the green agenda, their policies and tools have affected all countries in various ways. These discourses also have a reflection on Islamic finance. In particular, green sukuk issuances, which are considered Shariah-compliant, have rapidly increased in global financial markets.

In this study, sustainability and the green agenda are discussed together with the objectives of Islamic finance by explaining the theoretical framework of these concepts and the objectives of Islamic finance and the capitalist system. In theory, it has been decided at international conferences that economic development should be carried out in such a way that it does not

destroy the environment, does not disturb the ecological balance and ensures the well-being of the whole world. Islam contains regulations not only in the field of worship, but also in the financial and economic activities of the individual and commands him to act within the framework of Shariah. Considering society and the environment in the context of sustainability is also a part of these regulations. A person cannot put his own interests ahead of the interests of society and behave in a way that disrupts social justice, welfare, and the balance and harmony of society. In addition, he knows that the environment is a gift given to him by Allah and he avoids behaviors that will harm the environment and disrupt the ecological balance. On the other hand, these two discourses take place within the existing capitalist economic system and serve the continuity of this system. When the basic characteristics and objectives of the capitalist economic system, how these two issues have come to the agenda within the development trends of capitalism in history and their real life implementations are analyzed, it can be clearly seen that the objectives of Islamic finance and the sustainability and green agenda do not align with each other. Therefore, considering the intersection of Islamic finance's goals with sustainability and the green agenda at a first glance and at the discursive level, and ignoring the underlying system, does not mean that these concepts are compatible with the goals of Islamic finance. Moreover, such an assertion would lead to the incorporation of Islamic finance into the capitalist system and thus Islamic finance would serve this system.

It is clear that the fundamental divergences between Islamic finance and the capitalist approach to sustainability are rooted in their contrasting worldviews. Capitalism, driven by profit maximization and individualism, often undermines social and ecological well-being, prioritizing economic growth at the expense of broader societal and environmental health. This approach, as seen in the practical implementations of sustainability initiatives, has led to further exacerbation of ecological crises and social inequalities, contradicting the very goals it professes to achieve.

In contrast, Islamic finance, grounded in the principles of Shariah, offers a holistic approach that integrates economic activity with social justice and environmental stewardship. The emphasis on moderation, social responsibility, and the sacred trust of nature aligns Islamic finance more closely with a truly sustainable model—one that considers the well-being of all creation. This inherent difference suggests that while Islamic finance may intersect with the sustainability and green agenda at certain points, these overlaps are superficial. The capitalist foundations of these concepts ultimately render them incompatible with the deeper, more comprehensive objectives of Islamic finance.

Therefore, the potential contribution of this study lies in highlighting the need for a more critical examination of the alignment between Islamic finance and sustainability. It underscores the importance of not merely accepting the overlap of goals at face value but questioning the underlying systems that drive these agendas. By doing so, the study challenges the notion that Islamic finance can fully align with a sustainability agenda rooted in capitalist principles, advocating instead for a distinct approach that remains true to Islamic values while genuinely addressing the pressing issues of our time.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Aburounia, H. & Sexton, M. (2022). *Islam and Sustainable Development. The 6th International Postgraduate Research Conference in the Built and Human Environment 2022*, 757-764.
- Alım, H. B. (2018). *İslami Finansta Yasaklar ve Temel İslami Akitler* (Unpublished Master's Thesis). KTO Karatay Üniversitesi, Konya.
- Araminta, D. V. & Timur, Y. P. (2022). The Role of Green Sukuk in Realizing the Sustainable Development Goals 2030 Agenda. *Jurnal Ekonomi & Bisnis Islam*, 8(2), 251-266.
- Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance*. England: John Wiley & Sons Ltd.
- Bina, O. (2013). The Green Economy and Sustainable Development: An Uneasy Balance? *Environment and Planning C: Government and Policy*, 31(6), 1023-1047.
- Brundtland, G. H. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. United Nations.
- Bsoul, L., Omer, A., Kucukalic, L. & Archbold, R. H. (2022). Islam's Perspective on Environmental Sustainability: A Conceptual Analysis. *Social Sciences*, 11(6), 228.
- CBFO (2022). *Yeşil Sukuk Çalışma Raporu*. Retrieved from: <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/docs/2022-05/cbfo-yesil-sukuk-calisma-raporu.pdf>, Accessed time: 29.03.2024.
- Chapra, M. U. (2008). *The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid Al-Shariah*. In: Occasional Papers Series 15. Jeddah: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Çanakçıoğlu, M. (2023). Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Çerçevesinde Yeşil Büyüme ve Yeşil Finans. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(4), 537-554.
- Doğan, A. & Yılmaz, V. (2020). D-8 Ülkelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını Gerçekleştirme Düzeylerinin Tahlili. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2020 Sonbahar Özel Sayı I/II), 1-9.
- Earth.org. (2021). Explainer: What Is Green Colonialism? Retrieved from: <https://earth.org/green-colonialism/>, Accessed time: 29.03.2024.
- Efe, A. (2021). İslam Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma. *JOMELIPS-Journal of Management Economics Literature Islamic and Political Sciences*, 6(1), 95-126.
- Gülcan, D. T. (2016). Ekolojik Sorunlar Karşısında Yeşil Liberalizmin Sınırlılıkları. *Akademik Bakış Dergisi*, (58), 776-788.
- Hamouchene, H. (2022). Climate Crisis: Green Colonialism Is a New Form of Empire. *Middle East Eye*. Retrieved from: <https://www.middleeasteye.net/opinion/climate-crisis-green-colonialism-form-empire-new>, Accessed time: 09.02.2024.
- Hasan, H. (2022). Islam and Ecological Sustainability: An Exploration into Prophet's Perspective on Environment. *Social Science Journal for Advanced Research ISSN (Online): 2583-0074*, 2(6).
- Hill, R. & Myatt, T. (2010). *The Economics Anti-textbook: A Critical Thinker's Guide to Microeconomics*. Canada: Fernwood Publishing Ltd.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 19-33.
- Keskin, M. (2022). İklim Dönüşümü ve Yeşil Finansmanı. *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities*, 9(25), 54-69.
- Laldin, M. A. & Furqani, H. (2013). The Objective of the Shariah in Islamic Finance: Identifying the Ends and the Means. Retrieved from: https://www.maybank2u.com.my/iwov-resources/islamic-my/document/my/en/islamic/scoe/knowledge-centre/research-paper/objective_Shariah_Islamic_finance_identifying_ends_means_akram_hafas.pdf, Accessed time: 09.02.2024.
- Liodakis, G. (2010). Political Economy, Capitalism and Sustainable Development. *Sustainability*, 2(8), 2601-2616.

- Moghul, U. F. & Safar-Aly, S. H. (2014). Green Sukuk: The Introduction of Islam's Environmental Ethics to Contemporary Islamic Finance. *Georgetown International Environmental Law Review (GIELR)*, 27(1).
- OECD (2011). *Towards Green Growth*. Retrieved from: https://read.oecd-ilibrary.org/environment/towards-green-growth_9789264111318-en#page4, Accessed time: 30.02.2024.
- Özçağ, M. & Hotunluoğlu, H. (2015). Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 303-324.
- Perry, K. (2020). Realising Climate Reparations: Towards a Global Climate Stabilization Fund and Resilience Fund Programme for Loss and Damage in Marginalised and Former Colonised Societies. *Available at SSRN 3561121*.
- Purkis, S. (2020). *Yeşil Ekonominin Ekoloji Politikası: Doğanın Çılgığı*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Qadir, J. & Zaman, A. (2019). Sustainable Development Viewed from the Lens of Islam. *International Journal of Pluralism and Economics Education*, 10(1), 46-60.
- Refinitiv. (2022). *Green and Sustainability Sukuk Report 2022: Financing A Sustainable Future*. Retrieved from: <https://www.globalethicalfinance.org/financing-a-sustainable-future/#download>, Accessed time: 10.04.2024.
- Morningstar Sustainalytics (2023). *Green Bond Principles: What Issuers Need to Know*. Retrieved from: <https://www.sustainalytics.com/esg-research/resource/corporate-esg-blog/about-green-bond-principles>, Accessed time: 10.04.2024.
- Suruhanjaya Sekuriti Securities Commission Malaysia (2023). *Maqasid Al-Shariah Guidance Islamic Capital Market Malaysia*. Retrieved from: <https://www.sc.com.my/api/documentms/download.ashx?id=3e10c1d3-823e-4dc3-b7ae-c3652104d2cf>, Accessed time: 10.04.2024.
- Şahinöz, A. (2019). Sürdürülemez "Sürdürülebilir Kalkınma". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 77-101.
- Tekdoğan, Ö. F. (2023a). Green Central Banking: A New Role for The Central Banks in the Financial System. *Journal of Central Banking Law and Institutions*, 2(2), 301-326.
- Tekdoğan, Ö. F. (2023b). *Yeşil Dönüşümde İslami Finans Kuruluşlarının Çalışmaları ve Katkıları*. In: E. B. Ezeroğlu (Ed.), *Türkiye'de Yeşil Ekonomi Dönüşüm İçin Bir Yol Haritası* (pp. 50-64). İstanbul: İKAM.
- UNDP, I. F. C. (2021). *Innovation in Islamic Finance: Green Sukuk for SDGs*. Retrieved from: <https://www.undp.org/indonesia/publications/innovation-islamic-finance-green-sukuk-sdgs>, Accessed time: 13.03.2024.
- UNEP. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers*. Retrieved from: <https://www.cbd.int/financial/doc/unep-greeneconomy.pdf>, Accessed time: 13.03.2024.
- UNEP. (2023). *Emissions Gap Report 2023*. Retrieved from: <https://dsxx4t8pjznor.cloudfront.net/wp-content/uploads/2023/11/21155317/EGR2023.pdf>, Accessed time: 30.02.2024.
- Yalçın, A. Z. (2016). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Ekonomi Düşüncesi ve Mali Politikalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 749-775.
- Yalçıntaş, D., Gülmez, M. & Özeltürkay, E. Y. (2021). Türkiye'de Sürdürülebilirlik Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi ile İncelenmesi. *Pazarlama İlgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 5(2), 50-58.
- Yüce, M. (2021). İslâm Ekonomisinde Temel İlkeler. *İlahiyat Akademi*, (13), 57-96.
- Zaman, N. & Asutay, M. (2009). Divergence between Aspirations and Realities of Islamic Economics: A Political Economy Approach to Bridging the Divide. *IIUM Journal of Economics and Management*, 17(1), 73-96.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 28.07.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1523604

The Roles of Job Stress and Collegial Support in the Effect of Nurses' Change Fatigue Level on Occupational Identification

Sinan TARSUSLU¹, Murat BAŞ²

Abstract

This study was conducted to determine the mediating role of job stress and the moderating role of colleague support in the effect of change fatigue levels of nurses on professional identification. The study was designed in descriptive-cross-sectional type. The population of the study consists of 389 people selected by the simple random sampling method among 2.482 employees working in a training and research hospital in Erzincan province. The data were collected from nurses and nurse assistants working in a university education and research hospital through a questionnaire. According to the results of the study, there were negative relationships between change fatigue levels and professional identification, positive relationships between change fatigue and job stress, negative relationships between change fatigue and collegial support, negative relationships between job stress and collegial support, negative relationships between job stress and professional identification and positive relationships between collegial support and professional identification. In addition, it was found that job stress has a mediating role in the effect of change fatigue on professional identification. Finally, it was also found that colleague support has a moderating role in the indirect effect of change fatigue on professional identification (through job stress).

Keywords: *Change Fatigue, Occupational Identification, Job Stress, Colleague Support*

Jel Codes: *I12, M10, M12*

Hemşirelerin Değişim Yorgunluğu Düzeyinin Mesleki Özdeşleşmeye Etkisinde İş Stresi ve Meslektaş Desteğinin Rolü

Öz

Bu çalışma, hemşirelerin değişim yorgunluğu düzeylerinin mesleki özdeşleşme üzerindeki etkisinde iş stresinin aracılık rolünü ve meslektaş desteğinin moderatör rolünü belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma tanımlayıcı-kesitsel türde dizayn edilmiştir. Araştırmanın evrenini Erzincan ilinde bir eğitim ve araştırma hastanesinde görev yapan 2.482 çalışan arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 389 kişi oluşturmaktadır. Veriler bir üniversite eğitim ve araştırma hastanesinde çalışan hemşire ve hemşire yardımcılardan anket yoluyla toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, hemşirelerin değişim yorgunluğu düzeyleri ile mesleki özdeşleşmeleri arasında negatif yönlü, değişim yorgunluğu ile iş stresi arasında pozitif yönlü, değişim yorgunluğu ile meslektaş desteği arasında negatif yönlü, iş stresi ile meslektaş desteği arasında negatif yönlü, iş stresi ile mesleki özdeşleşmeleri arasında negatif yönlü ve meslektaş desteği ile mesleki özdeşleşmeleri arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca değişim yorgunluğunun mesleki özdeşleşme üzerindeki etkisinde iş stresinin aracılık rolünün olduğu bulgulanmıştır. Son olarak değişim yorgunluğunun mesleki özdeşleşme üzerindeki dolaylı etkisinde (iş stresi aracılığıyla) meslektaş desteğinin ılımlaştırıcı rolünün olduğu da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Değişim Yorgunluğu, Mesleki Özdeşleşme, İş Stresi, Meslektaş Desteği*

Jel Kodu: *I12, M10, M12*

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, Erzincan, Türkiye. E-posta: sinan.tarsuslu@erzincan.edu.tr Orcid no: 0000-0003-0018-1430

² Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Erzincan, Türkiye. E-posta: murat.bas@erzincan.edu.tr Orcid no: 0000-0002-9479-4571

Atf/Citation: Tarsuslu, S., Baş, M. (2024), The Roles of Job Stress and Collegial Support in the Effect of Nurses' Change Fatigue Level on Occupational Identification, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 388-404.

INTRODUCTION

The change appears as a concept that many researchers have thought about throughout human history, and which tells us that we are in a constant renewal in today's world. In the broadest sense, change can be defined as a structure in which new possibilities emerge (new policy, new idea, new behavior, new management, etc.) and includes transformations based on change (D'ortenzio, 2012; Aydoğan, 2018). Today, organizational change or transformation is a vital tool for businesses to maintain their competitiveness and their ability to transform towards innovation (Brown et al., 2017). The frequency and continuity of the changes implemented by the central authority or the managers at the upper levels make it difficult for employees to adapt to such changes. New change movements, which are unrelated to each other and whose processes are not completed or whose results are not monitored, may cause some negative consequences, such as change fatigue in employees (Ekingen & Yıldız, 2021). These negative outcomes can be seen as an increase in job stress (Turunç & Çelik, 2010; Sökmen & Şimşek, 2016; Pekkan & Yeloğlu, 2021) or a decrease in the sense of occupational identification (Van Knippenberg et al., 2006). Organizational or occupational identification, which is explained within the framework of social identity theory (Van Dick, 2001), can be expressed as the individual using his/her organization or occupation to define himself/herself, the individual matching himself/herself with his/her occupational values or the individual feeling that he/she belongs to his/her organization (Ashforth & Mael, 1989). Social identity theory suggests that the social groups of which the individual is a member play an important role in determining the feelings, thoughts, and behaviors of the individual. In short, this theory states that the individual develops depending on the groups to which he/she belongs. In social identity theory, individuals see themselves not only as an individual but also as a part of the group to which they belong (Tajfel, 1982). In addition, social identity theory tries to explain the extent to which the characteristics, attitudes, and behaviors of the group in which the person is located are compatible with the attitudes and behaviors that the person has (Yuki, 2003). When the study model and hypotheses are evaluated within the framework of this theory, employees' change processes may have some effects on individuals' occupational identities. Social identity theory tries to explain how the individual reacts to the changes in the group to which he/she belongs and how these changes affect the occupational identity of the individual. In this context, social identity theory can be particularly utilised in explaining the effect of change fatigue on occupational identification. In addition, within the framework of social identity theory, establishing a strong social identity bond with colleagues and receiving support from colleagues can play a key role in reducing change fatigue and work stress caused by change. As a result, while job stress may strengthen the effect of change fatigue on occupational identification, at the same time, colleague support may protect and strengthen occupational identification by facilitating employees coping with change fatigue.

Within this scope and theoretical framework, the main purpose of this study is to examine the causes of possible change fatigue and the relationship between such fatigue and occupational identification, colleague support (moderating effect), and job stress (mediating effect) in healthcare professionals who are the main addressees of the rapid, continuous, intensive and complex scientific and technological changes in the health sector and who try to provide patient care services without interruption while keeping up with these changes.

In this study, the mediating role of job stress and the moderating role of colleague support in the indirect effect of nurses' change fatigue on professional identification were proposed. In exploring these relationships, our study contributes to the literature in several ways. First, in this study, we examined the effect of nurses' change fatigue on their professional identification. To the best of our knowledge, limited studies (Beaulieu et al., 2022) have focused on the effect of nurses' change fatigue on identification. Therefore, we aimed to expand the related literature by focusing on the results of the possible effects of change fatigue on nurses' identification.

Secondly, we propose that job stress plays a mediating role in the indirect relationship between nurses' change fatigue and their professional identification. Studies (Lee & Kim, 2011) indicating that general fatigue in nurses causes job stress are included in the relevant literature. Our aim is to determine in which direction the current job stress levels of nurses with change fatigue will affect professional identification. With this aim, it was aimed to examine the possible identification levels that change fatigue, which has not been examined much in the literature, may reveal together with job stress and to expand the literature.

Finally, it is proposed that job stress has a mediating role and colleague support has a moderating role in the indirect relationship between change fatigue and the professional identification of nurses. In the literature, it was observed that relationships such as colleague support and role stress (Chênevert et al., 2019; Loi et al., 2014). Considering that especially nurses work with intense and heavy workload in the health sector, it is aimed to determine the possible effects of change fatigue on their professional identification. In addition, it is aimed to determine the increasing role of job stress in this relationship and the positive role of colleague support in this relationship.

For this purpose, the study conducted on nurses working in a training and research hospital, the results of the study, and the suggestions developed especially for the health sector and employees within the framework of the results are given below.

1. THEORY AND HYPOTHESES

In this part of the study, the hypotheses and the study model designed in line with the purpose are given and the theoretical dimension of the study is discussed.

1.1. Mediating Role of Job Stress

Change fatigue is defined as the state of negativity or boredom caused by frequent changes and innovation movements in an organization. Change fatigue arising from these reasons may occur due to the implementation of related or unrelated, simultaneous, and overlapping change initiatives of organizations and the implementation of another change without even waiting for the results of the present change practices (Drasin, 2014; Kiefer, 2005). When these negativities or exhaustion in employees develop together with job stress, they may negatively affect organizational commitment, job satisfaction, or organizational identification. In addition, studies also show that change fatigue in individuals may negatively affect occupational identification. Van Knippenberg et al. (2006) concluded in their study on students that change fatigue negatively affects occupational identification when the target point is organizational commitment. Another important issue stated in the related study is that successive changes or transformations disrupt the existing stable environment, which leads to less identification in individuals. Further, job stress may play a mediating role in the strength or direction of this

relationship. In particular, job stress may negatively affect the level of occupational or organizational identification by increasing change fatigue in individuals. When the related literature is examined, there are many studies in which inversely significant relationships were found between job stress and organizational or occupational identification (Turuñ & Çelik, 2010; Sökmen & Şimşek, 2016; Pekkan & Yeloğlu, 2021). It has also been observed that studies in which change fatigue is addressed and other variables are also included in the field. For example, Turan and Akçay (2023) found a significant positive relationship between change fatigue and resistance to change levels in their research on teachers. S. Sarıgöl and Uğurluoğlu (2022) also found significant relationships between change fatigue and psychological resilience and job satisfaction in their research. As a result, considering the significant non-linear relationships between job stress, occupational identification and change fatigue, the first hypothesis developed is given below (H1).

Hypothesis 1. Job stress has a mediating role in the relationship between change fatigue and occupational identification.

1.2. The Moderating Role of Colleague Support

Colleague support refers to individuals receiving support or assistance from their colleagues in terms of professional knowledge, experience, skills, or work processes. Good colleague support enables employees to establish positive relationships with each other and positive work environments through the sharing of knowledge and experience. Employees' job stress levels can also be positively affected by this support. When the related literature is examined, it has been determined through some studies that there is a negative relationship between colleague support and job stress. For example, Yücel and Şirin (2020) found a negative relationship between colleague support and job stress among research assistants working in selected public universities. Similarly, in the study by Jenkins and Elliot (2004) on nurses, it was determined that healthcare workers who received support from their colleagues experienced less stress. Coffey and Coleman (2001), in their study on healthcare workers, concluded that the support employees receive from their managers or colleagues is an important factor in reducing job stress. In addition, when the relationship between job stress and occupational identification was analyzed, negative and significant relationships were found between the variables in general. Turuñ & Çelik (2010) found a negative relationship between job stress and identification in their study conducted on personnel working in defense industry enterprises. In their study on public employees, Sökmen and Şimşek (2016) also found a moderate negative relationship between job stress and identification. When the studies and related literature are examined, it is seen that employees who experience high levels of job stress have low levels of occupational identification. According to these results, it can be stated that employees who are exposed to intense job stress will weaken their commitment to their workplaces and organizations. In addition, job stress prevents employees from adopting the values of their organization and this situation may also prevent employees from identifying with their organization and occupation. It was finally observed that there is a positive relationship between colleague support and occupational identification within the framework of the related literature. For example, Apker et al. (2003) found that nurses' occupational identification was positively affected by managerial support, professional autonomy, and colleague support. In Özdemir's (2010) study on teachers, it was stated that giving importance to colleague support would have positive reflections on teachers' occupational identification, and teachers with a high level of identification would increase their occupational commitment and morale. It has also been observed that studies in which change fatigue is addressed and other variables are also included in the field.

For example, Kıraç and Uyar (2023) found a weak positive relationship between the change fatigue scale and techno stress and organizational commitment in their study in which they addressed change fatigue based on techno stress and organizational commitment. Arık, Öztürk and Yeşildal (2022) also found that change fatigue has an effect on work motivation. As a result, the hypotheses formed based on the aforementioned studies and the information in the literature are given below.

Hypothesis 2. Colleague support has a moderating role in the relationship between job stress and occupational identification.

Hypothesis 3. Colleague support has a moderating role in the effect of change fatigue on occupational identification (through job stress).

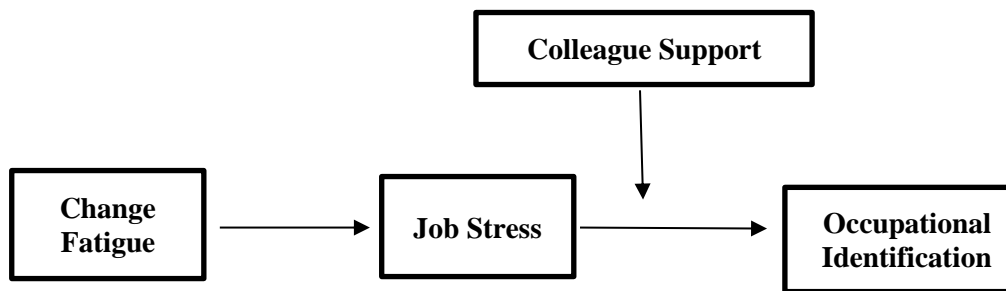

Figure 1. Displays the Theoretical Framework of the Presented Hypotheses as Follows

2. METHOD

2.1. Purpose and Importance of the Study

The study was conducted to determine the moderating role of job stress as a mediator and colleague support as a moderator in the effect of change fatigue levels of nurses on occupational identification. In line with this purpose, it was aimed to determine the relationships between change fatigue and occupational identification, change fatigue and work stress, and work stress and occupational identification. Change fatigue is a state of stress and burnout that occurs as a result of employees being exposed to constant change and innovation at work. Occupational identification, on the other hand, consists of feelings about how strongly employees feel connected to their jobs or professions. Based on the studies in the related literature, it can be stated that there is a non-linear relationship between these two variables in general (Van Knippenberg et al., 2006). In this non-linear relationship, the job stress levels of nurses and colleague support may have significant effects on the direction or strength of the relationship. For this purpose, the fact that there is no study in the related literature in which the mediating role of job stress and the moderating role of colleague support are examined is also important in terms of the contribution of the study to the field.

2.2. Study Population, Sample and Permissions

The study population consists of 2,482 employees working as nurses and nurse assistants in a university training and research hospital. A simple random sampling method was preferred, and it was determined that it was sufficient to collect data from 334 employees based on %95 confidence interval and %5 error rate. Before the data were collected, ethical approval was obtained from Erzincan Binali Yıldırım University Human Research Ethics Committee (Meeting protocol date 25.05.2023, protocol no: 05/09). With the positive decision of the ethics committee, 650 questionnaire forms were

distributed to the employees working in various units of the training and research hospital between 01.07.2023 and 01.09.2023. Of the distributed questionnaire forms, 410 were returned. Before the questionnaires were entered into the SPSS analysis programme, 21 questionnaires were excluded since they were incomplete, incorrect or all options were marked the same. As a result, the data were analyzed from the 389 completed questionnaires.

2.3. Data Collection Tools

The data collection tool of the study consists of five parts. The first part consists of five questions (gender, age, marital status, educational status, and years of service in the organization) developed to determine the demographic status of the employees. In the second part, the “Change Fatigue Scale” which constitutes the independent variable; in the third part “Occupational Identification Scale” which constitutes the dependent variable; in the fourth part the “Job Stress Scale” which constitutes the mediating variable; and in the fifth part, the “Colleague Support Scale” which constitutes the moderating variable were used.

Change Fatigue Scale: In the study, the “Change Fatigue Scale” developed by Bernerth, Walker and Harris (2011) and Turkish adaptation and validity and reliability studies conducted by Ekingen and Yıldız (2021), was used to measure the change fatigue level of the participants. The scale consists of six statements and one dimension. The 7-point Likert-type scale is organised as “1: Strongly disagree to 7: Strongly agree.” Depending on the score obtained from the scale items, comments can be made about the level of change fatigue. Accordingly, a high score obtained means that the level of fatigue due to change is also high. In addition, while the internal consistency coefficient of the scale was determined to be 0.88 in the original version of the scale, the Cronbach’s Alpha coefficient was determined to be 0.90 in the validation study.

Occupational Identification Scale: In the study, the “Occupational Identification Scale” developed by Mael and Ashforth (1992) and Turkish adaptation and validity and reliability studies conducted by Kırkbeşoğlu and Tüzün (2009) was used to measure the level of occupational identification. The original scale, known as organizational identification, was designed by Kırkbeşoğlu and Tüzün (2009) as occupational identification. The measurement tool consists of six items and one dimension. The 5-point Likert-type scale is organised as “1: Strongly disagree to 5: Strongly agree.” Further, according to the validity and reliability study of the scale, the internal consistency coefficient was determined to be 0.71.

Job Stress Scale: In the study, the job stress scale designed by Parasuraman, Greenhaus and Granrose (1992), and Turkish adaptation and validity and reliability studies conducted by Karabay (2015) was used. The scale, consisting of six items and one dimension, is graded on a 5-point Likert type. The scale is organised as “1: Strongly disagree” to “5: Strongly agree.” There is no reverse scored item in the scale. The general stress level can be determined with the total scale score. The scale mean can be calculated as a minimum of 6 and a maximum of 30 points. According to the averages, a high score is interpreted as a high level of job stress. Finally, while the internal consistency coefficient of the scale was determined to be 0.86 in the original version, Cronbach’s Alpha coefficient was determined as 0.91 in the validation study.

Colleague Support Scale: In the study, the “Colleague Support Scale,” which was first developed by Podsakoff, Ahearne, and MacKenzie (1997) and used in a study conducted by Zhou and George (2001), was used to determine colleague support. The scale, which consists of one dimension and four items, is graded on a 5-point Likert type. The scale is organised as “1:

Strongly disagree” to “5: Strongly agree.” Finally, the internal consistency coefficient of the scale in its original form was found to be 0.73.

2.4. Data Analysis

SPSS 27, AMOS 24, and SPSS PROCESS MACRO analysis programs were used to analyze the study data. Firstly, frequency analyzes were performed to analyze the demographic characteristics of the participants who voluntarily participated in the study. Then, Cronbach’s Alpha coefficient was calculated to determine the reliability coefficient of each scale before proceeding to the analysis of the variables. Then, confirmatory factor analyzes (CFA) were conducted to assess the validity of the scales. Finally, the mediating and moderating roles of the study were analyzed using SPSS MACRO model 14.

3. RESULTS

3.1. Control Variables

In previous studies (Kroon & Noorderhaven, 2018; Sloan, et.al., 2015; Gümüş, et.al., 2012; Inwood & Reid, 2001), demographic variables such as gender, age, marital status, and educational status were found to be significantly related to occupational identification behavior. Therefore, in our study, gender, age, marital status, and education variables of the employees were controlled in line with previous studies.

3.2. Correlation Analyzes

According to the data in Table 1, the reliability coefficients of the scales of the study are as follows: change fatigue ($\alpha = 0.825$), occupational identification ($\alpha = 0.710$), job stress ($\alpha = 0.836$), and colleague support ($\alpha = 0.935$). These findings show that the scales have high reliability (Karagöz, 2019).

Table 1. Intercorrelations for variables

Scales	1	2	3	4	5	6	7	8
1	-							
2	-.178*	-						
3	.317**	-.516*	-					
4	-.319**	.106*	-.196**	-				
5	-.097	.026	-.350**	.118*	-			
6	.333**	-.056	.216**	-.285**	-.264**	-		
7	-.194**	-.067	-.207**	.205**	.553**	-.395**	-	
8	.340**	.008	.248**	-.487**	-.248**	.463**	-.475*	-

N=389; **p < .01; 1: Gender, 2: Age, 3: Marital Status, 4: Education Level, 5: Change Fatigue, 6: Occupational Identification, 7: Job Stress, 8: Colleague Support

When the correlation values between the scales in Table 1 are analyzed, various relationships are observed. Firstly, a significant and negative relationship was determined between change fatigue and occupational identification ($r = -0.264$; $p < 0.01$). Secondly, a significant and positive relationship was found between change fatigue and job stress ($r = 0.553$; $p < 0.01$). The third finding of the table reveals a significant and negative relationship between change fatigue and colleague support ($r = -0.248$; $p < 0.01$). Another finding shows that there is a significant and negative relationship between job stress and colleague support ($r = -0.475$; $p < 0.01$). Moreover, another result obtained from the table reveals a significant and negative relationship between job stress and occupational identification ($r = -0.395$; $p < 0.01$). Finally, another finding in the table indicates that there is a significant and positive relationship between colleague support and occupational identification ($r = 0.463$; $p < 0.01$).

3.3. Measurement Models

Before testing the hypotheses of the study, confirmatory factor analysis was applied to determine the construct validity of the scales. In this context, the presence of common method variance was also examined (Podsakoff et al., 2003; Lindell & Whitney, 2001). Common method variance refers to the systematic error variance that occurs in the same time period of multiple scales evaluated by the same participants in the same questionnaire (Özyılmaz & Eser, 2013). In the study, since the variables of change fatigue, job stress, colleague support, and occupational identification were evaluated by the same participants in the same questionnaire, the possibility of common method variance was taken into consideration. A frequently used method to determine the existence of this tendency is Harman's single factor test (Bolat, 2011). In Harman's single factor test, all variables in the study were subjected to explanatory factor analysis at the same time (Podsakoff et al., 2003; Malhotra et al., 2006). In this framework, confirmatory factor analysis (CFA) was used to evaluate the construct validity of the variables. In Table 2, goodness of fit values for the four-factor measurement model including all variables in the study and other alternative models (Model 1, Model 2, Model 3, and Model 4) are presented.

Table 2. Results of Confirmatory Factor Analyzes of Study Measures

Models	X^2 / df	RMSEA	CFI	TLI	NFI	SRMR
Measurement model, four -factor model	2.128	0.034	0.972	0.974	0.912	0.092
Model 1, three-factor model	4.772	0.071	0.904	0.901	0.862	0.073
Model 2, three-factor model	7.675	0.098	0.781	0.778	0.758	0.114
Model 3, two-factor model	8.957	0.130	0.679	0.673	0.672	0.128
Model 4, one-factor model	9.822	0.148	0.572	0.477	0.488	0.136

Note: N = 389. RMSEA= root mean square error of approximation; CFI= comparative fit index; TLI= tucker- levis index; NFI= normative fitting index; SRMR=standardized root mean square residual.

Table 2 shows that the goodness of fit values of the measurement model ($X^2/df = 2.128$, RMSEA = 0.034, CFI = 0.972, TLI = 0.974, NFI = 0.912, SRMR = 0.092) of the scales used in the study showed better fit than the goodness of fit values of other alternative models (Hu & Bentler, 1999; Mishra & Datta, 2011). According to this result, it can be expressed that the

scales used in the study have good discriminative properties. In this context, it can be claimed that the 4-factor measurement model of the study is the model that best explains the structural relationship between the scales.

3.4. Testing Hypotheses

In the study, variables including demographic information (gender, marital status, age, and education level) in which nurses participated were determined as control variables. These control variables were also taken into consideration and analyzed in the models used in hypothesis testing. The study includes a stage in which three different models are analyzed to test the hypotheses based on the results of correlation analysis between the scales and confirmatory factor analysis. In the study, three separate hypotheses were identified and tested. Firstly, it was examined whether job stress has a mediating role in the effect of change fatigue on occupational identification (Hypothesis 1). In the second stage, it was investigated whether colleague support plays a moderating role in the relationship between job stress and occupational identification (Hypothesis 2). In the last stage of the study, it was tested whether colleague support has a moderating role in the indirect effect of change fatigue on occupational identification (through job stress) (Hypothesis 3).

In the study, firstly, in order to test the mediation analysis, the analyzes were carried out by choosing the model number 4 and 500 sample options among the models in the Process Macro tab of the SPSS package programme. The results obtained are presented in Table 3.

Table 3. Regression results for mediation effect

	Work Stress					
	β	SE	<i>t</i>	<i>p</i>	LLCI	ULCI
Gender	-0.198	0.074	-2.664	.008	-.345	-.052
Age	-0.113	0.042	-2.658	.008	-.196	-.029
Marital status	-0.052	0.088	-0.593	.553	-.226	.121
Educational level	0.099	0.038	2.574	.010	.023	.174
Change Fatigue	0.464	0.040	11.567	.000	.385	.543
	Occupational identification					
	β	SE	<i>t</i>	<i>p</i>	LLCI	ULCI
Gender	0.310	0.072	4.335	.000	.170	.451
Age	0.002	0.041	0.039	.969	-.079	.082
Marital status	0.063	0.084	0.751	.453	-.102	.228
Educational level	-0.112	0.037	-3.027	.003	-.184	-.039
Job Stress	-0.253	0.049	-5.202	.000	-.349	-.158

Direct effect of Change Fatigue	-0.042	0.044	-0.942	.347	-.129	.046
Total effect of Change Fatigue	-0.159	0.040	-4.033	.001	-.237	-.082
Indirect effect of Work Stress on Change Fatigue via Occupational identification			Effect	SE	LLCI	ULCI
			-0.117	0.031	-.189	-.062

Note: $N=389$; SD = Standard deviation; SE = Standard Error; Bootstrap Sample size = 5.000. LL = lower limit; CI = confidence interval; UL = upper limit

The analysis of the data in Table 3 shows that change fatigue has a significant and positive effect on job stress ($\beta = 0.464$, $t = 11.567$, 95% CI [.385, .543]). Another finding in the table is that job stress significantly and negatively affects occupational identification ($\beta = -0.253$, $t = -5.202$, 95% CI [-.349, -.158]). Table 3 shows the result of the mediation analysis, which is the H1 hypothesis of the study. The table shows that change fatigue has a mediating role on occupational identification ($\beta = -0.117$, 95% CI [-.189, -.062]). This result supported Hypothesis 1. Moreover, the Bootstrap confidence interval values shown in Table 3 also confirm that the indirect effect (mediating effect) is significant (CI [-.189, -.062]).

3.5. Test of Moderated Mediation

In this phase of the study, the moderator variable job stress, which is the focal point of the study, is to test the existence of a moderating role (Hypothesis 2) in the relationship between job stress and occupational identification. In this context, model number 14 was selected among the models available in SPSS Process Macro programme, and analyzes were performed.

Table 4. Regression results for moderator effect

Occupational identification						
	β	SE	t	p	LLCI	ULCI
Gender	0.214	0.068	3.138	.002	.080	.348
Marital status	-0.084	0.081	-1.035	.301	-.243	.075
Age	-0.113	0.042	-2.658	.008	-.196	-.029
Educational level	0.099	0.038	2.574	.010	.023	.174
Change Fatigue	-0.049	0.040	-1.242	.215	-.127	.029
Job Stress	-0.139	0.049	-2.824	.005	-.235	-.042
Colleague Support	0.154	0.029	5.331	.000	.126	.239
WS x OI	0.177	0.031	5.675	.000	.116	.238

Note: $N=389$

A moderator variable is a factor that affects the severity of the relationship between dependent and independent variables. The effect of the moderator variable shows how this variable influences the severity of the relationship as its severity increases or decreases (Gürbüz, 2019). The interaction between the independent variable and the moderator variable must

be significant to examine the moderator effect (Baron & Kenny, 1986; Edwards & Lambert, 2007; Gürbüz, 2019). It is needed to examine the interaction between job stress and occupational identification in order to determine the presence of a moderator effect in the study. Table 4 shows that the interaction between job stress and occupational identification is significant ($\beta = 0.177$, 95% CI [.116, .238]).

The slope analysis results presented in Table 4 show the effect of job stress on occupational identification when the moderator variable colleague support is low and high (Aiken & West, 1991). In order to determine whether the effects of job stress on occupational identification are significant in cases where colleague support is low and high, the confidence intervals (LLCI- ULCI) calculated with the bootstrap technique should be examined. These confidence interval values should not be 0 (zero) (Hayes, 2018; Gürbüz, 2019).

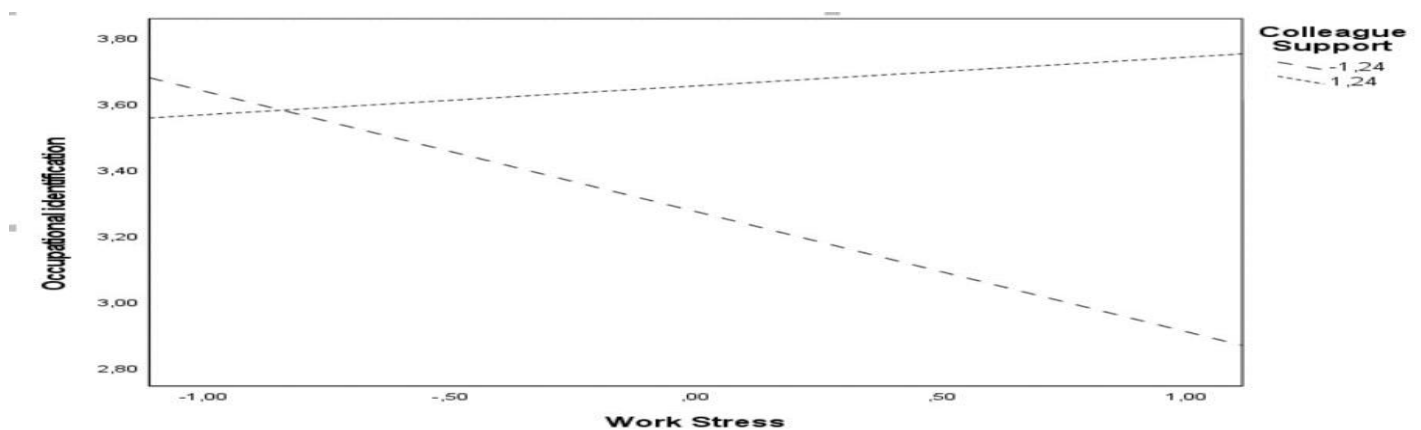

Figure 2. Moderating Model

The slope of the lines in Figure 2 shows how the indirect effect of change fatigue on occupational identification through job stress varies at different levels of colleague support. In Figure 2, since the moderator variable, colleague support, is centralized low values represent -1 standard deviation distance from the center high values represent +1 standard deviation distance from the center and medium values represent values close to 0 (Aiken & West, 1991; Zander et al., 2014; Gürbüz, 2019). The graph shows that the negative effect of job stress on occupational identification in employees with a high perception of colleague support is strong when colleague support is low and weak when colleague support is high. Hypothesis 2 is supported according to this result.

Table 5. Regression results for the conditional indirect effect

Colleague Support	Boot indirect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
-1 SD (-.92)	-0.164	0.048	-.258	-.070
M (.00)	-0.068	0.029	-.127	-.014
+1 SD (.92)	0.039	0.032	-.024	.099
Index of Moderated Mediation	0.082	0.024	.034	.129

Note: $N=389$

In the last hypothesis of the study, it was questioned whether colleague support has a moderating role in the indirect effect of change fatigue on occupational identification (through job stress). According to these results obtained in Table 5, it was found that the indirect effects of job stress on occupational identification were significant at low ($\beta = -.164$, 95% CI [-.258, -.070]) and medium ($\beta = -.068$, 95% CI [-.127, -.014]) levels of colleague support, but these effects were insignificant at high ($\beta = .039$, 95% CI [-.024, .099]) levels of colleague support. The situational mediation index value presented in Table 5 showed that this mediation effect was significant ($\beta = .082$, 95% CI [.034, .129]). In this context, the last hypothesis of the study, Hypothesis 3, was supported.

4. DISCUSSION

In this study, the mediating role of job stress and the moderating role of colleague support in the effect of change fatigue levels of nurses on their occupational identification were examined. The main aim of the study was to determine the moderating role of colleague support in the effect of change fatigue on occupational identification (through job stress). For this purpose, three different hypotheses of the study were tested through the data collected from 389 nurses working in a university-affiliated training and research hospital. In line with the hypotheses tested in the light of the data obtained, the study results and the various studies carried out in different fields within the framework of the relevant literature, suggestion regarding nurses' change fatigue, occupational identification, job stress, and colleague support are given below.

When the first hypothesis developed within the scope of the study, "Job stress has a mediating role in the relationship between change fatigue and occupational identification", was tested, it was determined that job stress had a mediating role in the significant relationship between nurses' change fatigue levels and occupational identification. H1 hypothesis was accepted according to this result. As a result, nurses' high level of change fatigue negatively affect their occupational identification when taken together with their job stress. When the related literature is examined, it is found that the high change fatigue observed in employees causes increased tension, burnout, job stress, turnover intention, decreased commitment, low job satisfaction, and decreased performance and productivity (Cox et al., 2022; Bernerth et al., 2011; Brown et al., 2018). Further, Van Knippenberg et al. (2006) found that change fatigue negatively affects occupational identification in cases where organizational commitment decreases. In addition to these findings, there are many studies in the literature, including study results that job stress reduces organizational identification (Pekkan & Yeloğlu, 2021; Pretorius & Padmanabhanunni, 2022). Based on the results of our study and the other studies in the literature, it can be stated that the stress and stress factors caused by change fatigue increase the general job stress of employees. Increased job stress negatively affects occupational identification. For this reason, managers should pay attention to ensure that the changes they will realise in health institutions do not develop in a way that will increase the stress level of nurses and other employees. In particular, it is necessary to follow the results of the change movements to be made and new change activities should not be initiated before the current change results are monitored. In this way, the job stress levels of nurses working under intense stress can be kept under control and their occupational identification can be positively affected. In addition, resistance to change and fatigue can be reduced by healthcare managers communicating effectively with nurses during change processes, planning workloads in a more balanced way, providing training and development opportunities, and

increasing job satisfaction and motivation by creating supportive work environments. This situation may also lead to a higher level of occupational identification behavior by reducing job stress.

When the second hypothesis “Colleague support has a moderating role in the relationship between job stress and occupational identification” was tested, it was found that colleague support plays a moderating role in the significant relationship between nurses’ job stress levels and occupational identification. H2 hypothesis was accepted according to this result. In other words, as nurses’ job stress levels increase, their occupational identification may be positively affected by high colleague support. On the contrary, as job stress levels increase, occupational identification may be negatively affected by low colleague support. When the literature is examined, Kokoroko and Sanda (2019) concluded in their study on Ghanaian nurses that high levels of workload cause job stress and nurses’ job stress can be reduced by the buffering effect of high levels of colleague support in this process. Leyin and Wakerly (2007) stated that informal colleague support is an important factor in reducing job stress in their study on individuals working in accommodation facilities. Similar results were also found in the study of Yang and colleagues (2015). In addition, in the literature, many studies have found that there are significant negative relationships between job stress and occupational identification of employees (Turunç & Çelik, 2010:183; Sökmen & Şimşek, 2016). In conclusion, in the light of the results supporting hypothesis H2 of our study and the studies in the related literature, it can be stated that colleague support has a moderating role in the significant relationship between nurses’ job stress and occupational identification and colleague support acts as a buffer in this relationship. Based on these results, colleague support among nurses and helping behaviors of colleagues against workplace problems may alleviate nurses’ stress levels and facilitate their coping with negative situations. In addition, since the emotional needs of the employees can be met through colleague support, it may be easier for them to cope with job stress and their occupational identification increases. At this stage, healthcare managers should especially give importance to mentoring activities within the institution, increase training and career opportunities, encourage organizational environments that support cooperation and teamwork, increase social activities within the organization, and enable colleagues to come together and get to know each other outside the work environment. Thus, an environment can be prepared for the strengthening of the relations between nurses and the development of colleague support within the organization.

When the third hypothesis developed within the scope of the study “There is a moderating role of colleague support (through job stress) in the effect of change fatigue on occupational identification” was tested, it was determined that there is a moderating role of colleague support through job stress in the significant relationship between change fatigue levels of nurses and their occupational identification. Hypothesis H3 was accepted according to this result. In other words, while nurses’ high levels of change fatigue reduce the level of occupational identification with their job stress, colleague support may act as a buffer for greater identification by taking a supportive role in this relationship. At this stage, healthcare managers should reduce the factors that may cause change fatigue and job stress and support practices that can improve colleague support in order to increase the occupational identification of nurses and increase their commitment to the organization.

CONCLUSION

In this study, we proposed and tested a mediation and moderating model to determine the mediating role of job stress and moderating role of colleague support in the effect of change fatigue levels of nurses on professional identification. The results of the research a) we determined that job stress has a mediating role in the effect of change fatigue on professional identification. b) we also determined that colleague support has a moderating role in the indirect effect of change fatigue (through job stress) on professional identification. Taken as a whole, this study provides new insights into the relationship between change fatigue and professional identification among nurses and highlights the moderating role of colleague support as a mediator of job stress. Using these results, hospital administrators may consider more reasonable planning by considering the possible effects and consequences of change, taking into account the negative effects on the overall identification of nurses exposed to constant change.

In conclusion, this study has some limitations. Firstly, the study was conducted on individuals working in a training and research hospital operating in a limited region. This is one of the biggest obstacles to generalisation about the variables. Further, the topic of the study can be generalised by conducting it on hospitals in different regions, different cultures, different business and organizational structures or different sector employees. This cross-sectional study can be analyzed using longitudinal methods by collecting data at different time periods, which may yield more accurate results.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Aiken, L. S. & West, S. G. (1991). *Multiple Regression: Testing and Interpreting Interactions*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Apker, J., Ford, W. S. Z. & Fox, D. H. (2003). Predicting Nurses' Organizational and Professional Identification: The Effect of Nursing Roles, Professional Autonomy, and Supportive Communication. *Nursing Economics*, 21(5), 226-232.
- Arik, Ö., Öztürk, Y. E. & Yeşildal, M. (2022). Değişim Yorgunluğunun İş Motivasyonuna Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(1), 57-85.
- Ashforth, B. E. & Mael, F. (1989). Social Identity Theory and the Organization. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.
- Aydoğan, E. (2018). *Örgütsel Davranış Odaklı Yönetmelik Yaklaşımlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Beaulieu, L., Seneviratne, C. & Nowell, L. (2022). Change Fatigue in Nursing: An Integrative Review. *Journal of Advanced Nursing*, 79(2), 454-470. <https://doi.org/10.1111/jan.15546>
- Bernerth, J. B., Walker, H. J. & Harris, S. G. (2011). Change Fatigue: Development and Initial Validation of a New Measure. *Work & Stress*, 25(4), 321-337.
- Bolat, O. (2011). İş Yüklü, İş Kontrolü ve Tükenmişlik İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 87-101.
- Brown, M., Kulik, C. T., Cregan, C. & Metz, I. (2017). Understanding the Change-Cynicism Cycle: The Role of HR. *Human Resource Management*, 56(1), 5-24.
- Brown, R., Wey, H. & Foland, K. (2018). The Relationship Among Change Fatigue, Resilience, and Job Satisfaction of Hospital Staff Nurses. *Journal of Nursing Scholarship*, 50(3), 306-313.
- Chênevert, D., Kilroy, S. & Bosak, J. (2019). The Role of Change Readiness and Colleague Support in the Role Stressors and Withdrawal Behaviors Relationship Among Health Care Employees. *Journal of Organizational Change Management*, 32(2), 208-223. <https://doi.org/10.1108/JOCM-06-2018-0148>
- Coffey, M. & Coleman, M. (2001). The Relationship between Support and Stress in Forensic Community Mental Health Nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 34(3), 397-407
- Cox, C. B., Gallegos, E., Pool, G. J., Gilley, K. M. & Haight, N. (2022). Mapping the Nomological Network of Change Fatigue: Identifying Predictors, Mediators and Consequences. *Journal of Organizational Change Management*, 35(4/5), 718-733.
- D'Ortenzio, C. (2012). *Understanding Change and Change Management Processes: A Case Study* (Unpublished Doctoral Thesis). University of Canberra, Australia.
- Drasin, J. (2014). *Employee Trust in Leadership as A Moderator for Stress Brought on By Organizational Change* (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Maryland University College, Maryland, The USA.
- Edwards, J. R. & Lambert, L. S. (2007). Methods for Integrating Moderation and Mediation: A General Analytical Framework Using Moderated Path Analysis. *Psychological Methods*, 12(1), 1-22.
- Ekingen, E. & Yıldız, A. (2021). Değişim Yorgunluğu Ölçeği Türkçe Versiyonunun Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması: Sağlık Çalışanları Örneği. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 43(6), 572-581.
- Gümüş, M., Hamarat, B., Çolak, E. & Duran, E. (2012). Organizational and Occupational Identification: Relations to Teacher Satisfaction and Intention to Early Retirement. *Career Development International*, 17(4), 300-313.
- Gürbüz, S. (2019). *Amos ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hayes, A. F. (2018). Partial, Conditional, and Moderated Moderated Mediation: Quantification, Inference, and

- Interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40.
- Hu, L. & Bentler, P. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Inwood, K. & Reid, R. (2001). Gender and Occupational Identity in a Canadian Census. *Historical Methods. A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 34(2), 57-70.
- Jenkins, R. & Elliott, P. (2004). Stressors, Burnout and Social Support: Nurses in Acute Mental Health Settings. *Journal of Advanced Nursing*, 48(6), 622-631.
- Karabay, M. E. (2015). Sağlık Personelinin İş Stresi, İş-Aile Çatışması ve İş-Aile-Hayat Tatminlerine Yönelik Algularının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 113-134.
- Karagöz, Y. (2019). *Spss-Amos-Meta Uygulamalı İstatiksel Analizler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kiefer, T. (2005). Feeling Bad: Antecedents and Consequences of Negative Emotions in Ongoing Change. *Journal of Organizational Behavior*, 26(8), 875-897.
- Kıraç, F. Ç. & Uyar, S. (2023). Teknostres, Değişim Yorgunluğu ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinin İncelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 13(3), 473-480.
- Kırkbeşoğlu, E. & Tüzün, İ. K. (2009). Bireycilik-Toplulukçuluk İkileminde Mesleki Özdeşleşme ve Örgütsel Özdeşleşme Ayrımı. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Kokoroko, E. & Sanda, M. (2019). Effect of Workload on Job Stress of Ghanaian OPD Nurses: The Role of Coworker Support. *Safety and Health at Work*, 10(3), 341- 346. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2019.04.002>
- Kroon, D. P. & Noorderhaven, N. G. (2018). The Role of Occupational Identification During Post-Merger Integration. *Group & Organization Management*, 43(2), 207-244.
- Lee, K. & Kim, J. (2011). Effect of Shiftwork Nurses' Fatigue on Job Stress and Turnover Intention - Mediating Role of Job Stress. *Occupational health nursing*, 20(1), 74-82. <https://doi.org/10.5807/KJOHN.2011.20.1.074>
- Leyin, A. & Wakerly, E. (2007). Staff Support, Staff Stress and Job Satisfaction in Working with People with Learning Disabilities and Challenging Behaviours. *Tizard Learning Disability Review*, 12(4), 31-41. <https://doi.org/10.1108/13595474200700028>
- Lindell, M. K. & Whitney, D. J. (2001). Accounting for Common Method Variance in Cross-Sectional Research Designs. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 114.
- Loi, R., Ao, O. K. & Xu, A. J. (2014). Perceived Organizational Support and Coworker Support as Antecedents of Foreign Workers' Voice and Psychological Stress. *International Journal of Hospitality Management*, 36, 23-30.
- Mael, F. & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and Their Alma Mater: A Partial Test of the Reformulated Model of Organizational Identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123.
- Malhotra, N. K., Kim, S. S. & Patil, A. (2006). Common Method Variance in IS Research: A Comparison of Alternative Approaches and a Reanalysis of Past Research. *Management Science*, 52(12), 1865-1883.
- Mishra P. & Datta, B. (2011). Perpetual Asset Management of Customer-Based Brand Equity-the PAM Evaluator. *Current Research Journal of Social Science*, 3(1), 34-43.
- Özdemir, A. (2010). Örgütsel Özdeşleşmenin Algılanan Örgütsel Destek, Cinsiyet ve Kıdem Değişkenlerine Göre İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 237-250.
- Özyılmaz, A. & Eser, S. (2013). *Ortak Metod Varyansı Nedir? Nasıl Kontrol Edilebilir?* In: M. K. Demirci, G. Eren Gümüştekin, N. D. Ergun Özler, C. Giderler Atalay (Eds.), 21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (First Edition) (pp. 500-508). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Parasuraman, S., Greenhaus, J. H. & Granrose, C. S. (1992). Role Stressors, Social Support, and Well-Being among Two-Career Couples. *Journal of Organizational Behavior*, 13(4), 339-356.

- Pekkan, N. Ü. & Yeloğlu, H. O. (2021). İş Stresi, Algılanan Örgütsel Engel ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Cinsiyetin Merkezi Rolü: Modeller Üzerinden Tartışmalar. *Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 12(46), 1298-1315.
- Podsakoff, P. M., Ahearne, M. & MacKenzie, S. B. (1997). Organizational Citizenship Behavior and the Quantity and Quality of Work Group Performance. *Journal of Applied Psychology*, 82(2), 262-270.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. & Podsakoff, N. P. (2003). Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879.-903.
- Pretorius, T. B. & Padmanabhanunni, A. (2022). The Beneficial Effects of Professional Identity: The Mediating Role of Teaching Identification in the Relationship Between Role Stress and Psychological Distress During The COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(18), 11339.
- Selvi Sarıgül, S. & Uğurluoğlu, Ö. (2022). Değişim Yorgunluğu, Psikolojik Dayanıklılık ve İş Doyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 25(3), 591-608.
- Sloan, L., Morgan, J., Burnap, P. & Williams, M. (2015). Who Tweets? Deriving The Demographic Characteristics of Age, Occupation and Social Class from Twitter User Meta-Data. *PLoS One*, 10(3), e0115545.
- Sökmen, A. & Şimşek, T. (2016). Örgütsel Bağlılık, Örgütle Özdeşleşme, Stres ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 606-620.
- Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Turan, A. & Akçay, R. C. (2023). Öğretmenlerin Değişim Yorgunluğu ile Değişime Direnç Konusundaki Algıları Arasındaki İlişki. *Yıldız Journal of Educational Research*, 8(1), 28-42.
- Turunç, Ö. & Çelik, M. (2010). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 183-206.
- Van Dick, R. (2001). Identification in Organizational Contexts: Linking Theory and Research from Social and Organizational Psychology. *International Journal of Management Reviews*, 3(4), 265–283.
- Van Knippenberg, B., Martin, L. & Tyler, T. (2006). Process-Oriented Versus Outcome-Oriented During Organizational Change: The Role of Organizational Identification. *Journal of Organizational Behavior*, 27(6), 685-704.
- Yang, T., Shen, Y., Zhu, M., Liu, Y., Deng, J., Chen, Q. & See, L. (2015). Effects of Co-Worker and Supervisor Support on Job Stress and Presenteeism in an Aging Workforce: A Structural Equation Modelling Approach. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13(1). <https://doi.org/10.3390/ijerph13010072>
- Yücel, İ. & Şirin, S. (2020). Özdenetim ile İş Stresi Arasındaki İlişkide Meslektaş Desteğinin Aracılık Rolü. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 148-158.
- Yuki, M. (2003). Intergroup Comparison Versus Intragroup Relationships: A Cross-Cultural Examination of Social Identity Theory in North American and East Asian Cultural Contexts. *Social Psychology Quarterly*, 66(2), 166- 167.
- Zander, L., Webster, G. & Hannover, B. (2014). Better Than Me?! How Adolescents with and without Migration Background in Germany Perceive Each Others' Performance in Class. *Psychology*, 5(1), 62-69. <https://doi.org/10.4236/PSYCH.2014.51011>
- Zhou, J. & George, J. M. (2001). When Job Dissatisfaction Leads to Creativity: Encouraging the Expression of Voice. *Academy of Management Journal*, 44(4), 682-696.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 20.05.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1485857

Alternatif Faiz Oranları Açısından Türkiye’de Fisher Hipotezi’nin Analizi

İsmail Cem ÖZKURT¹

Öz

Enflasyon ve faiz oranları temel makroekonomik göstergeler olmakla birlikte mikroekonomik etkilere de sahiptir. Fisher Hipotezi olarak ifade edilen ve enflasyondan faiz oranlarına doğru bir ilişkiyi açıklayan hipotez literatürde uzun yıllardır üzerinde durulmuş bir konudur. Çalışmada, Fisher Hipotezi’nin Türkiye açısından geçerliliği ekonometrik analiz yöntemleriyle tespit edilerek bundan sonra uygulanacak iktisat politikalarına yön verilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak, Türkiye’de 2012:01-2024:03 döneminde Tüketici Fiyatları Endeksi ile ticari bankaların 1 ay vadeli mevduat faiz oranı, 1 hafta vadeli repo faiz oranı olarak ifade edilen politika faiz oranı ve katılım bankalarının dağıttıkları kâr payı oranları arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Varyans ayrıştırması, Etki-Tepki analizi ve Granger Nedensellik analizi yöntemleri kullanılarak Türkiye’de Fisher Hipotezi’nin geçerliliği araştırılmıştır. Kullanılan repo faiz oranları ve katılım bankaları kâr payı oranları değişkenleri literatürdeki çalışmalarda daha önce kullanılmamıştır. Bu değişkenler kullanarak literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye’de enflasyon ile ticari bankaların 1 ay vadeli mevduat faiz oranı ile katılım bankalarının dağıttıkları kâr payı oranları arasında Granger Nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuca göre, analiz döneminde Türkiye’de Fisher Hipotezi geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: Fisher Hipotezi, Enflasyon, Faiz

Jel Kodu: E31, E43, C12

Analysis of The Fisher Hypothesis for Alternative Interest Rates in Türkiye

Abstract

Inflation and interest rates, being fundamental macroeconomic indicators, also have microeconomic implications. The Fisher Hypothesis, which explains the relationship from inflation to interest rates, has been a subject of extensive discussion in the literature for many years. This study aims to determine the validity of the Fisher Hypothesis for Türkiye using econometric analysis methods and to guide future economic policies accordingly. For this purpose, the relationships between the Consumer Price Index and the following variables in Türkiye during the period 2012:01–2024:03 are examined: the 1-month deposit interest rates of commercial banks, the policy interest rate expressed as the 1-week repo rate, and the profit-sharing rates distributed by participation banks. In the study, the validity of the Fisher Hypothesis in Türkiye was investigated using Variance decomposition, Impulse-Response Analysis, and Granger Causality Analysis methods. The variables of repo interest rates and the profit-sharing rates of participation banks, which were utilized in the analysis, have not been previously used in studies in the literature. By employing these variables, the study aims to contribute to the existing literature. According to the results obtained, there is a Granger causality relationship between inflation and the 1-month deposit interest rates of commercial banks as well as the profit-sharing rates distributed by participation banks in Türkiye. Based on this finding, the Fisher Hypothesis is valid in Türkiye during the analysis period.

Keywords: Fisher Hypothesis, Inflation, Interest Rate

Jel Codes: E31, E43, C12

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kars, Türkiye. E-posta: icozkurt@gmail.com Orcid no: 0000-0003-0871-9215

Atıf/Citation: Özkurt, İ. C. (2024), Alternatif Faiz Oranları Açısından Türkiye’de Fisher Hipotezi’nin Analizi, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 405-422.

Extended Abstract

Introduction

Inflation and interest rates, while fundamentally situated within macroeconomics, are two important indicators that also have microeconomic effects. Initially, Gibson (1923) found a long-term positive relationship between British bond yields and the general price level. A significant contribution to the literature is the Fisher Hypothesis, proposed by Fisher (1930). According to this hypothesis, there is a one-to-one relationship between inflation and nominal interest rates. Thus, the nominal interest rate equals the sum of the real interest rate and inflation. In the presumed one-to-one relationship between nominal interest rates and inflation, it is assumed that there will be no change in the real interest rate. When examining country-specific examples, different results have been obtained across various periods or countries. Some of these results, contrary to the Fisher Hypothesis, align with the Keynes-Wicksell approach, suggesting that interest rates cause inflation as the outcome. In the literature, studies examining the Fisher Effect in the short term generally do not find any significant impact, while many long-term studies have identified the presence of the Fisher Effect. During the period of the Global Financial Crisis that began in 2008, monetary policy makers pursued a low interest rate policy to minimize the adverse effects of the crisis. The objective of this policy was to maintain economic growth by keeping interest rates low and increase inflation by boosting consumption through low interest rates. However, despite the expectation that inflation would rise, inflation actually occurred below expectations. In this case, contrary to the Fisher Hypothesis, which predicts a causality from inflation to interest rates, the presence of a causality from nominal interest rates to inflation in the short term has led to the establishment of the Neo-Fisher Effect in the economic literature.

Method

In the study, the Consumer Price Index (CPI) variable is included as the dependent variable. Among the independent variables, the "interest" variable represents the 1-month deposit interest rates of commercial banks, the "repo" variable represents the policy rate, and the "karay" variable represents the 1-month profit-sharing rates of participation banks. The analysis is based on monthly data spanning the period 2012:01–2024:03, comprising a total of 147 observations. Since all variables are expressed in percentages, their logarithms have not been taken. The CPI data were obtained from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), the interest rate data from the Central Bank of the Republic of Turkey's Electronic Data Delivery System (EVDS), the repo data from the Central Bank's official website, and the profit-sharing rate data from the Participation Banks Association of Turkey's website. Profit-sharing rates of participation banks are announced weekly; these weekly data were converted to monthly data by the author. Structural break unit root tests were not conducted, as the methods used in the study do not account for structural breaks. The variance decomposition method illustrates the impact ratios of changes in the dependent variable over time and whether these changes stabilize or not. Variance decomposition was chosen due to its ability to show changes in the dependent variable over time and provide proportional contributions of independent variables to these changes.

Result and Discussion

In the study, the seasonally adjusted interest and "karay" variables become stationary in their first differences according to the ADF Unit Root Test. For the Granger Causality Test to be conducted, the series must be stationary at level, i.e., at the $I(0)$ order. Therefore, the first differences of the interest and "karay" variables were taken, rendering them stationary at the $I(0)$ level. According to the ADF Test results, all variables are stationary at the $I(0)$ level, with the "fkaray" and CPI variables significant at the 0.01 critical value, the "ffaiz" variable significant at 0.05, and the repo variable significant at 0.10. The same application was performed for the interest, "karay," and repo variables using the PP Test. The PP Test results indicate that all variables are stationary at the $I(0)$ level and the 0.01 critical value.

Based on the econometric analysis results, the Fisher Hypothesis is valid in Türkiye for the period 2012:01–2024:03. The Variance decomposition test results reveal that the variable most affecting changes in inflation, with an impact ratio of 11.52 at the end of 12 periods, is the 1-month deposit interest rates of commercial banks. The second most influential variable is the policy interest rate, with an impact ratio of 3.81, while the least influential variable is the monthly profit-sharing rates of participation banks, with an impact ratio of 2.81. The ranking of the policy interest rate as the second most influential variable is an interesting result. This is attributed to the immediate and symmetric response of deposit interest rates to changes in the policy rate. Given that individuals and firms are generally more sensitive to changes in deposit interest rates, it can be argued that the effects of changes in the policy rate are also reflected in deposit interest rates.

Although the profit-sharing rates distributed by participation banks are found to have the least impact, the fact that the difference between the policy rate and the profit-sharing rates is only 1 point highlights the growing importance and weight of participation banks in the Turkish economy.

The impulse-response analysis results show that CPI responds positively and with volatility to deposit interest rates, negatively and with volatility to the policy rate, and positively but with less volatility to the profit-sharing rates of participation banks. This indicates

that changes in deposit interest rates lead to an increase in CPI. Theoretically, an increase in interest rates is expected to boost savings, reduce consumption, and thus lower consumer inflation by decreasing demand. However, in developing countries like Türkiye, high nominal interest rates result in individuals reinvesting their interest income into consumption, keeping demand high and pushing up consumer inflation. The policy interest rate is the most important monetary policy tool used to reduce inflation. The negative response of CPI to changes in the policy rate demonstrates the usability of this policy tool in Türkiye. Except for a slight positive response observed in the tenth period, a persistent and fluctuating negative response is evident throughout the analysis period.

Participation banks have gained increasing importance in the Turkish banking system in recent years, partly due to the entry of public banks into this type of banking. The CPI's response to profit-sharing rates is predominantly positive, except in the second and fifth periods. This result aligns with CPI's response to the deposit interest rates of commercial banks. However, CPI's response to profit-sharing rates is characterized by lower volatility compared to other variables.

The Granger Causality Test results show that the Fisher Hypothesis, which posits a causal relationship from inflation to interest rates, holds for Turkey during the analysis period. This is evidenced by CPI being a cause of deposit interest rates at the 0.01 significance level and a cause of the profit-sharing rates distributed by participation banks at the 0.01 significance level. Another significant result from the Granger Causality Test is that the profit-sharing rates of participation banks are a cause of deposit interest rates at the 0.01 significance level and a cause of the policy rate at the 0.05 significance level. These findings indicate the growing importance of profit-sharing rates of participation banks in the Turkish economy. They also suggest that changes in the profit-sharing rates of participation banks influence both deposit interest rates and policy rates, highlighting the foundational role of profit-sharing rates in these variables. The competitive relationship between commercial and participation banks in the banking system explains this causality relationship.

The ongoing debate over the causal relationship between inflation and interest rates in Türkiye in recent years finds a response both in theoretical studies and in the results of this study. From this perspective, the conclusion that inflation rates can be guided by using interest rates, which underpins orthodox economic policy, is another indirect result of the analysis, suggesting its applicability in Türkiye.

GİRİŞ

Makro iktisadi açıdan enflasyon ve faiz sorunlarının neden ve nasıl ortaya çıktığını belirlemek önemli bir konudur. Konunun önemi nedeniyle üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişki literatürde ilk olarak Gibson tarafından ortaya atılan ve kendi adıyla anılan paradoks ile incelenmiştir. Gibson (1923) çalışmasında İngiltere’de tahvil faiz oranları ile enflasyon arasında uzun dönemde pozitif korelasyon olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuca göre izlenecek bir parasal genişleme politikası enflasyon ve faiz oranlarının yukarı yönlü hareket etmesine neden olacaktır (Ulusoy, Yılmaz & Ünal, 2021:2). 1930 yılında ortaya konulan Fisher Hipotezi ise iktisat literatüründe uzun yıllar kendisine yer edinmiştir. Fisher Hipotezi’ne göre; enflasyon ile nominal faiz oranları arasında bire bir ilişki mevcuttur. Buna göre, nominal faiz oranı, reel faiz oranı ile enflasyonun toplamına eşittir. Nominal faiz oranı ile enflasyon arasında var olduğu düşünülen bire biri ilişkide reel faiz oranında bir değişiklik olmayacağı varsayılmıştır (Hacıoğlu & Yerlikaya, 2014:110). Fisher (1930), hipotezi’ni test edebilmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ekonomilerinde enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, iki değişken arasında ABD için 0.85 ve İngiltere için de 0.98 gibi yüksek oranda korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Bu tespit uygulanan para politikasının reel faiz oranını etkilemediği sonucunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Fisher Hipotezi’nin formülasyonu Denklem 1’de görülmektedir; (Awomuse & Alimi, 2012:159).

$$i_t = r_t + \pi_t^e \quad (1)$$

Denklem 1’de yer alan i_t nominal faiz oranını, r_t reel faiz oranını, π_t^e ise beklenen enflasyonu ifade etmektedir. Hipoteze göre, uzun vadede reel faiz oranlarının sabit olması varsayımı altında nominal faiz oranı ile enflasyon arasında birebir ilişki bulunmaktadır. Böyle bir durumda enflasyonda meydana gelen bir birimlik artış nominal faiz oranlarının da bir birim artmasına neden olacaktır.

Ülke örneklerine bakıldığında dönemler ya da ülkeler bazında farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bu sonuçlardan bazıları Fisher Hipotezi’nin tersine faiz neden enflasyon sonuç şeklinde Keynes-Wicksell yaklaşımına uygun sonuçlar elde edilmiştir (Ulusoy, Yılmaz & Ünal, 2021:3). Literatürde yer alan çalışmalardan Fisher Etkisi’ni kısa vadede ele alan çalışmalarda herhangi bir etki tespit edilemezken uzun vadeye dayalı çalışmaların birçoğunda Fisher Etkisi tespit edilmiştir (Coppock & Poitras, 2000:181-182). Fisher Hipotezi’nin geçerliliği konusunda yapılan çalışmalarda elde edilen farklı sonuçların nedenleri olarak; analize dâhil edilen ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları, analiz dönemi içerisinde meydana gelen konjonktürel gelişmeler ve analize dâhil edilen değişkenlerdeki farklılıklar sayılabilir.

2008 yılında başlayan küresel finansal kriz döneminde başını Amerika Birleşik Devletleri, Euro bölgesi ve Japonya’nın çektiği gelişmiş ülkelerin para politikası yöneticileri krizin olumsuz etkilerini minimize edebilmek amacıyla sıfır ya da sıfıra yakın bir faiz oranı politikası izlemişlerdir. Bu politikada amaç, faiz oranlarını düşük tutmak suretiyle ekonomik büyümenin devamını sağlamak ve tüketimi arttırarak enflasyonun yükselmesini sağlamaktır. Ancak enflasyonun artacağı yönündeki beklentilerine karşın enflasyon beklentilerin de altında gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin nedeni ise, gelişmiş ülkelerin uyguladıkları geleneksel olmayan para politikası sonucunda piyasada oluşan likidite bolluğuna karşın ekonomik birimlerin tüketimlerini arttırmamaları ve ekonomilerin Keynes’in belirttiği likidite tuzağına düşmesidir (Sümer, 2020: 2). Bu durumda enflasyondan faiz oranlarına doğru bir nedensellik ilişkisini öngören Fisher Hipotezi’nin aksine kısa vadede

nominal faiz oranlarından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığına binaen Neo-Fisher Etkisi iktisat literatüründe yerini almıştır. Neo-Fisher Etkisi'ne göre kısa dönemde düşük faiz oranları düşük enflasyona neden olmaktadır. Merkez bankasının enflasyonu düşürme politikasını benimsemesi durumunda nominal faiz oranı hedefini düşürmesi gerekmektedir. Fisher etkisinin temelinde yer alan enflasyondan faize doğru nedensellik ilişkisi Neo-Fisher hipotezinde faizden enflasyona doğrudur (Iona, 2017:578).

Çalışma, Türkiye'de Fisher Hipotezi'nin geçerliliğini ortaya koyma amacını taşımaktadır. Bu çerçevede bağımlı değişken olarak Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)'de meydana gelen bir önceki aya göre yüzdelik değişim, ticari bankaların uyguladıkları 1 ay vadeli mevduatlara uygulanan nominal faiz oranı, politika faizi olarak ifade edilen 1 hafta vadeli repo faiz oranı ve katılım bankaları tarafından uygulanan 1 ay vadeli katılım hesaplarına dağıtılan kâr payı oranı kullanılmıştır. Analizde yer alan katılım bankaları kâr payı oranları ve politika faizi literatürde yer alan çalışmalarda kullanılmamış iki değişkendir. Bu açıdan bakıldığında son yıllarda bankacılık sektöründe önemi her geçen gün artan katılım bankaları ile Türkiye'nin uyguladığı para politikasında önemli bir yer tutan politika faizinin analize dâhil edilmiş olması çalışmanın literatüre katkısını göstermektedir.

1. LİTERATÜR

Çalışmanın bu bölümünde literatürde yer alan eşbütünleşme, varyans ayrıştırması ve nedensellik analizi içeren çalışmalara yer verilmiştir.

İngiltere'de Fisher hipotezinin 1959-1988 döneminde geçerli olduğunu tespit eden Coleman (1993), yurtdışı beklenen enflasyonunda meydana gelen artışın İngiltere reel faiz oranlarında önemli olumsuz etkileri olduğunu tespit ederken, İncekara, Demez ve Ustaoglu (2012) Türkiye'de kısa vadede enflasyon ve faiz oranı arasında bir nedensellik ilişkisi tespit etmemişlerdir. Buna karşın Mercan (2013), ARDL analizi yöntemini kullandığı çalışmasında Türkiye'de enflasyon oranının nominal faiz oranını pozitif ve anlamlı etkilediğini öne sürmüştür. Kanca, Üzümcü ve Deniz (2015) ise Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi yapmışlar sonuçta enflasyondan yıllık mevduat faiz oranlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına dayanarak Türkiye'de Fisher Hipotezi'nin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Köksal ve Destek (2015); Akıncı ve Yılmaz (2016) ile Doğan, Eroğlu ve Değer (2016) de aynı sonucu elde etmiştir. Lebe ve Arda Özalp (2016) ise ARDL analizini uygulamışlar ve reeskont faiz oranı, mevduat faiz oranı ve para politikası faiz oranları ile enflasyon arasında kısa ve uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir. Torun ve Karanfil (2016) ise kullandıkları Varyans ayrıştırması testi sonucuna göre faiz oranı enflasyonu açıklayan en önemli değişkendir. OECD ülkelerini kapsayan dinamik panel veri analizini kullandıkları çalışmalarında Küçükaksoy ve Akalın (2017), Fisher Hipotezi'nin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Başar ve Karakuş (2017) da Türkiye'de Fisher Hipotezi'nin geçerliliğini Johansen Eşbütünleşme Testi ve VECM Granger Nedensellik testi ile ortaya koymuşlardır. Granger, Toda-Yamamoto ve Hatemi-J Asimetrik Nedensellik testlerini uygulayan, Doğan, Afsal ve Örün (2018); Samırkaş (2019); Uslu (2020) ve Gürsoy ve Akçay (2021), çalışmalarında enflasyondan faiz oranlarına doğru nedensellik ilişkisi tespit ettiklerinden Türkiye'de Fisher Hipotezi'nin geçerli olduğunu savunmuşlardır. Sağlam (2018) da benzer sonucu Gelecek-11 olarak ifade edilen ülke grubu için elde etmiştir. Yılcı (2009); Yapraklı (2022) ve Özbek ve Taş (2023) ise nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisi tespit edemediklerinden Fisher Hipotezi'nin Türkiye'de geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Buna karşın Serel ve Akşehirli (2023), sınama, mevduat ve kredi faiz oranları ile iki farklı modele dayalı olarak Johansen Eşbütünleşme Testi ile VECM’ye dayalı Granger Nedensellik Testi yapmışlar sonuçta Türkiye’de Fisher Hipotezi’nin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir.

Çalışmanın ekonometrik analizinde kullanılan değişkenlerden katılım bankaları kâr payı oranları ve politika faizi literatürde yer alan çalışmalarda kullanılmamış iki değişkendir. Katılım bankalarının Türk bankacılık sistemi içerisindeki payı ve ağırlığı her geçen gün artmaktadır. Kamu bankalarının da katılım bankaları kurması bu bankacılık türünün hızla gelişmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, katılım bankaları kâr payı oranlarına ve önemli bir iktisadi gösterge olan politika faizine çalışmada yer verilerek literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

2. VERİ VE METODOLOJİ

Çalışmada TÜFE değişkeni bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Bağımsız değişkenlerden faiz ifadesi ticari bankaların 1 ay vadeli mevduat faiz oranlarını, repo ifadesi politika faizini, karay ifadesi ise katılım bankalarının 1 ay vadeli katılım hesabı kâr payı oranlarını ifade etmektedir. Analiz 2012:01-2024:03 dönemini kapsayan toplam 147 gözlemden oluşan aylık verilerdir. Değişkenlerin hepsi yüzdelik ifade olduğundan logaritmaları alınmamıştır. TÜFE değişkeni dışındaki diğer değişkenler mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. TÜFE değişkeni negatif değerler taşıdığından mevsimsellikten arındırılmamıştır. TÜFE değişkeni verileri Türkiye İstatistik Enstitüsü (TÜİK)’den, faiz değişkeni Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’den, repo değişkeni TCMB internet sitesinden ve karay değişkeni ise Türkiye Katılım Bankaları Birliği internet sitesinden elde edilmiştir. Katılım bankaları kâr payı oranları haftalık olarak ilan edilmektedir. Haftalık veriler yazar tarafından aylık verilere dönüştürülmüştür. Çalışmada kullanılan yöntemler yapısal kırılmaları dikkate almadığından yapısal kırılmalı birim kök testleri yapılmamıştır.

Varyans ayrıştırması, VAR analizinde incelenen değişkenlerin her birinin varyansında meydana gelen değişimlerin yüzde kaçının kendi gecikmelerinden, yüzde kaçının ise diğer değişkenler tarafından açıklandığını araştırmaktadır. Değişkenlerin dışsal ya da içsel olup olmadıklarında dair bir değerlendirme yapmak için de kullanılabilir (Tarı, 2006).

Etki-Tepki analizinde, değişkenlere verilen bir birimlik şoklara değişkenlerin verdikleri tepkilerin yönü ve gücü hakkında bilgi edinilirken, şokların etkilerinin azalma ve ortadan kalkma süreçlerini de dönemler itibarıyla analiz etmek mümkündür (Tarı, 2010).

Granger (1969) tarafından ortaya koyulan nedensellik analizinde nedensellik ilişkisi; “*Y’nin öngörüsü, X’in geçmiş değerleri kullanıldığında X’in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y’nin Granger nedenidir.*” olarak tanımlanmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalarda kısa ve uzun dönemde ilişkinin varlığının tespiti amacıyla eşbütünleşme testleri yapılmıştır. Eşbütünleşme testi ile bir eşbütünleşme oranı elde edilirken çalışmada kullanılan Varyans ayrıştırması yönteminde dönemler itibarıyla bağımlı değişkende meydana gelen değişimlerin etki oranlarını ve değişimin istikrara kavuştuğu ya da kavuşmadığı durumları göstermektedir. Bu bağlamda Varyans ayrıştırması yöntemi bağımlı değişkende

meydana gelen değişimleri dönemler itibariyle göstermesi ve bu değişimlerde bağımsız değişkenlerin rolünü oransal olarak vermesi nedeniyle tercih edilmiştir. Yine de ARDL analizi yapılmış ancak yapısal kırılma tarihleri dummy (kukla) değişken olarak eklenmesine rağmen CUSUMQ testinden istenilen sonuç elde edilememiştir. Nedensellik analizinde ise Toda-Yamamoto Nedensellik Testi'nde kullanılan yapısal testlerde değişen varyans ve normallik varsayımları sağlanamamış bu yüzden Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. TÜFE göstergesi aylık olarak yayınlandığı için mevduat faiz oranlarında ve katılım bankalarının dağıttıkları kâr payı oranları da aylık veriler halinde kullanılmıştır.

Ekonometrik analizde kullanılan model Denklem 2'de yer almaktadır;

$$Tufe_{t-1} = \beta_0 + \beta_1 ffaiz_d11_{t-1} + \beta_2 frepo_d11_{t-1} + \beta_3 fkaray_d11_{t-1} + \mu_t \quad (2)$$

Denklem 2'de yer alan tufe ifadesi Tüketici Fiyatları Endeksi değişkenini, ffaiz ifadesi farkı alınmış faiz değişkenini, frepo ifadesi farkı alınmış repo faizi değişkenini ve fkaray ifadesi ise farkı alınmış kâr payı oranlarını temsil ederken μ_t ise hata terimini göstermektedir.

3. BULGULAR

Zaman serisi analizlerinde değişkenlerin birim köke sahip olup olmadıklarının tespiti amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) ve Phillips-Perron (1988) birim kök testleri sıklıkla kullanılmaktadır.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testi

Değişkenler	Düzyey	ADF Testi		
		Prob	Birinci Fark	Prob
faiz_	0.801845 (-2.881685)	0.9938	-3.371093** (-2.881685)	0.0136
ffaiz	-3.371093** (-2.881685)	0.0136		
karay	-2.044157 (-4.022586)	0.5720	-5.086462* (-4.022586)	0.0002
fkaray	-5.086462* (-4.022586)	0.0002		
repo	-3.368993*** (-3.145341)	0.0597		
tufe	-6.771379* (-4.022135)	0.0000		

PP Testi				
faiz	0.555702 (-4.022135)	0.9994	-7.324693* (-4.022586)	0.0000
ffaiz	-6.945509* (-3.475819)	0.0000		
karay	-0.579781 (-4.022135)	0.9785	-5.120167* (-4.022586)	0.0002
fkaray	-5.120167* (-4.022586)	0.0002		
repo	-0.820619 (-4.022135)	0.9606	-8.442839* (-4.022586)	0.0000
frepo	-8.442839* (-4.022586)	0.0000		
tufe	-6.709153* (-4.022135)	0.0000		

*, ** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler test kritik değerleridir.

Mevsimsellikten arındırılmış faiz ve karay değişkenleri ADF Birim Kök Testi’nde birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Granger Nedensellik Testi’nin yapılabilmesi için serilerin düzeyde yani $I(0)$ mertebesinde durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle faiz ve karay değişkenlerinde fark alma işlemi yapılmıştır. Fark alma işlemi sonucunda faiz değişkeninin farkı alınmış hali ffaiz, karay değişkeninin farkı alınmış hali ise fkaray olarak ifade edilmiştir. Fark alma işlemi sonucunda tüm değişkenler $I(0)$ düzeyinde durağan hale getirilmişlerdir. ADF Testi sonuçları incelendiğinde tüm değişkenler $I(0)$ düzeyinde, fkaray ve Tüfe değişkenleri 0.01, ffaiz değişkeni 0.05 ve repo değişkeni ise 0.10 kritik değerinde durağandır.

Phillips Perron (PP) Birim Kök Testi’nde ise faiz, karay ve repo değişkenleri $I(1)$ düzeyinde durağan bulunmuştur. Aynı uygulama PP Testi’nde faiz, karay ve repo değişkenleri için yapılmıştır. Sonuçta ffaiz, fkaray ve frepo değişkenleri elde edilmiş ve bu serilere birim kök testi uygulanmıştır. PP Testi sonuçları incelendiğinde tüm değişkenlerin $I(0)$ düzeyinde 0.01 kritik değerinde durağan olduğu görülmektedir.

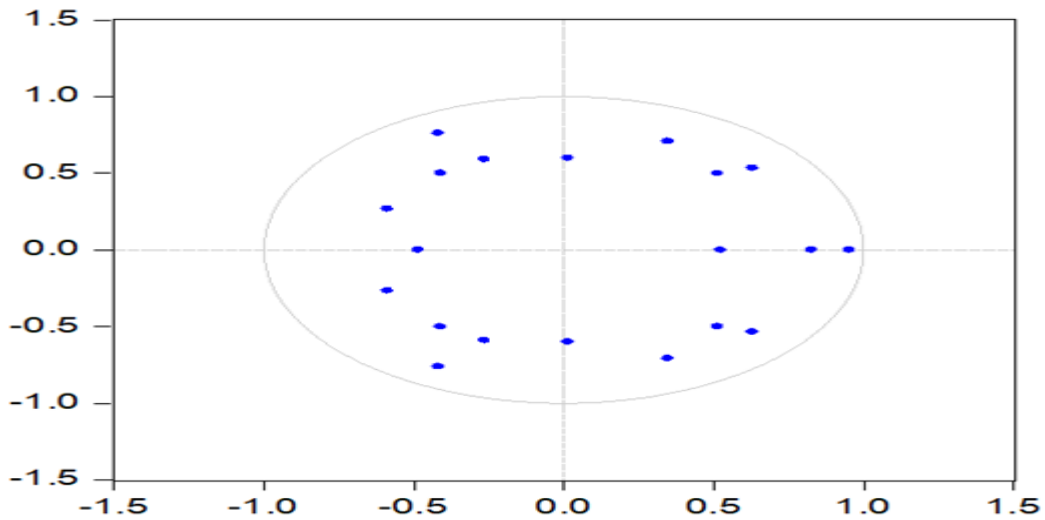
Serilerin birim kökten arındırılması gerçekleştirildikten sonra modeli kurmada kullanılacak uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Kritik değerleri minimum yapan gecikme uzunluğu uygun gecikme uzunluğu olarak

belirlenmektedir.

Tablo 2: Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-910.4570	NA	6.695885	13.25300	13.33785	13.28748
1	-801.2999	210.4043	1.735882	11.90290	12.32714*	12.07530
2	-778.2884	43.02140	1.569120	11.80128	12.56491	12.11160
3	-731.9635	83.92202	1.012601	11.36179	12.46481	11.81003*
4	-716.1321	27.76229	1.017915	11.36423	12.80665	11.95039
5	-690.5636	43.35525	0.890102*	11.22556*	13.00737	11.94964
6	-678.4164	19.89333	0.947491	11.28140	13.40259	12.14340
7	-660.6433	28.07632*	0.932035	11.25570	13.71629	12.25562
8	-651.7086	13.59629	1.045355	11.35810	14.15808	12.49594

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde 5 kritik değeri minimum yapan gecikme uzunluğu uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmektedir. Tablo 2’de görülebileceği üzere 5 kritik değerden FPE (Final Prediction Error, Son Tahmin Edici Hatası) ve AIC (Akaike Info Criterion, Akaike Bilgi Kriteri)’ne göre 5 gecikme uzunluğu söz konusu kriterleri minimum yapan gecikme uzunluğudur. Sadece 2 kritere göre gecikme uzunluğunun belirlenmesi kurulan VAR Modeli’nin durağanlığı konusunda belirsizliğe neden olunabileceği düşüncesiyle kurulan VAR Modeli’nin durağanlığı Şekil 1’de polinom dağılımı ile görülmektedir.

Şekil 1: Polinom Dağılımı

Şekil 1’de yer alan polinom dağılımına göre tüm noktalar çemberin içerisinde yer aldığından 5 gecikmeye göre kurulan VAR modeli durağandır.

Tablo 3: Varyans Ayrıştırması

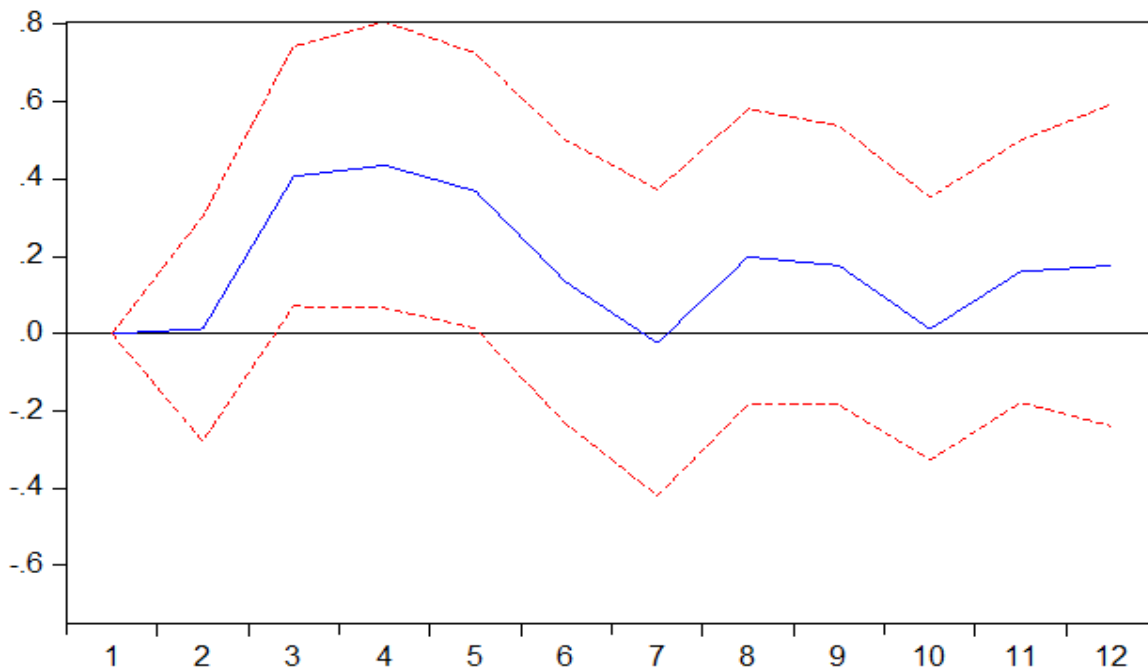
Dönem	S.E	TÜFE	ffaiz	frepo	fkaray
1	1.499402	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	1.844692	99.75864	0.004816	0.124197	0.112348
3	1.930800	93.65437	4.441132	0.422684	1.481813
4	2.026889	89.34438	8.655829	0.425163	1.574623
5	2.085288	86.09050	11.30811	0.936051	1.665337
6	2.142517	82.96063	11.09456	3.761181	2.183623
7	2.195637	83.44508	10.57617	3.886263	2.092485
8	2.231807	83.10850	11.02717	3.822829	2.041500
9	2.268329	81.96209	11.27600	3.987398	2.774514
10	2.303181	82.35524	10.94003	3.890217	2.814511
11	2.329331	82.22448	11.17259	3.851006	2.751924
12	2.351341	81.84468	11.52608	3.813638	2.815608

Tablo 3’de yer alan Varyans ayrıştırmasında bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimleri açıklama oranları dönemsel olarak görülmektedir. Birinci dönemde bağımlı değişken olan TÜFE’de meydana gelen değişimlerin tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde frepo değişkeninin etki oranı daha fazla iken (%0.12) üçüncü dönemle birlikte bağımlı değişken olan TÜFE’de meydana gelen değişimlerde ffaiz değişkeninin %4.44 etki oranına sahip olduğu görülmektedir. Üçüncü dönemde en fazla etki oranına sahip ikinci değişken %1.48 etki oranı ile fkaray değişkenidir. Dördüncü dönemde ffaiz değişkeninin etki oranı üçüncü dönem oranının iki katına çıkarak %8.65 etki oranına ulaşmıştır. İkinci önemli etki oranına sahip olan fkarayda kısmi bir artış ile %1.57 etki oranına ulaşmıştır. Beşinci dönem itibariyle ffaiz değişkeninin etki oranındaki artış hızı yavaşlamakla birlikte %11.30’luk etki oranı ile bağımlı değişkende meydana gelen değişimleri açıklayan en önemli bağımsız değişken olmaya devam etmektedir. Beşinci dönemde frepo değişkeninin etki oranının %1’e dahi ulaşamadığı Tablo 3’de görülmektedir. Beşinci dönemde fkaray değişkeni etki oranındaki artışın da yavaşladığı ve %1.66 oranına ulaştığı görülmektedir. Altıncı dönem itibariyle ffaiz değişkeninin etki oranının durağanlaştığı bir diğer deyişle istikrara kavuştuğu görülmektedir. Altıncı dönemde %11.09’luk bir etki oranı beşinci döneme göre sınırlı bir düşüşü ifade etmektedir. Altıncı dönemde meydana gelen en

önemli değişim frepo değişkeninin etki oranında yaşanan artıştır. %3.76'lık etki oranı ile altıncı dönemde frepo etki oranı en yüksek ikinci değişken haline gelmiştir. Altıncı dönemde fkaray değişkeninin etki oranında bir artış yaşansa da artış hızı frepo'nun altındadır. Yedinci dönemde ffaiz değişkeninin etki oranında sınırlı bir azalma yaşanmakla birlikte bu sınırlı etki frepo ve fkaray değişkenlerinde de görülmektedir. Yedinci dönem ile birlikte bağımsız değişkenlerin etki oranlarının istikrara kavuştuğu dönemler arasındaki değişimin %1'i aşmadığı görülmektedir.

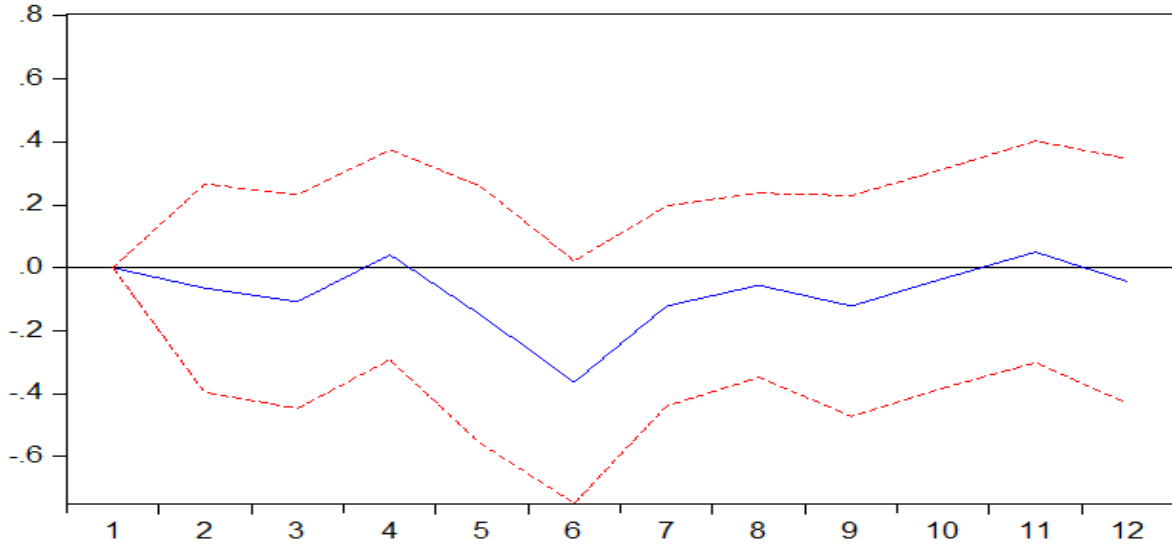
Varyans ayrıştırmasında model kurumunda değişkenlerin sırası önem arz etmektedir. Kurulan bu modelin alternatifi olarak başka değişken sıralamaları kullanılarak da Varyans ayrıştırması testi yapılmış ancak her seferinde benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu durum kurulan modeli doğruluğunu göstermektedir.

Etki-Tepki Analizi'nde bağımsız değişkene verilen 1 birimlik şoka bağımlı değişkenin tepkisi grafiksel olarak gösterilmektedir. Şekil 2'de ffaiz değişkenindeki şoklara TÜFE değişkeninin tepkisi görülmektedir.

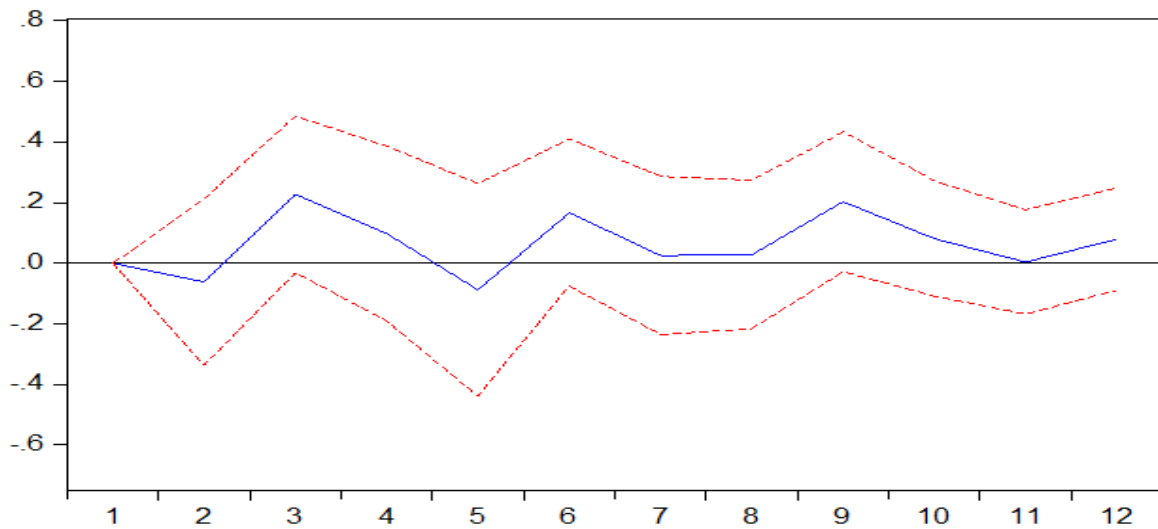
Şekil 2: TÜFE'nin ffaiz'e Tepkisi

Şekil 2 incelendiğinde elde edilen ilk sonuç 12 dönem boyunca TÜFE'nin tepkisinin hep pozitif olduğudur. Birinci dönemde meydana gelen şoklara TÜFE'nin hiç tepki göstermediği üçüncü dönem ile birlikte önemli bir pozitif tepki verildiği görülmektedir. Tepkinin şiddeti dördüncü dönem ile birlikte istikrara kavuşmuş olmakla birlikte beşinci dönem ile yedinci dönem arasında tepkinin azaldığı ancak hala pozitif olduğu görülmektedir. Sekizinci döneme doğru gerçekleşen pozitif yönsemeden sonra dokuzuncu döneme doğru tepkide bir durağanlık göze çarpmaktadır. Onuncu dönemde tepkinin ortadan kaybolduğu ve sıfır eksenine teğet olduğu görülmekle birlikte on bir ve on ikinci dönemde yine pozitif ancak ılımlı bir tepki göze çarpmaktadır. Analiz dönemi boyunca yedinci ve onuncu dönemlerde olmak üzere tepkinin ortadan kalktığı ancak izleyen dönemlerde TÜFE tarafından yine pozitif tepki verildiği görülmektedir.

Şekil 3: TÜFE'nin frepo'ya Tepkisi

Şekil 3'de politika faizi olan 1 hafta vadeli repo faizindeki şoklara TÜFE'nin tepkisi görülmektedir. Analiz dönemi boyunca tepkinin genellikle negatif olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında TÜFE'nin düşürülmesi yönünde bir politika izlenmek istendiği takdirde politika faizlerinde yapılacak bir değişime TÜFE'nin negatif tepkiler vereceği böylelikle de istenilen amaca ulaşılabileceği görülmektedir. Ancak Varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde politika faizindeki değişim TÜFE'de meydana gelen değişimleri en az açıklayan değişken olarak bulunmuştur. Dördüncü dönemde az oranda bir pozitif tepki görülmekle birlikte bu dönemden altıncı döneme doğru ciddi bir negatif tepki göze çarpmaktadır. Altıncı dönem analiz döneminin ortasındaki bir dönemi ifade ettiğinden TÜFE'nin büyük oranlı negatif tepkisinin gecikmeli olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Şekil 4: TÜFE'nin fkaray'a Tepkisi

Şekil 4'de katılım bankalarının dağıttıkları aylık kâr payı oranlarında meydana gelen şoklara TÜFE'nin tepkisi görülmektedir. Şekil 4'de ilk göz çarpan durum ikinci ve beşinci dönemlerdeki negatif tepkinin dışında tepkinin hep pozitif olduğudur. Buna göre katılım bankalarının dağıttıkları kâr payı oranlarındaki değişimlere TÜFE yükselme

yönünde tepki vermektedir ki bu tepki teori ile tutarlıdır. Üçüncü dönem pozitif anlamda en büyük tepkinin verildiği dönem olmakla birlikte yedinci ve sekizinci dönem arasında ise bir durağanlık ve istikrar göze çarpmaktadır. Dokuz ile on birinci dönem arasında tepkinin şiddetinin giderek azaldığı ve on birinci dönemde tepkinin ortadan kalktığı görülmekle birlikte on ikinci döneme doğru hafif bir pozitif tepki görülmektedir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Analizi

Nedenselliğin Yönü	Olasılık
ffaiz TÜFE'nin Granger nedeni değildir	0.4174
TÜFE ffaiz'in Granger nedeni değildir	0.0049*
frepo TÜFE'nin Granger nedeni değildir	0.9705
TÜFE frepo'nun Granger nedeni değildir	0.2151
fkaray TÜFE'nin Granger nedeni değildir	0.1136
TÜFE fkaray'ın Granger nedeni değildir	0.0016*
frepo ffaiz'in Granger nedeni değildir	1.E-05
ffaiz frepo'nun Granger nedeni değildir	0.3449
fkaray ffaiz'in Granger nedeni değildir	0.0001*
ffaiz fkaray'ın Granger nedeni değildir	1.E-05
fkaray frepo'nun Granger nedeni değildir	0.0114**
frepo fkaray'ın Granger nedeni değildir	2.E-06

*, ** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler test kritik değerleridir.

Tablo 4'de görülen Granger Nedensellik Analizi sonuçları özet bir şekilde ifade edildiğinde; TÜFE ffaiz'in 0.01 anlamlılık düzeyinde Granger nedenidir, TÜFE fkaray'ın 0.01 anlamlılık düzeyinde Granger nedenidir, fkaray 0.01 anlamlılık düzeyinde ffaiz'in Granger nedenidir ve son olarak fkaray 0.05 anlamlılık düzeyinde frepo'nun Granger nedenidir.

Nedensellik analizi sonuçlarına göre, TÜFE ile ticari bankaların bir ay vadeli mevduat faiz oranları ve katılım bankalarının bir ay vadeli dağıttıkları kâr payı oranları arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Faiz oranları arasındaki nedensellik analizinde ise katılım bankalarının dağıttıkları kâr payı oranlarının, hem ticari banka mevduat faizi hem de politika faizinin nedeni olduğu görülmektedir. TÜFE'nin ortaya koyduğu bu nedensellik ilişkileri Türkiye'de Fisher Hipotezi'nin analiz döneminde geçerli olduğunu göstermektedir. Enflasyondan faiz oranlarına doğru bir ilişki

Türkiye’de ticari banka faizi ve katılım bankalarının kâr payları arasında tespit edilmiştir. İlginç olan bir nokta TÜFE ile politika faizi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmamış olmasıdır. Oysa politika faizi özellikle enflasyon hedeflemesi politikası uygulayan ülkelerde enflasyonu düşürmek amacıyla kullanılan en önemli politika aracıdır. Bu aracın Türkiye’de çalışmıyor görünmesinin nedeni olarak bu ilişkinin ticari banka mevduat faizleri aracılığıyla gerçekleştiği savı gösterilebilir. Politika faizlerinde meydana gelen değişimlere ticari banka mevduat faizleri anında ve doğrusal biçimde tepki göstermektedir. Böylelikle enflasyonu düşürme amacıyla politika faizini arttırmaya yönelik bir sıkılaştırıcı para politikası uygulamasına ticari bankalar da katılarak mevduat faiz oranlarını arttırmaktadır. . Dolayısıyla tüketiciler açısından politika faizinden ziyade ticari banka mevduat faizleri daha büyük önem taşımaktadır. Bu önem neticesinde politika faizinde meydana gelen değişimler zincirleme olarak ticari banka mevduat faizlerine de yansyacağından bireylerin tüketim davranışlarını ve tüketim taleplerini doğrudan etkileyecektir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ile literatürde yer alan çalışmaların sonuçları büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Literatürde yer alan ve enflasyondan faiz oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit ederek Türkiye’de Fisher Hipotezi’nin geçerliliğini kabul eden; İncekara, Demez ve Ustaoglu (2012), Kanca, Üzümcü ve Deniz (2015), Köksal ve Destek (2015), Akıncı ve Yılmaz (2016), Doğan Eroğlu ve Değer (2016), Başar ve Karakuş (2017), Doğan, Afsal ve Örün (2018), Samırkaş (2019), Gürsoy ve Akçay (2021) çalışmalarını sonuçları ile aynıdır. Yanı sıra Varyans ayrıştırması yöntemini kullanarak enflasyondaki değişimlerin en önemli açıklayıcısı olarak faiz oranı değişkenini tespit eden çalışmalardan; İncekara, Demez ve Ustaoglu (2012) ve Torun ve Karanfil (2016) çalışmalarının sonuçları ile çalışmanın sonucu aynıdır.

SONUÇ

Enflasyon ve faiz oranları özellikle enflasyon hedeflemesi politikası uygulayan gelişmekte olan ülkeler için önemli iki makroekonomik göstergedir. Bu iki gösterge temelde makroekonominin konusu içerisinde olmakla birlikte birey ve firma davranışlarını yoluyla mikroekonomik etkileri de bulunmaktadır. Faiz oranları Türkiye gibi enflasyon hedeflemesi politikası yürüten ülkelerde en önemli politika aracıdır. Dolayısıyla politikadan en verimli sonucu alabilmek için enflasyon ile faiz oranları arasında bir ilişki bulunması gerekmektedir.

Teorik altyapısı Fisher’in (1930) çalışmasına dayanan politikada, enflasyondan faiz oranlarına doğru bir ilişkisinin olması politikanın başarısı için gereklidir. Bu durumda enflasyon hedeflemesi politikası uygulayan ülkelerde Fisher Hipotezi’nin geçerli olması gerekmektedir. Çalışmanın amacı da bu açıdan ortaya çıkmakta Türkiye’de Fisher Hipotezi’nin geçerliliğini test ederek dezenflasyon politikalarına yön verebilmektir. Türkiye, 2006 yılından itibaren uyguladığı açık enflasyon hedeflemesi politikasını Aralık 2021 tarihinde terk ederek adına Türkiye ekonomi modeli denilen ve tamamen Neo-Fisher’ci bir yaklaşıma sahip olan bir iktisat politikası yürütmeye başlamıştır. Bu politika sonucunda enflasyon oranlarında yaşanan hızlı artışlar, reel gelirlerin enflasyon karşısında hızla gerilemesi neticesinde ülkede bir ücret-enflasyon sarmalının ortaya çıkması, fiyatlama davranışlarındaki bozulmalar ve yeni politikanın temel hedefi olan büyüme oranlarında istenilen hedeflere ulaşamaması neticesinde program Haziran 2023 tarihinde terk edilerek Ortodoks istikrar politikasına geri dönmüştür.

Literatürde yer alan çalışmaların büyük çoğunluğunda Türkiye’de Fisher Hipotezi’nin geçerliliği kabul edilmiştir. Genel

olarak kullanılan eşbütünleşme testlerinin hemen tamamında değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Çalışma, bu yönüyle literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmalarda çok fazla kullanılmayan Varyans ayrıştırması testi ile enflasyonun faiz oranlarından dönemler itibariyle nasıl etkilendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu testte değişken olarak kullanılan katılım bankalarının dağıttıkları aylık kâr payı oranları bugüne kadar literatürdeki çalışmalarda kullanılmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Yine kullanılan bir diğer değişken olan 1 hafta vadeli repo faiz oranı ya da bir diğer adıyla politika faiz oranı da çalışmalarda çok fazla kullanılmamıştır.

Ekonometrik analizden elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de 2012:01-2024:03 döneminde Fisher Hipotezi geçerlidir. Varyans ayrıştırması sonuçları enflasyonda meydana gelen değişimleri 12 dönemin sonunda 11.52 etki oranı ile en çok etkileyen değişkenin ticari bankaların bir ay vadeli mevduat faiz oranları olduğunu göstermektedir. İkinci etkileyen değişken olarak 3.81 etki oranı ile politika faizi oranı en az etkileyen değişken ise 2.81 etki oranı ile katılım bankalarının dağıttıkları aylık kâr payı oranlarıdır. Politika faizinin etki sıralamasında ikinci sırada çıkması ilginç bir sonuçtur. Bunun nedeni olarak politika faizinde meydana gelen değişimlere mevduat faizlerinin anında ve simetrik biçimde tepki vermesi olduğu düşünülmektedir. Bireyler ve firmalar genel olarak mevduat faizlerinde meydana gelen değişimlere daha duyarlı olduğu savıyla hareket edildiğinde politika faizinde meydana gelen değişimlerin etkilerinin mevduat faizi içerisinde de yer aldığı söylenebilir. Katılım bankalarının dağıttıkları kâr payı oranları her ne kadar en az etki derecesine sahip değişken olarak bulunmuş olsa da politika faizi ile arasında sadece 1 puanlık bir fark bulunması katılım bankalarının Türkiye ekonomisindeki öneminin ve ağırlığının giderek arttığını göstermektedir.

Etki-Tepki Analizlerinden elde edilen sonuçlar toplu olarak değerlendirildiğinde TÜFE’nin ticari banka mevduat faiz oranlarına hep pozitif ve dalgalı, politika faizine hep negatif ve dalgalı ve katılım bankaları kâr payı oranlarına pozitif ve diğer değişkenlere göre daha az dalgalı tepki verdiği görülmektedir. Bu durumda mevduat faizlerinde meydana gelen bir değişime TÜFE’nin artış yönünde tepki vereceği söylenebilir. Teorik olarak faiz oranlarında yaşanan artışların tasarrufu arttırarak tüketim için ayrılan payın azalmasına böylelikle de talebin azalarak tüketici enflasyonunun azalmasına yol açması beklenmektedir. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları yüksek nominal faiz oranları neticesinde faiz geliri elde eden bireyler bu gelirlerini tekrar tüketime yönettiklerinden talebin canlı kalmasına ve tüketici enflasyonunun yükselmesine neden olmaktadır. Politika faizi enflasyonu düşürme yönünde kullanılan en önemli para politikası aracıdır. TÜFE’nin politika faizindeki değişimlere negatif tepki vermesi Türkiye’de bu politika aracının kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Sadece onuncu dönemde gözlemlenen hafif bir pozitif tepki hariç analiz dönemi boyunca devamlı ve dalgalı bir negatif tepki göze çarpmaktadır. Katılım bankaları son yıllarda Türk Bankacılık Sistemi içerisinde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bunun temel sebeplerinden birisi kamu bankalarının da bu tür bankacılık faaliyetlerine başlamasıdır. TÜFE’nin kâr payı oranlarına tepkisi 2 ve 5. dönemler hariç devamlı olarak pozitifdir. Bu sonuç ticari banka mevduat faizlerine TÜFE’nin tepkisi ile aynı sonuçtur. Kâr payı oranlarına tepkisinde TÜFE dalgalanmanın şiddetinin az olması konusunda diğer değişkenden ayrılmaktadır.

Granger Nedensellik Analizi sonuçları değerlendirildiğinde enflasyondan faize doğru bir ilişkinin varlığına dayalı Fisher Hipotezi’nin TÜFE’nin 0.01 anlamlılık düzeyinde mevduat faizlerinin nedeni olması ve yine TÜFE’nin 0.01 anlamlılık düzeyinde katılım bankalarının dağıttıkları kâr payı oranlarının nedeni olması sonucunda Türkiye’de analiz dönemi

içerisinde geçerli olduğunu göstermektedir. Granger Nedensellik Analizi’nden elde edilen bir diğer önemli sonuç ise katılım bankaları kâr payı oranlarının 0.01 anlamlılık düzeyinde mevduat bankaları faiz oranlarının ve 0.05 anlamlılık düzeyinde politika faizinin nedeni olduğu sonucudur. Bu sonuçlar bize biraz önce bahsedildiği üzere katılım bankaları kâr payı oranlarının Türkiye ekonomisindeki öneminin giderek arttığını göstermektedir. Yine aynı şekilde katılım bankalarını kâr payı oranlarında meydana gelen değişimlere hem mevduat faizlerinin hem de politika faizinin duyarsız kalamayacağı ve bu iki göstergede meydana gelen değişimlerin temelinde katılım bankaları kâr payı oranları bulunduğu söylenebilir. Bankacılık sistemi içerisinde ticari bankalar ile katılım bankalarının rekabet içerisinde bulunması bu nedensellik ilişkisini açıklamaktadır.

Ülkemizde son yıllarda giderek alevlenen enflasyon ve faiz arasındaki neden sonuç ilişkisi tartışmasına hem teoride yer alan çalışmalarda hem de bu çalışmadan elde edilen sonuçların bir cevap niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında faiz oranlarını kullanmak suretiyle enflasyon oranlarına yön verilebileceği temeline dayanan ortodoks iktisat politikasının Türkiye’de uygulanabilir olduğu sonucu da dolaylı yoldan ulaşılabilecek bir diğer sonuçtur.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100’dir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M. & Yılmaz, Ö. (2016). Enflasyon-Faiz Oranı Takası: Fisher Hipotezi Bağlamında Türkiye Ekonomisi İçin Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi. *Sosyoekonomi*, 24(27), 33-55.
- Awomuse, B. O. & Alimi, S. R. (2012). The Relationship Between Nominal Interest Rates and Inflation: New Evidence and Implications for Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(9), 158-164.
- Başar, S. & Karakuş, K. (2017). Fisher Hipotezi: Türkiye İçin Tahmini. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 794-803. Doi:10.17719/jisr.20175434647.
- Coleman, W. (1993). The Missing Fisher Effect: A Theory with Some Tests Using UK Data. *International Review of Economics and Finance*, 2(3) 267-285.
- Coppock, L. & Poitras, M. (2000). Evaluating the Fisher Effect in Long-Term Cross-Country Averages. *International Review of Economics and Finance*, 9(2), 181-192.
- Dickey, D. A. & Fuller W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö. & Değer, O. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 405-425.
- Doğan, İ., Afsal, M. Ş. & Örün, E. (2018). Türkiye’de Fisher Etkisi Bağlamında Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkinin Non-Parametrik Analizi. *Nevşehir IERFM Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi 2018*, 165-177.
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*. New York: Macmillan.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relation by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gibson, A. H. (1923). The Future Course of High Class Investment Values. *Banker’s Magazine*, 115, 15-34.
- Gürsoy, S. & Akçay, C. (2021). Fisher Etkisi’nin Türkiye’de Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi Kullanılarak İncelenmesi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 5(1), 46-61.
- Hacıoğlu, V. & Yerlikaya, Ö. (2014). Fisher Hipotezi ve Beklentilerin Rolü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(2), 109-130.
- Ioana, P. (2017). Monetary Policy and Inflation: Is There a Neo- Fisher Effect? Evidence From Inflation Targeting Countries in Central and Eastern Europe. *Ovidius University Annuals, Economic Sciences Series*, 17(1), 578-583.
- İncekara, A., Demez, S. & Ustaoglu, M. (2012). Validity of Fisher Effect for Turkish Economy: Cointegration Analysis. *Social and Behavioral Sciences*, 58, 396 – 405. Doi: 10.1016/j.sbspro.2012.09.1016.
- Kanca, O., Üzümcü, A. & Deniz, A. (2015). Fisher Etkisi Türkiye Ekonomisi İçin Geçerli Mi? Bir Zaman Serisi Analizi: 1980-2013. *Verimlilik Dergisi*, (3), 45-66.
- Köksal, B. & Destek, M. A. (2015). Türkiye Ekonomisinde Fisher Hipotezinin Test Edilmesi: 2002-2014 Dönemi Üzerine Bir Ampirik Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1247-1253.
- Küçükaksoy, İ. & Akalın, G. (2017). Fisher Hipotezi’nin Panel Veri Analizi ile Test Edilmesi: OECD Ülkeleri Uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 19-40.
- Lebe, F. & Arda Özalp, L. F. (2016). Fisher Hipotezinin Alternatif Faiz Oranları ile Türkiye Ekonomisi Açısından Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 95-122.
- Mercan, M. (2013). Enflasyon ve Nominal Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönem İlişkinin Fisher Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 368-384.
- Özbek, S. & Taş, S. (2023). Enflasyon ve Faiz İlişkisinin Fisher ve Neo-Fisher Etkilerinin Panel Ekonometrik Analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(1), 65-82.
- Philips, P. C. & Perron, P. (1988). Testin for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*. 75(2), 335-346.
- Sağlam, Y. (2018). Fisher Hipotezi’nin Fourier Yaklaşımı ile Testi: Gelecek-11 Ülke Grubu Örneği. *Journal of Yasar*

University, 13(52), 316-321.

- Samırkaş, M. C. (2019). Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı Arasında Toda-Yamamoto Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 6-14.
- Serel, A. & Akşehirli, N. (2023). Türkiye’de Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: Fisher Hipotezinin Sınanması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 15(28), 73-85.
- Sümer, A. L. (2020). Geleneksel Olmayan Para Politikası Kapsamında Neo-Fisher Etkisi: 2008 Sonrası Türkiye Deneyimi. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-21.
- Tarı, R. (2006). *Ekonometri*. İstanbul: Avcı Ofset.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Torun, M. & Karanfil, M. (2016). 1980-2013 Dönemi Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişki. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 473-490.
- Ulusoy, A., Yılmaz, H. & Ünal, H. (2021). Türkiye’de Gibson Paradoksunun Fisher Etkisi Bağlamında Ele Alınması (1978-2019 Dönemi). *Maliye Dergisi*, (181), 1-18.
- Uslu, H. (2020). Enflasyon ile Mevduat ve Kredi Faizleri Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Fisher Eşitliği Çerçevesinde Ekonometrik Bir Analiz. *Troyacademy Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 201-229. Doi: 10.31454/usb.723532.
- Yapraklı, S. (2022). Açık Enflasyon Hedeflemesi Döneminde Neo-Fisher Etkisi’nin Geçerliliği: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (37), 85-105. Doi: 10.26650/ekoist.2022.37.1071062.
- Yılancı, V. (2009). Fisher Hipotezinin Türkiye İçin Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 205-213.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 03.05.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1478242

Türkiye ve Azerbaycan Kamu Yönetimi Teşkilatlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi¹

Emine ÇELİKSOY², Rumeysa Nur CAVLI³

Öz

Devlet üzerinde yaşanan toprak parçasına sahip olan, bu devlete kendisini vatandaşlık bağı ile bağlı gören halka sahip olan ve egemen ve bağımsız bir otoriteye sahip olan bir kurumlar kurumudur. Devletin en mükemmel organizasyon olması beklenmektedir. Devlet soyut bir kavramdır ve kamu yönetimleri aracılığı ile somut bir hal almaktadır. Devletin üç erkenden birisi olan yürütmenin teşkilatlanması ile bürokratik işleyiş sağlanmaktadır. Devlet bürokratik işleyişini kamu yönetimleri vasıtasıyla sürdürmektedir. Kamu yönetimi teşkilatları vatandaşlar ile doğrudan iletişim kuran birimlerdir. Her ülkenin kamu yönetimi teşkilatlanması o ülkenin hükümet sistemi ile bağlantılı olarak farklılık göstermektedir. Hem Türkiye hem Azerbaycan üniter devletlerdir. Türkiye’de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi Azerbaycan’da başbakanın da olduğu başkanlık sistemi uygulanmaktadır. Bu bağlamda her iki devletin kamu yönetimi teşkilatlarının benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır. Bu kapsamda makalede Türkiye ve Azerbaycan kamu yönetimi teşkilatları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma tekniklerinden karşılaştırma tekniği kullanılmıştır. Türkiye ve Azerbaycan’da bulunan hukuki mevzuat, ulusal ve uluslararası metinlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Kamu Yönetimi Teşkilatları

Jel Kodu: H10, H11, H19

A Comparative Analysis of Public Administration Organizations of Türkiye and Azerbaijan

Abstract

It is an institution of institutions that owns the piece of land inhabited by the state, owns the people who consider themselves connected to this state by the bond of citizenship, and has a sovereign and independent authority. The state is expected to be the most perfect organization. The state is an abstract concept and is becoming concrete through public administrations. Bureaucratic functioning is ensured by the organization of the executive, one of the three powers of the state. The state maintains its bureaucratic functioning through public administrations. Public administration organizations are units that communicate directly with citizens. The organization of public administration of each country differs in connection with the governmental system of that country. Both Türkiye and Azerbaijan are unitary states. The presidential system is implemented in both Türkiye and Azerbaijan, but while Azerbaijan has the office of prime minister, it does not exist in Türkiye. Therefore, the public administration organizations of both states have similar and different aspects. In this context, the article deals with the public administration organizations of Türkiye and Azerbaijan in a comparative manner. The study is qualitative research. The comparison technique, one of the qualitative research techniques, was used. Legal legislation in Türkiye and Azerbaijan, national and international texts have been used.

Keywords: Türkiye, Azerbaijan, Public Administration Organizations

Jel Codes: H10, H11, H19

¹ Bu çalışma Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Doç. Dr. Emine Çeliksoy danışmanlığında hazırlanan “Türkiye ile Azerbaycan’ın Kamu Yönetimi Teşkilatlarının Karşılaştırılması” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Çankırı, Türkiye. **E-posta:** eceliksoy@karatekin.edu.tr **Orcid no:** 0000-0001-8175-8611

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Çankırı, Türkiye. **E-posta:** mcavli@gmail.com **Orcid no:** 0000-0003-3199-6480

Atf/Citation: Çeliksoy, E., Cavlı, R. N. (2024), Türkiye ve Azerbaycan Kamu Yönetimi Teşkilatlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 423-450.

Extended Abstract

Introduction

The state is an organization created to meet the needs of citizens that they cannot meet alone. The state provides services through public administrations. For public administration, a certain public administration organization must exist. In this case, each country is managed by adopting a management structure according to its own social, political, economic, and cultural life and experience, as well as creating a public administration organization by its own structure. The presentation of public administration in the country is carried out with a specific public administration organization. This organization may be different in each country. This is due to the fact that every country's historical and current circumstances have the potential to have a direct impact on public administration organizations. Therefore, comparative public administration can expose the various public administration institutions in each nation, together with their similarities and variances. This article explains and compares the public administration organizations of Türkiye and Azerbaijan, their organizational structure, and how they relate to the management systems of both nations and, consequently, the central and local governments.

Method

When comparing two countries, the goal is to highlight their similarities and differences. Along with introductory and conclusion sections, the study is divided into three major sections. The first section of the study covers how public administration is organized in Türkiye, the second section includes how public administration is organized in Azerbaijan, and the third section compares the organizational structures of public administration in Türkiye and Azerbaijan. In this study, the comparative method which is a type of qualitative research technique, was utilized.

By analyzing the governmental structures at both national and local levels across various nations in a comparative way, generalizations are conveyed as comparative public administration. Information regarding these countries is gathered by comparing different countries using comparative public administration. The main purpose of comparative public administration is to uncover the types of differences or similarities that exist among countries. In this article, the administrative framework, central administrative organisations and local administrative organisations of Türkiye and Azerbaijan will be analyzed through the lens of comparative public administration.

Result and Discussion

The research focuses on with the public administration organizations of the two sister states a detailed and comparative manner. It can be stated that the public administration organization in Türkiye comprises the central government and local governments, with the central government exhibiting a more authoritative framework than the local government. However, it can be stated that local authorities are also in the process of development.

There is a constitution, laws, presidential decrees, and other legal regulations that govern the structuring of public administration in Türkiye. When assessed regarding central administrative structure and local government structure, it can be said that it has a long-standing history.

The public administration organization in Azerbaijan consists of two components: the central government and the local government. A centralized framework is at the predominant in both the State of the Republic of Türkiye and the State of the Republic of Azerbaijan.

Türkiye and Azerbaijan have centralized administrative organizations and local government organizations.

There exist Presidencies and ministries in the capital organizations situated within the central administrative structure of both states. It has been noted that the provincial organizations vary.

In Türkiye, the overall provincial administration and the overall district administration are governed by legislation and constitute the provincial organization of the central administration. In Azerbaijan, provincial divisions such as rayons, cities, villages and towns are not governed by legislation.

In Türkiye, local government organizations comprise special provincial administration, municipality, metropolitan municipality and villages, whereas in Azerbaijan, local government solely consists of municipalities. The supervision of local governments in Türkiye is carried out by the central administration through administrative guardianship. In Azerbaijan, the central administration also has significant control over the local government unit, and it would not be incorrect to state that it is subject to supervision, similar to the administrative guardianship authority in Türkiye.

In Azerbaijan, there is also an autonomous structure referred to as the Nakhchivan Autonomous Republic. Nonetheless, Azerbaijan has a great influence over the Nakhchivan Autonomous Republic.

In general, if we are going to address the similar problems that are present in the public administrations of Türkiye and Azerbaijan, centralism dominates in both countries.

GİRİŞ

Her ülkenin kendi devlet şekli ve hükümet sistemi ile bağlantılı bir kamu yönetimi teşkilatlanması bulunmaktadır. Devletin üniter bir devlet mi yoksa birleşik bir devlet mi olduğu teşkilatlanması bakımından önem arz etmektedir. Aynı şekilde hükümet sisteminin başkanlık sistemi mi, yarı başkanlık sistemi mi ya da parlamenter sistem mi olduğu da teşkilatlanması açısından önemlidir. Bunlarla birlikte ülkenin siyasi geçmişi ve yaşadığı dönüşümlerin de kamu yönetimlerinin teşkilatlanması açısından önemi bulunmaktadır.

Türkiye üniter bir devlettir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile yönetilmektedir. Türkiye’de kamu yönetimi teşkilatlanması merkezden yönetim ve yerinden yönetim olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Merkezden yönetimin içerisinde başkent teşkilatı ve taşra teşkilatı yer almaktadır. Yerinden yönetimler yer yönünden yerinden yönetim (mahalli idareler) ve hizmet yönünden yerinden yönetim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Azerbaycan üniter bir devlettir. Başbakanın da olduğu Başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Azerbaycan’da kamu yönetimi teşkilatlanması merkezden yönetim, yerel yönetim ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti başlıkları altında incelenmektedir. Azerbaycan üniter bir devlettir ancak kendine özgü bir şekilde egemenliği altında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır.

Bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan’ın kamu yönetimi teşkilatları detaylı bir şekilde incelendikten sonra kamu yönetimlerinin benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

1. TÜRKİYE’DE KAMU YÖNETİMİ TEŞKİLATI

1.1. Merkezi Yönetim

Merkezi yönetimde, birlik ve bütünlüğü sağlama amacı bulunmaktadır. Merkezi yönetimin birçok yetkiye sahip olması ve bu yetkilerin kamu hizmetlerine yansıdığı görülmektedir (Eryılmaz vd., 2019:31; Çoker, 1991:1). Türkiye’de merkezi yönetimin başkent teşkilatı ve taşra teşkilatları bulunmaktadır. Türkiye’de merkezi yönetimin başkent teşkilatında Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlıklar yer almaktadır (Eryılmaz vd., 2019:98).

1.1.1. Başkent Teşkilatı

Türkiye’de kamu yönetimi teşkilatında, merkezi yönetim örgütünde Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlıklar bulunurken aynı zamanda başkent örgütüne yardımcı olarak birtakım teftiş faaliyetlerinde bulunmak ve örgüte danışmanlık yapmak amacı doğrultusunda yardımcı kuruluşların da başkent teşkilatında bulunduğu görülmektedir (Eryılmaz vd., 2019:98). Böylelikle bu kısımda Türkiye’nin kamu yönetimi teşkilatlanmasında merkezi yönetimin başkent teşkilatında yer alan: Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlığında bulunan birimler ve Bakanlıklar, Yardımcı Kuruluşlar hakkında bilgi verilecektir.

1.1.1.1. Cumhurbaşkanlığı

Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisini kendinde bulunduran ve aynı zamanda devletin başı olarak faaliyet gösteren; Türkiye Cumhuriyeti’nin, Türk milletinin bütünlüğünü ve beraberliğini temsil eden, devlet işleyişinin sistemli, istikrarlı bir biçimde çalışmasını sağlamaktadır (1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018).

Cumhurbaşkanının sahip olması gereken şartlar hukuken belirlenmiştir. Bunlar: Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına

sahip olunması, kırk yaşını doldurmuş olmak, milletvekili seçilme koşullarına sahip olmak ve son olarak yüksek öğrenime sahip olmaktır. Halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı, 5 senelik bir vazife için seçilmektedir. Seçilen Cumhurbaşkanı'nın en çok iki kere seçilme hakkı bulunmaktadır. Dolayısıyla bir Cumhurbaşkanı normal şartlarda en fazla on yıl vazife yapabilmektedir (Yüksek Seçim Kurulu, 2022). Tüm bu koşulları sağlayarak, Cumhurbaşkanı olarak seçilen kişi vazifesine başladığı zaman Türkiye Büyük Millet Meclisinde ant içer (Eryılmaz vd., 2019:99). Cumhurbaşkanlığı vazifesine gelen Cumhurbaşkanı, ülkedeki iç siyaset ve dış siyaset üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisine fikirlerini belirtmek, kanunları yayımlamak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek, lüzum halinde yasama yılının ilk gününde mecliste açılış konuşması yapmak, Milletlerarası antlaşmaları onaylamak, Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve Bakanları atamak ve görevlerine son verebilmek gibi birtakım vazife ve yetkilere sahiptir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Cumhurbaşkanlığı Hükûmet sistemi ile birlikte Cumhurbaşkanı seçilen kişi artık partili Cumhurbaşkanı olarak faaliyetlerine devam edebilmektedir (Turan, 2018:57). Cumhurbaşkanı görevi süresi boyunca işlediği tüm suçlardan sorumlu olmaktadır (Dinç & Yılmaz, 2022:194). Cumhurbaşkanlığı teşkilatında 2017 Anayasası değişikliği ile düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra buna ek olarak 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri de eklenerek, Türkiye'nin yürütme alanına yeniden bir düzenleme gelmiştir. 6771 Sayılı Kanun'la meydana çıkan Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı yardımcılığı kadrosu oluşturulmuştur. Bakanların Türkiye Büyük Millet Meclisi dışından Cumhurbaşkanı aracılığı ile göreve atanması söz konusudur. Son olarak da Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği kaldırılmıştır (Turan, 2018: 60).

Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı Makamı, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, İdari İşler Başkanlığı, Politika Kurulları, Bağlı Kurum ve Kuruluşlar, Bakanlıklar ve Ofisler faaliyet göstermektedir (Turan, 2018:61-62).

Cumhurbaşkanlığı teşkilatında bulunan bu birimler Cumhurbaşkanı'nın belirlemiş olduğu ve uygulanmasını arzu ettiği kamu politikalarının tatbik edilmesinde Cumhurbaşkanı'na yardımcı olmaktadır (Sobacı vd., 2018:2).

1.1.1.2. Bakanlıklar

Devletin temel hizmetleri yerine getirmekle yükümlü olduğu bilinmektedir. Bu hizmetler ise her biri tek başına işlevleri gerçekleştiren bakanlık olarak örgütlenmiştir. Bu işlevlerin sorumlulukları ve yönetimi ise Bakana ait olmuştur (Eryılmaz vd., 2019:103).

Bakan, devlete ait bir bakanlığın başında bulunarak ve burada birtakım siyasi mesuliyetlere sahip olan yöneticidir (Taghızade, 2021:9).

Meydana getirilen her bir Bakanlığın başında bir Bakan vazife yapmaktadır. Vazifeye gelecek olan Bakanlar, doğrudan Cumhurbaşkanı aracılığı ile vazifeye atanmaktadır. Bakanların vazifeye seçilirken, milletvekili olma mecburiyetleri bulunmamaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin içinden veyahut meclis dışından da seçilerek vazifeye gelebilmektedir. Bakanların vermiş oldukları vazifeleri yerine getirmek ve Bakana yardımcı olmak üzere Bakan yardımcılığı makamı meydana getirilmiştir (Eryılmaz vd., 2019:103-104; Taghızade, 2021:9-10). Dolayısıyla eski sistemde Bakanlıklarda bulunan müsteşarlık birimi artık yer almamaktadır. Bakana yardımcı olarak sadece Bakan yardımcıları bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükûmet sistemine geçmesiyle Başbakanlık

ve Bakanlar Kurulu makamı da artık devam ettirilmemiştir.

Türkiye’de şu an 17 Bakanlık bulunmaktadır (Turan, 2018:65). Türkiye’de bulunan Bakanlıklar ise şunlardır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2024): Adalet Bakanı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı, Dışişleri Bakanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Gençlik ve Spor Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, İçişleri Bakanı, Kültür ve Turizm Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı, Sağlık Bakanı, Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Tarım ve Orman Bakanı, Ticaret Bakanı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanı’dır. Bu bakanlıkların başında vazifeye gelen bakanların birtakım görevleri bulunmaktadır. Bunlar (Gözübüyük, 2015:84):

Bakan, başında bulunduğu ilgili Bakanlığın en yüksek yöneticisi olmakta ve bu şekilde görev yapmaktadır.

Bakan, başında bulunduğu ilgili Bakanlığı temsil etmektedir.

Bakanlık içerisinde bulunan kamu çalışanlarına talimat vermekte, izlenecek yolun neler olduğunu göstermekte ve çalışanları teftiş edebilmektedir.

Bakanlık için yönetmelikler de hazırlayabilmektedir.

1.1.2. Yardımcı Kuruluşlar

Yardımcı kuruluşlar, başkent teşkilatının içinde çok mühim bir konumda yer almaktadır. Yardımcı kuruluşların meydana getirilmesindeki ana gaye, Cumhurbaşkanına ve Bakanlara vazifelerinde gerekli yardımlarda bulunarak katkı sağlamaktır. Yardımcı kuruluşlar: Danıştay, Sayıştay, Yüksek Askeri Şûra ve Milli Güvenlik Kurulu olarak sıralanabilmektedir (Eryılmaz vd., 2019:105).

Danıştay, yönetim alanında fikirlerine başvurulmuş bir yardımcı kuruluştur (Eryılmaz vd., 2019:105). Danıştay, Yüksek mahkeme olarak çalışmakta olup yürütmeye yardımcı olmakta; danışma, tetkik ve aynı zamanda karar organı olarak faaliyetlerini devam ettirmektedir. Danıştay Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyete devrolan bir kurumdur ancak mevcut yapısı 1982’de yürürlüğe girmiş olan 2575 Sayılı Danıştay Kanunu’na göre şekillenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Danıştay Başkanlığı, 2023).

Sayıştay yargı kısmında düzenlenmiştir. Mali konularda yönetmelikler için ve idari alanda birtakım fikirler sunmak için vazifesini ifa etmekte ve dolayısıyla merkezi yönetime yardımcı olmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:105). Sayıştay, merkezi yönetim bütçesi alanında bulunan kamu yönetimlerinin, aynı zamanda bununla birlikte sosyal güvenlik kurumları ve mahalli yönetimlerinin hesap ile işlemlerini denetlemektedir (Kuluçlu, 2008:18).

Cumhuriyet Döneminin ilk zamanlarında merkezde oluşturulan ve askeri konularda yöntem konularının görüşüldüğü bir kurul olarak karşımıza çıkan Yüksek Askeri Şûra, politik ve askeri bürokratların bir araya gelerek, Silahlı Kuvvetleri ilgilendiren meselelerde istişarelerde bulunarak, düşüncelerini ifade ettiği bir yapıdadır (Kaçar, 2019:144). Ankara’da kurulmuş olan Yüksek Askeri Şûra, yalnızca barış döneminde vazifesini gerçekleştirmektedir. Şûranın üyeleri içerisinde ise Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Dışişleri, Adalet, İçişleri, Milli Eğitim, Milli Savunma, Hazine ve Maliye Bakanları ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları bulunmaktadır. Gerekli durumlarda Cumhurbaşkanı Şûra toplantısına katılarak, toplantıya başkanlık edebilmektedir (8 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda düzenlenmiş istişari nitelikteki bir organ olarak vazifesini sürdüren Milli Güvenlik Kurulu, anayasal bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. (Eryılmaz vd., 2019:105). İki ayda bir Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan kurulda gündeme ilişkin meselelerde fikir belirtmek üzere üyeler dışında bakanlar veya birtakım şahıslar davet edilebilmektedir (6 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018).

1.1.3. Taşra Teşkilatı

Türkiye'de kamu hizmetlerinin ve vazifelerin gerçekleştirilebilmesi için merkezi yönetim birtakım şartlara ve hâllere göre il ve ilçe olarak örgütlenmiştir (Eryılmaz vd., 2019:105). Dolayısıyla Türkiye'de taşra teşkilatı il yönetimi ve ilçe yönetimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde merkezi yönetimin taşra kısmında bulunan il genel idaresi ile ilçe idaresi açıklanacaktır.

1.1.3.1. İl Genel İdaresi

Taşra teşkilatının en üst kademesinde, sahip olduğu yetkiler bakımından il idaresi bulunmaktadır. İl idaresinin içinde: Vali, il idare şube başkanları ve il idare kurulu yer almaktadır. İl genel idaresinin başında en üst makam konumunda vazife yapan yetkili Vali'dir. Türkiye'de ilin meydana geliş süreçlerine bakıldığında il yönetim modelinin, Osmanlı Devleti dönemlerine kadar uzandığı görülmekte olup, 1864 yılında "Tuna Vilayet Nizamnamesi" adıyla bir il yönetimin oluşturulduğu görülmüştür. Böylelikle Tuna Vilayet Nizamnamesi ile beraber il yönetimi örgütü ülke genelinde yayılmış ve günümüze kadar birtakım yasal farklılıklara göre biçimlenmiştir. Şu an mevcut il sayısı 81 olmuştur (Mecek, 2020:301-303).

İlin yönetimi, Vali tarafından gerçekleştirilmektedir. Vali, Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta olup ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmalarını ifa etmektedir. Kaymakamlar, Vali yardımcıları ve İçişleri Bakanlığı'nda bulunan üst kademedeki idareciler içinden seçilen Vali, aynı zamanda başka herhangi bir mesleğe sahip olanlar içinden de seçilebilmektedir. Vali'nin göreve ataması Cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:106).

Vali'nin vazifeye gelmesinde birtakım koşulları sağlaması gerekmektedir. Bunlardan bazıları: Türk vatandaşı olmak, 657 Sayılı Devlet Memuru Kanunu'nda belirtilmiş olan yaş şartına sahip olmak, asgari ortaokul mezunu olmak, özel niteliklere sahip suçlardan hükümlü olmamaktır (Mecek, 2020:304-305). Valiler çeşitli yetki ve görevlere sahiptir bunlardan bazıları şunlardır (5442 Sayılı Kanun, 1949):

- İlde Cumhurbaşkanını temsil eden Vali, idari bir yürütme vasıtasıdır. Valiler ilin genel idaresinden Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olmaktadır.
- Kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile diğer mevzuatın kendisine vermiş olduğu yetkileri kullanmaktadır.
- Genel emirler çıkarabilmekte ve bu emirleri ilan edebilmektedir.
- Vali, devlete ait daireler, kurum ve kuruluşlar ile birlikte özel iş yerlerini denetlemektedir. Bu denetleme işini bakanlık, müfettiş veyahut da dairelerin amirleri, memurları ile de gerçekleştirebilmektedir.
- Her yönüyle ilin genel idaresini ve genel gidişatını düzenlemekten ve teftiş etmekten sorumlu olmaktadır.
- 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla ilde gerçekleşecek olan resmî törene başkanlık etmekte olup aynı zamanda kutlamaları da kabul etmektedir.

İl genel idaresinde Vali'ye işlerinde yardımcı olmak için oluşturulmuş bir kurul yer almaktadır. Bu kurul il idare kurulu olarak faaliyet göstermektedir. İl idare kurulunun içinde: Vali, Defterdar, Hukuk İşleri Müdürü, İl Milli Eğitim Müdürü, İl Sağlık Müdürü, İl Gıda ve Tarım Müdürü bulunmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:106). İl idare şube başkanları da kendi şubelerini ilgilendiren görevlerin yapılmasından, yürütülmesinden Vali'ye karşı sorumlu olmaktadır. Şube başkanlarının Vali tarafından aldıkları talimatları yürütmek ve aldıkları işler için gerekli tetkikleri yapmak, görüşleri zamanında bildirmek ile vazifelidirler (5442 Sayılı Kanun, 1949).

1.1.3.2. İlçe İdaresi

İl genel idaresinin başında Vali bulunurken ilçe idaresinin başında ise Kaymakam bulunmaktadır. İlçede büyük yetkilere sahip olan Kaymakam, Cumhurbaşkanının ilçede temsilcisi konumunda olup Valinin emri ve denetimi altındadır (Yörtem & Şeker, 2018:18).

İlçelerin kurulması, illerin kurulmasında olduğu gibi ancak ve ancak yasa ile oluşturulabilmektedir. İl yönetiminde Vali, il müdürlükleri ve il idare kurulu yer alırken ilçenin genel idaresinde ise Kaymakam, ilçe müdürlükleri ve ilçe idare kurulu yer almaktadır. Bu haliyle il genel yönetimi ile benzerlik taşımaktadır. Kaymakam ancak belli birtakım sınavlardan geçerek bu mesleğe atanabilmektedir. Gerekli şartları sağlayan kaymakam adayı Cumhurbaşkanının onayı ile göreve gelmektedir. Kaymakamlar ilçe yönetiminde en üst mülki idare amiri statüsünde vazifelerini yerine getirmekte ve ilçenin genel yönetiminden sorumlu olmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:106).

Kaymakamın önemli bazı vazife ve yetkileri şunlardır (5442 Sayılı Kanun, 1949):

- Kaymakam, hükümet kararlarının yayımı ve ilanını, kanun, yönetmelik, tüzüklerin uygulanmasını sağlamaktadır. Bununla beraber tüm bunların vermiş olduğu yetkileri kullanmakta ve vazifelerini yerine getirmektedir. Vali tarafından verilen talimat ve emirleri yürütmek ile vazifelidir.
- Kaymakamlar ilçenin her anlamda genel yönetimini ve genel gidişini düzenlemektedir. İlçenin teftişinden sorumlu olmaktadır.
- Cumhuriyet Bayramı'nda resmî törene başkanlık etmektedir. Aynı zamanda tebrikleri de kabul etmektedir.
- İlçe sınırları içinde genel ve özel kolluk güçlerinin, örgütün amiridir.
- Kamu düzenini ve güvenliği sağlamak için birtakım önlemler almakta ve suçların işlenmemesi için gerekli tedbirleri almaktadır.

İlçede bakanlıkların ilçe teşkilatları görev yapmaktadır. Bunlar: İlçe Emniyet Müdürlüğü, İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ve İlçe Tarım Müdürlüğü'dür. İlçe müdürleri gerçekleştirdiği faaliyetlerden dolayı Kaymakama karşı sorumludur. İlçe müdürlükleri dışında Kaymakama yardımcı olmak üzere kurulan bir kurul faaliyet göstermektedir. Bu kurul ise ilçe idare kuruludur. Kurulda: Kaymakam, Yazı İşleri, Mal Müdürü, Hükümet Tabibi, Milli Eğitim Müdürü, Tarım Müdürü yer almaktadır (Eryılmaz vd., 2019:106). İlçe idare şube başkanları ise yine aynı şekilde Kaymakama karşı sorumlu olarak vazifelerini yerine getirmekte olup, Kaymakam tarafından kendisine yöneltilen emir ve talimatlara uymaktadır (5442 Sayılı Kanun, 1949).

Türkiye’de ilçe sayılarının çok fazla olduğu bilinmektedir. Güncel ilçe sayısına bakıldığında bu sayının 922 olduğu görülmektedir (E-İçişleri, 2023).

1.2. Yerinden Yönetim

Yerinden yönetimde siyasal otoritenin merkezde toplanmaması, farklı birimler ile paylaşılması durumu vardır. Aynı zamanda yerinden yönetimde halkın yönetime aktif katılımı sağlanarak verimli bir hizmet sunulmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:34). Yerinden yönetimler, yer yönünden yerinden yönetimler (mahalli idareler), hizmet yönünden yerinden yönetimler olarak iki kısımda incelenmektedir (Yördem & Şeker, 2018:18).

1.2.1. Mahalli İdareler

Mahalli idareler, il, belediye veya köy halkının ortak gereksinimlerini karşılayabilmek adına kanun ile belirtilen bir kuruluş ve yine karar organları kanunda belirtilen seçmenler aracılığı ile seçilerek meydana getirilmiş kamu tüzel kişileri olarak ifade edilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). İdarenin bütünlüğü ilkesine göre yürütülen mahalli idarelerde, merkezi yönetimin hiyerarşisine tabi olunmamaktadır. Sadece merkezi yönetim, mahalli idareler üzerinde kanunlarda belirlenmiş olan usullere göre idari vesayet yetkisine sahiptir (Çoker, 1991:5; Kahyacı, 2021:57). 1982 Anayasasına göre il özel idaresi, belediye, köy olarak 3 tür mahalli idare bulunmaktadır. (Eryılmaz vd., 2019:108-109).

1.2.1.1. İl Özel İdaresi

İl özel idaresinin oluşumu Osmanlı Devleti’ne kadar uzanmaktadır. İllerle ilgili ilk düzenlemelerden olması sebebiyle 1864 senesinde Vilayet Nizamnamesi önem taşımaktadır. Bu düzenlemenin etkisi uzun bir dönem sürdürülmüştür. Süreç içerisinde 22 Ocak 2005 tarihinde çıkarılan 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu da önemlidir. 12 Kasım 2012 tarihinde 6360 Sayılı Kanun’un kabulüyle büyükşehir belediye yönetiminin hakimiyetinde olan kentlerde il özel idaresinin kaldırıldığı ve bu kentlerin il özel idaresine yönelik olan bütün görevlerinin büyükşehir belediyelerine aktarıldığı bilinmektedir (Eryılmaz vd., 2019:109-110). İl özel idaresi, ilde bulunan halkın yerel müşterek gereksinimlerini karşılayabilmek adına kurulmuş olan ve karar organları seçmenler tarafından seçilen idari ve mali açıdan özerk bir yapıya sahip kamu tüzel kişisi olarak ifade edilmektedir (5302 Sayılı Kanun, 2005).

İl özel idaresinin ilde birtakım vazife ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu vazife ve sorumluluklardan bazılarına bakıldığında il sınırlarında gençlik ve spor, tarım, sağlık, ticaret, sınai, alanlarını; büyükşehir belediyeleri haricinde ilin çevre düzenini, bayındırlık ve iskân, toprağın korunmasını; sanat, kültür, turizm, sosyal hizmet ve yardımlar, çocuk yuvaları ile yetiştirme yurtları; ilk öğretim ile orta öğretim kurumlarının arsa temini ve binaların yapımı gibi bu alanlarda ve diğer ihtiyaçların karşılanmasını sağlar. Belediye sınırının dışında imar, su, yol, atık ve kanalizasyon, acil yardım, ağaçlandırma, park ve bahçelere dönük hizmetleri uygulamaktadır (5302 Sayılı Kanun, 2005).

İl özel idaresinin İl Genel Meclisi, İl Encümeni ve Vali olmak üzere üç tür organı bulunmaktadır. İl özel idaresinin karar organlarından biri olarak görev yapan il genel meclisi, Her ayın ilk haftası meclis aracılığıyla toplanmaktadır. Toplantılar halka açık bir şekilde yapılabilmektedir. İl genel meclisi 1 ay süreliğine tatil yapmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:110-111). İl genel meclisi birtakım yöntemlerle Vali’nin etkinliklerini denetleyebilmektedir (Eryılmaz vd., 2019:111). İl genel meclisinde karar verilecek meselelerde inceleme yapmak, danışma ve yürütme türünden görevleri bulunan organ il encümenidir. İl encümeni, haftada bir kez bir araya gelmekte ve Vali’nin belirlemiş olduğu gündeme dönük toplantılar

yapmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:111). İl özel idaresinin yürütme organı olarak görev yapan bir diğer organı ise Vali'dir. İl encümeni ve il genel meclisince alınmış olan kararların gerçekleştirilmesini sağlayan Vali aynı zamanda il özel idaresi teşkilatının personellerini atamakta, teşkilatın sevkini ve idaresini gerçekleştirmektedir (Eryılmaz vd., 2019:111).

1.2.1.2. Belediye

Belde sakinlerinin mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organları seçmenler tarafından oluşturulan idari ve mali özerkliği olan tüzel kişi belediye olarak ifade edilmektedir (5393 Sayılı Kanun, 2005).

İl özel idaresinin ortaya çıkış süreci gibi belediyelerin de ortaya çıkışı çok eski zamanlara dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk resmi belediye teşkilatı, 1854 yılında kurulan İstanbul Şehremaneti'dir. Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişten sonra 1930 senesinde 1580 Sayılı Belediye Kanunu'nu kabul edilmiştir. İlerleyen süreçlerde bu kanun yerini 3 Temmuz 2005 tarihinde kabul edilen 5393 Sayılı Belediye Kanunu'na bırakmıştır (Eryılmaz vd., 2019:111; Mecek & Atmaca, 2020:2069). Türkiye'de klasik belediye ve büyükşehir belediyesi olmak üzere iki çeşit belediye bulunmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:111). Klasik belediyeler 5393 Sayılı Belediye Kanunu'na göre yönetilmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre bir yerleşim bölgesindeki nüfusun ancak 5000 ve daha üzerinde olması durumunda belediyenin oluşturulabileceği belirtilmiştir (Yördem & Şeker, 2018:21).

Belediyelerin birtakım vazife ve sorumluluğu vardır. Bunlardan bazıları, mahalli ortak nitelikte olmak şartıyla imar, kanalizasyon, su, kentin alt yapısı, çevre sağlığı ve temizliği gibi alanlardan; itfaiye, zabıta, acil yardımlar, ambulans hizmetleri, kent içi trafik, mezar ve defin işlemleri, evlendirme, okul bina yapımı ve tamirata, park ve bahçe yeşil alanları, tabiat varlıkları ve tarihi yerleri korumaktır (5393 Sayılı Kanun, 2005).

Belediye yönetimi, Belediye Meclisi, Belediye Encümeni ve Belediye Başkanı olmak üzere 3 organdan oluşmaktadır. Belediye meclisi, karar organı olarak görev yapmaktadır. Meclis, her ayın ilk haftasında toplanmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:113). Belediye meclisi, borçlanmaya karar vermek, şartlı bağışları kabul etmek, taşınmaz malların alımında, satımında ve takası gibi durumlarda karar vermek; meydanlara, caddelere, sokaklara ve parklara ad verme gibi görev ve yetkilere sahiptir (5393 Sayılı Kanun, 2005). Belediyede yürütme ve danışma organı belediye encümenidir. Belediye encümeni, haftada bir kez belirtilen gün ve saatte toplanmaktadır. Belediye encümeni, kanunlarda öngörülen cezaları vermekte ve kamuya açık olan mekânların açılma ve kapanma saatlerini belirlemektedir. Belediyenin başı olarak görev yapan yürütme organı ise belediye başkanıdır. Belediye başkanı, doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Belediye başkanı, belediye alanına giren tüm faaliyetlerden belediye meclisine karşı sorumludur (Eryılmaz vd., 2019:113; 5393 Sayılı Kanun, 2005).

1.2.1.3. Büyükşehir Belediyesi

Belediyelerin bir alt türü olarak görev yapan büyükşehir belediyeleri, belediye idaresinin özel bir kullanım şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyükşehir belediyesi, sınırları il mülki sınırı olarak belirlenen ve bu sınırlar içinde bulunan ilçe belediyeleriyle aralarında eş güdümü sağlayan; idari, mali açıdan özerk bir yapıda olan, kanunlar ile kendisine verilmiş vazifeleri ve sorumlulukları yerine getiren, karar organları seçmenler tarafından seçilerek meydana getirilen kamu tüzel kişisidir. Büyükşehir belediyeleri 10 Temmuz 2004 tarihinde çıkarılan 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile idare edilmektedir (Mecek & Atmaca, 2020:2072; Eryılmaz vd., 2019:114).

Büyükşehir belediyesinin kurulması için bazı şartlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki il olarak belediyesinin var olması ve aynı zamanda nüfusun 750.000'den fazla olması; ikinci olarak ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılması gereken kanunla büyükşehir olacak ilin, büyükşehir olarak kabulü gereklidir (Mecek & Atmaca, 2020:2079). Türkiye'de büyükşehir belediye sayısı 30'dur (E-İçişleri, 2022).

12 Kasım 2012 tarihli ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve 26 İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun büyükşehirler için önemli değişiklikler getiren önemli bir düzenlemedir. Bu kanun ile 13 ilde büyükşehir belediyelerinin sınırları, il mülki sınırları ile aynı olmuştur. Bu illerdeki ilçelerin mülki sınırları içindeki köyler ile belde belediyelerinin tüzel kişilikleri sona ermiş, köyler mahalle ye dönüştürülmüş, belde belediyeleri ise belde ismi ile tek mahalle olarak sınırı içinde oldukları ilçenin belediyesine katılmıştır. Bu illerin, bucak teşkilatları da kaldırılmıştır. Bu kanunla mevcut 16 büyükşehir belediyesi sayısı 29'a ve 143 olan büyükşehir ilçe belediyesi sayısı 500'e yükselmiştir (Özer, 2013:113).

14 Mart 2013 tarihli ve 6447 sayılı Kanun ile 6360 sayılı Kanun'da değişiklik yapılmış ve Ordu ilinde büyükşehir belediyesi kurulmuştur. Böylece mevcut büyükşehir belediyesi sayısı 30'a yükselmiştir (6447 Sayılı Kanun, 2013).

Büyükşehir belediyesi, imar, su, kanalizasyon, toplu taşıma ve ulaşım, çevre sağlığı, merkezi ısıtma, cadde ve yol yapımı, terminallerin yapılması gibi alanlarda vazifelerini gerçekleştirmektedir. (Eryılmaz vd., 2019:114). Büyükşehir Belediyesinde 3 çeşit organdan meydana gelmektedir. Bunlar: büyükşehir belediye meclisi, büyükşehir belediye encümeni ve büyükşehir belediye başkanıdır (Eryılmaz vd., 2019:114).

Büyükşehir belediyesindeki bu organlar karar organları olarak vazifelerini gerçekleştirmektedirler (Yördem & Şeker, 2018:21). Karar organı olarak vazife yapan büyükşehir belediye meclisi, bazı durumlarda ilçe belediyelerinin de karar organı olarak vazifede bulunmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:114). Büyükşehir encümenleri vazife ve yetkileri bakımından klasik belediyede yer alan encümenler ile aydır. Büyükşehir belediyesinin başı olan ve yürütme organı olarak görev yapan üçüncü organ ise Belediye Başkanı'dır (Eryılmaz vd., 2019:115). Büyükşehir belediye başkanı, büyükşehir belediye teşkilatında en üst amir konumunda belediye teşkilatını sevk ve idare etmektedir. Belediyenin haklarını ve çıkarlarını muhafaza etmektedir. Belediye personellerini göreve getirmektedir. Nikâh kıymaktadır (5216 Sayılı Kanun, 2004).

1.2.1.4. Köy

Mahalli idare birimlerinden biri olan Köy, 442 sayılı Köy Kanunu'na tabi olarak yönetilmektedir. Nüfusu 2000'den aşağıda olan yerler köy olarak ifade edilmektedir. Köyün idaresinde üç çeşit organ bulunmaktadır. Bunlar: Muhtar, Köy Derneği, Köy İhtiyar Meclisi'dir (Yördem & Şeker, 2018:22). Köy, devlet tüzel kişiliği dışında ayrı bir şekilde tüzel kişiliğe sahiptir. Böylelikle köyün idaresinde, köyün kendine has bütçesi ve personelleri bulunmaktadır (Mehmetbeyoğlu, 2020:227).

Muhtar, köyün başı olarak köyün idaresinden sorumlu yetkili organdır. Devletin köydeki temsilcisi olan muhtar, köy derneği tarafından beş seneliğine seçilmektedir. Muhtarlık seçimlerinde siyasi partilerin aday göstermesi ise söz konusu olmamaktadır. Köyün yürütme organı olarak görev yapan Muhtar, devletin köydeki temsilcisi olması nedeniyle köyde devlet ile ilgili vazifelere sahiptir. Muhtar, bu vazifeleri yerine getirmekle yükümlüdür (Eryılmaz vd., 2019:116). Muhtarın yapacağı işler, devlet işleri ve köy işleridir (442 Sayılı Kanun, 1924). Muhtar'ın devlet işlerinden bazıları

şunlardır: Hükûmet tarafından bildirilen kanunları köyde ilan etmek ve köydeki insanlara anlatmaktadır. Köyün güvenliğini sağlamakta, köye gelip, giden herkesten haberi olmaktadır (442 Sayılı Kanun, 1924).

Muhtarın yapacağı köy işlerinden bazıları ise şunlardır: Köyde yapılacak olan işler için harcanacak gerekli parayı toplamaktadır. Toplanmış olan parayı harcamak üzere talimat vermektedir. İhtiyar meclisiyle görüşmelerinden sonra köylüleri işe toplamaktadır (442 Sayılı Kanun, 1924). Köyün genel karar organı olarak görev yapan köy derneği, köydeki seçmenlerden meydana gelmiştir. Köydeki seçmenlerin köy yönetimine katılması köy derneği ile sağlanmaktadır. Köy idaresinin yürütme, denetleme ve karar organı olarak vazife yapan bir diğer organı ise köy ihtiyar meclisidir. Köy ihtiyar meclisinde iki çeşit üye vardır. Bunlardan biri köyün imamı diğeri ise köy okulunun müdürüdür (Eryılmaz vd., 2019:116).

İhtiyar meclisi, muhtarın toplantıya daveti sonucu haftada en az bir defa bir araya gelerek toplanmaktadır. İhtiyar meclisi, muhtarın daveti dışında kendi isteği ile de bir araya gelip, toplantı gerçekleştirebilmektedir (442 Sayılı Kanun, 1924). İhtiyar meclisi, köylülere ait işleri konuşup bunun üzerine karar vermektedir. Bunun dışında köylünün kaç gün çalışma yapacağına karar vermektedir (442 Sayılı Kanun, 1924).

1.2.2. Hizmet Yönünden Yerinden Yönetim

Demokrasisi gelişmiş ülkelerde merkezi yönetim ile mahalli idareler dışında özerk yapılarda kamu kurumları da bulunmaktadır. Özerk olarak teşkilatlanan bu yapı, hizmet yerinden yönetim kuruluşları veyahut da hizmet kuruluşları olarak ifade edilmektedir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının birden çok alanda faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bu alanlara eğitim, kültür, toplumsal alanlar, sınai ve ticaret, yayın örnek gösterilebilir. Bu çeşitli alanlarda oluşturulmuş olan kurumların her biri uzmanlaşmış kurumlar olarak çalışmaktadır. Bu kurumların genel müdürlük, oda, kurum, kurul, ofis ve başkanlık gibi farklı isimler ile teşkilatlandığı görülmektedir (Eryılmaz vd., 2019:116).

Merkezi ve mahalli olarak iki kısma ayrılan hizmet yönünden yerinden yönetimdeki kuruluşlarda merkezi kurumların hizmet bölümü ülkenin tümünü içine alırken, mahalli olanlarda ise belirli bir kısımdaki hizmet sunulmaktadır. Merkezi hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları 5 grupta incelenebilmektedir. Bu kuruluşlar: “İdari Kamu Kurumları”, “Sosyal Kamu Kurumları”, “Bilimsel, Teknik ve Kültürel Kamu Kurumları”, “İktisadi Kamu Kurumları” ve son olarak “Düzenleyici ve Denetleyici Kamu Kurumları”dır. Mahalli olan hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarında da kamu tüzel kişiliğine sahip olan belirli bir düzeyde bağımsız uzmanlık kuruluşları yer almaktadır (Fanid & Akman, 2021:48).

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarında bazı farklılıklar olmuştur. Farklılıklardan ilki kuruluşların kurulmasıyla ilgili bir durumdur. Parlamenter sistemde kamu tüzel kişiliğinin sadece kanun ile verilebilmesi mümkündü. Lakin Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile kamu tüzel kişiliğinin, Kanun veyahut Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile verilebileceği yönünde bir değişiklik söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle birden çok yeni kuruluş oluşturulmuştur. Bununla birlikte elli dört tane yerinden yönetim kuruluşu, bunların vazifeleri, yetkileri 4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde belirtilmiştir (Fanid & Akman, 2021:48-49). Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından biri olan Kamu İktisadi Teşebbüsleri, kamu tüzel kişiliğine sahip bir yapıdadır. Kendi organları aracılığıyla idare edilmektedir. İdare yapısında yönetim kurulu ve genel müdürlük bulunmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:117). Hizmet yerinden yönetim kuruluşları bünyesinde yer alan bir diğer

kuruluş da anayasal bir kuruluş olarak hizmet gören Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarıdır. Kamu niteliğindeki meslek kuruluşları “mesleki kamu kurumları” ya da “kamu meslek kuruluşları” olarak ifade edilmektedir (Eryılmaz vd., 2019:117). Kamu niteliğindeki meslek kuruluşları ziraat odası, barolar, ticaret ve sanayi odası, eczacı odası ve mimar odaları gibi çeşitli meslek gruplarını bünyesinde barındırmaktadır (Eryılmaz vd., 2019:117)

2. AZERBAJYAN’DA KAMU YÖNETİMİ TEŞKİLATI

2.1. Merkezi Yönetim

Azerbaycan, üniter devlet yapısına sahip bir ülkedir. Bu açıdan Azerbaycan’da merkezi yönetim baskındır (Amirov, 2006:185). Azerbaycan’da merkezi yönetimin çok fazla baskın olması, tarihsel süreçlere bakıldığında ülkenin uzun seneler boyunca SSCB’nin, komünist rejimin etkisinde kalmasına bağlanabilmektedir. Azerbaycan’da merkezi yönetimin Anayasada detaylı açıklandığı bilinmektedir. Anayasanın 6. bölümünde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu gibi merkezi yürütme makamları ve bu makamlar ile alakalı önemli kurallar yer almaktadır (Mehdiyev, 2010:110).

2.1.1. Başkent Teşkilatı

Azerbaycan’da merkezi yönetimin başkent teşkilatı bulunmaktadır. Başkent teşkilatının içinde: Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu ile Bakanlıklar yer almaktadır. Bu kısımda başkent teşkilatında yer alan makamlar açıklanacaktır.

2.1.1.1. Cumhurbaşkanı

Azerbaycan kamu yönetimi teşkilatında önemli konumu teşkil eden Cumhurbaşkanı, Başkanlık sistemine uygun bir biçimde devletin, hükûmetin ve yürütmenin başında bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı, aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak görev yapmaktadır (Demirelli, 2012:57; Hacıyev, 2009:126; Rehimli, 2020:372).

Azerbaycan’da Cumhurbaşkanı adayının bazı şartlara sahip olması gereklidir. Bu şartlar: Azerbaycan topraklarında on seneden fazladır sürekli ikamet etmiş olmak, seçimlere katılma hakkı sahip olmak, herhangi bir ağır suçtan hüküm giymemiş olmak, başka devletlere karşı hiçbir yükümlülüğe sahip olmamak, yüksek öğrenim görmüş olmak, çifte vatandaşlığa sahip olmamak gibi şartlardır. Bu şartları taşıyan şahısların, Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasına göre, Cumhurbaşkanı olarak seçilebileceği belirtilmiştir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995). Azerbaycan Cumhurbaşkanı adayı seçilirken daha önce otuz beş yaş şartı bulunmaktaydı lakin düzenlemeler ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın yaş şartı kaldırılmıştır (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995). Cumhurbaşkanı, genel, eşit ve doğrudan oya dayalı olarak, serbest bir şekilde kişisel ve gizli oy ile yedi seneliğine görev yapmak için halk tarafından seçilmektedir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995). Cumhurbaşkanı çok geniş yetkilere sahip bir konumdadır (Parlak, 2018:124). Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın sahip olduğu önemli yetkilerden bazıları şunlardır: Milli Meclisin seçim zamanını belirler; devlete ait bütçeyi Milli Meclisin onayına sunar, Cumhurbaşkanlığı yönetimini düzenleyerek, başkanını göreve getirir, Başbakanı ve Bakanlar Kurulu üyelerini vazifeye getirir, Milletlerarası ve Hükûmetlerarası antlaşmaları imzalar, Referandum düzenler, kanunları imzalar ve yayınlar (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2022; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi, 2022). Azerbaycan’da Cumhurbaşkanı, Partili Cumhurbaşkanı olarak bu vazifeleri yapmaktadır (Tunç vd., 2018:70). Cumhurbaşkanı’nın yürütmeye dönük yetkilerin paylaşılması ve kendisine yardımcı olmak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 114. Maddesine göre

Cumhurbaşkanı yardımcılarında bu konuda çeşitli vazifeler verebilmektedir. Aynı zamanda Bakanlar Kurulunu meydana getirebilmektedir (Rehimli, 2020:372). Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığının teşkilat yapısının içinde: Cumhurbaşkanı yardımcılarını, Cumhurbaşkanı idaresi, Basın Sözcüsü, Protokol Servisi, Gençlik Politikası Dairesi, Diyanet İşleri, Spor Dairesi, Mevzuat ve Hukuk Politikası Departmanı, Cumhurbaşkanı Asistanı, STK çalışma ve İletişim Dairesi, Özel Temsilciler bulunmaktadır (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2023).

2.1.1.2. Başbakan

Başbakan, Azerbaycan Milli meclisinin onayı ile Cumhurbaşkanı tarafından vazifeye getirilmekte ve yine aynı şekilde vazifeye gelen Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından vazifeden geri alınmaktadır. Başbakan, Bakanlar Kuruluna başkanlık etmekte ve Cumhurbaşkanının vermiş olduğu vazifeleri yerine getirmekle sorumlu bir yapıda bulunmaktadır (Demirelli, 2012:66). Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı, Bakanlar Kurulunun faaliyetlerini düzenlemektedir. Koordinasyon ve danışma organları toplantıları Başbakanın başkanlığında yapılmaktadır. Başbakanın görevde olmadığı zamanlarda tatilde ya da iş için bir gezide olması, geçici bir süreliğine yetkilerini kullanamaması durumunda Başbakana ait olan bu yetkiler, Başbakanın Birinci Başbakan Yardımcısı tarafından uygulanmaktadır. Bakanlar Kurulunca gerçekleştirilen faaliyetler ile ilgili konular Başbakan tarafından Cumhurbaşkanına sistemli bir biçimde aktarılmaktadır (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2017).

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Başbakanın görev ve yetkilerinin neler olduğundan açıkça bahsedilmiştir. Başbakanın, iktidarın politikalarının belirlenmesinde ve bu politikaların hayata geçirilmesinde önemli vazifeleri bulunmaktadır. Bununla beraber belirli bir seviyede bazı yüksek derecede bulunan devlet görevlilerini vazifeye getirmek, Cumhurbaşkanının hükümet toplantılarına katılım sağlayamaması durumunda toplantıya katılmak, toplantıyı idare etmek ve bakanların vazifeye gelmesini ya da vazifeden geri alınmasını gerçekleştirmek üzere Cumhurbaşkanından bir onay talebinde bulunması gibi temel vazifelere sahiptir (Parlak, 2018:126-127).

Başbakanlığın örgütlenmesinde Hükümet Sekreterliği önemli bir yere sahiptir. Çünkü Hükümet Sekreterliği, Başbakan yardımcısı konumunda bulunarak vazife yapmaktadır (Parlak, 2018:127). Azerbaycan Cumhuriyetinde Başbakan vazife süresince dokunulmazdır. Başbakanın, suç işlerken yakalanma halleri haricinde tutuklanmaması, cezai olarak sorumlu tutulamaması ve idari yaptırıma tabi tutulmaması durumu söz konusudur. Lakin Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı suçüstü halinde tutuklanabilmektedir. Bu durumda tutuklama organı Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısını haberdar etmektedir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995).

2.1.1.3. Bakanlar Kurulu ve Bakanlıklar

Azerbaycan'da Cumhurbaşkanının yürütme organı bakımından en yüksek organı olan Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanının yürütmeye yönelik yetkilerinin çok daha verimli ve etkili bir hâlde kullanımını sağlamak üzere oluşturulmuş bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanına karşı sorumlu bir biçimde vazifelerini yerine getirmektedir. Bakanlar Kurulunun bütün üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta olup, yine Cumhurbaşkanı tarafından görevden geri alınmaktadır. Aynı zamanda Bakanlar Kurulunun çalışma yöntemleri de yine Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir (Demirelli, 2012:67). Azerbaycan'da bakanlıkların kurulması, Cumhurbaşkanlığının onayı sağlandıktan sonra Milli Meclisin kararı sonucunda kurulmaktadır (Hasanoğlu, 2008:81).

Bakanlar Kurulunun hangi biçimde ve nasıl bir düzlemde çalışacağına da Cumhurbaşkanı karar vermektedir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995). Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun yapısında: Azərbaycan Cumhuriyeti Başbakanı, Başbakan yardımcıları, bakanları ve diğer merkezi yürütme makamlarının başkanları yer almaktadır (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995). Azərbaycan Başbakanının birinci yardımcısı ile birlikte iki tane daha yardımcısı bulunmaktadır (Azərbaycan Respublikası Nazirler Kabineti, 2023). Bakanlar Kurulu, devlet bütçesine dönük bir taslak hazırlığı yapıp, bunu Cumhurbaşkanıya sunmak, ekonomik ve sosyal programların hayata geçirilmesini sağlamak, bakanlık ve diğer merkezde yer alan yürütme organlarına rehberlik görevi yapmak ve Cumhurbaşkanı'nın kendisine verdiği diğer işleri yapmak gibi önemli yetki ve görevlere sahiptir (Demirelli, 2012:68-69; Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995). Azerbaycan'da 17 bakanlık görev yapmaktadır. Bunlar: İçişleri Bakanlığı, Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı, Acil Durumlar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Enerji Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Savunma Sanayi Bakanlığı, Dijital Kalkınma ve Ulaştırma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Bilim ve Eğitim Bakanlığı'dır (Azərbaycan Respublikası Nazirler Kabineti, 2023).

Azerbaycan'da 17 bakanlığın haricinde, Bakanlar Kurulunun içinde 7 tane komite görev yapmaktadır. Bu komiteler: Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi, Diaspora ile Çalışma Devlet Komitesi, Dini Kurumlarla Çalışma Devlet Komitesi, Devlet Gümrük Komitesi, Devlet İstatistik Komitesi, Devlet Şehircilik ve Mimarlık Komitesi ve son olarak Mülteciler ve ÜYÖK'lerle ilgili devlet komitesidir (Azərbaycan Respublikası Nazirler Kabineti, 2023).

2.1.2. Taşra Teşkilatı

Azerbaycan Cumhuriyetinde merkezi yönetimde yer alan yapılar kamu hizmetlerini gerçekleştirmek için ülke sınırlarında ve taşrada da merkezi yönetimin yetki genişliği esasına göre teşkilatlanmıştır. Azerbaycan'daki taşra teşkilatını açıklayabilmek için öncelikle ülke içinde bulunan idari bölümlere bakmak gerekli olmaktadır (Demirelli, 2012:77).

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında, belirli bir biçimde mülki basamaklarının olduğundan bahsedilmemiştir. Lakin anayasadan daha önce 1991 senesinde o dönem Azerbaycan'ın devlet başkanı olarak görev yapan Ayaz Muttalibov tarafından Azerbaycan Cumhuriyetinin rayonlarında, şehirlerinde, şehir rayonlarında, köylerinde ve kasabalarında devlet makamlarının ve idari organların yapı ve çalışmalarının iyileştirilmesi ile alakalı bir ferman ortaya konularak, idari bölünmeler oluşturulmuştur. Böylelikle devlet; rayon, şehir ile ve yalnızca şehirlerin içinde teşkilatlanmış olan şehir rayonunu, rayon ve şehirlerin alt basamaklarını oluşturan köy ve kasabalardan meydana gelmiştir (Demirelli, 2012:77). Azerbaycan'da taşra teşkilatında yer alan bu birimlerin adlandırılmasında çok çeşitli şekillerde adlandırılmaların yapıldığı görülmüştür. Türkiye'de ve Azerbaycan'da bulunan akademisyenler bu birimleri il, ilçe, rayon, sahar, şehir, bölge, kent, kasaba, köy veya kırsal alan olarak farklı şekillerde telaffuz etmiştir. Bunun ana sebebi ise Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında, taşra birimi olarak ifade edilen bu birimlerin net olarak doğrudan belirtilmemesidir (Mecek, 2018:63). Ancak literatürdeki çalışmalarından yola çıkılarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Devletinde merkezi yönetimin taşra örgütlenmesi yukarıda da bahsedildiği üzere rayon, şehir (şəhər), kasaba ve köyler olarak meydana geldiği söylenebilmektedir (Taghizade, 2021:30).

Rayon: Azerbaycan Cumhuriyetinin taşra teşkilatı bölümünde yer alan, Sovyet Sosyalist döneminden kalan bir birim

olarak ülkenin genel bölümünün idare edilmesinde, merkezileştirilme ve devlet fonksiyonlarının uygulanabilmesi, devlet organlarının insanlara yakın olma ve Azerbaycan Cumhuriyetinin genel olarak topraklarının, idaresinin uygarlaştırılması amacı ile oluşturulmuş; ekonomik, sosyal ve kültürel bağlantılara sahip olarak birden fazla köy idari alanlarını bir araya getiren kademelenme birimi olarak ifade edilmektedir. Taşradaki teşkilatlanmada en üst birimde bulunan Rayonlar, en üst birim olması sebebiyle önemli bir konuma sahiptir. Rayonlar, Türkiye'deki ilçelere karşılık gelmektedir. Fakat kırsal bölgelerdeki bazı rayonların il büyüklüğünde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu rayonlar, Türkiye'deki il genel idaresini andırabilmektedir. Rayonların başında Rayon İcra Hakimiyeti Başkanı görev yapmaktadır. Türkiye'de ilin idaresinde bulunan Vali ile Azerbaycan'da Rayonun başında bulunan ve rayonun idaresinden sorumlu olan İcra Hakimiyeti Başkanı birtakım benzer yönler taşımaktadır. Hakimiyet başkanının işlerine yardımcı olunması için komiteler de çeşitli görevler almaktadır (Parlak, 2018:130; Amirov, 2006:91-92; Elma, 2014:113; Ərazi Quruluşu və İnzibati Rayonların Bölgüsü Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2000). Başkanların vazifeye getirilmesi Cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilmektedir (Mecek, 2018:66). Rayonlarda görev yapan icra hâkim başkanları geniş yetkilere sahiptir bunlardan bazıları şunlardır (Miraliyev, 2016:61-62): İcra hakimleri taşrada Cumhurbaşkanına ait olan vazifeleri yapmaktadır. Kendi yürütme organını meydana getirebilmektedir. Rayon sınırlarında tüm bakanlıklara ait olan taşra teşkilat şubelerini denetlemektedir. Referandum ile seçimlerin mevzuata göre gerçekleşmesini sağlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinde 66 rayon ve bununla beraber özerk bir Cumhuriyet bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Şehir: Nüfusun 15.000'den fazla olduğu yerlerde nüfusun genellikle ekonomi, toplumsal, sanayi işlerinde zaman geçiren veyahut devlet, belediye hizmetlerinde çalışan ve bu işlere vaktini ayıran, kültürel ve iktisadi merkezlere sahip olan taşra birimidir (Taghızade, 2021:31; Ərazi Quruluşu və İnzibati Ərazi Bölgüsü Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2000). Hiyerarşik olarak şehirler, rayonlardan sonra gelmektedir. Şehirlerin başında Merkhler görev yapmaktadır. Merkhler, Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (Parlak, 2018:130). Azerbaycan'da bulunan şehirler, Türkiye'deki büyükşehir konumunda olan şehirlere benzer bir taşra idare birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan'da saharlar'ın (Şehirlerin) sayısı ise 11'dir (Mecek, 2018:66).

Kasaba: Şehirden küçük olan köylerden ise büyük olan taşra birimi kasaba olarak ifade edilmektedir. Azerbaycan'da kasabanın başında bulunan icra numayendesi, Türkiye'de köyün başında yer alan muhtara benzer yetki ve vazifelere sahiptir (Taghızade, 2021:32). Azerbaycan'da kasabada nüfusun büyük bir çoğunluğunun tarım, köy ekonomisi gibi işlerle uğraşmadığı, daha çok ticaret, toplumsal, kültürel ve iktisadi kamu kuruluşlarında faaliyet yaptıkları görülmektedir (Amirov, 2006:93).

Köy: Azerbaycan'da köy sözcüğü "kənd" olarak bilinmektedir. Kırsal kesim olarak ifade edilen ve az bir nüfusa sahip olan köy, insanların daha çok tarım, çiftçilik ve hayvancılık ile ilgilendiği bu alanlarda çalıştığı bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır (Taghızade, 2021:32). Azerbaycan'da bazı alanlarda idarenin merkezileştirilmesi, güvenliğin sağlanması, günlük isteklerin, beklentilerin karşılanması amacıyla birbirine yakın olan birden çok köy idari alan olarak bir araya getirilebilmektedir. Bu alanın yönetimi ise rayon icra başkanının mümessili tarafından gerçekleştirilmektedir. Buralarda belediyeler de meydana getirilebilmektedir (Amirov, 2006:94).

2.2. Yerel Yönetim

Halkın kendi kendini yönetme gayesi noktasında çok ciddi bir konumu temsil eden yerel yönetimler, demokrasinin temelini oluşturması açısından da çok kıymetli ve önemli olmaktadır (Elma, 2007:83). Dolayısıyla ülkelerin gelişim göstermesi bakımından, yerel halkın yönetime katılması, demokratikleşmesi gibi durumlar yerel yönetimleri çok daha önemli bir mesele haline getirmiştir. Azerbaycan'daki yerel yönetimler tarihsel olarak incelendiğinde dört ayrı dönemin hâkim olduğu görülmüştür. Bu dönemler: Çarlık Rusya'sı, kısa bir süreliğine olan bağımsızlık dönemi, Sosyalist dönem ve son olarak da 1991'de kazanılan bağımsızlık dönemidir (Avaner & Hasanoğlu, 2017:7-8). Çarlık Rusya'sı dönemindeki yerel yönetimlerin yapısına bakıldığında, 1864 senesinde Avrupa Rusyasında 34 ilin ve bunların alt basamaklarını oluşturan dört yüz uyezd (ilçe) birimin oluşturulduğu görülmüştür. Bu çağdaş yerel yönetim birimi 19. yy'da 90'lı senelerde yaygınlık kazanmıştır. Çünkü Sovyetler döneminden önceki yerel yönetimlere bakıldığında Batı modeli yerel yönetimden bahsetmek mümkün değildir. Lakin ülkede toprak teşkilatlanmasına dönük yerel yönetimin hayata geçirilmesi uzunca seneler devam etmiştir. Daha sonraki süreçlerde ise kırsal içerikli Zemstvo yerel yönetim birimi kurumları etkili olmuştur. Belirli bir zaman sonra Zemstvo yerini, Yerel Sovyetlere bırakmıştır. Azerbaycan'da ilk olarak belediyeçilik anlamında deneyim ise 1878 yılında Çarlık Rusya zamanında, Bakü'de uygulamaya konulan "Duma" ile gerçekleşmiştir. Şehir meclisi olarak bilinen dumalar ülkenin genelinde etkili olamamıştır (Elma, 2013:61-63; Aslanov, 2007:114). 1890 senelerinde yerel Batı modeline benzer düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Fakat bu süreçlere kadar olan dönemde yerel yönetimlere benzerlik gösteren kurumlar "aksakallık" olarak ifade edilmiştir. Aksakallar, yerel sorunları, sıkıntıları çözüme kavuşturmak, insanları bir araya toplamak ve köy vergilerinin toplanmasını sağlamak gibi belirli görevlere sahip olmuştur (Amirov, 2006:6).

Çarlık Rusya'sının ve Çarizm'in son bulması ile Azerbaycan'da Sovyet sistemine geçilmiştir. Yerel Sovyetler yerel yönetimi sağlayan aynı zamanda merkezi idarenin taşra teşkilatında bulunmaktadır. Yerel Sovyetler halkın yönetime katılımı noktasında birtakım engeller çıkarmıştır. Böylelikle merkezi idareye çok daha yakın bir yapıda bulunmuştur (Amirov, 2006:47-48). 1991 yılından sonra idare ve ekonomi gibi alanlarda çeşitli ıslahat çalışmaları ortaya konulmaya başlamıştır. Yerel Sovyetler biriminin ortadan kaldırılması ile belediyeler meydana getirilmiştir (Amirov, 2006:49). Böylelikle Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti, çok uzunca yıllar (1828-1991) Rusya'nın, Sovyet'in baskısı altında, Sovyet geleneğinin etkisinde kalmıştır. Aynı zamanda demokratik bir devlet yapısına sahip olamamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'da demokrasinin gelişmesi, gelişim gösterebilmesi zor olmuştur (Mecek, 2018:73).

1991 yılında bağımsızlığa tekrardan kavuşan Azerbaycan'da yerel yönetim, 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının dördüncü bölümünde "Belediyeler" başlığı ile ele alınmıştır. Azerbaycan'da yerel yönetimi gerçekleştirecek tek organın sadece belediye olduğu ifade edilerek bu şekilde anayasada teminat altına alınmıştır. Bu nedenle de Azerbaycan'da yerel yönetim hizmeti için belediye haricinde herhangi bir başka organ yetkilendirilmeyerek yerel yönetim birimi belediye olarak belirtilmiştir (Demirelli, 2012:81). Azerbaycan'da belediyeler 12 Aralık 1999 tarihinde kurulmuştur. Belediyelerin kurulması sürecinde Sovyetler Birliği'nden miras alınan idari teşkilatlanma esasen benimsenmiştir. Eskiden köy sovyeti, kasaba sovyeti, kent sovyeti olan idari bölümler köy, kasaba ve kent belediyelerine dönüştürülmüştür. Belediyelerin ilk kurulduğu yıllardan itibaren 2009 yılına gelinceye kadar belediye sayısı 2783'e ulaşmıştır ancak 2009 yılında çıkarılan "Bazı Belediyelerin Birleşmesi Hakkında Kanun" ile belediye sayısı 1722'ye düşürülmüştür (Hüseyn vd., 2013:165).

Azerbaycan yerel yönetim sisteminin temeli mal ile hizmetlerin yerinden yönetim esasına dayalı yürütülmesi ve hizmetlerde etkinliğin sağlanmaya çalışılmasına dayanmaktadır (Parlak & Caner, 2013:379).

Azerbaycan'da belediyeler, yerel bazda sosyal, alt yapı, güvenlik, ekonomik alanlara ilişkin programların oluşturulmasını ve hayata geçirilmesini sağlamakla görevlidir (Parlak, 2018:131).

Azerbaycan'ın Belediye organları: üyelerden, komisyonlardan, yürütme organı, belediye başkanı, meclis, belediye başkan yardımcısı ve diğer organ ve görevlilerden oluşmaktadır. Belediye seçimi sonucunda üyeler beş seneliğine seçilmektedir. (Demirelli, 2012:87). Göreve gelecek olan belediye başkanı belediye üyeleri aracılığıyla seçilmektedir (Hasanoğlu, 2008:85-86). Belediyenin yürütme organı olan belediye başkanı, Azerbaycan belediye meclisince alınmış olan kararları imzalayarak imzalamış olduğu kararların uygulamaya konulması için de emirler vermektedir (Abasov, 2000:54). Belediye Başkanı ve yerel yönetimde yer alan diğer vazifeli kişiler, yerel olarak önemli meseleleri, sorunları belediyenin içtüzüğüne göre çözüme kavuşturmakla görevlidir (Amirov, 2006:85-86). Belediye, lüzum görmesi üzerine belediye başkan yardımcılarını seçerek göreve getirebilmektedir (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999).

Azerbaycan'da belediyenin karar organı konumunda çalışan belediye meclisi ise her ay 1 defadan az olmamak koşuluyla toplantı gerçekleştirmektedir. Toplantının başkanlığını belediye başkanı yapmaktadır. Belediye meclisi, gündemi onaylama, meclisin belediye tüzüğünü kabul etmek gibi görevlere sahiptir (Abasov, 2000:46-51-52).

Belediyelerin Anayasa ve ilgili kanun ile kendilerine verilen yetki ve görevler dâhilinde yerel yönetimleri ilgilendiren mahalli müşterek hizmetleri sunabilme hakkına sahiptir. Azerbaycan topraklarının tamamında belediye teşkilatı bulunmaktadır (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999).

Belediyeler hizmetlerini gerçekleştirirken belediye birlikleri oluşturabilmektedir. Ancak her belediye kendi yetki ve sorumluluğunu kendisi gerçekleştirmelidir. Aynı zamanda hem belediyeler hem de belediye birlikleri diğer devletlerin yerel yönetim teşkilatları ile iş birliği yapabilir, bu konuda uzman kuruluşlara üye olabilirler (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda Dəyişikliklər Edilməsi Barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2011).

Azerbaycan'da merkezi idarenin belediyeler üzerinde idari denetim yetkisi bulunmaktadır. Kanunda özellikle mali konularda ve belediye mülklerinin kullanılması konusunda hem halka karşı bilgi vermesi gerektiği belirlenmiş hem de Milli Meclis'e rapor sunması gerektiği belirtilmektedir (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999).

Belediye kararlarının faaliyete geçmesine yardımcı olmak, faaliyetleri izlemek üzere daimi ve diğer komisyonların kurulması gerçekleştirilmektedir. Bu komisyonlar, yerelde önemli meseleler üzerinde programlar hazırlamakta ve bunları belediye toplantılarında veyahut da yerel halkın tartışmasına sunmaktadır. Tüm bu çalışmalarıyla belediye yönetimine karşı sorumlu olan bu komisyonlar belediyeye bildiri sunmaktadır (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999).

Azerbaycan'da belediyeler tüzel kişiliğe sahiptir. Belediyelerin varlığı Anayasal güvence altına alınmıştır. Karar organları

seçimle işbaşına gelmektedir. Aynı bütçesi ve personeli bulunmaktadır. Tüm bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda belediyelerin modern bir yerel yönetim teşkilatının sahip olması gereken özellikleri hukuken taşıdığı görülmektedir (Mecek, 2018: 61).

Uygulamada köy ve kasaba belediyelerinin yerel hizmet sunumu noktasında hem politika belirleme hem de bu politikaları hayata aktarma konusunda başarısız olduklarına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Küçük belediyelerin yeteri kadar mali imkân ile donatılmamasının bu belediyeleri de âtil duruma getirdiği ifade edilmektedir (Hüseyn vd., 2013:165).

Azerbaycan'da belediyelere yalnız mevzuat incelenerek bakıldığında yerel mal ve hizmetlerin sunulması noktasında oldukça geniş yetkiler verildiğini ve özerklik sağlandığını görmekteyiz. Ancak merkezi idarenin taşra teşkilatı olan icra hakimiyetleri ile belediyelerin aynı konularda yetkilendirildiği ve uygulamada bu hizmetleri merkezi idarenin taşra teşkilatı olan icra hakimiyetlerinin sürdürmesi eleştirilmektedir (Elma, 2013: 169).

2.3. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti

Azerbaycan'da özerk bir Cumhuriyet bulunmaktadır. Bu özerk Cumhuriyetin adı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'dir (TİKA, 2003:38. akt. Demirelli, 2012:95).

Nahçıvan, ilk insanların yerleşim yerlerinden biridir. Bu bölgede Azerbaycan halkı, çok farklı ve çeşitli eski bir kültür yapısı oluşturmuştur. Böylelikle Nahçıvan, dünyada en kadim kültür merkezlerinden biri olarak tanınmıştır. Antik Çağlardan bu zamana kadar” Doğunun Kapısı” olarak anılmakta olan Nahçıvan, gerek stratejik anlamda önemli bir yere sahip olması gerek konumu ile de ön planda olması çok sayıdaki devletin ilgisini çekmiştir (Seyidov, 2021:5-6). Nahçıvan'ın 2. Karabağ Savaşı'ndan önce Azerbaycan toprakları ile bir bağı bulunmamaktaydı. Bu bağın olmamasında ki sebep ise Sovyet döneminde yaşanmış olan birtakım siyasi olayların cereyan etmesine bağlanmaktadır (TİKA, 2003:38. akt. Demirelli, 2012:95). Dolayısıyla Nahçıvan'ın, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan'ın topraklarından aşamalı bir şekilde ayrılması söz konusudur. Zorlu süreçlerden geçen Nahçıvan, Türkiye'nin yardımları ile varlığını devam ettirmiştir. Tarihi süreçlere de bakıldığında Azerbaycan ile Türkiye arasında güçlü bir bağın olduğu ortaya çıkmaktadır. Nahçıvan'ın bulunduğu konumdan ötürü jeostratejik açıdan çok mühim bir bölgede bulunmuştur. Doğu ile Batı uygarlıklarını birleştirici bir manevi köprü rolü konumuyla coğrafyasının kıymetli olması bu bölgelerin birçok devlet tarafından savaş alanına dönüştürülmesine yol açmıştır. Türkiye, daha sonraki dönemlerde bu bölgeyi siyasi tehlikelerden koruyarak Nahçıvan'ın bağımsızlığını ve refahını sağlamıştır. Bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Nahçıvan, her zaman için çok önemli bir yere sahip olmuştur. Her iki ülkenin aynı soya aynı dile; din ve kültürel değerlere bağlılıkları gibi etkenler iki devleti de birbirine yakın kılmıştır. Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın toprakları ile bir bağlantısı olmasa da 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile Nahçıvan'ın özerk yapısı tanınarak Nahçıvan, Azerbaycan'ın için ayrılmaz bir parça olarak benimsenmiştir. Anayasanın sekizinci kısmında da Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti başlığı altında yerini almıştır. Nahçıvan özerk olarak tanınsa da Azerbaycan'ın yasalarına, fermanlarına bağlıdır (Seyidov, 2021:1-2; Seyidov, 2021:5; Rehimli, 2020:374). İkinci Karabağ Savaşı sonrasında yapılan antlaşma gereği Azerbaycan ile Nahçıvan arasında kara bağlantısını sağlayacak olan Zengezur koridorunun açılması taraflarca kabul edilmiştir. Zengezur koridoru Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki kırküç kilometrelik mesafeyi ifade etmektedir. Ancak geline süreçte Zengezur koridoru henüz açılmamıştır. Bu konuda Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya'nın zaman zaman birbiri ile çelişen

açıklamaları bulunmaktadır.

Nahçıvan'a ait 1998 tarihli Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Anayasası bulunmaktadır. Anayasa incelendiğinde Nahçıvan Anayasasının, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına dayandığı ortaya çıkmaktadır (Hasanova, 2019:152). Dış işlerinde Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, iç işlerinde de kimi yönlerden hür bir şekilde tutum sergileyebilmektedir (Rehimli, 2020:373).

3. TÜRKİYE VE AZERBAJYCAN'IN KAMU YÖNETİMİ TEŞKİLATLANMASI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Karşılaştırmalı kamu yönetimi, farklı ülkelerin merkezi ve yerel olarak yönetim sistemlerinin birbirleriyle karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesini sağlayarak belirli genellemelerde bulunmayı ifade etmektedir. 2. Dünya Savaşından sonra gelişme gösteren karşılaştırmalı kamu yönetimi ile birçok farklı devlet karşılaştırılarak bu ülkeler hakkında bilgiler ortaya çıkarılmaktadır (Durgun & Aydın, 2017:2). Bu açıdan da karşılaştırmalı kamu yönetiminin temel amacı ülkeler arasında ne gibi farklılıkların veyahut da ne gibi benzerliklerin olduğu bunların detaylı bir şekilde incelenmesidir. Dolayısıyla bu bölümde karşılaştırmalı kamu yönetiminden yola çıkarak, Türkiye ve Azerbaycan'ın kamu yönetimi teşkilatları karşılaştırılacaktır.

Türkiye'de ve Azerbaycan'da merkezi yönetim bulunmaktadır. Her iki ülkede de merkezi yönetim hakimdir.

Türkiye'nin mazisine bakıldığında merkezci bir yapıdaki idarenin baskınlığı her zaman için ön planda olmuştur. Son dönemlerde bu merkezci idare biçiminin hafifletilmesine ilişkin bazı çalışmalar ortaya konulmuş olsa da günümüz Türkiye'sinde merkezi yönetimin hala baskın olduğu söylenebilmektedir (Keleş, 2019:415, Keleş, 2020:47). Bu durum ilgili yazında yıllardır ifade edilmektedir (Çoker, 1991:3). Azerbaycan Cumhuriyetinde de merkezi yönetim her zaman daha baskın bir şekilde kendini göstermiştir. Azerbaycan'daki merkezi yönetim Türkiye'ye göre daha fazla ön plana çıkmıştır. Çünkü Azerbaycan'da çok uzun seneler komünist ve sosyalist bir yönetim hüküm sürmüştür. Bu açıdan Türkiye'ye göre merkezi yönetim daha baskın olmuştur.

Her iki ülkenin de merkezi yönetiminin başkent örgütü bulunmaktadır. Türkiye'nin başkent örgütünde; Cumhurbaşkanı, Bakanlıklar ve Yardımcı kuruluşlar bulunurken; Azerbaycan'ın başkent örgütünde, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu ve Bakanlıklar bulunmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan'ın başkent örgütünde yer alan ortak makamlar Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlıklardır. Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemine geçmesiyle Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu makamı kaldırılmıştır. Bunun yerine merkezi yönetimin başkent örgütüne yardımcı olmak üzere yardımcı kuruluşlar yer almıştır. Bu yardımcı kuruluşlar; Danıştay, Sayıştay, Yüksek Askeri Şûra ve Milli Güvenlik kurulu olarak faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

Türkiye'de ve Azerbaycan'da başkent teşkilatının içinde yer alan Cumhurbaşkanlık makamı karşılaştırıldığında Türkiye ve Azerbaycan'da her iki Cumhurbaşkanı da devletin başı olarak, yürütme organı olarak kendi ülkesini temsil etmektedir. Her iki ülkede de Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmektedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı seçimleri için bazı şartların farklı olduğu bilinmektedir. Türkiye'de Cumhurbaşkanı olma yaşı 40 olarak belirlenmiştir. Görev süresi 5 yıldır, en fazla iki defa seçilebileceği belirtilmiştir. Lakin Azerbaycan'da bu durum farklıdır. Çünkü Cumhurbaşkanının

seçilmesi için Cumhurbaşkanı seçilme yaşı daha önce 35 olarak belirtilmiştir. Fakat yapılan düzenlemeler ile bu yaş şartı ortadan kaldırılmıştır (Mammadov, 2020:80). Azerbaycan'da Cumhurbaşkanının görev süresi 7 sene olarak belirtilmiştir. Türkiye'deki gibi Cumhurbaşkanının en fazla kaç kere seçilebileceği belirlenmemiştir. Türkiye'de Cumhurbaşkanının seçilmesinde yüksek öğrenim görmüş olmak şartı Azerbaycan'da da bulunmaktadır. Fakat Azerbaycan'da Cumhurbaşkanının Azerbaycan'da 10 sene yaşamış olması gerekmektedir. Lakin böyle bir şart Türkiye'de Cumhurbaşkanı adayında bulunması gereken bir şart olarak konulmamıştır. Bu açılardan karşılaştırıldığında her iki ülkenin hem Cumhurbaşkanı seçilmekteki yaş sınırı hem de Cumhurbaşkanlarının en fazla kaç kere seçilebileceği şartı iki ülkede de farklılıklar taşımaktadır. Hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da Cumhurbaşkanları partili Cumhurbaşkanı olarak görev yapmaktadır. Cumhurbaşkanlarının genel olarak görevleri ve yetkileri incelendiğinde her iki ülkenin Cumhurbaşkanının da hemen hemen benzer görev ve yetkilere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Cumhurbaşkanlarının devletin başını temsil ederek, ülkenin idaresinde söz sahibi olması, Milletlerarası antlaşmaları imzalaması, kanunlar yayınlaması, üst düzey yöneticileri vazifeye atması ve vazifeden geri alma şekilleri iki ülkede de aynıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Cumhurbaşkanlığı teşkilatının içinde Cumhurbaşkanına yardımcı olmak üzere Cumhurbaşkanına yardımcıları, idari işler başkanlığı, politika kurulları, bağlı kurum ve kuruluşlar ve ofisler meydana getirilmiştir. Azerbaycan'da da Cumhurbaşkanı yardımcılarının haricinde, Cumhurbaşkanı asistanı, basın sözcüsü, protokol servisi, gençlik, spor, diyanet ve iletişim daireleri, özel temsilciler, hukuk departmanları meydana getirilmiştir. Bu birimler de Türkiye'de olduğu gibi Cumhurbaşkanına yardımcı olmak üzere oluşturulmuştur. Böylelikle iki ülkede Cumhurbaşkanlığı teşkilatlanması aynı değildir. Fakat bazı benzerlikler gösterebilmektedir.

Başbakanlık, Bakanlar Kurulu makamının Türkiye'de bulunmaması, Azerbaycan'da ise bu makamların Cumhurbaşkanına yardımcı olmak üzere var olması her iki ülkenin başkent örgütünde birtakım farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'de ve Azerbaycan'da oluşturulan Bakanlıklar karşılaştırıldığında hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da 17 bakanlığın hizmet verdiği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de bulunan Bakanlıklar: Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve son olarak Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'dır. Azerbaycan'daki Bakanlıklar ise: İçişleri Bakanlığı, Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı, Acil Durumlar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Enerji Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Savunma Sanayii Bakanlığı, Dijital Kalkınma ve Ulaştırma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Bilim ve Eğitim Bakanlığı'dır. Bu doğrultuda Türkiye ve Azerbaycan'ın Bakanlık sayılarının aynı olduğu, oluşturulan bakanlıkların isimlerinin farklı olduğu görülmüştür. Fakat bu farklılıkların yalnızca isimlerde olduğu görülmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın taşra teşkilatlarına bakıldığında iki ülkenin de taşra örgütlenmesi mevcuttur. Ancak bu örgütlenme birbirinden farklı bir şekilde örgütlenmiştir. Çünkü Azerbaycan'daki sosyal, siyasal, ekonomik süreçler, ülkenin uzunca seneler işgal altında kalması sınırların belirlenmesi hususunda birtakım problemler meydana getirmiştir. Bu sebeple taşra örgütlenmesi de farklı olmuştur. Türkiye'de taşra kısmında il genel idaresi ve ilçe idaresi yer almaktadır.

Azerbaycan'da ise rayon, şehir, kasaba ve köyler yer almaktadır. Bu açıdan birbirinden farklı yönetilmektedirler. Türkiye'de taşra birimleri iki kısımdan oluşurken, Azerbaycan'da dört birimden oluşmuştur. Azerbaycan'da rayonların Türkiye'deki ilçeye ve yine Azerbaycan'da bulunan sahar(şehirlerin) Türkiye'deki illere karşılık geldiği bu açıdan benzer bir özellik taşıdığı görülmektedir. Azerbaycan'ın taşra birimlerinden biri olan köy taşrada yer alırken, Türkiye'deki köy, mahalli idare biriminde yer almaktadır. Ayrıca Azerbaycan'da köylerde belediyelerin kurulması durumu Türkiye'de yoktur. Dolayısıyla iki ülkede taşra yapılanması farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Türkiye'deki taşra oluşumuna bakıldığında köklü bir maziye sahip olduğu ancak Azerbaycan'ın taşradaki teşkilatlanmasında böyle bir durumun söz konusu olmadığı, Türkiye'ye göre daha yakın bir dönemde teşkilatlandığı görülmektedir. Türkiye'de 81 il, 922 ilçe bulunurken, Azerbaycan'da 66 rayon, 11 şehir bulunmaktadır.

Türkiye'de il genel idaresinde ve ilçe idaresinde vazife yapan Vali ve Kaymakamlar bulunmaktadır. Azerbaycan'ın taşra kısmında ise tek bir başkanlık İcra Hakimiyeti Başkanları vazife yapmaktadır. İcra hakimiyeti başkanlarının vazifeye gelme usulü Türkiye'de il genel idaresinin başında bulunan vali ve ilçe idaresinin başında bulunan kaymakamlardaki gibidir. Bu doğrultuda Türkiye'de Valiler ve Kaymakamlar Cumhurbaşkanı tarafından göreve getirilip, yine Cumhurbaşkanı tarafından görevden geri alınabilmektedir. Azerbaycan'da bulunan İcra hakimiyeti başkanları içinde bu durum aynıdır. Tüm bunlarla birlikte Türkiye'de Valilerin Cumhurbaşkanı'na karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Azerbaycan'daki icra hakimiyeti başkanları da Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na karşı sorumludur. Bu bakımdan aynı özellikleri taşımaktadırlar.

Türkiye ile Azerbaycan'ın yerel yönetimleri karşılaştırıldığında, Türkiye'de yerinden yönetim bulunmaktadır. Yerinden yönetimler: Mahalli idareler (yer bakımından yerinden yönetimler) ve hizmet yerinden yönetimler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Azerbaycan'da ise yalnız yer yönünden yerel yönetim bulunmaktadır.

Türkiye'de ve Azerbaycan'da yerel yönetimler teşkilatlanma yönünden farklılık ile birlikte birtakım benzer yönler de taşımaktadır. Türkiye'de yerel yönetimlerin oluşum süreci teşkilatlanması gibi süreçler Osmanlı Devleti'ne özellikle Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemlerde yerel yönetimler: belediye, il özel idaresi ve köy olarak teşkilatlanmıştır. Yerel yönetimleri oluşturan bu birimler günümüz Türkiye'sinde de devam etmektedir. Tabi ki bu süreç içinde bazı değişiklikler de meydana gelmiştir. Azerbaycan'da ise yerel yönetimlerin oluşum süreci, mazisi Türkiye'den daha farklı bir biçimde oluşmuştur. Çünkü Azerbaycan'ın yerel yönetimleri Türkiye'de olduğu gibi eski dönemlere, köklü çağdaş bir yerel yönetim geleneğine uzanmamaktadır. Azerbaycan'da yerel yönetimlerde çok uzun bir zaman diliminde merkezîyetçi bir yapının baskın olması ve Azerbaycan'da Çarlık Rusya dönemi, kısa bir süreliğine bağımsızlık, Sosyalist Devir ve son olarak 1991 yılındaki bağımsızlık dönemleri ile dört farklı sistemin hâkim olması sebebiyle yerel yönetimlerde yeterli bir gelişim meydana gelmemiştir (Hasanoğlu, 2008:87-88). Böyle bir durum Türkiye'de yoktur. Türkiye'de uzun yıllardan beri var olan belirli bir yerel yönetim teşkilatının varlığı ve yıllarca yerel yönetim birimlerinde kazanılmış olan tecrübeler Türkiye'de yerel yönetimleri daha da geliştirmiştir.

Türkiye'de yerel yönetim (mahalli idare); il özel idaresi, belediye, büyükşehir belediyesi ve köylerden meydana gelmektedir. Azerbaycan'da ise yerel yönetim sadece belediyeden meydana gelmektedir (Hasanoğlu, 2008:85). Azerbaycan'da yerel yönetimlerin tek bir birim olarak teşkilatlanması her iki ülkede yerel yönetim teşkilatlanmasının

farklı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü merkezi yönetimin haricinde yapılması gerekli olan işlerin, vazifelerin belirli bir iş bölümü dâhilinde gerçekleştirilmesi ve hizmetlerin daha kaliteli, etkili bir vaziyette sunulabilmesi durumu yerel yönetimde teşkilatlanmanın iyi bir şekilde olmasını gerektirmektedir. Türkiye'deki bu düzenli yerel yönetim yapılanmasının, Azerbaycan'a göre daha iyi bir düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Azerbaycan'da yerel yönetimin yalnızca belediye olarak tek bir kademedede örgütlenmiş olması yerel yönetim hizmetlerinde birtakım sıkıntı ve problemleri meydana getirebilmektedir.

Türkiye'de belediyenin yapısında: belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanı yer alırken, Azerbaycan'daki belediyenin yapısında: belediye başkanı, belediye meclisi ve geçici veya daimî olarak oluşturulan komisyonlar yer almaktadır. Hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da belediye meclisi karar organı olarak vazifelerini yerine getirmektedir.

Türkiye'de belediye başkanını doğrudan halk seçmektedir. Ancak Azerbaycan'da belediye başkanını halk değil, belediye üyeleri seçmektedir (Hasanoğlu, 2008:85-86; Arıtürk & Negiz, 2018:877). Azerbaycan'da ve Türkiye'de gerçekleştirilen belediye seçimleri 5 yılda bir gerçekleşmektedir (Arıtürk & Negiz, 2018:877).

Azerbaycan'daki belediye başkanı seçiminde halkın kendi belediye başkanını seçmemesi belediye başkanlarının daha az tanınmasına sebep olmaktadır. Türkiye'deki belediye başkanlarında bu durum farklıdır. Çünkü Türkiye'de belediye başkanlarının adlarının daha büyük etkisi vardır. Daha fazla tanınmaktadır. Azerbaycan'da böyle bir durum yoktur (Arıtürk & Negiz, 2018:877). Türkiye ve Azerbaycan'da belediyelerin genellikle benzer vazifeleri yaptığı ortaya çıkmaktadır. Ama Azerbaycan'da il özel idareleri tarzında bir idarenin var olmaması birtakım farklılıklar ortaya çıkarmıştır. İki ülkenin de belediye başkanları belediyenin başında bulunarak yürütme faaliyetini yerine getirmektedir (Hasanoğlu, 2008:86).

Son olarak Azerbaycan Cumhuriyetinin kamu yönetimi teşkilatında, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de bulunmaktadır. Azerbaycan'da özerk bir yapının var olması ile Türkiye'den farklılaşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde herhangi bir özerk yapı bulunmamaktadır.

SONUÇ

Her devlet kendi siyasi yapısı ve idari teşkilatlanmasıyla bağlantılı bir şekilde kamu yönetimlerini oluşturmaktadır. Kamu yönetimleri soyut bir kurum olan devletin somutlaştığı yerlerdir. Devlet kararlar alır ve alınan bu kararları uygulamak için idari teşkilatlanmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışma iki kardeş devletin kamu yönetimi teşkilatlarını derinlemesine ve karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

Türkiye'deki kamu yönetimi teşkilatının merkezi yönetim ve yerel yönetimden meydana geldiği ve merkezi yönetimin yerel yönetime göre daha baskın bir yapıda olduğu söylenebilir. Ancak yerel yönetimlerin de gelişme seyri içinde olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'deki kamu yönetimi teşkilatını düzenleyen Anayasa, yasalar, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve diğer hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Hem merkezi idare teşkilatlanması hem de yerel yönetim teşkilatlanması açısından değerlendirildiğinde köklü bir tarihe sahip olduğu söylenebilir.

Azerbaycan'da kamu yönetimi teşkilatı merkezi yönetim ve yerel yönetim şeklinde iki kısımdan meydana gelmektedir. Hem Türkiye Cumhuriyeti Devletinde hem de Azerbaycan Cumhuriyeti Devletinde merkeziyetçi yapı ön plandadır.

Türkiye ile Azerbaycan'ın merkezden yönetim teşkilatları ve yerel yönetim teşkilatları bulunmaktadır.

Her iki devletinden merkezi idare teşkilatı içerisinde yer alan başkent teşkilatlarında Cumhurbaşkanlığı ve bakanlıklar bulunmaktadır. Taşra teşkilatlanmalarının ise farklı olduğu görülmüştür.

Türkiye'de il genel yönetimi ve ilçe genel yönetimi kanun ile düzenlenmiştir ve merkezi idarenin taşra teşkilatıdır. Azerbaycan'da rayon, şehir, köy, kasaba gibi taşra birimleri kanun ile düzenlenmemiştir.

Türkiye'de yerel yönetim teşkilatları il özel idaresi, belediye, büyükşehir belediyesi ve köyler olarak sıralanırken Azerbaycan'ın ise yerel yönetim olarak yalnızca belediyeler yer almaktadır. Türkiye'de yerel yönetimlerin denetimi merkezi idare tarafından idari vesayet ile gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan'da da yerel yönetim birimi üzerinde merkezi idarenin geniş yetkileri bulunmaktadır ve bir nevi Türkiye'deki idari vesayet yetkisinde olduğu gibi denetime tabi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Azerbaycan'da ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti adında özerk bir yapı bulunmaktadır. Ancak Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin üzerinde Azerbaycan'ın çok büyük etkisi bulunmaktadır.

Genel anlamda Türkiye ve Azerbaycan kamu yönetimlerinde var olan benzer sorunlara değinecek olursak her iki devlette de merkeziyetçilik baskındır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018, 10 Temmuz). *Resmî Gazete*, (Sayı: 30474). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.1.pdf>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- 442 Sayılı Köy Kanunu (1924, 7 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 68). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.442.pdf>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004, 23 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 25531). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005, 4 Mart). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 25745). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005, 13 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 25874). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5393&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu. (1949, 18 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 7236). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5442.pdf>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- 6 Sayılı Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018, 15 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 30479). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.6.pdf>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- 8 Sayılı Yüksek Askeri Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018, 15 Temmuz). *Resmî Gazete*, (Sayı: 30479). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.8.pdf>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- 6447 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2013, 22 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 28595). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130322-2.htm>, Erişim tarihi: 22.10.2022.
- A. Fanid, N. & Akman, F. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin İdari Teşkilat Yapısı Üzerine Etkisi. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 31-51.
- Abasov, F. (2000). *Azərbaycan'da Yerel Yönetim Reformları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Amirov, Z. (2006). *Azərbaycan'da Belediyeleşme Süreci: Problemler ve Çözüm yolları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arıttürk, M. & Negiz, N. (2018). Türkiye ve Azerbaycan Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (Geybulla Ramazanoğlu özel sayısı), 867-886.
- Aslanov, E. (2007). *Azərbaycan'da Kamu Yönetimi Reformu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Avaner, T. & Hasanoğlu, M. (2017). Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kamu Yönetimi Sistemi: Kurulu ve Uyum. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 954-965.
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2023). *Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti*. Erişim adresi: <https://nk.gov.az/az>, Erişim tarihi: 14.06.2023.
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin İş Qaydası'nın və "Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Aparatı Haqqında Əsasnamə"nin Təsdiq Edilməsi Barədə. (2017). *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı*. Erişim adresi: e-qanun.az: <https://e-qanun.az/framework/36627>, Erişim tarihi: 11.03.2023.
- Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2023). *Azərbaycan Respublikası Prezidenti*. Erişim adresi: <https://president.az/az/administration>, Erişim tarihi: 06.09.2023.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdaresi. (2022). *Prezident Kitabxanası*. Erişim adresi: <https://preslib.az/>, Erişim tarihi: 12.12.2022.

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995, 27 Kasım). *E-Qanun*. Erişim adresi: <https://e-qanun.az/framework/897>, Erişim tarihi: 12.12.2022.
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2022). *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*. Erişim adresi: <https://e-qanun.az/framework/897>, Erişim tarihi: 12.12. 2022.
- Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1999). Erişim adresi: <https://e-qanun.az/framework/4770>, Erişim tarihi: 12.12. 2022.
- Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda Dəyişikliklər Edilməsi Barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2011). Erişim adresi: <https://president.az/az/articles/view/3854>, Erişim tarihi: 12.12. 2022.
- Çoker, Z. (1991). Bugünkü Uygulama İçinde Merkezden Yönetim-Yerinden Yönetim. *Türk İdare Dergisi*, (393), 1-28.
- Demirelli, L. (2012). *Azerbaycan Kamu Yönetimi Örgütlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Diñç, Y. D. & Yılmaz, V. (2022). Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yasama, Yürütme, Yargı Organları ile Taşra ve Yerel Yönetimlere Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Ombudsman Akademik*, 8(16), 167-213.
- Durgun, S. & Aydın, A. H. (2017). *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi: Türkiye ve İran Örneği. ICPESS (2. International Congress on Politic, Economic and Social Studies) 2017*, 1-25.
- E-İçişleri. (2023). Mülki İdare Birimleri. *İçişleri Bakanlığı*. Erişim adresi: <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim tarihi: 21. 03. 2023.
- Elma, F. (2007). *Demokrasinin Kurumsallaşmasında Yerel Yönetimlerin Rolü Azerbaycan Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Elma, F. (2013). *Azerbaycan'da Yerel Yönetim Yapılanması Tarihi Deneyim ve Mevcut Örgütlenme*. İçinde: M. Ökmen. & F. Elma (Ed.) *Türk Dünyasında Yerel Yönetimler: Yapısal İşlevsel Görünüm ve Dönüşüm Süreci* (s. 61-80). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını.
- Elma, F. (2013). Azerbaycan’da Yerel Yönetişim ve Belediye: Bakü ve Yakın Havzası Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 163-186.
- Elma, F. (2014). *Azerbaycan’da İdari Yapının Dönüşümü. (Transformation of Administrative Structure in Azerbaijan)*. International Symposium on Common Governance Culture & Restructuring Problems in Three Seas Basin Countries, 109-116. Erişim Tarihi: 30.01.2024. Erişim adresi: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2408784> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2408784>, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2408784, Erişim tarihi: 21.03. 2023.
- Ərazi Quruluşu və İnzibati Rayonların Bölgüsü Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2000). Erişim adresi: <https://e-qanun.az/framework/510>, Erişim tarihi: 12.12. 2022.
- Eryılmaz, B., Sözen, S. & Köseoğlu, Ö. (2019). *Kamu Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Gözübüyük, Ş. (2015). *Yönetim Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Hacıyev, N. (2009). Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hasanoğlu, M. (2008). Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları. *Sayıştay Dergisi*, (69), 73-90.
- Hüseyn, R., Ünal, Ö.F. & Akman, E. (2013). Azerbaycan’da Yerel Yönetimlerin Gelişimi: Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri ve Bakü Kentinin Statüsü Hakkında Bir Değerlendirme. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 163-172.
- Kaçar, Y. (2019). *Türkiye’de Merkezî İdareye Yardımcı Danışma Kurulları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Kahyacı, S. (2021). *Türkiye’de Yerelin Merkezileşmesi: İki Bin Sonrası Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- Keleş, R. (2019). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İzmir: Cem Yayınları.
- Keleş, R. (2020). Yerel Demokrasiyi Merkezizetçilik Virüsünden Arındırmak. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 2(1),45-58.
- Kuluçlu, E. (2008). Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi ve Sayıştay Denetimine Etkileri. *Sayıştay Dergisi*, (71), 3-22.
- Mammadov, S. (2020). *Azerbaycan ve Türkiye'nin Hükümet Sistemlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Mecek, M. (2018). Azerbaycan'ın Devlet Yapısı ve Taşra Yönetiminde Merkez-Yerel İlişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 51-77.
- Mecek, M. (2020). Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye'de İl Yönetimleri ve Hukuki-Örgütsel Yapıları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(2), 296-325.
- Mecek, M. & Atmaca, Y. (2020). Yerel Yönetimlerin İdari Yapısına İlişkin Mevzuat Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 2068-2087.
- Mehdiyev, F. (2010). *İnzibati Hüquq (Administrative Law)*. Bakı: Qafqaz Üniversitesi Yayınları.
- Mehmetbeyoğlu, N. (2020). Türkiye'de Köy Yönetimi ve Köy Yönetimi Üzerinde İdari Vesayet Yetkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(9), 227-252.
- Miraliev, R. (2016). *Azerbaycan'da Demokratikleşme Çabaları: 1991 Sonrası Bağımsızlık Sürecinin Genel Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Özer, M. A. (2013). Yerel Yönetimler Reformunda Reform: 6360 Sayılı Kanun'un Düşündürdükleri. *Yerel Politikalar*, (3), 97-126.
- Parlak, B. (2018). Azerbaycan'da Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler: Yapısal, İşlevsel ve Karşılaştırmalı Analiz. *TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 2018*, 115-143.
- Parlak, B. & Caner, C. (2013). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetimsel Yapılar*. Ankara: Orion Yayınları.
- Rehimli, R. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasal Sistemi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(2), 364-384.
- Seyidov, M. (2021). *Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Nahçıvanın Konumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Sobacı, M. Z., Miş, N. & Köseoğlu, Ö. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı. *Seta Perspektif*, (206), 1-6.
- Taghizade, M. (2021). *Türkiye ve Azerbaycan Polis Teşkilatlarının Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Tunç, A., Belli, A., Feziyeva, N. & Göksel, K. (2018). *Azerbaycan ve Türkiye Siyasal Sistemlerinin Karşılaştırılması*. İçinde: M. Sağlam (Ed.) VII. Uluslararası Sempozyum İdealden Gerçeğe Toplum, Siyaset ve Ekonomi (s. 64-73). Malatya: Bilsam Yayınları.
- Turan, M. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(3), 42-91.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982, 18 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 17863). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, Erişim tarihi: 12.12. 2022.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2024). Kabine. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*. Erişim adresi: <https://www.tccb.gov.tr/kabine/>, Erişim tarihi: 01.03. 2024.
- Türkiye Cumhuriyeti Danıştay Başkanlığı. (2023). Tarihçe. *Türkiye Cumhuriyeti Danıştay Başkanlığı*. Erişim adresi: <https://www.danistay.gov.tr/icerik/9>, Erişim tarihi: 01.04.2023.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022). Azerbaycan'ın Siyasi Görünümü. *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, Erişim tarihi: 23.12.2022.

Yördem, Y. & Şeker, H. (2018). Türkiye'nin İdari Yapısı ve Mülki İdarenin Yeri. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 2(4), 10-24.

Yüksek Seçim Kurulu. (2022). *Yüksek Seçim Kurulu*. Erişim adresi: <https://ysk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 12.11.2022.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 20.04.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 29.12.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1471254

Akıllı Kent Uygulamalarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği

Alper ALTINÖZ¹

Öz

Küresel büyümenin hızlanması ve kentsel nüfusun fazlalaşması nedeniyle ortaya çıkan sorunları çözebilmek için geleneksel kent yönetiminden vazgeçilmekte bireylerin hizmet memnuniyetini arttırmak için teknolojik uygulamalar hayatın her alanında uygulamaya geçirilmektedir. Akıllı kent, insanların hayat kalitesini yükseltmek, kalkınma hamlelerini gerçekleştirmek için teknolojik imkânların kullanılarak sorunlara çözüm bulunabilmesidir. Literatürde ilgi gören akıllı kent bileşenleri ise bize akıllı bir kentin hangi özelliklerden meydana geldiği noktasında yol göstermektedir. Akıllı insanların bulunduğu, akıllı ulaşımın gerçekleştirildiği, akıllı yönetim ve denetim mekanizmasının uygulandığı, akıllı çevre imkânlarının sunulduğu ve akıllı yönetim ilkelerinin benimsendiği kent tam anlamıyla akıllı kent olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda araştırma, Balıkesir ili içerisinde bulunan akıllı kent uygulamalarını kapsamaktadır. Araştırma yapılırken niteliksel bir yöntem izlenmiş, nitel yöntemin doküman analizi ve kasıtlı yargısal örnekleme modeli kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle akıllı kent kavramının kavramsal çerçevesi açıklanmıştır. Sonrasında Cohen'in akıllı kent bileşenleri açıklanmış, Balıkesir ilinin bu bileşenlerden hangisini kapsadığı bulgular kısmında ortaya konmuştur. Balıkesir'in altı bileşenden hepsinde akıllı kent ile uygunluk gösterdiği saptanmıştır. Balıkesir'in akıllı kent uygulamalarını belediye çatısı altında tek başına yapması bir başarı olarak gözükse de diğer kurumların ve belediyelerin de projelerde katkı sunmasının şehre büyük faydalar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent Uygulamaları, Akıllı Kent Bileşenleri, Akıllı Kent Unsurları, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, Cohen

Jel Kodu: R00, R10, R50

Emergence and Development of Smart City Applications: The Case of Balıkesir Metropolitan Municipality

Abstract

In order to solve the problems that arise due to the acceleration of global growth and the increase in urban population, traditional urban management is abandoned, and technological applications are implemented in all areas of life to increase the service satisfaction of individuals. The smart city is the ability to find solutions to problems by using technological means to improve the quality of life of people and to realize development moves. Smart city components, which have attracted attention in the literature, guide us on what features a smart city consists of. A city where smart people are present, smart transportation is realized, smart management and control mechanisms are implemented, smart environmental facilities are offered, and smart management principles are adopted is defined as a smart city. In this context, the research covers smart city applications in Balıkesir province. While conducting the research, a qualitative method was followed, and document analysis and a deliberate judgmental sampling model of the qualitative method were used. In the study, firstly, the conceptual framework of the smart city concept is explained. Afterwards, Cohen's smart city components are explained, and the findings section reveals which of these components Balıkesir covers. It is found that Balıkesir is compatible with smart city in all six components. Although it seems to be a success for Balıkesir to implement smart city applications under the roof of the municipality alone, it is thought that the contribution of other institutions and municipalities to the projects will provide great benefits to the city.

Keywords: Smart City Applications, Smart City Components, Smart City Elements, Balıkesir Metropolitan Municipality, Cohen

Jel Codes: R00, R10, R50

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye. E-posta: alperaltinoz89@gmail.com Orcid no: 0000-0003-2429-1183

Atıf/Citation: Altınöz, A. (2024), Akıllı Kent Uygulamalarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 451-474.

Extended Abstract

Introduction

According to the United Nations Population Fund, the world population is estimated to reach 9.6 billion people in 2030, 10.3 billion people in 2040 and 12 billion people in 2050. It is seen that the rapidly increasing population worldwide is not evenly distributed on the earth but rather concentrated in developed cities, and it is estimated that 66% of the world population will live in cities within 30-40 years. The problems arising as a result of population growth and accelerated urbanization reveal the problem of cost, which is seen as an important factor in creating public services and structural phenomena. The smart city stands out as a city where the technological systems necessary to eliminate the problems arising at this point are implemented. Although there is no generally accepted definition of the smart city concept, it is generally defined in the literature as the realization of technological investments for the restructuring of the city infrastructure that will realize economic competition on a global scale. Considering that a large part of the population lives in established cities, smart city structures should be designed by taking this situation into consideration. During the transition from classical cities to smart cities, an academic study is needed in terms of implementation and planning. At this point, the most important task falls to the central government and local governments. The transition from a classical city to a smart city is a long-term process. Since this process will be realized as a result of the use of new technologies, it will be possible through innovative and technocratic works. In addition to central and local administrators, it is important at this point that non-governmental organizations and the urban population support the process.

Method

Boyd Cohen is the person who popularized the concept of smart city, has important studies on this subject, and put forward the conceptual framework and components of the concept. Cohen's "smart city components" are at the focal point of our study. The first stage of the research is the conceptual framework of the smart city. In this context, the definition and content of the smart city are examined comprehensively. The second stage includes the elements and characteristics of the smart city. Here, Cohen's smart city components, which constitute the focal point of our study, are mentioned. In the third stage, policies towards smart cities in our country are analyzed. In the last stage, smart city applications within the borders of Balıkesir province are examined, and their compatibility with smart city components is determined. The research examines the smart city applications of Balıkesir and their compatibility with Cohen's smart city components. In this context, the question of the research is: which of Cohen's smart city components does the city of Balıkesir provide for its smart city applications? After the determination of the research question, researches on the concept of smart city in the literature have been conducted, and the data obtained from the literature review and the municipality have been presented by revealing the smart city components. The research covers the smart city applications of Balıkesir province. For this reason, it is limited only to the province of Balıkesir. This research is the first time to examine the suitability of Balıkesir province to Cohen's smart city components. In the literature review, no similar study related to the province of Balıkesir has been found before. In this context, it is thought that this research, which will be limited to Balıkesir province, will fill the gap in the literature in this field. The smart city applications of Balıkesir were analyzed through the website, open data platform and documents provided by the Department of Information Technologies. A qualitative method was followed in the examination and analysis of smart city applications. The qualitative method's interpretative and descriptive approach is considered during the research.

Result and Discussion

It is seen that smart city applications facilitate human life and provide solutions to improve the quality of life of individuals. Applications with low costs, in general, show high performances within the framework of service understanding. This situation shows the necessity of disseminating smart city applications. Balıkesir Metropolitan Municipality is trying to increase service quality with smart city applications in various fields. In this context, various applications are implemented in different fields. The applications were evaluated according to Cohen's smart city components. The 2020-2024 Strategic Plan was realized thanks to the city council. It is compatible with the participatory society strategy of the smart people component. During the determination of the plan, technological services were utilized to reach individuals and a participatory service example was exhibited. There are BALMEK vocational training courses that are in line with the smart people component and the 21st-century education strategy of the component. The courses have been organized according to the needs of individuals of our age, and trainings compatible with the smart people component have been provided with services such as computer and web-based trainings and are still continuing. The most striking examples operating within the smart applications are the applications made within the framework of the smart transport component. In this context, important intersections of the city are monitored by the traffic control center and traffic lights are adjusted according to the density with sensors. This reduces traffic waiting time and saves time and fuel. The traffic control center is also compatible with the integrated information and communication solutions of the smart transport indicator. Another application in this field is smart stops. Smart stops have air conditioning, Wi-Fi and LED screens. This application is compatible with the same component. Another activity in the field of smart transportation is that the municipality has turned the communication center into a communication coordination center. Thanks to this service, citizens can access information instantly and find solutions to their problems. Smart life is

another indicator in the smart city wheel. In this field, the municipality provides services with live broadcasting city cameras. Important places and cultural sites of the city are monitored with these cameras, and live broadcasts are made. Another service in this indicator is the ambulance center application. Similarly, cancer screening stands established at certain points and are also in operation. These activities are in line with the strategies of the smart life indicator that embrace health, trust and cultural values. Another operating application is the open data platform. Within the scope of open data, much data is made available to citizens. In addition, many services are available online through information communication technologies and e-municipality applications. With the Aykome application, excavations carried out by the municipality are instantly collected in a single center and made available to citizens. These applications are in line with the transparency and public data access, ICT and e-government applications of the smart management and supervision indicator. Within the scope of the smart environment component, the number of applications implemented is numerically higher than the other components. In this context, services such as obtaining energy from landfill gas, precise distance measurement, indoor marketplace solar power plant projects, people and vehicle counting camera systems, and mobile data collection are compatible with this component. Within the scope of the smart economy component, technology and innovation summits are organized. In addition, many services and applications are used by young people through the digital youth center established. These activities are in line with the entrepreneurship and innovation strategy of the smart economy. Balıkesir Metropolitan Municipality has implemented projects from all smart city components within the provincial borders. Most of the projects have been implemented and operating within the scope of the smart environment component. The municipality carries out projects only as a single institution under its own corporate roof. This may cause deficiencies in integration with other institutions. For this reason, it is beneficial to implement joint smart city applications with other district municipalities and public institutions. It is important that the central administration supports the smart city applications to be implemented by Balıkesir Metropolitan Municipality. Because the most important factor required for the realization and implementation of these applications is the budget. At this point, it is a fact that municipalities cannot allocate all their budgets to smart city applications. With the budget support from the central government, applications can be implemented faster. Although the investments made in smart city applications have increased significantly and have been implemented recently, it is seen that they are not at a point where they can compete with developed cities. The solution to this issue is to integrate and work together with different institutions and organizations that are open to support.

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'na göre 2030 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun 9.6 milyar kişiye, 2040 yılında 10.3 milyar kişiye ve 2050 yılında 12 milyar kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Dünya çapında hızlı bir şekilde artan nüfusun yeryüzünde eşit miktarda dağılmadığı, daha çok gelişmiş kentlerde yoğunlaştığı görülmekte ve 30-40 yıl içerisinde dünya nüfusunun %66'sının şehirlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir (United Nations, 2018).

Nüfus artışı ve kentleşmenin hızlanması sonucunda ortaya çıkan sorunlar kamusal hizmetler ve yapısal olguları oluşturmada önemli bir faktör olarak görülen maliyet sorununu ortaya çıkarmaktadır. Akıllı kent bu noktada ortaya çıkan sorunları giderebilmek için lazım olan teknolojik sistemlerin hayata geçirildiği şehir olarak öne çıkmaktadır. Akıllı kent kavramıyla alakalı genel kabul gören belirli bir tanım olmamakla birlikte literatürde genel olarak küresel çapta ekonomik rekabeti gerçekleştirecek kent altyapısının yeniden yapılandırılması için teknolojik yatırımların gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Mirghaemi, 2019:39).

Nüfusun büyük bir kısmının kurulu olan kentlerde yaşadığı düşünüldüğünde akıllı kent yapılarının da bu durum göz önünde bulundurularak tasarlanması gerekmektedir. Klasik kentlerden akıllı yapıdaki kentlere geçiş aşamasında uygulama ve planlama açısından akademik bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada en önemli görev merkezi hükümet ve yerel yönetimlere düşmektedir. Klasik kentten akıllı kente geçiş aşaması uzun soluklu bir süreçtir. Bu süreç yeni teknolojilerin kullanımının sonucunda gerçekleşeceğinden yenilikçi ve teknokratik çalışmalarla mümkün olabilecektir. Merkezi ve yerel yöneticilerin yanında sivil toplum kuruluşları ve kentli nüfusun da sürece destek vermesi bu noktada önem arz etmektedir (Yimşek & Yakar, 2023:50).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın niteliği yönünden akıllı kent kavramının tarihsel kökeni ve tanımı, akıllı kentin unsurları ve özellikleri, Türkiye'de akıllı kent politikaları ve uygulamaları kavramsal çerçeve kapsamında incelenecektir.

1.1. Akıllı Kent Kavramının Tarihsel Kökeni ve Tanımı

Kentleşme süreci, 18. yüzyıldan sonra tarımsal toplum yapısından sanayi toplum yapısına geçişle hızlanmıştır. Sanayileşmenin de etkisiyle 20. yüzyılda kentlere yapılan göç; sağlık hizmetleri, eğitim, iş olanakları ve daha iyi yaşam koşulları arayışının bir neticesi olarak kontrol edilemez seviyeye ulaşmıştır. Hızlı bir şekilde gelişen bu kentleşme neticesinde nüfus yoğunluğu büyük oranda kentlerde toplanmaya başlamıştır. Günümüzdeyse dünya nüfusunun yüzde elliden fazlası kentlerde yaşamakta ve yüzyıl sonuna gelindiğinde bu oranın yüzde seksenin üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir (Harrison & Donnelly, 2011:2).

Kentleşme sürecinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Su ve enerji kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, ulaşım altyapısının yetersiz olması, sağlık hizmetlerine erişimde sıkıntılar, güvenlik sorunları ve çevre kirliliği gibi alanlardaki krizler, kentlerin sosyal ve ekonomik yöndeki yaşamını olumsuz yönde etkilemekte, kentsel yaşam kalitesini düşürerek, kentlerin marka değerini, rekabet gücünü ve cazibesini düşürmektedir (T. C. Kalkınma Bakanlığı & McKinsey and Company, 2013:9). Akıllı kent yaklaşımı bu tür problemlere çözüm bulmak için ortaya çıkmış, kentlerde yaşayan insanların hayat standartlarını yükseltmek, bilgi ve iletişim

teknolojilerinin fırsatlarını toplumsal yaşamla bütünleştirmek ve geleneksel politikaları terk etmek için uygulanmaya başlanmıştır (Akdamar, 2017:46).

Kentler tarih boyunca değişimin ve dönüşümün ana faktörü olarak görülme özelliğini 21. yüzyılda meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmeler nedeniyle başka bir boyuta taşımının eşliğinde görülmektedir. Teknolojik gelişmeler, küreselleşme, kentsel nüfusun fazlalaşması, hızlı ve çarpık kentleşme, vatandaş-devlet ilişkilerinde meydana gelen değişim, dijital gelişmelerin kullanılması kentleri daha yaşanılabilir ve sürdürülebilir hale getirmeye yönelten önemli unsurlardır. Bu faktörler kentlerin yönetilmesi ve planlanmasında yeni yaklaşımların benimsenmesini gerektirmektedir (Mangır, 2016:19). Kentlerde bilginin transferinin fazlalaşması ve teknolojinin kullanımının artması da kent tanımlamasının çeşitli boyutlardan yapılmasına bunun sonucu olarak da akıllı kent kavramının ne anlama geldiği sorusuna neden olmaktadır (Örselli & Dinçer, 2019:92). Bu hızlı kentleşme süreci birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Günümüzde kullanılan kavramsal anlamıyla akıllı kentin kökeni 1974 yılında Los Angeles kentinin büyük şehir veri projesini başlatmasına dayanmaktadır. Los Angeles Topluluk Analiz Bürosu bu dönemde konut kalitesi ve mahalle demografileri hakkında raporlar üretmek, yoksullukla mücadele etmek, toplumsal çöküntüyü önlemek ve veri toplamak amacıyla, hava fotoğrafçılığını, küme analizlerini ve bilgisayar veri tabanlarını kullanmıştır. Ayrıca, bazı sosyal ve konut koşullarını belirlemek ve ayrıntılı verileri kayıt altında tutmak için bir dizi teknolojik ve analitik yaklaşım geliştirmiştir. Şehirde bulunan IBM-360 bilgisayarları kullanarak, Los Angeles Polis Departmanı, İlçe Değerlendiricisi ve diğer özel ve kamusal kaynaklardan gelen bilgilerin sayısallaştırması başlamıştır. Kapsamlı bir Los Angeles Kentsel Bilgi Sistemine doğru kısmi bir adım olarak büro, 220 personel tarafından belirlenen veri kategorisini kullanan bir veri tabanı meydana getirmiştir. Veri tabanı, sonunda bireysel nüfus sayımı bölgelerini analiz etmek için kullanılabilen 550 kategoriye genişlemiştir. Büronun ilerleyen dönemde temel hedefi bilgisayara verileri depolama ve bu verileri gerektiğinde kullanmak, politikacıların şehirle ilgili planlarına ve bütçe oluşturmalarına yardım etmek olarak belirlenmiştir (LA Toplum Analiz Bürosu, 1974:1-181).

1994 yılındaysa Hollanda'nın Amsterdam şehrinde dijital şehir konsepti uygulaması hayata geçirilerek insanların siyasi seçimlerde görüş belirtmeleri ve fikir alışverişinde bulunmaları, çevrimiçi ortamlarda bir topluluk haline gelmeleri hedeflenmiştir. Dijital şehir konseptine 140.000 kişinin başvurması ve bu dönemde internetin dünya genelinde yaygın olmaması akıllı kent konusunda örnek gösterilmesini sağlamıştır (Yılmaz, 2021:18).

Kentsel planlama için yeni politikaları savunan 1990'lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkmış olan "akıllı büyüme" anlayışıysa akıllı şehir kavramı açısından dönüm noktası olarak görülmektedir. Kavram 2000'li yıllardan sonra IBM, Siemens ve Cisco gibi teknoloji firmaları tarafından da benimsenmiş, karmaşık bilgi teknolojileri sistemlerinin ulaşım, kamu güvenliğine, binalara, elektrik-su dağıtımını ve iletişime uyumunu sağlamak için çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Harrison & Danolly, 2011:1-7).

Akıllı kent kavramı etrafında şekillenen kent planları "akıllı büyüme hareketi" ile başlamaktadır. Böylelikle akıllı kentler, sorunları çözebilmek ve yaşanılabilir bir hayat sürmek için kentin dijital teknolojilerini, altyapısını, üstyapısını ve diğer sorunlarının çözümünü hedefleyen büyük bir yapı olarak düşünülmektedir. Bu yapı kent içerisinde sistemler arası işbirliğini arttıran, teknolojik imkânların da eklenmesiyle açıklanan bir yaklaşım olarak meydana gelmektedir. Bu nedenle akıllı kent; sürdürülebilir mekanizmalar meydana getirerek, kentli bireylerin yaşam kalitesini yükseltmeyi

hedeflemektedir. Bu bağlamda literatürdeki akıllı kent tanımlamaları geleneksel kent yönetiminden farklı tanımlamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin & Çiftçi, 2019:36).

Hall akıllı kenti, kentin kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması için köprüler, tüneller, raylar, metrolar, limanlar, havaalanları, iletişim gibi tüm önemli olguların bir araya getirilip izlenmesi ve bu olguların kentli bireylere sunulması olarak nitelendirmektedir (Hall, 2000:1). Giffenger ise; akıllı kenti bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmanın ötesinde görerek, kentte hayatta iç içe geçmiş bir yapı şeklinde, bireyler, ekonomi, yönetim ve yaşam alanlarında geleceğe yönelik faaliyet gösteren bir kent olarak nitelendirmektedir (Giffenger, 2007:10-11). Chourabi'ye göre ise; kentsel alanlarda ekonomik hareketliliğin, yönetişimin başarılı bir performans sergilediği, bağımsız ve bilinçli bireylerin işlerinin akıllı birleşimi temelinde oluşturulmuş kenttir (Chourabi vd., 2012:2290). Ho ise; bireylerin hayatlarındaki verimliliği arttırmak, bireylerin hayat kalitesini yükseltmek ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek için teknolojik imkânları kullanan kent olarak nitelendirmektedir (Ho, 2020:2).

Tanımlar incelendiğinde iki önemli özellik göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki kentle ilgili sistemlerin bir araya getirilmesi ve koordine edilmesinde teknolojik gelişmelerden yararlanılarak, ekonomik gelişmenin sağlanması, kentsel sorunlara daha akılcı çözümler getirilebilen ortam olmalarıdır. Diğer özellik ise değişen dünyayı birleşik bir yapıda sunmalarıdır (Glasmeier & Christopherson, 2015:6).

Literatürdeki tanımlamalardan yola çıkarak, akıllı kentler geleneksel yapıdaki kentlerden daha yaşanılabilir bir yapıda nitelendirilmektedir. Rekabetçi, teknolojiye gelişmeleri bireylerin yaşamlarına entegre edebilen, bilgiyi ve teknolojik gelişmeleri bireylerin günlük yaşamlarında uygulayabilen ve bunu yöneten, yenilikçi idare biçiminin benimsendiği, kentsel kaynakların verimli kullanıldığı, yaşam kalitesinin yükseldiği şehirler olarak belirtilmektedir (Yimşek & Yakar, 2023:51).

1.2. Akıllı Kentin Unsurları ve Özellikleri

Akıllı kentler, bireylerin yaşam standartlarını yükseltmek ve kentlerde meydana gelen sorunlara alternatif çözümler olarak gerçekleştirilmektedir. Kentler, teknoloji ile güçlendirilebilir, geliştirilebilir ve tekrardan planlanarak inşa edilebilir. Akıllı bir kentin geleneksel kent yapısından farkı birçok teknolojik gelişmenin birbirleriyle uyumlu çalışması sonucunda bireyler için çözümler üretmesidir (Kemeç & Gül, 2021:360).

Günümüzde ortalama 200.000 kişinin kentlere göç ettiği tahmin edilmektedir. Hızla artan ve değişen nüfusun ihtiyaçlarının sürdürülebilir bir şekilde karşılanması, küreselleşme, iklim değişiklikleri ve tüm bunların yanında sınırlı kaynakların bulunması çözümlerin ancak akıllı ve yenilikçi bir şekilde gerçekleştirilmesiyle mümkün görünmektedir. Bu bağlamda akıllı kentlerin temel hedefi, teknolojiyi iyi bir şekilde kullanıp, ihtiyaç duyulması halinde yeni teknolojiler üreterek zorluklarla en iyi şekilde mücadele etmektir (Örselli & Akbay, 2019:230).

Akıllı kentle beraber kentlerin yeniden düzenlenebilmesi için teknolojinin kentli hayatının temeline yerleştirilmesi ve sürekli olarak uygulanmasının sağlanması gerekmektedir. Kent içerisinde meydana gelen ve olumsuz sonuçlar doğuran olaylara hızlı ve akılcı çözümler bulmanın maliyetinin düşük olması kent yöneticilerinin akıllı kent uygulamalarını kavramasında ve uygulamasında etkili olmaktadır. Bu bağlamda dünyanın birçok yerinde kentler değişim ve dönüşüm geçirmektedirler (Anthopoulos, 2017:47).

Dameri, akıllı kent hedefi için dört temel olgudan bahsetmektedir (Dameri, 2013:2549):

-Çevresel Sürdürülebilirlik: Kentsel sorunların en önemlileri olarak görülen kirlilik, atık, trafik gibi sorunları akıllı kent uygulamaları içerisinde teknolojik gelişmeleri kullanarak gidermektir.

-Yaşam Kalitesi ve Refah: Kentsel yönetim politikaları ile ilişkilendirilebilen bireylerin yaşam kalitesini ve refah seviyelerini yükseltmeye yönelik hedeftir.

-Katılımcılık: Bireylerin kent yönetimine teknolojik imkânları kullanarak doğrudan katkıda bulunabileceği bir hedef olarak görülmektedir.

-Bilgi ve Entelektüel Sermaye: Bireylerin daha iyi yaşam standartlarına sahip olabilmeleri için gerçekleştirilmek istenen soyut bir hedeftir.

Akıllı kent kavramıyla ilişki olarak belirlenen farklı türden politikaları bir araya getirebilmek için geniş ve kapsamlı bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Cohen'in "smart cities wheel- akıllı kentler çarkında" bahsedilen ve akıllı kentin sıralamaya göre belirlenmesinin hedeflendiği çalışmasında, akıllı kentlerle ilgili kapsamlı bir temel oluşturan altı bileşen ve bunların kent yönetimi içerisinde etkileşim kurduğu faktörlerden bahsedilmektedir (Şekil-1) (Ahvenniemi vd., 2017:236).

Tablo 1: Cohen'in Akıllı Kent Çarkındaki Faktörler

Gösterge	Stratejiler
Akıllı İnsanlar	21. Yüzyıl Eğitimi Yeniliklere Yardımcı Olunması Katılımcı Bir Toplum Yapısı
Akıllı Ulaşım	Karışık Ulaşım Modeli Motersuz Ulaşım Bütünleşik Bilgi ve İletişim Çözümleri
Akıllı Yaşam	Sağlık Güvenlik Enerjik, Kültürel Değerlere Sahip Çıkan
Akıllı Yönetim ve Denetim	Etkin Arz ve Talep Politikaları Şeffaflık ve Kamuya Açık Veri Erişimi BİT ile E-devlet Uygulamaları

Akıllı Çevre

Yeşil Kent Planlaması

Yeşil Enerji

Yeşil Binalar

Akıllı Ekonomi

Girişimcilik ve Yenilik

Verimlilik ve Üretkenlik

Yerel ve Küresel Ağlar

Kaynak: Mazlum, 2021:12

Akıllı İnsanlar: Akıllı birey kentte yer alan en önemli etki faktörüdür. Bireyin akılcı, bilinçli olması ve sosyal açıdan etkin olması gerekmektedir. Bireyin her alandaki yeterliliği, hayatı boyunca öğrenmeye açık olması, esnek, yaratıcı ve açık fikirliliği akıllı insanların özellikleri olarak değerlendirilmektedir (Giffenger & Gudrun, 2010:78).

Akıllı Ulaşım: Bilgi ve iletişim teknolojileriyle desteklenen ulaşım faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır. Kent içerisinde trafik ve lojistik koşullarını çevresel faktörler ile etkin bir şekilde kullanarak teknolojik gelişmelerle entegre şekilde hareket edilmesi amaçlanmaktadır (Neirotti vd., 2014:28).

Akıllı Yaşam: Suç ve suçluyla mücadele ve kamu güvenliği için takip sistemleri oluşturulması, acil durumlar için müdahale ve denetleme, sağlık, eğitim ve itfaiye hizmetlerinde iletişim ve anında müdahale gibi uygulamaları kapsamaktadır (Varol, 2017:55).

Akıllı Yönetişim ve Denetim: İşbirliğine dayalı, şeffaf, hesap verilebilir, katılımcı ilkelere dayanan yönetim olarak görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, yaratıcı, akıllı, sürdürülebilir ve yenilikçi kentleri geliştirmek için temel faktör olarak görülmektedir (Lopes, 2017:277).

Akıllı Çevre: Kentsel kirlilik verilerinin azalması ve kent çevresinin korunmasıyla doğal güzelliklerin artırılması amaçlanmaktadır. Teknolojik gelişmeleri enerji kullanımı ile uyumlu bir şekilde birleştirerek kentsel kirliliğin azalması ve yeşil kentin sürekli devamı hedeflenmektedir (Colldahl vd., 2013:5).

Akıllı Ekonomi: Girişimciliğin desteklenerek iş ve emek pazarında esnek olmayı, yerel ve global düzeydeki piyasalar arasında işbirliği yapan rekabeti belirtmektedir (Karadağ, 2013:22).

Bütün bileşenlerin ve kent tiplerinin genel amacı bireyler için daha rahat bir kent hayatı oluşturabilmektir. Kentlerin daha yaşanılabilir bir hale getirilmesi için bilgi ve iletişim teknolojileri ile desteklenen yöntemlerle yaşanılabilir ve sürdürülebilir kent hayatı hedeflenmektedir. Akıllı kent ve bileşenleriyle temel olarak anlatılmak istenen kentin sahip olduğu zenginlikleri bir araya getirerek potansiyelini meydana çıkarmaktır (Örselli & Dinçer, 2019:99).

1.3. Türkiye’de Akıllı Kent Politikaları ve Uygulamaları

Türkiye’de akıllı kente geçiş süreci, 2000’li yıllardan itibaren dünya genelinde kabul edilen akıllı kent kavramı çerçevesinde ilerlemektedir. Bu süreçte, çeşitli kalkınma planları ve programları, strateji ve politika belgeleri aracılığıyla hedefler belirlenmiştir. Özellikle 10. Kalkınma Planı, Yıllık Programlar ve Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları, Vizyon 2023, bu alanda öne çıkan politika belgeleri arasında yer almaktadır (Bilici & Babahanoglu, 2018:132). Ayrıca 2024-2030

Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı da akıllı kentler konusunda son dönemdeki önemli belgeler arasında yer almaktadır.

2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planı, akıllı kent kavramıyla ilgili birçok konuyu ele almaktadır. Planın 731. maddesinde akıllı kent uygulamalarının yaygınlaştırılacağı ve kentlerin akıllı kentlere dönüşmesinin destekleneceği belirtilmektedir. Planda akıllı kentlerle ilgili olarak çeşitli konulara da vurgu yapılmaktadır. 841. madde de akıllı ulaşım sistemleri içerisinde yer alan trafik elektronik denetleme sistemlerinin yaygınlaştırılması hedef olarak gösterilmektedir. 973-975 ve 987. maddelerinde ulaşım altyapılarında akıllı kent uygulamalarının yaygınlaştırılması belirtilmektedir. 358. madde ise akıllı kent uygulamalarına yönelik araştırma geliştirme çalışmalarının destekleneceğine yöneliktir (Onuncu Kalkınma Planı, 2013:97-111).

2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda akıllı şehir uygulamalarında yerli üretimin destekleneceği, yerel yönetimlerin akıllı şehir stratejileri ve izleyecekleri yol haritaları konusunda teşvik edileceği, akıllı şehir projelerinin ulusal anlamda önceliklendirilen projeler olarak sayılacağı belirtilmektedir. Planda ayrıca e-belediye uygulamalarının yaygınlaştırılması, e-devlet üzerinden gerçekleştirilen hizmet sayısının artırılması, akıllı ulaşım sistemlerinin yerel yönetimleri de içine alacak şekilde tamamlanması hedeflenmektedir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019:159-160).

2024-2028 yıllarını kapsayan 12. Kalkınma Planı'nda ise afetlere ve iklim değişikliğine karşı dirençli, herkesin erişebileceği kentsel hizmetler sunabilen, dijital ve yeşil teknolojilere dayalı, akıllı, güvenli, sürdürülebilir şehir ve yerleşimlerin oluşturulması temel amaç olarak belirlenmiştir. Akıllı kentler oluşturma ilk kez kalkınma planlarında temel amaç olarak gösterilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2024:213-214).

Vizyon 2023 Strateji Belgesi ise direkt olarak akıllı kent uygulamalarından bahsetmese de ulaşım, bilgi ve iletişim, çevre konularında akıllı kent bileşenleri içermektedir. Ulaşım alanında çağdaş teknolojik gelişmelerle uyumun hedeflendiği, bilgi ve iletişim alanında dünya da akla gelen ilk ülke olma hedefinin belirlendiği, çevre alanındaysa sürdürülebilir kalkınmayı çevreyle uyumlu gerçekleştirebilen, üretimini temiz teknolojilerle hayata geçirebilen bir ülke olmanın hedeflendiği bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır (TÜBİTAK, 2004:10-11).

2024-2030 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planıysa ulusal düzeyde bakanlık tarafından hazırlanan ilk akıllı şehir stratejisi ve eylem planıdır. Plan, teknoloji, toplum, sürdürülebilirlik ekseninde akıllı şehir uygulaması gerçekleştirilmesi, sürdürülebilir bir dünya oluşturulması, Türkiye'nin de bu sürecin içinde yer almasını hedeflemektedir. Ayrıca, akıllı şehirlerde yönetişimin tesis edilmesi, akıllı şehir dönüşüm kapasitesinin artırılması, akıllı şehir dönüşümünün sağlanması, şeffaf ve bilgilendirici akıllı şehir uygulamalarının geliştirilmesi, akıllı şehir ekonomisinin geliştirilmesi belgede yer alan diğer önemli hedeflerdir (2024-2030 Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı, 2024:3-6).

Akıllı kent yaklaşımının gerçekleştirilmesi ve yönetilmesi amacıyla Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde Akıllı Şehirler ve Coğrafi Teknolojiler Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Başkanlık bünyesinde yer alan üç ayrı müdürlük bulunmaktadır. Bu müdürlükler, Akıllı Şehirler Şube Müdürlüğü, Kent Bilgi Sistemleri Şube Müdürlüğü, Uygulama ve Geliştirme Şube Müdürlüğüdür. Akıllı Şehirler Şube Müdürlüğü; akıllı şehir projelerinin tasarımı, akıllı şehir strateji ve politikalarının belirlenmesi, belediye ve diğer kurumlarla işbirliği içerisinde bulunmak, akıllı şehir teknolojilerinin yaygınlaştırılması konusunda, Kent Bilgi Sistemleri Şube Müdürlüğü; şehirlerden veri toplanması ve analizi, coğrafi bilgi

sistemlerinin entegrasyonu, kent bilgi sistemlerinin geliştirilmesi konusunda, Uygulama ve Geliştirme Şube Müdürlüğüne; yeni teknolojilerin çözümü ve entegrasyonu, akıllı şehirlerin sürdürülebilirliğini sağlamak için katkıda bulunmaktadır (ÇŞİDB).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan 2015-2018 yılları arasını kapsayan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı'nda akıllı kentlere yönelik uygulamalara ve desteklenmesi için tavsiye kararlarına yer verilmiştir. Kent Bilgi Sistemleri ve Coğrafi Bilgi Sistemlerinin yaygınlaştırılması, akıllı kent olma yolunda kurumlar arasındaki eşgüdümün artırılması, akıllı ulaşım projelerinin desteklenmesi ve enerji verimliliğinin artırılması gibi birçok alanda destekler planlanmaktadır (Örselli & Dinçer, 2019:103).

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ise Türkiye akıllı şehir endeksi geliştirmiştir. Buna göre şehirler; akıllı şehir yönetimi, strateji yönetimi, yönetim, politika yönetimi, bütüncül hizmet yönetimi, iş yönetimi, akıllı şehir uygulamaları, yönetim, çevre, ekonomi, enerji, insan, ulaşım, yapılar, sağlık, afet yönetimi, güvenlik, bilgi güvenliği, bilgi teknolojileri, iletişim, mekân yönetimi ve alt yapı konularında zayıftan çok güçlüye doğru endekslenmiştir. Konya ve İstanbul endeks puanı en yüksek iller olarak görülmektedir (Şehir Endeksi, 2024).

Türkiye' de akıllı kent uygulamalarına ilişkin ilk proje 2000 yılında Yalova'da başlatılan Bilişim Vadisi Projesidir. Bu proje ile eko-tech yerleşim alanı kurulması hedeflenmiştir. Bu projeden sonra birçok akıllı kent projesi hayata geçirilmeye başlanmıştır (Sezgin, 2021:347).

Türkiye'de sistemli olarak ilk kez hayata geçirilen akıllı kent projesiyse Innova ve Türk Telekom tarafından Karaman'da 2015 yılında hayata geçirilen Akıllı KenTT projesidir. Proje neticesinde Karaman'da detaylı bir kent bilgi sistemi ağı oluşturulmuştur. Projeye Karaman'ın diğer kentlere örnek olması hedeflenmiştir (Mirghaemi, 2019:43).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, hızlı ve kesintisiz hizmet sağlayabilmek için veri analiz merkezi kurmuştur. Araç üzerinden atık yönetiminin kontrol edildiği Çevre Kontrol Merkezi, İstanbul trafiğinin 610 kamera ile izlendiği Trafik Kontrol Sistemi, mobil trafik verilerinin paylaşımına açık olduğu İBB Navi uygulaması, ortak kullanıma açık telsiz hizmetleri akıllı kent uygulamalarından bazılarıdır. Bunun yanında akıllı otopark sistemleri, akıllı çöp toplama sistemleri, akıllı ışıklandırma sistemleri, engellilere yönelik uygulamalar ise devam etmektedir (Fortune, 2017).

Ankara'da belirli yerlerde trafik yoğunluğunun ölçümünün yapıldığı, belirli noktalarda akıllı kavşak uygulamalarının faaliyete geçirildiği görülmektedir. Çöp toplamayla ilgili olarak takip ve ayrıştırma sistemleri bulunmaktadır. Otomatik İtfaiye Komuta Merkezi yangınlara daha hızlı müdahale etmek ve organize olmak için kurulmuştur. EGO Genel Müdürlüğü, otobüslerin kaç dakika sonra nerede olacağı, hat ve durak bilgilerini gösteren uygulamaları hizmete sunmuştur (Varol, 2017:53-56).

Konya ise akıllı kent uygulamalarının ve projelerinin en fazla olduğu kenttir. Bu kapsamda Akıllı toplu ulaşım sistemi, temassız kart sistemi, akıllı bisiklet sistemi, akıllı kavşak sistemi, akıllı atık yönetimi ve kent bilgi sistemi uygulamaları aktif olarak faaliyet göstermektedir. Konya Büyükşehir Belediyesi ve TÜBİTAK arasında Konya içerisinde elektronik haberleşme için kullanılacak olan fiber-optik altyapı oluşturulması ve bu altyapıdan karşılıklı fayda sağlanması amacıyla işbirliği protokolü imzalanmıştır. Bu protokol sonucunda Konya'da haberleşme ve ulaşım altyapısı iyileştirilmiştir. Yeni

yolların inşa edilmesi, tramvay yolundaki aksaklıkların giderilmesi, trafik denetleme sistemlerinin iyileştirilmesiyle akıllı kent uygulamaları konusunda atılan diğer adımlar olarak öne çıkmaktadır (Bilici & Babahanoğlu, 2018:135).

Bursa’da ise kenti daha akıllı bir hale getirmek için öncelikle sertifikalı veri merkezi kurmuştur. Kişiselleştirilmiş seyahat kart yönetim sistemi, reklam ve ilan online denetleme sistemi, zihinsel engelli bireylerin kent yaşamına adapte olmasını kolaylaştıracak sevgi çipi uygulaması, araç içi internet projesi, mobil platformlarda gösterilen üç boyutlu turizm atlası, hafriyat takip sistemi, dedektörlü kavşaklar, akıllı şehircilik yol haritası, güneş enerjili akıllı bank, akıllı cadde ce dijital kütüphane projeleri akıllı projeler kapsamında öne çıkmaktadır (Örselli & Akbay, 2019:236).

Tablo 2: Akıllı Kent Uygulama Örnekleri ve Hayata Geçirilen Proje Sayıları

Şehir	Proje Sayısı	Uygulama Örneği
Konya	132	Akıllı Turizm Rehberi Uygulaması
Kocaeli	68	Akıllı Şehir Web Portalı
Bursa	61	CBS Uygulaması
Sakarya	47	Yeşil Alanlar Akıllı Sulama Sistemi
Gaziantep	37	Trafik Sinyalizasyon Görev Yönetimi
İzmir	36	Coğrafi Mezarlık Bilgi Sistemi
Kütahya	35	Akıllı Duraklar
Manisa	17	Akıllı Durak Sistemi
Çanakkale	13	360 Kent Rehberi
Balıkesir	11	Akıllı Durak Enerji Yönetimi
Antalya	8	Akıllı Şehir Yönetim Platformu
Kayseri	7	Akıllı Kavşak
Hatay	7	Akıllı Durak
İstanbul	6	Akıllı Park Yönetimi
Şanlıurfa	6	Güneş Enerjili Sinyalizasyon
Edirne	5	İleri Biyolojik Atıksu Arıtma Tesisi
Diyarbakır	5	E-İmar Sistemi

Çorum	5	Dinamik Kavşak Sistemi
Aydın	3	Plan Otomasyon Uygulaması
Trabzon	3	Ulaşım Mobil Uygulaması
Niğde	3	E-İmar
Muğla	3	Toprak Verimlilik Haritası
Eskişehir	3	Akıllı Durak Sistemi
Amasya	2	Akıllı Bisiklet Uygulaması
Tekirdağ	2	Çorlu Entegre Katı Atık Yönetim Sistemi
Mardin	2	Ges Santrali
Denizli	2	Trafik Yönetim Sistemi
Ankara	2	Akıllı Atık Toplama Sistemi
Elazığ	1	Akıllı Kavşak Kontrol Sistemi
Rize	1	Akıllı Kent Otomasyon Sistemi
Kırklareli	1	Elektronik Bilet Sistemi
Kastamonu	1	Ücretsiz Wi-Fi Erişim Noktaları
Karaman	1	Kent Bilgi Sistemi
Isparta	1	Kent Rehberi

Kaynak: ÇŞİDB, 2023.

Türkiye genelinde akıllı kent uygulamaları şekil 2’de gösterilmektedir. Buna göre 532 proje hayata geçirilmiştir. İlerleyen dönemlerde bu projelerin artacağı ve birbirleriyle entegrasyonunun daha fazla sağlanacağı düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın konusunu; Balıkesir Büyükşehir Belediyesinin akıllı kent uygulamalarının incelenmesi oluşturmaktadır. Boyd Cohen’in akıllı kent bileşenleriye araştırmaya katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Boyd Cohen’in akıllı kent bileşenleri, literatür de ilgi görmesi açısından araştırmada öne çıkarılmaktadır. Gruen’ in de ifade ettiği gibi; bu bileşenler dengede olduğunda yaşam kalitesi ve sürdürülebilirlik isteği gerçekleştirilmiş olur (Gruen, 2013:2). Ayrıca bileşenler bütüncül bir şekilde uygulandığında verimliliği ve etkinliği arttıracaktır (Gürcan & Açıköz,

2023:581). Araştırma, Balıkesir’de gerçekleştirilen akıllı kent uygulamalarının hangilerinin bu bileşenlerle uyumlu olduğunun anlaşılması açısından önemlidir.

Literatür taraması yapıldığında Balıkesir akıllı kent uygulamalarının Cohen’in akıllı kent bileşenlerinden hangilerini kapsadığı ve uyumlu olduğu konusunda bir araştırma bulunmamaktadır. Bu yönü araştırmayı önemli kılmaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı; Balıkesir’de gerçekleştirilen akıllı kent uygulamalarının incelenmesi ve bu uygulamaların Cohen’in bileşenlerinden hangisiyle uyumlu olduğunun belirlenmesidir. Akıllı kent kavramının ne anlama geldiği, unsurları ve özellikleri, Türkiye’de akıllı kent politikaları ve örnekleri de araştırma da incelenmiştir.

Araştırma Balıkesir Büyükşehir Belediyesini ve akıllı kent uygulamalarını kapsamaktadır. Bu bağlamda Balıkesir Büyükşehir Belediyesi bütün ilçelerde de hizmet verebileceğinden il genelinde gerçekleştirilen akıllı kent uygulamaları araştırmanın kapsamı içerisinde yer almaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel yöntemin doküman analizi ve kasıtlı yargısal örnekleme modeliyse kullanılan bir diğer unsurdur.

Nitel araştırma, gözlem, görüşme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olayların ve algıların doğal ortamda takip edildiği araştırma türüdür (Berg & Lune, 2015). Doküman analiziyse elektronik ve basılı belgeler olmak üzere bütün belgeleri değerlendirmek ve incelemek için kullanılan sistemli bir yöntemdir. Doküman analizi, nitel araştırma içerisinde yer alan diğer araştırmalar gibi konu hakkında bir anlayış oluşturmak, anlam çıkarmak için verilerin incelenmesi ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Kıral, 2020:173).

Araştırma gerçekleştirilirken akıllı kent uygulamalarını anlamak için mevcut literatür taranmış, bu kapsamda önemli araştırmalar gerçekleştirmiş olan, Giffinger (2007), Hall (2000) ve Örselli ve Dinçer (2019)’ in araştırmaları ve diğer akademik araştırmalar yol gösterici olmuştur. Ayrıca Balıkesir Büyükşehir Belediyesi faaliyet raporları akıllı kent uygulamalarının öğrenilmesi konusunda başat kaynak olarak fayda sağlamıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bulguları bu başlık altında incelenecektir. Bu kapsamda akıllı insanlar, akıllı ulaşım, akıllı yaşam, akıllı yönetim ve denetim, akıllı çevre ve akıllı ekonomi diğer başlıkları oluşturmaktadır.

3.1. Akıllı İnsanlar

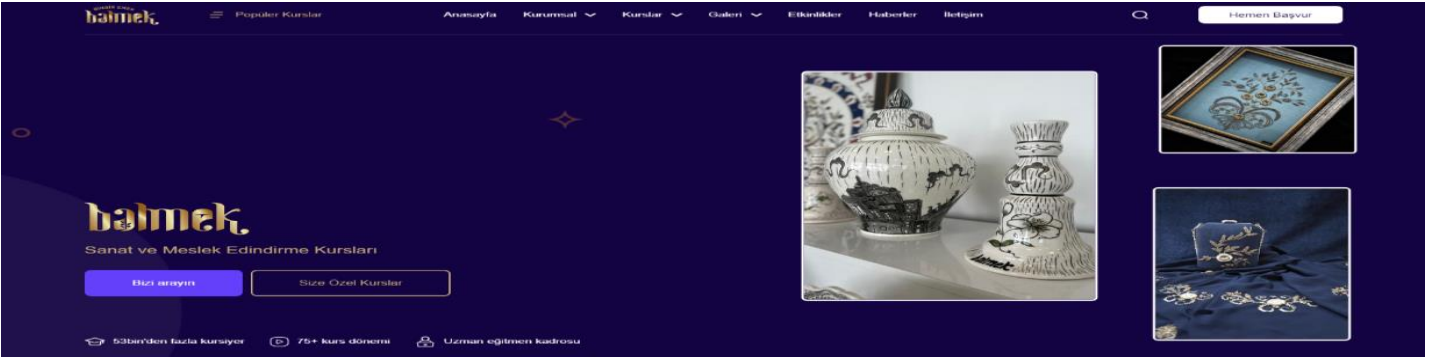
Balıkesir Büyükşehir Belediyesi öncülüğünde siyasete girmeden, şehri beraber yönetme ilkesi çerçevesinde ilçelerdeki belediye başkanları, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle birlikte toplantılar düzenlenmektedir. İnsan odaklı anlayış neticesinde bütün ilçelerin öncelik ve ihtiyaçları belirlenerek şehir birlikte yönetilmektedir. Şehir şuraları isimli toplantıların ana hedefi insana hizmet olarak nitelendirilmektedir, 2020-2024 Stratejik Planı bu bağlamda bütünlüklü bir bakış açısıyla meydana getirilmiş ve şehir şurası sayesinde planlanmıştır. 9085 kişiyle yüz yüze veya telefon yoluyla anket yapılmış, sivil toplum örgütleri, muhtarlar ve esnaftan oluşan 1001 kişiyle mülakat yapılarak sonuçlar stratejik plana yansıtılmıştır (BBB, 2019a).

Resim 1: Şehir Şurası Toplantısı

Kaynak: BBB, 2019a

Büyükşehir Belediyesi tarafından kurulan BALMEK (Balıkesir Meslek Edindirme Kursları) ise bünyesinde 89 adet kurs ile vatandaşlara hizmet vermektedir. Modern dünyanın teknolojik gelişmelerinin farkında olarak, geleceği kurgulayan, geleceğe yönelik planları olan, planlamalarının merkezinde bireylerin bulunduğu bu kurslar, kursiyerlerin yeteneklerini keşfetmelerine, istihdam edilebilmelerine, farkındalıklarını ve öğrenimlerini arttırmalarına, üretip gelir elde etmelerine olanak hazırlamayı hedeflemektedir. Ayrıca sosyal fayda üreten, diğer kurum ve kuruluşlara örnek olmayı amaçlayan, herkesin rahatça ulaşabileceği, sürdürülebilir ve kaliteli eğitim vermeyi misyon olarak belirlemektedir. Eğitim verilen kurslar içerisinde, bilgisayar işletmenliği, girişimcilik, web tabanlı içerik yönetim sistemleri, ileri Excel geliştirme ve uyum eğitimi, kişisel gelişim, liderlik eğitimi, el sanatları gibi kurslar bulunmaktadır. 53 binden fazla kursiyer bu kurslardan mezun olmuştur (BALMEK, 2023).

Resim 2: BALMEK Ana Sayfası

Kaynak: BALMEK, 2023

3.2. Akıllı Ulaşım

Şehir hayatında sağlıklı bir ulaşımın önemi günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle Belediye kurmuş olduğu trafik kontrol merkeziyle 21 kavşakta kamera izlemesi yapmakta, kavşak noktalarına yerleştirilen rfid ve loop sensörlerle kavşaklardaki araç fazlalığına göre ışık süreleri otomatik bir şekilde ayarlanmaktadır. Bu proje sayesinde kırmızı ışıkta bekleme süreleri %49 oranında azaltılmış, zamandan ve yakıttan tasarruf sağlanmıştır (Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023).

Resim 3: Trafik Kontrol Merkezi

Kaynak: Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023

Belediye birimleri ulaşımın bir parçası olan durak noktalarında da çalışmalar yapmaktadır. Mevcut duraklar teknolojik altyapı ile donatılmakta, durak noktalarına klima, ücretsiz Wi-Fi, LED ekranlar konulmuştur (Akıllı Şehir Portalı, 2023a).

Resim 4: Balıkesir Durak Noktası

Kaynak: Akıllı Şehir Portalı, 2023a

Ulaşımında zaman faktörünün önemi bilinmektedir. Belediye, internet aracılığıyla ulaşımında bulunan uçak, otobüs ve vapur gibi ulaşım araçlarının sefer bilgileriyle alakalı bireyleri bilgilendirerek ulaşımında bütünlüğü sağlamayı hedeflemektedir.

Balıkesir Akıllı Toplu ulaşım sistemiyle vatandaşlar, sefer saatleri, geliş gidiş güzergâhları ve otobüslerin konumlarını anlık olarak öğrenerek ulaşım hizmetlerinden vaktinde yararlanmaktadırlar (Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023).

Akıllı ulaşım bileşeninin göstergelerinden biri de akıllı iletişim olarak görülmektedir. Bu bağlamda belediye iletişim merkezini iletişim koordinasyon merkezi haline çevirmiştir. Birçok hizmet belediyenin uzman birimlerince koordine edilerek vatandaşın hizmetine sunulmaktadır. Merkez 7/24 aralıksız olarak çalışmaktadır. 2020 yılından bu yana 150 binin üzerinde çağrıya cevap vermiş bulunmaktadır (Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023).

3.3. Akıllı Yaşam

Akıllı yaşam bileşeni kapsamında belediye canlı yayın şehir kameralarıyla bölgedeki tarihi ve kültürel mekânları, sahilleri, parkları internet ağı üzerinden canlı olarak yayınlamaya çalışarak ilin turizme tanıtımını amaçlayarak kültürel değerlere sahip çıkmaktadır. Proje kapsamında 6 noktada her noktaya 1 adet direk, 1 adet hareketli kamera, 1 adet kayıt cihazı, güç kaynağı ve internet ağıyla canlı yayın yapmaktadır. Bölgenin tanıtımının yanında daha çok turist çekmek hedeflenmektedir (Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023).

Ancak bu yeterli değildir. Kamera sistemleri sadece kent tanıtımı için uygulanmamalı, akıllı güvenlik uygulamaları nedeniyle de uygulanmalıdır. Kamera uygulamalarının kapasitelerinin artırılıp hızlı bir şekilde veri akışı sağlayarak güvenliğin sağlanması akıllı yaşamın temelini oluşturmaktadır (Novotný vd., 2014: 117).

Resim 5: Paşa Camii Şehir Kamerası

Kaynak: Bilgi İşlem Daire Başkanlığı

Belediye, akıllı yaşamın ayrılmaz bir parçası olan sağlık alanında da uygulamalar hayata geçirmektedir. Bu bağlamda Büyükşehir ambulans merkezi hayata geçirilmiş, halk sağlığı, yatağa bağımlı hastaların nakilleri gibi işlemleri yürütmeye başlamıştır. Bunun yanında belirli noktalarda ve gezen araçlarla kanser taramaları ücretsiz olarak sağlık haftasında sağlanmaktadır (BBB, 2023b).

3.4. Akıllı Yönetim ve Denetim

Akıllı yönetim ve denetim bileşeni kapsamında belediye “Açık Veri Platformunu” oluşturmuştur. Bu bağlamda 6 kategoride 69 veri seti vatandaşların hizmetine sunulmaktadır. Bu portal akıllı yönetim ve denetim bileşeninin şeffaflık ve kamuya açık veri göstergeleri çerçevesinde 2020 yılının Şubat ayından bu yana faaliyet göstermektedir. Çevre, ulaşım, yaşam, demografik yapı, kırsal ve belediyecilik başlıkları ile bilgiye kolay erişim ve analiz imkânı sağlanmaktadır. Örnek veri setleri içerisinde, rüzgâr verileri, deniz suyu sıcaklık verileri, mahalle bazlı yapı sayıları, mahalle bazlı nüfus bilgileri, kırsal tarım makineleri verileri, kırsal sebze ve meyve üretimi, mezarlık nakil işlemleri, baraj doluluk oranları gibi veriler bulunmaktadır (Açık Veri, 2023).

Resim 6: Açık Veri Platformu

Kaynak: Açık Veri, 2023

Belediye, BİT uygulamaları ve e-belediye uygulamalarıyla da hizmet vermektedir. Bu bağlamda akıllı şehircilik kapsamında mobil akıllı yönetim sistemi uygulamasını tüm birim idarecilerinin hizmetine sunmaktadır. Bu uygulama ile belediyenin birimleri ve bağlı olan kuruluşlar tek bir merkezde toplanarak karar vericilerin yönettikleri birimler hakkında güncel verileri anlık olarak telefonlara gönderebilmektedir (Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023).

Belediye, şehrin belirli yerlerinde yapılan kazıları da tek bir yerde toplamaktadır. AYKOME (Altyapı Koordinasyon Merkezi) web sitesi aracılığıyla kazılar anlık olarak vatandaşların bilgisine sunulmaktadır.

Akıllı yönetim konusunda hizmetler yoğun olsa da akıllı yönetimin amacı vatandaşın yönetime katkı sağlamasıdır. Gerçekleştirilen uygulamalarda vatandaşın yönetime katkı sağladığı bir uygulama görülmemektedir (Örselli & Dinçer, 2019:94).

3.5. Akıllı Çevre

Akıllı çevre bileşenleri kapsamında belediyenin uygulamalarından bazıları şunlardır:

Çöp Gazından Enerji Elde Edilmesi: Proje kapsamında il genelinde meydana gelen katı atıklar düzenli depolama sahasında depolandıktan sonra organik atıkların çürümesiyle açığa çıkan metan gazının gaz motorları vasıtasıyla yakılarak elektrik ve ısı enerjisine dönüştürülmektedir. Bu sayede il genelinde sürdürülebilir enerji ve ekonomiye, sıfır atık kapsamında yapılan uygulamalara ve karbon ayak izini en aza indirmek için çevresel dönüşüme katkı sağlamak ve gelecek nesillere daha güzel bir çevre bırakmak amaçlanmaktadır (Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023).

Hassas Mesafe Ölçümü: Bu uygulama ile yerleşim yerleri içerisindeki trafik tabelalarının doğru konumlanmış bir şekilde durması çevre düzenlemelerinin doğru şekilde yapılması hedeflenmektedir (Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023).

Kapalı Pazar Yeri Güneş Enerji Santrali Projesi: Enerji ihtiyaçlarının karşılanması ve fazlasıyla da gelir elde edilmesi ve çevreyi daha az kirlenmesi nedeniyle proje hayata geçirilmiştir. Bileşen yeşil çevre göstergesi ile uyumludur (Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023).

Resim 7: Karizma Kapalı Pazar Yeri Güneş Enerji Santrali

Kaynak: Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2023

İnsan ve Araç Sayma Kamera Sistemi: Uygulama ile hizmetlerin daha verimli kullanılması, aksaklıkların giderilmesi, araç ve insan kamera sistemiyle aylık, günlük, haftalık olarak takip edilerek gerekli önlemlerin alınması hedeflenmektedir. Projede sabit 3 noktada her noktaya 1 adet insan sayma 1 adet araç sayma kamera 1 kayıt cihazı, 1 switch, 1 güç kaynağı 4m kamera direği ile uygulama gerçekleştirilmektedir (Akıllı Şehirler Portalı, 2023b).

Resim 8: İnsan ve Araç Sayma Kamera Sistemi

Kaynak: Akıllı Şehirler Portalı, 2023b

Mobil Veri Toplama: Toplu taşıma araçlarına, çöp kamyonlarına ve diğer kurum araçlarına yerleştirilecek olan cihaz vasıtasıyla çukur, tümsek, su birikintisi verileri, hava kalitesi parametreleri analizi gerçekleştirilip vatandaşların bilgisine sunulmakta ve bozuk yolların hızlı bir şekilde düzeltileceği hesaplanmaktadır (Akıllı Şehirler Portalı, 2023c).

Çukur Verileri

Resim 9: Çukur Verileri Map Görself

Kaynak: Akıllı Şehirler Portalı, 2023c

Akıllı çevre bileşeninde en önemli unsur çevrenin korunması ve kirlilik oranlarının azaltılması neticesinde doğal güzelliklerin korunması ve artırılması hedeflenmektedir (Bilici & Babahanoğlu, 2018:132). Balıkesir ilinin nüfusu ve toprak büyüklüğü düşünüldüğünde gerçekleştirilen uygulamaların yetersiz olduğu görülmektedir.

3.6. Akıllı Ekonomi

Akıllı ekonomi bileşeni kapsamında Balıkesir Kent Konseyi tarafından Balıkesir Büyükşehir Belediyesi destekleri ile “Teknoloji ve İnovasyon Zirveleri” düzenlenmektedir. 1250 genç zirvelere katılım göstermiştir. Bileşenin girişimcilik ve yenilik stratejisi ile uyum göstermektedir (BBB, 2023c). Bunun yanında belediye tarafından dijital gençlik merkezi kurulmuştur. Bu merkez içerisinde; kitap okuma ve ders çalışma-seminer salonları, yazılım eğitim laboratuvarı, serbest oyun alanları, etkinlik sahnesi, metaverse ve inovasyon alanları, yönetici odaları, furga atölyesi, sosyal medya içerik üretim stüdyoları, gastronomi mutfağı, talk show alanı ve green wall bulunmaktadır. 600 mbps hızında ücretsiz internete sahip olan tesiste; 65 oyun bilgisayar, 10 oyun konsolu, 10 artırılmış gerçeklik gözlüğü hizmet vermektedir (Dijital Gençlik Merkezi, 2022).

Akıllı ekonomi bileşeninde amaç kentin işgücü piyasası esnekliği, girişimcilik, uluslararası piyasaya entegrasyon ile bağlantısını güçlendirmektir (Lombardi & Vanola, 2015:151). Bu bileşende uygulamalar gerçekleştirilse de işgücü ve piyasa konusunda eksiklikler olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Akıllı kent uygulamalarının insan hayatını kolaylaştırdığı, bireylerin yaşam kalitesinin yükselmesi için çözümler getirdiği görülmektedir. Maliyetleri genel anlamda düşük olan uygulamalar hizmet anlayışı çerçevesinde yüksek performanslar göstermektedir. Bu durum akıllı kent uygulamalarının yaygınlaştırılmasının gerekliliğini göstermektedir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi ise çeşitli alanlardaki akıllı kent uygulamalarıyla hizmet kalitesini arttırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda farklı alanlarda çeşitli uygulamalar hayata geçirilmektedir. Uygulamalar Cohen’in akıllı kent bileşenlerine göre değerlendirilmiştir. 2020-2024 Stratejik Planı gerçekleştirilen şehir şurası sayesinde hayata geçirilmiştir. Akıllı insanlar bileşeninin katılımcı toplum stratejisiyle uyumluluk göstermektedir. 9085 kişiyle yüz yüze ve

telefon yoluyla anket gerçekleştirilmiş, 1001 kişiyle mülakat yapılarak sonuçlar stratejik plana yansıtılmıştır. Planın belirlenmesi esnasında teknolojik hizmetlerden yararlanılarak katılımcı bir hizmet örneği sergilenmiştir.

Akıllı insanlar bileşeni ve bileşenin 21. Yüzyıl eğitimi stratejisi ile uygunluk gösteren 83 adet BALMEK meslek edindirme kursları bulunmaktadır. Kurslar çağımız bireylerinin gereksinimlerine göre düzenlenmiş, bilgisayar, web tabanlı eğitimler gibi hizmetlerle akıllı insanlar bileşeniyle uyumlu eğitimler verilmiş, 53 binden fazla kursiyer bu kurslardan mezun edilmiştir.

Akıllı uygulamalar içerisinde faaliyet gösteren en dikkat çekici örnekler ise akıllı ulaşım bileşeni çerçevesinde yapılan uygulamalardır. Bu bağlamda kurulan trafik kontrol merkeziyle 21 kavşak izlenmekte, sensörlerle trafik ışıkları yoğunluk durumuna göre ayarlanmaktadır. Bu durum trafik bekleme süresini %49 oranında azaltmakta, zamandan ve yakıttan tasarruf sağlamaktadır. Trafik kontrol merkezi akıllı ulaşım göstergesinin bütünleşik bilgi ve iletişim çözümleriyle de uyumluluk göstermektedir. Bu alanda yapılan bir diğer uygulama ise akıllı duraklardır. Akıllı durak noktalarında klima, Wi-Fi ve LED ekranlar bulunmaktadır. Bu uygulama da aynı bileşen ile uyumluluk göstermektedir. Akıllı ulaşım alanında yapılan bir diğer faaliyet ise belediyenin iletişim merkezini iletişim koordinasyon merkezi haline getirmiş olmasıdır. Bu hizmet sayesinde 150 bin çağrıya cevap verilmiştir.

Akıllı yaşam ise akıllı kent çarkında yer alan bir diğer göstergedir. Bu alanda belediye canlı yayın şehir kameralarıyla hizmet göstermektedir. Şehrin önemli ve kültürel 6 noktası bu kameralar ile izlenmekte ve canlı yayın yapılmaktadır. Bu göstergede yapılan bir diğer hizmet ise ambulans merkezi uygulamasıdır. Aynı şekilde belirli noktalarda kurulan kanser tarama stantları da faaliyettedir. Bu faaliyetler akıllı yaşam göstergesinin sağlık, güven, kültürel değerlere sahip çıkan stratejileriyle uyumluluk göstermektedir.

Faaliyet gösteren bir diğer uygulama açık veri platformudur. Açık veri kapsamında 6 kategoride 69 veri vatandaşların bilgisine sunulmaktadır. Ayrıca bilgi iletişim teknolojileri ve e-belediye uygulamalarıyla da birçok hizmet online olarak bulunmaktadır. AYKOME uygulamasıyla da belediye tarafından yapılan kazılar anlık olarak tek bir merkezde toplanmakta ve vatandaşların hizmetine sunulmaktadır. Bu uygulamalar akıllı yönetim ve denetim göstergesinin şeffaflık ve kamuya açık veri erişimi ve BİT ve e-devlet uygulamalarıyla uyumluluk göstermektedir.

Akıllı çevre bileşeni kapsamında ise hayata geçirilen uygulamalar diğer bileşenlerden sayısal olarak daha fazladır. Bu bağlamda çöp gazından enerji elde edilmesi, 3 noktada hassas mesafe ölçümü, kapalı Pazar yeri güneş enerji santrali projesi, insan ve araç sayma kamera sistemi, mobil veri toplama gibi hizmetler bu bileşen ile uyumluluk göstermektedir.

Akıllı ekonomi bileşeni kapsamında ise teknoloji ve inovasyon zirveleri düzenlenmektedir. Ayrıca kurulan dijital gençlik merkezinde 65 oyun bilgisayarı, 10 oyun konsolu, 10 arttırılmış gerçeklik gözlüğü gençler tarafından kullanılmaktadır. Bu faaliyetler akıllı ekonominin girişimcilik ve yenilik stratejisi ile uyumluluk göstermektedir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, il sınırları içerisinde akıllı kent bileşenlerinin hepsinden projeler hayata geçirmiştir. En çok proje akıllı çevre bileşeni kapsamında hayata geçirilmiş ve faaliyet göstermektedir. Belediye projeleri sadece kendi kurumsal çatısı altında tek bir kurum olarak yapmaktadır. Bu durum diğer kurumlar ile entegrasyonda eksikliklere neden olabilir. Bu nedenle diğer ilçe belediyeleri ve kamu kurumlarıyla ortak akıllı kent uygulamaları yapılmasında fayda

görülmektedir. Ayrıca gerçekleştirilen akıllı kent uygulamaları ayrı ayrı birimler tarafından hayata geçirilmiştir. Bu durum ise bütünleşik bir yaklaşım olarak gözükmemektedir. Ancak İstanbul, Bursa, Konya gibi belediyeler göz önüne alındığında akıllı kent uygulamalarında Balıkesir'in iyi bir noktada olduğu söylenemez. Bütün hayata geçirilen projelerin yanında kentte akıllı şehir portalının yer almaması temel bir gösterge olması açısından düşündürücüdür.

Balıkesir, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanan akıllı şehir endeksine göre Türkiye'de sekizinci sırada bulunmaktadır. Konya, Bursa, İstanbul gibi şehirlerin projeleri düşünüldüğünde Balıkesir'in akıllı kent projelerinin yeterli olmadığı görülmektedir. Burada göze çarpan en önemli özellik Balıkesir'in bu üç büyükşehir belediyesinde bulunan akıllı veri merkezinin olmamasıdır. Akıllı şehir endeksine göre zaten strateji yönetimi zayıf olarak gösterilmiştir. Akıllı yönetimin tek bir merkezde toplanması hizmetlerin aksamaması açısından önemli görülmektedir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesinin gerçekleştireceği akıllı kent uygulamalarına merkezi yönetimin de destek vermesi önemlidir. Çünkü bu uygulamaların gerçekleştirilebilmesi ve uygulanması için gerekli olan en önemli etken bütçedir. Bu noktada belediyelerin bütün bütçelerini akıllı kent uygulamalarına ayıramayacağı da bir gerçektir. Merkezi yönetimden gelecek bütçe destekleri ile uygulamalar daha hızlı bir şekilde hayata geçirilebilir. Son dönemde akıllı kent uygulamaları noktasında yapılan yatırımlar önemli ölçüde artmış ve hayata geçirilmiş olsa da gelişmiş kentler ile yarışacak noktada olmadığı görülmektedir. Bu konunun çözümü ise farklı kurumlar, desteğe açık kuruluşlar ile entegre olmaktan ve birlikte çalışmaktan geçmektedir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı (2019). *2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı*. Erişim adresi: <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlani.pdf>, Erişim tarihi: 24.11.2023.
- Açık Veri (2023). *Açık Veri Platformu*. Erişim adresi: <https://acikveri.balikesir.bel.tr/Veriler?sayfa=1>, Erişim tarihi: 30.11.2023.
- Ahvenniemi, H., Huovila, A., Pinto-Seppä, I. & Airaksinen, M. (2017). What are the Differences Between Sustainable and Smart Cities? *Journal of Cities*, 60, 234-245.
- Akdamar, E. (2017). Akıllı Kent İdealine Ulaşmada Açık Verinin Rolü. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(1), 45-52.
- Akıllı Şehir Portalı (2023a). *Akıllı Durak Enerji Yönetimi*. Erişim adresi: <https://www.akillisehirler.gov.tr/proje-envanteri/balikesir-akilli-durak-enerji-yonetimi/>, Erişim tarihi: 02.12.2023.
- Akıllı Şehirler Portalı (2023b). *İnsan ve Araç Sayma Kamera Sistemi*. Erişim adresi: <https://www.akillisehirler.gov.tr/projeenvanteri/balikesir-insan-ve-arac-sayma-kamera-sistemi/>, Erişim tarihi: 30.11.2023.
- Akıllı Şehirler Portalı (2023c). *Mobil Veri Toplama*. Erişim adresi: <https://www.akillisehirler.gov.tr/proje-envanteri/balikesir-mobil-veri-toplama/>, Erişim tarihi: 30.11.2023.
- Anthopoulos, L. (2017). Understanding Smart Cities: A Tool for Smart Government or an Industrial Trick? *Switzerland: Springer International Publisher*, 22, 293.
- BALMEK (2023). *BALMEK Sanat ve Meslek Edindirme Kursları*. Erişim adresi: <https://www.balmek.com/>, Erişim tarihi: 29.11.2023.
- BBB (2019a). *Şehri Şehirliyle Birlikte Planlıyoruz*. Erişim adresi: <https://www.balikesir.bel.tr/baskan-foto-galeri-detay?id=78>, Erişim tarihi: 20.11.2023.
- BBB (2023b). *Büyükşehirin Ambulansları Hızır Gibi*. Erişim adresi: <https://www.balikesir.bel.tr/haber-detay?id=3826>, Erişim tarihi: 30.11.2023.
- BBB (2023c). *Balıkesir'in Zafer Kuşağınız*. Erişim adresi: <https://www.balikesir.bel.tr/haber-detay?id=3400>, Erişim tarihi: 02.12.2023.
- Berg, B. L. & Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. H. Aydın (Çev. Edt). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bilgi İşlem Daire Başkanlığı (2023). Veriler ve Görseller 27 Kasım 2023 tarihinde Yönetim Bilgi Sistemleri Şube Müdürü Hasan Tirtom Tarafından Tarafımıza Aktarılmıştır.
- Bilici, Z. & Babahanoğlu, V. (2018). Akıllı Kent Uygulamaları ve Konya Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 124-139.
- Chourabi, H., Taewoo N., Shawn W., J. Ramon G., Sehl M., Karine N., Theresa A. P. & Hans J.S. (2012). Understanding Smart Cities: An Integrative Framework. Proceedings of the Annual 45. *Hawaii International Conference on System Sciences 2012*, 2289-2297.
- Colldahl, C., Sonya F. & Joseph E. K. (2013). *Smart Cities: Strategic Sustainable Development for an Urban World* (Unpublished Master Thesis). School of Engineering Blekinge Institute of Technology, Sweden.
- Çetin, M. & Çiğdem, Ç. (2019). Literatüre Göre Dünya ve Ülkemizden Örneklerle Akıllı Kent Kavramının İrdelenmesi. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2(3), 134-143.
- Dameri, R. P. (2013). Searching for Smart City Definition: A Comprehensive Proposal. *International Journal of Computers & Technology*, 11(5), 2544-2551.
- Dijital Gençlik Merkezi (2022). *Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Dijital Gençlik Merkezi*. Erişim adresi: <https://dgm.balikesir.bel.tr/>, Erişim tarihi: 02.12.2022.
- FORTUNE (2017). *Yol Açın! Akıllı Şehirler Geliyor*. Erişim adresi: <http://www.fortuneturkey.com/yol-acin-akilli-sehirler-geliyor-45878>, Erişim tarihi: 24.07.2024.

- Giffinger, R. (2007). Smart Cities Ranking of European Medium-Sized Cities. *Vienna University of Technology Research Report*, 1(1), 13-18.
- Giffinger, R. & Gudrun, H. (2010). Smart Cities Ranking: An Effective Instrument for the Positioning of the Cities. *ACE: Architecture City and Environment*, 4(12), 7-26.
- Glasmeier, A. & Christopherson, S. (2015). Thinking About Smart Cities. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8(1), 3-12.
- Gruen, A. (2013). Smart Cities: The Need for Spatial Intelligence. *Geospatial Information Science*, 16(1), 3-6.
- Gürcan, C. & Açıksöz, S. (2023). Akıllı Atık Yönetimi ve Örnek Uygulamalar. *Kent Akademisi*, 16(1), 577-594.
- Hall, R. (2000). The Vision of a Smart City. *2nd International Life Extension Technology Workshop 2000*, 1-6.
- Harrison, C. & Donnelly, I. A. (2011). A Theory of Smart Cities. *The 55th Annual Meeting of the ISSS 2011*, 1-15.
- Ho, M. (2020). Smart City Development. *The Global Scene*, 1(6), 1-4.
- Karadağ, T. (2013). *An Evaluation of the Smart City Approach* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi Şehir Planlama Bölümü, Ankara.
- Kemeç, A. & Hüseyin, G. (2021). Antalya Büyükşehir Belediyesi Örneğinde Akıllı Kent Uygulamaları. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 2(3), 355-382.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Lopes, N. V. (2017). Smart Governance: A Key Factor for Smart Cities Implementation. *The IEEE International Conference on Smart Grid and Smart Cities (ICSGSC) 2017*, 277-282.
- Los Angeles Toplum Analiz Bürosu (1974). *Şehrin Durumu II: Los Angeles'ın Küme Analizi*. Los Angeles Şehri.
- Lombardi, P. & Vanolo, A. (2015). *Smart City as a Mobile Technology: Critical Perspectives on Urban Development Policies*. In M. P. Rodríguez-Bolívar (Ed.), *Transforming City Governments for Successful Smart Cities* (pp. 147–161). Switzerland: Springer Publisher.
- Mangır, F. (2016). Smart City Strategies for Local Governments: The Case of Konya in Turkey. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 19(41), 17-36.
- Mazlum, Z. Ö. (2021). *Kentsel Dönüşüm Alanlarında Akıllı Şehir Uygulamaları: İstanbul Esenler Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Mirghaemi, S. A. (2019). Akıllı Kentler Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Örneği. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(2), 37-46.
- Neirotti, P., Alberto, De M., Anna, C. C., Giulio, M. & Francesco, S. (2014). Current Trends in Smart City Initiatives: Some Stylised Facts. *Cities*, 38, 25-36.
- Novotny, R., Kuchta, R. & Kadlec, J. (2014). Smart City Concept, Applications and Services. *Journal of Telecommunications System & Management*, 3(2), 116-124.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, Erişim tarihi: 24.11.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, Erişim tarihi: 12.12.2024.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/11/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_17112023.pdf, Erişim tarihi: 12.12.2024.
- T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2024). *Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü Akıllı Şehirler Daire Başkanlığı*. Erişim adresi: <https://cbs.csb.gov.tr/birimler/akilli-sehirler-daire-baskanligi/2304>, Erişim tarihi:

23.07.2024.

- T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2024). *2024-2030 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı*. Erişim adresi: https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/Taslak-Eylem_Planı.pdf, Erişim tarihi: 13.12.2024.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayını. Erişim adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr>, Erişim tarihi: 23.07.2024.
- T. C. Kalkınma Bakanlığı & McKinsey and Company. (2013). *Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi*. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Destekli Yenilikçi Çözümler Eksenine Mevcut Durum Raporu. Ankara: T.C Kalkınma Bakanlığı Bilgi Toplumu Dairesi Yayını.
- TÜBİTAK (2004). *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi*. Ankara: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu.
- Örselli, E. & Akbay, C. (2019). Teknoloji ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı Kentler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 228-241.
- Örselli, E. & Dinçer, S. (2019). Akıllı Kentleri Anlamak: Konya ve Barcelona Üzerinden Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 90-110.
- Sezgin, S. (2021). *Yerel Yönetimlerde Teknoloji Uygulamaları: Akıllı Kentler*. Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.
- Şehir Endeksi (2024). *Akıllı Şehir Skorları*. Erişim adresi: <https://sehirendeksi.gov.tr/endeckpublic/>, Erişim tarihi: 13.12.2024.
- United Nations (2018). *World Urbanization Prospects the 2018 Revision*. Erişim adresi: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210043144>, Erişim tarihi: 13.12.2024
- Varol, Ç. (2017). Sürdürülebilir Gelişim de Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara'daki Belediyelerin Uygulamaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(1), 43-58.
- Yılmaz, K. (2021). *Akıllı Şehir: Belediyeler İçin Amsterdam Deneyiminden Uygulama Örnekleri*. Ankara: Atlas Akademik Yayınları.
- Yimsek, F. S. & Yakar, M. (2023). Akıllı Kentlere Genel Bir Bakış. *Türkiye Arazi Yönetimi Dergisi*, 5(1), 49-56.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 04.10.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 29.12.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1561460

Student Happiness in the Academic Journey: Analyzing the Determinants, Outcomes and the Moderating Role of Academic Involvement

Mehmet ÖZER¹

Abstract

Pursuing happiness is a primary goal for humans, and it significantly impacts different elements of life, including consumer behavior. Within the realm of higher education (HE), universities are progressively acknowledged as influential brands that shape students' experiences and satisfaction. This study examines how elements, including the quality of the educational environment, relationships with professors and peers, and self-congruity, contribute to students' happiness with their universities by employing appraisal theories. In addition, the study analyses the outcomes of university brand happiness, which encompass brand engagement, emotional attachment, and brand forgiveness. Also, the current paper delves deeper into how students' academic involvement influences these relationships as a moderating variable. A total of 256 surveys were tested using structural equation modeling, and the data validated the majority of the hypotheses. Accordingly, the quality of the educational atmosphere, relationships between students, and perceptions of self-congruence positively impact happiness. The study also found that university happiness leads to important outcomes, including emotional attachment to the university, active engagement with the university, and forgiveness of the university. Finally, as expected, students' different levels of academic involvement have moderating effects on some of the key relationships in the study. This study contributes to the field of higher education marketing by identifying the primary factors influencing student happiness and illustrating the impact of brand happiness on student behaviors.

Keywords: Brand Happiness, Emotional Attachment, Brand Engagement, Self-Congruence, Brand Forgiveness, Involvement

Jel Codes: I23, M31

Akademik Yolculukta Öğrenci Mutluluğu: Belirleyicilerin, Sonuçların ve Akademik Katılımın Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Öz

Mutluluk her zaman insanların ulaşmak istediği birincil bir hedef olmuş ve tüketici davranışları da dahil olmak üzere yaşamın farklı yönlerini önemli ölçüde etkilediği ortaya konmuştur. Günümüzde yükseköğretim kurumları, öğrencilerin deneyimlerini ve memnuniyetlerini şekillendiren etkili markalar olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma, değerlendirme teorilerini kullanarak, eğitim ortamının kalitesi, akademisyenlerle ve akranlarla ilişkiler ve öz uyum gibi unsurların öğrencilerin üniversitelerinden duydukları mutluluğa nasıl katkıda bulunduğunu incelemektedir. Buna ek olarak, çalışma, markaya duygusal bağlanma, markaya katılım ve markayı affetmeyi kapsayan üniversite marka mutluluğunun sonuçlarını analiz etmektedir. Son olarak, makale, öğrencilerin akademik katılım düzeylerinin düzenleyici bir değişken olarak bu ilişkileri nasıl etkilediğini incelemektedir. Toplam 256 anketten elde edilen veriler, yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiş ve hipotezlerin çoğu desteklenmiştir. Buna göre, eğitim atmosferinin kalitesi, öğrenciler arası ilişkiler ve öğrencilerin benlik uyumu algıları mutluluk üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Ayrıca üniversite mutluluğunun, üniversiteye duygusal olarak bağlanma, üniversiteye aktif olarak katılım ve üniversiteyi affetmek olmak üzere önemli sonuçlara neden olduğu çalışmada bulunmuştur. Son olarak, beklendiği gibi öğrencilerin farklı akademik katılım düzeyleri araştırmadaki temel ilişkilerin bazıları üzerinde düzenleyici etkilere sahiptir. Bu çalışma, öğrenci mutluluğunu etkileyen temel faktörleri belirleyerek ve mutluluğunun öğrenci davranışları üzerindeki etkisini göstererek yükseköğretim pazarlaması alanına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka Mutluluğu, Duygusal Bağlanma, Marka Katılımı, Benlik Uyumu, Markayı Affetme, İlgilenim

Jel Kodu: I23, M31

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, Türkiye. E-Mail: mehmet.ozer@asbu.edu.tr Orcid no: 0000-0002-5777-3165

INTRODUCTION

Happiness is seen as one of the most desirable emotions for human beings, and individuals are constantly looking for ways to achieve this pleasant state of emotional fulfillment. For this purpose, humans engage in activities such as consumption, entertainment, interaction with other people or goal-seeking (Demir & Davidson, 2012; Schnebelen & Bruhn, 2018; Wang & Wong, 2014). Due to its significant impact on consumer behavior, marketers have been exploiting the concept of happiness to promote their products and brands. In doing so, both local and global brands are using the feeling and emotion of happiness in marketing communication and promising happiness in their slogans (Bruhn & Schnebelen, 2017).

As research into happiness has progressed, new concepts have arisen from various viewpoints. Brand happiness is one of these new concepts that has emerged in recent years and is defined as “a consumer’s greatest emotional fulfillment, a moment-based experience of pleasant high and low arousal emotions induced at different brand contact points” (Bruhn & Schnebelen, 2017:467). In the HE context, the emotional fulfillment that students experience as a consequence of their interactions with their university can be conceptualized as university brand happiness.

Brand happiness is not only an emotion that consumers aim to acquire through materials and experiences but also one of the important goals for marketers and branding because brand happiness is known as a driving force in maintaining the long-term success of brands (Bruhn & Schnebelen, 2017; Chiengkul & Junla, 2024; Schnebelen & Bruhn, 2018). Today, individuals see product and brand consumption as one of the important and effective ways to achieve happiness (Schnebelen & Bruhn, 2018). Thus, several marketing studies (Bruhn & Schnebelen, 2017; Mansoor & Paul, 2022; Purohit et al., 2024; Schnebelen & Bruhn, 2018) have investigated brand happiness in different contexts to understand its nature. However, most of these studies are general marketing studies concerned with consumers’ relations with consumption goods or services (Chiengkul & Junla, 2024). The research on brand happiness in the higher education (HE) marketing context is limited. Although research on student happiness is available, studies are either conceptual (Elwick & Cannizzaro, 2017) or have not investigated happiness’s connections with the viewpoint of the student-university relationship. Moreover, empirical studies on student happiness primarily focus on happiness with life or the educational experience rather than happiness with the university brand. Consequently, a particular gap exists in the higher education field concerning brand happiness.

This gap in comprehending brand happiness in the higher education field emphasizes the necessity to investigate how university experiences influence students’ happiness with their institutions as brands. Every interaction and experience on a university campus not only teaches but also inspires and generates an intellectually and emotionally nurturing environment. In higher education institutions, such environments can be the cause of student happiness. In today’s competitive educational landscape, universities are not just centered on learning but are also powerful brands that shape students’ experiences and futures (Koenig-Lewis et al., 2016). The quality of the educational atmosphere, the relationships students develop with faculty and peers, and the overall campus environment are crucial in determining students’ satisfaction, happiness, and success (Koenig-Lewis et al., 2016). Thus, today’s universities must therefore strive to offer more than just a curriculum; they must provide a holistic experience that fosters personal growth, emotional well-being (i.e., happiness), and a sense of belonging since students graduating with such acquisitions have several benefits for their universities. Hence, investigating students’ happiness with their universities might contribute to the success of universities

and the student experience.

Examining students' happiness with their institutions requires a theoretical framework, wherein appraisal theories explain how individuals' evaluations of certain circumstances generate emotional connections such as happiness, which in turn influence behavior (Frijda, 1993). Furthermore, the behavioral response to a given situation is indicated to be an outcome of the emotion that has been felt (Folkman & Lazarus, 1988; Roseman, 2013). The fundamental principles of the appraisal theories, thus, demonstrate that people's internal or external evaluation of the situations or conditions impact their happiness, and this happiness leads them to show specific behaviors. Schnebelen and Bruhn (2018) argue that appraisal theories are the most effective approach to explaining individuals' happiness. The current study, therefore, follows this argument and applies the mentioned theory in the context of HE marketing to explore students' happiness in their relationships with their universities.

The students' assessment process may include their views of the quality of the educational atmosphere, connections with academics and other students, and self-congruity as specific conditions following the appraisal theories. Thus, the first aim of this research is to investigate these factors' effects on students' happiness with their universities. The educational atmosphere refers to the campus and university's overall physical and psychological environment (Zineldin et al., 2011). Relationships with academics comprise several aspects, such as support, interpersonal connections, and feedback (Kember & Leung, 2006), whereas relationships with other students refer to social interactions and forming cooperative networks (Kember & Leung, 2006). Additionally, self-congruence means the harmony between the university's image/personality and the student's self-concept (Japutra et al., 2023; Sirgy, 1982). These elements can all contribute to students' overall happiness at their university.

Furthermore, according to the same theory, the behavioral reaction to a specific scenario is determined by the experienced emotion (Folkman & Lazarus, 1988; Lazarus, 1991). Marketing studies found that brand happiness is the determinant of various consumer behaviors. For example, Bruhn and Schnebelen (2017) empirically proved the positive effects of brand happiness on purchase intention, price premium, and word-of-mouth. More interestingly, brand happiness predicted these variables better than other relational-emotional constructs, such as brand attachment, customer delight and brand relationship quality. As happy consumers react positively and show favorable behaviors regarding the brand, anticipating positive student behavior for the university is reasonable. The present research considers brand engagement, emotional brand attachment, and brand forgiveness as the consequences of university brand happiness by relying on appraisal theories. Brand engagement is student interaction and involvement within the university and its activities (Brodie et al., 2011; Sarkar & Sreejesh, 2014). Brand attachment refers to a student's deep connection and sense of belonging to a university (Japutra et al., 2014; Malär et al., 2011; Thomson et al., 2005). Finally, brand forgiveness means the willingness of the students to overlook or forgive a university for mistakes or negative experiences (Fetscherin & Sampedro, 2019).

In addition, not all students are expected to exhibit the same behavior due to their different involvement levels in higher education. As Zaichkowsky (1985) stated in her classical writing on involvement, consumers may exhibit varying degrees of involvement, which may result in their responses to brand or product-related stimuli. Similarly, some students are full of

interest and involvement in higher education, whereas others' interest is quite low. Thus, this distinct level of involvement may interact with their perceptions of the university and result in unique responses. The current research aims to investigate the moderating effect of students' academic involvement.

This study provides three notable contributions to higher education (HE) marketing. Firstly, it discovers the variables influencing students' happiness with their universities. Comprehending the variables that impact student satisfaction can aid HE institutions in improving overall student experience. By identifying crucial components, universities can effectively adopt focused tactics to enhance these specific areas, consequently elevating student happiness (Schnebelen & Bruhn, 2018). This fosters a more conducive and interactive teaching atmosphere, ultimately resulting in improved student achievements and institutional prosperity (Japutra, 2022; Japutra et al., 2016).

Secondly, this study investigates the positive consequences of university brand happiness, including active brand engagement, emotional brand attachment, and brand forgiveness. This is essential because these outcomes not only demonstrate the immediate advantages of a positive university experience but also have lasting effects on student and alumni connections (Japutra, 2022; Özer et al., 2023). Institutions can cultivate a loyal and supportive community by nurturing a deep emotional connection and encouraging active engagement with the university brand. This community will continue to contribute to the university's reputation and success even after graduation. Gaining a comprehensive understanding of these dynamics offers useful insights for higher education marketers and administrators who seek to establish enduring relationships with their students.

An additional contribution of the current research is its examination of academic involvement as a moderating factor. The study offers a more comprehensive understanding of the heterogeneity of student experiences and outcomes by analyzing the impact of differing levels of academic involvement on these relationships. This understanding is essential for institutions of higher education that are striving to customize their strategies to meet the diverse levels of involvement and requirements of their students. Institutions can develop more personalized and effective strategies to foster student happiness, enhance overall academic success, and cultivate long-term relations with the university brand by acknowledging that not all students interact with their university environment in the same manner.

1. THEORETICAL BACKGROUND, RESEARCH VARIABLES, AND HYPOTHESES

1.1. Appraisal Theories

Appraisal theories argue that people's appraisals can be the precursors of human affects and emotions. Additionally, behavioral reactions are the consequences of the experienced emotions, based on the same theory (Ellsworth, 2013; Frijda, 1993; Watson & Spence, 2007). Thus, this theory clarifies the present research's logical reasoning and hypotheses. Indeed, Schnebelen and Bruhn (2018) used this theory to examine brand happiness in four industries from an antecedent and consequences perspective. Also, in a scale development study, Bruhn and Schnebelen (2017) suggest that appraisal theories provide a solid theoretical foundation for consumer and brand happiness research.

Schnebelen and Bruhn (2018) consider appraisal theories the "fullest account of happiness". The statement is because the key determinant of happiness is not solely based on external circumstances, such as events, situations, or conditions, but also on individuals' cognitive appraisal and emotional response to these circumstances (Veenhoven, 1994, 2009). Appraisal

theories suggest that cognitive evaluations involve the conscious or unconscious evaluation of how something impacts an individual's concerns, such as their objectives and needs (Frijda, 1993). In the present study's context, for example, the image of a university brand is one possible condition or circumstance. Although a university brand has a remarkable brand image, a student may subjectively assess the university's image as poor in reality. Consequently, the students' happiness is determined by their evaluation of the university's brand image rather than the actual one.

People's appraisals are categorized as primary and secondary appraisals. Primary appraisals refer to an individual's evaluation of their relationship with situational elements, specifically emphasizing self-related features. Significant primary appraisals of happiness involve goal relevance (the personal significance of a situation) and goal congruence (the match between the circumstances and the individual's goals and objectives) (Schnebelen & Bruhn, 2018). Secondary appraisals entail assessing situational factors concerning an individual's personal resources and available choices (Schnebelen & Bruhn, 2018). The present study incorporates the primary appraisals as the antecedents of university brand happiness, as it concentrates on brand happiness about students' expectations, goals, and self-perceptions.

The process of evaluating brand emotions at the brand-related level entails the evaluation of various aspects of the overall brand appearance. In general, primary appraisals assess the interaction between an individual and their environment, with a particular emphasis on the relationship between the individual's concerns and the stimuli that elicit emotions (Bruhn & Schnebelen, 2017; Schnebelen & Bruhn, 2018). It is reasonable to presume that primary appraisals' interactive and self-referential nature can be extended to individual brand interactions, as the brand serves as the primary reference object in evaluating brand emotions. This context can be applied to the brand-related level of the brand emotion evaluation procedure (Schnebelen & Bruhn, 2018). Thus, congruence and goal relevance should be incorporated into the brand appraisal framework for brand happiness since these two constructs are at the brand-related level and associated with self-image congruence. According to empirical findings from marketing, sociology, and psychology, the most critical components of happiness are intrinsic, personally relevant factors, including the pursuit of goals, goal congruence (Cuesta-Valiño et al., 2022; Nyer, 1997), self-congruence (Sheeraz et al., 2020; Yılmaz et al., 2022), and high-quality relationships (Demir & Davidson, 2012). Thus, relying on prior research, this study investigates the effect of atmosphere quality, relations with academics and peers, and self-congruence on university brand happiness.

Moreover, appraisal theories propose that certain emotions prepare individuals for action (Frijda, 1987; Roseman, 2013). Consumers employ various coping behaviors when they experience a brand emotion caused by primary and secondary appraisals of a brand encounter (Nyer, 1997). Appraisal theories suggest that individuals employ emotion-focused coping strategies, such as creating emotional distance from the problem, expressing their emotions, seeking assistance from others, and deriving positive meanings from adverse circumstances (Chao, 2011; Folkman & Lazarus, 1988; Lazarus, 1991; Roseman, 2013). As a result, happiness might prompt individuals to exhibit various forms of behavior. Besides the coping strategies, Schnebelen and Bruhn (2018) indicate that happiness makes people more prosocial, cooperative, and forgiving. Based on the literature on happiness (Hellén & Sääksjärvi, 2011; Schnebelen & Bruhn, 2018; Tian et al., 2021; Cuesta-Valiño et al., 2022; Mansoor & Paul, 2022), the present paper examines emotional brand attachment, active brand engagement and brand forgiveness as the positive outcomes of university brand happiness.

1.2. Brand Happiness

Happiness is conceptualized in two perspectives: the eudaimonic perspective and the hedonic perspective. According to the eudaimonic perspective, living a good, virtuous, and fulfilling life and living to the fullest of one's potential are the main sources of happiness (Kashdan et al., 2008; Kesebir & Diener, 2008). The hedonic perspective examines happiness differently and defines it as the experience of pleasure and the avoidance of pain (Kashdan et al., 2008; Ryan & Deci, 2001). According to this view, happiness is achieved by experiencing various positive emotions such as excitement, joy, satisfaction, enthusiasm and pleasure (Delle Fave et al., 2011). Additionally, the hedonic perspective is the dominant approach to the conceptualization of happiness (Bruhn & Schnebelen, 2017). Since the present study examines brand happiness from the viewpoint of students' emotional and affective experiences with the university, we adopt the hedonic perspective.

Extensive research in numerous areas has been conducted on the concept of happiness; it has also been investigated in the framework of consumer behavior, particularly in relation to the purchase and consumption of products and brands. Moreover, brand happiness should be differentiated from general happiness because in marketing, the term "happiness" is understood to refer to an emotional state that is largely context-specific and often triggered by specific purchases, consumption, or events (Mogilner et al., 2012). This emotional state is characterized by varying degrees of intensity, a relatively short duration, and a subjective nature (Bruhn & Schnebelen, 2017).

Bruhn and Schnebelen (2017) define brand happiness as "consumers' greatest emotional fulfillment, a moment-based experience of pleasant high and low arousal emotions induced at different brand contact points." Based on this conceptualization, the contact points in universities can encompass interactions with faculty members and fellow students, participation in academic and extracurricular activities, the quality of the educational environment, and the comprehensive campus experience. Thus, brand happiness in higher education can be defined as the profound emotional fulfillment and well-being that students derive from their interactions and experiences with their university.

Marketing and consumer research have identified various types of purchases, acquiring specific materials and advertisements as potential pathways to happiness (Bruhn & Schnebelen, 2017). Among the key factors influencing happiness is experience, which is the focus of the current research. Numerous studies state that experience is a source of happiness and even has a greater effect than acquiring materials (Thomas & Millar, 2013; Van Boven, 2005). The current study concentrates on the happiness associated with students' experiences in higher education institutions. In addition to the drivers of brand happiness, the outcomes of happiness are also important for marketing since happiness is reflected in consumer reactions through positive behaviors. Many studies found that brand happiness results in satisfaction, loyalty (Gelbrich, 2011), service quality, and commitment (Hellén & Sääksjärvi, 2011). However, our understanding of the behavioral outcomes of happy students with their universities is lacking. Table 1 shows the prior brand happiness studies.

Table 1. Summary of the Prior Studies on Brand Happiness*

Authors	Context	Aim and findings
Chen & Li (2018)	Tourist happiness in destinations	The study aims to explain tourist happiness by investigating how travel behavior at a specific destination influences life satisfaction, eudaimonia, and affect. The study found that destination image boosts life satisfaction, eudaimonia, and affect, while service quality doesn't impact life satisfaction or negative affect.
Cuesta-Valiño et al. (2022)	Consumer happiness in fashion consumption	The study aims to investigate the impact of brand image, consumer satisfaction, and customer happiness on loyalty towards fashion brands. Brand image, consumer satisfaction, and consumer happiness are found as crucial variables that have a favorable impact on consumer loyalty towards fashion brands.
Gong & Yi (2018)	Consumer happiness and service quality	This study examines and confirms the applicability of a service quality model across five Asian countries. The results indicate that service quality positively impacts customer satisfaction, subsequently resulting in customer loyalty and happiness. Furthermore, the overall structure of relationships between variables holds true in all five countries.
Mansoor & Paul (2022)	Brand happiness with masstige brands	The study examines how the mass prestige of a brand, brand perception, and propensity to pay a premium influence brand evangelism through brand happiness and how self-pleasing experience and product beliefs interact with these relationships. The mass prestige of a brand, brand perception, and propensity to pay a premium significantly predict brand evangelism via brand happiness. Self-pleasing experience enhances brand happiness, which, in turn, interacts with product beliefs to boost brand evangelism.
Papadopoulou et al. (2023)	Brand happiness with goods across eight industries	The study investigates how brand authenticity influences perceived value, and how this, in turn, affects brand forgiveness and purchase intentions, considering the moderating role of cross-cultural happiness. Brand authenticity positively impacts brand forgiveness through perceived value. Cross-cultural happiness enhances the effect of perceived value on brand forgiveness. Additionally, brand authenticity influences purchase intentions through perceived value and brand forgiveness.
Schnebelen & Bruhn (2018)	Brand happiness with goods across four industries	The study develops and analyses a framework to understand brand happiness across four industries. Brand happiness depends on brand connection quality, self-relevance, goal congruence, and self-congruence. Pleasantness, fairness, and certainty affect brand happiness. Repurchase intention, price premium, word-of-mouth, brand evangelism, and brand forgiveness are significantly predicted by brand happiness.
The current study	Brand happiness in higher education	The study aims to investigate the antecedents and consequences of students' happiness with their universities. The moderating effect of academic involvement has also been researched.

1.3. Distinguishing Brand Happiness from the Related Concepts

Brand happiness differs from a few affective-relational (brand attachment, customer delight, and brand relationship quality) and cognitive-evaluative concepts (brand satisfaction, attitude and experience) (Bruhn & Schnebelen, 2017). This differentiation is required for the current study to demonstrate each variable's uniqueness because the research model involves some of these mentioned constructs, such as engagement, emotional attachment and students' relations with their friends and academics. Firstly, brand happiness is different from the aforementioned emotional and relational concepts. Brand happiness is a short-term feeling people have towards an object, and emotional brand attachment is distinct from it due to its emotional nature, as it involves experiencing moderately favorable relational emotions (Schnebelen & Bruhn, 2018). Similarly, brand happiness also differs from brand engagement, love, and relationship quality. The formation of brand love and the development of brand relationship quality are influenced by several factors, including the emotional qualities associated with the relationship between the consumer and the brand (Alvarez & Fournier, 2016; Batra et al., 2012; Thomson et al., 2005; Özer & Buran, 2023). These processes are shaped by the relational dynamics that emerge between the two parties. However, brand happiness is a transient emotional condition arising during different interactions with a

brand (Bruhn & Schnebelen, 2017). Brand happiness also differs from the cognitive-evaluative constructs. *Brand happiness* is a relatively more affect-related concept influenced by various moments and situations, resulting in different levels of enjoyment in relation to a brand (Bruhn & Schnebelen, 2017; Schnebelen & Bruhn, 2018). On the other hand, brand satisfaction, attitude, and involvement pertain to the overall assessments of brands (Oliver, 2010; Whan Park et al., 2010).

2. ANTECEDENTS OF BRAND HAPPINESS IN HES

2.1. Quality of Educational Atmosphere and Student Happiness

This study defines the educational atmosphere as the quality of solutions provided by those who offer education services to address students' needs and problems (Zineldin et al., 2011). A study conducted by Zineldin et al. (2011) on university students in Türkiye emphasizes that the quality of the educational atmosphere is vital to the total service quality. Since the study was carried out in Turkey, the present study follows the same approach. The quality of the educational atmosphere not only improves students' academic abilities but also substantially impacts their whole student experience (Han et al., 2024). This study anticipates a positive effect of a high-quality atmosphere on students' happiness. The quality of the educational atmosphere can enable students to process and learn more efficiently (Heung & Gu, 2012; Uhrich & Benkenstein, 2012) because such an environment increases students' involvement in the classes and makes them more likely to enjoy the environment (i.e., the university brand), which, in turn, can increase their happiness with the school (Eldor & Shoshani, 2017; Schweiger et al., 2019). Moreover, a high-quality environment requires all staff's involvement (administrative and academic staff) in the education process. For example, solutions offered by faculty members, research assistants or administrative staff to students' academic or non-academic problems contribute to students having positive experiences and developing a sense of fulfillment (Zineldin et al., 2011). As a result, this feeling ensures students' happiness at their university (Gong & Yi, 2018). In addition, a positive atmosphere should involve qualified and friendly faculty members who can effectively impart knowledge to students while simultaneously motivating them both in their studies and in achieving their goals (Zineldin et al., 2011). In this way, a high-quality educational atmosphere contributes to students' achievement, leading students to develop positive feelings toward school (Choi & Kandampully, 2019; Lin & Liang, 2011; Loureiro et al., 2013). Several lines of evidence suggest that the quality of the atmosphere contributes to the student experience and relations with the university. For instance, a study conducted on university students in Türkiye found the quality of the atmosphere to be the most important factor in student satisfaction (Zineldin et al., 2011). Thus, the first hypothesis is suggested as follows:

H1. The quality of the educational atmosphere positively affects students' happiness with the university brand.

2.2. Relationship with Academics and Student Happiness

Relationships with brands or their components have always been crucial factors in shaping an individual's attitudes, behaviors, and experiences in marketing research. Most studies agree that positive relationships lead to pleasant experiences, emotions, and attitudes (Hayes et al., 2020; Özer & Buran, 2023; Quaye et al., 2022). This reality has also been supported by research on HE marketing. For example, Japutra et al. (2016) demonstrated that the characteristics of university brand logo benefits, including functionality, aesthetics and self-expressiveness, positively impact students' normative and emotional commitment to their universities. The relationship with professors or academic staff is

conceptualized in the present study as the close relationship between academics and students, as well as the feedback and assistance provided by the academics (Kember & Leung, 2006). Prior research in HE found that relationships with academics have positive outcomes for students. For example, Kember and Leung (2006) discovered that relationships between professors and students improve their engagement in academic tasks and decrease their perception of workload. Similarly, the present study proposes that positive relationships with academics significantly impact students' happiness, as they promote happy emotions (Goswami, 2012; Holder & Coleman, 2009; Lewis et al., 2015). In addition, faculty members offer academic guidance and assistance, facilitating students' success in their coursework while ensuring they feel appreciated and valued. When students feel recognized and assisted by their professors, they enjoy heightened contentment at school. This sense of support, recognition, and worthiness brings them happiness (Demir et al., 2007). Thus, the second hypothesis proposes:

H2. Students' relationships with academics positively affect their happiness with the university brand.

2.3. Relationships between Students and Happiness

Like the connection between faculty members and students, the relationship between students can potentially promote their happiness. Student relationships mean intimate connections and collaborative efforts in the university environment (Kember & Leung, 2006). Firstly, social support and bonding through friendships and social networks make students feel more secure and supported at school, increasing their overall happiness (Demir et al., 2007; Demir & Davidson, 2012). Emotional support and empathy also help students manage stress and challenges, fostering a sense of being understood (Diener & Seligman, 2002; King et al., 2014). These relationships also boost social integration and a sense of belonging, which results in positive well-being and happiness (Bagci et al., 2018; Cramer & Pawsey, 2023; Tian et al., 2021; Ueno, 2005). Academic collaboration and support through study groups also enhance learning and increase happiness levels (Berdicchia et al., 2022). Based on these supporting discussions, the following hypothesis is proposed:

H3. Relationships between students positively affect students' happiness with the university brand.

2.4. Self-Congruity and Student Happiness

Self-congruence, which has a solid theoretical foundation in consumer behavior, is consumers' perceptions of the fit between their self-concept and the image of brands (Sirgy, 1982). Previous research on self-congruence theory has demonstrated the effects of self-congruity on various consumer behaviors (Japutra et al., 2019; Malär et al., 2011; Zogaj et al., 2021). The core idea of self-congruence asserts that consumers prefer products and brands for self-expression, aligning their choices with the congruence between their personalities and those of the brands (Malär et al., 2011). Self-verification and fulfilling self-consistency needs are the primary motivations for pursuing self-congruity (Sirgy, 2018). Similar to prior research on self-congruity, which found various consumer responses, such as brand attachment (Japutra et al., 2019), word-of-mouth, brand love (Wallace et al., 2017), and purchase intention (Zogaj et al., 2021), it is also expected to influence students' happiness with their university brand.

In the context of the current research, self-congruity is the degree of alignment between a student's self-perception and the university's image. Students who feel their university's values, culture, and image closely match their self-concepts experience self-verification and consistency (Japutra et al., 2019; Sirgy, 1982). This congruence feeling helps

individuals feel accepted and understood by their academic surroundings, therefore strengthening their sense of belonging (Japutra et al., 2023). As a result, this harmony promotes a closer emotional connection and satisfaction (Japutra et al., 2014, 2016), thus improving students' happiness with the university brand.

H4. Students' self-congruity perceptions positively affect their happiness with the university brand.

3. CONSEQUENCES OF BRAND HAPPINESS IN HES

3.1. Active Brand Engagement

Customer engagement means individuals' cognitive, emotional, and behavioral activities for the brand (Brodie et al., 2011; Pansari & Kumar, 2017; Vivek et al., 2012). Since its conceptualization, this concept has attracted too much attention because it has several benefits for brands (Pansari & Kumar, 2017), such as creating trust, commitment, and loyalty (Vivek et al., 2012). Recent studies approached engagement with a different viewpoint: active brand engagement, defined as consumers' willingness to invest time, energy, money, or other resources for the brand (Bergkvist & Bech-Larsen, 2010). This approach is different from consumer engagement because it only focuses on the behavioral aspect of engagement rather than cognitions and emotions. Also, it can be more beneficial for the brands since it deals directly with consumers' behavioral responses, such as advocating for the brand, participating in brand-related activities, and sharing positive information about the brand (Sarkar & Sreejesh, 2014). Due to these benefits, the current study adopts active engagement conceptualization. Accordingly, students' engagement with their university might thus be understood as an intention to commit time, effort, money, or other resources to the university.

3.2. Emotional Brand Attachment

Emotional brand attachment refers to the emotional connection between a consumer and a particular brand, which encompasses the consumer's feelings towards the brand, namely affection, passion, and connection (Thomson et al., 2005). Prior research demonstrated that individuals could form emotional attachments to a variety of objects, such as pets (Sable, 1995), celebrities (Özer et al., 2022), brands (Japutra et al., 2019; Malär et al., 2011), or destinations (Can et al., 2023). Similarly, universities are another party in which individuals form emotional connections. Attachment to the university brand is the strong emotional ties that students create. Research showed that attachment to university brands leads to positive outcomes for university brands, such as positive WOM (Özer et al., 2023), satisfaction, trust, and commitment (Dennis et al., 2016).

3.3. Brand Forgiveness

Despite extensive research on forgiveness in psychology and researchers have linked it to many positive outcomes, such as relationship restoration, well-being, and trust repair, there still needs to be more research on forgiveness in marketing (Papadopoulou et al., 2023). Forgiveness is a potent remedy that impacts both individual and social connections, and it is a behavioral response that arises from the assessment of previous experiences (Hur & Jang, 2019). It leads to decreased emotional reactions to betrayal and anger and motivates the person to act positively towards the one who caused harm (Tsarenko & Tojib, 2011). If customers hold deep-seated animosity towards a brand, they may partake in acts detrimental to the corporation's reputation (Park et al., 2013). Engaging in anti-brand behaviors can harm an individual's self-concept and may result in destructive activities as the consumer attempts to relieve the tension caused by these behaviors (Johnson

et al., 2011). Furthermore, not all individuals exhibit this particular response. Some consumers might ignore the brand's deceit or the fact that it committed this error (North, 1987). As a restorative power, forgiveness can lessen the adverse effects of service failures, such as brand disloyalty and animosity (Tsarenko & Tojib, 2011). Thus, investigating brand forgiveness in the context of HE makes it possible to understand students' feelings towards their universities and enables us to prevent this negative student behavior.

3.4. Effect of Brand Happiness on Students' Emotional Brand Attachment, Active Engagement and Forgiveness Intention

The relationship between university brand happiness and active engagement can be interpreted as promoting the university in exchange for the emotional benefit that students have received (Chiengkul & Junla, 2024). In other words, students who are happy with their universities are more likely to give back to them. According to the present study's context, happy students are expected to actively engage with the university brand, such as spreading positive information, following the university's social media pages, or buying products bearing the university brand logo. This is because when students are happy with the university brand, they are more likely to feel satisfied and motivated (Schnebelen & Bruhn, 2018). This positive sentiment encourages them to participate actively in activities and behaviors (Heinonen, 2018). Their happiness boosts their sense of belonging and loyalty (Purohit et al., 2024), driving them to invest time and effort into the university brand (Chiengkul & Junla, 2024). Existing literature also corroborates the notion that brand happiness impacts brand engagement. For example, Harrigan et al. (2021) argue that those who experience greater happiness and love with a brand tend to engage in more conversations and social interactions than those with lower happiness levels. This result is also consistent with the current research examining brand engagement as active engagement because this approach to engagement captures the behavioral aspect of engagement (Sarkar & Sreejesh, 2014). This logical argument leads to the proposal of the following hypothesis:

H5. Students' happiness with the university brand positively affects their active engagement.

Brand happiness research in marketing has shown that happy people react positively to the targeted object or brand. These studies found that positive brand experiences make people happy with their relations with the brand. Happy customers are more willing to pay higher prices (Al Mandil, 2016), spread favorable opinions of the brand to convince others to try the brand (Alsaggaf & Althonayan, 2018), and be more forgiving of the brand (Schnebelen & Bruhn, 2018). However, these studies are restricted to examining the branding of goods or services, and the consequences of student satisfaction still need to be determined. Because student happiness studies are very limited in the HE context, the current study utilizes the prior work on satisfaction for the happiness and attachment hypothesis. Several studies state that these two constructs are highly correlated. For instance, one study investigating the relationships between service satisfaction, life satisfaction, eudaimonia (i.e., happiness), and positive/negative emotions found such a strong correlation between tourist satisfaction and life satisfaction that it is nearly statistically indistinguishable (Chen & Li, 2018). Moreover, several studies (Lee et al., 2012; Song et al., 2014; Teixeira et al., 2019) demonstrated that happy and satisfied people show positive attitudes and behaviors toward companies, institutions, destinations, and services. Similarly, the present paper proposes that student happiness significantly strengthens their emotional connection with the university because happy students are more likely to develop positive perceptions of the university's quality, faculty performance, and overall services (Santini et al., 2017). These

positive perceptions further reinforce students' bonds with the university, fostering a deeper, more positive attitude towards the university through the qualities and features that fulfill their needs related to the learning experience (Nghiêm-Phú et al., 2021).

H6. Students' happiness with the university brand positively affects their emotional attachment.

Brand forgiveness can be perceived as a mechanism that fosters positive relationships (Christodoulides et al., 2021), and individuals with a strong brand relationship exhibit this behavior even after experiencing a service failure (Papadopoulou et al., 2023; Wolter et al., 2019). Typically, customers who experience a service failure tend to have diminished satisfaction and want to switch to a different service provider (Chiengkul & Junla, 2024). Demonstrating patience and tolerance toward minor defects and understanding of service failures reflects a positive mindset and a greater likelihood of forgiveness among happy individuals (Fetscherin & Sampredo, 2019; Schnebelen & Bruhn, 2018). In higher education marketing, brand forgiveness refers to the extent to which students are willing to overlook or forgive their university for minor errors or service failures. Students who experience happiness might be more inclined to demonstrate brand forgiveness, so they maintain their relationship with the institution even when confronted with minor problems. When students are happy with the university brand, they tend to have a more positive and supportive attitude toward the institution (Purohit et al., 2024; Schnebelen & Bruhn, 2018). This positive sentiment makes them more likely to overlook minor issues or mistakes, as their overall happiness creates a buffer against negative experiences (Bruhn & Schnebelen, 2017; Schnebelen & Bruhn, 2018). Their happiness fosters a sense of loyalty and engagement (Cuesta-Valiño et al., 2022), making them more willing to forgive the university for any shortcomings or errors (Fetscherin & Sampredo, 2019). This forgiving nature helps maintain a positive relationship between the students and the university, contributing to a harmonious academic environment. Moreover, students develop a stronger loyalty and connection with the university through active engagement. Students establish stronger relationships with their peers, faculty, and the institution due to their active engagement with the university brand (Snijders et al., 2022). This engagement fosters a sense of investment in the university's reputation and image (Jain et al., 2022). As a result, students are likely to overlook the university's occasional shortcomings or mistakes because of their happiness and engagement.

H7. Students' happiness with the university brand positively affects their forgiving intentions.

H8. Students' active engagement with the university positively affects their forgiving intentions.

3.5. Emotional Attachment and Students' Forgiving Intentions

Prior attachment studies agree that emotional connections of people with other objects, brands, and institutions lead to positive behaviors such as loyalty, willingness to pay more or recommend to others (Japutra et al., 2014; Santos & Schlesinger, 2021; Thomson et al., 2005). The current study proposes that students who are emotionally attached to their university may forgive the university's mistakes because developing an emotional bond with a university cultivates a profound feeling of connection and devotion among students. Attachment theory, initially formulated within the framework of parent-child relationships, proposes that individuals establish emotional connections with important others that impact their actions and beliefs (Bowlby, 1979; Bretherton, 2013). In the context of universities, students who have formed a deep emotional bond with their institution are more inclined to disregard or dismiss any mistakes made by the university. This is

because they perceive the university as an important and valued entity in their lives (Özer et al., 2023). Their emotional connection fosters loyalty and commitment, causing them to prioritize the relationship over any specific problems (Donovan et al., 2012). Prior marketing studies (Japutra et al., 2018; Sun et al., 2024) also support the positive connection between attachment and forgiveness. The following hypothesis is proposed considering these supporting discussions:

H9. Students' emotional attachment to the university positively affects their forgiving intentions.

3.6. The Moderating Effect of Academic Involvement

Marketing researchers have shown a long-time interest in involvement (Varki & Wong, 2003). Involvement refers to how an individual's essential values, goals, and self-concept are personally relevant and important to the object being considered in a decision (Zaichkowsky, 1986). While involvement may appear only to pertain to consumers' interest in goods, it is also highly significant in services and relationship marketing (Varki & Wong, 2003). This study defines involvement as the level of academic interest exhibited by students in higher education (Japutra, 2022; Japutra et al., 2023) and examines it as a moderating variable. Indeed, numerous prior research has discovered that consumer involvement moderates consumer behavior (Hwang et al., 2020; Mulcahy et al., 2021; Varki & Wong, 2003). Likewise, this study anticipates that academic involvement will exert a similar influence on the relationships in the research model. Involved students are expected to give more importance to education, universities, or news about academia (Japutra et al., 2023; Zaichkowsky, 1986). Thus, students with high academic involvement place significant importance on their education and actively engage with news and developments related to higher education institutions. Indeed, many prior studies discovered that people's involvement could differentiate their attitudes and behaviors (Eisend, 2013; Eskiler & Altunışık, 2021; Hajjat, 2003). This high level of involvement may amplify students' sensitivity to and perception of university-related factors such as atmosphere quality, relationships with academics and peers, self-congruence or university brand-related concepts. Consequently, the relationships between these factors are expected to be more pronounced among students who are highly involved in academia (Dagger & David, 2012). In contrast, students with low academic involvement may not prioritize or actively engage with their educational experience to the same extent. For these students, the university's atmosphere, academic relationships, and self-congruence might have a weak impact on their overall brand happiness (Karagöz & Ramkissoon, 2024). Thus, academic involvement is anticipated to affect the strength of these relationships, making them more intense for students who have a higher level of involvement with their academic education.

H10. Students' academic involvement moderates the relationships in the research model, such that the relationships are stronger for the students with high academic involvement than those with low academic involvement.

Based on the research hypotheses, the current study suggests the conceptual model depicted in Figure 1.

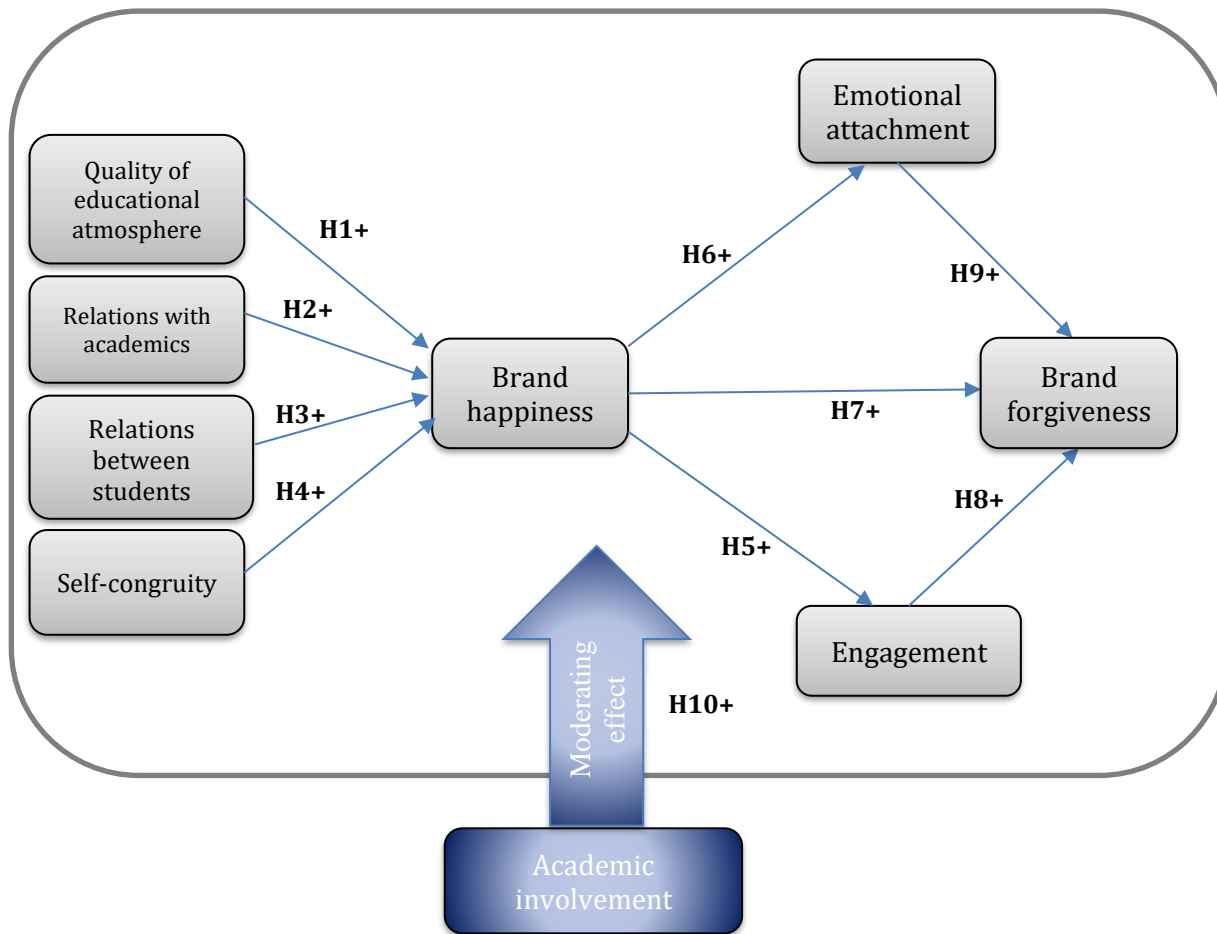

Figure 1. Conceptual Model

4. METHODOLOGY

4.1. Data Collection and Measurement Instruments

The research data was acquired through an online survey methodology. This data-gathering strategy enables researchers to save time and costs while enhancing the efficiency of data collection (Lefever et al., 2007). Thus, the online survey method was chosen. The research population involves university students in Turkey, and no specific universities have been targeted for the research to increase the chance of reaching students. For a similar reason, the study utilized the snowball sampling technique. The survey link was initially disseminated to a few university students, who were encouraged to share it with other students via messaging and email applications. This method enabled the acquisition of students from the target group by using peer networks to expand participation. The statements included in the questionnaire form were chosen using valid and reliable scales that have been employed in earlier marketing research. The source of each scale is shown in Table 2.

The present study seeks to comprehend the relationships and happiness of university students regarding their universities. Therefore, we utilized students as the sample for this study. The questionnaire forms were structured using Google Forms and distributed to the students using various social media platforms, email, and personal messaging applications. The scale statements were originally formulated in English and subsequently translated into Turkish. Therefore, two marketing academics reviewed and verified the translations to assess if there was any loss of meaning. Following the incorporation of

expert comments and further review, the pre-test questionnaire link was dispatched to a total of 30 students. The initial 30 questionnaires were distributed to identify factors that may impact the validity and reliability of the scale statements. Following the pre-tests, problems pertaining to the expressions on certain scales were rectified, resulting in the questionnaire being prepared for the main study. Consequently, the link to the questionnaire form was distributed to those who are presently involved in higher education at a university in Turkey. Except for the pre-test data, we collected 325 questionnaires and removed 40 from the dataset due to the attention question. Furthermore, to enhance the accuracy of the data, potential anomalies were detected using Mahalanobis distance analysis, resulting in the exclusion of 29 questionnaires from the analysis (Morrison, 1967). Therefore, the data analysis proceeded with a total of 256 surveys. In structural equation modeling, two primary viewpoints exist about sample size requirements: overall sample size and the N:p ratio (cases per variable). The first group highlights the significance of the overall sample size, considering samples under 100 as unsatisfactory and those below 200 as frequently insufficient (Comrey & Lee, 1992; Kline, 2023). Larger samples are generally favored, with a threshold of 300 or more regarded as acceptable (Comrey & Lee, 1992; Tabachnick & Fidell, 1996). Conversely, the alternative viewpoint posits that extensive samples (e.g., above 500) may lead to errors and diminish practical significance (Sekaran & Bougie, 2016). A sample size of 250 is considered minimally adequate (Hoyle, 1995). For the N:p viewpoint, Kyriazos (2018) states that 10 participants for each variable is a widely accepted rule in deciding sample size. The present study meets both criteria and consequently, the sample can offer reasonable power and precision for its medium-complexity model.

4.2. Findings

4.2.1. Descriptive Statistics and Normality

The participant students consisted of 47% 4th-grade, 25.3% 2nd-grade, 22.5% 3rd-grade students, and 5.1% 1st-grade. The mean age of the students was 22.85. Finally, the female participants accounted for 64% of the student population, while the male participants comprised 36%. Although sex distribution seems uneven, the independent sample t-test results indicate no significant difference in the research's primary and dependent variables regarding gender (Table 1).

Table 1. Independent Samples T-Test

Variable	Sex	Mean	Std. Deviation	p	Mean difference
Engagement	Female	3.9004	0.94438	0.165	0.176
	Male	3.7246	1.01106		
Attachment	Female	3.5427	1.10410	0.965	-0.006
	Male	3.5489	1.05367		
Forgiveness	Female	3.4634	0.87550	0.373	-0.102
	Male	3.5652	0.87435		
Happiness	Female	3.4871	0.91553	0.367	-0.109
	Male	3.5966	0.95450		

We examined the distribution of the research data using skewness and kurtosis values. The observed variables' skewness values range from 0.25 to -1.62, while their kurtosis values range from 4.97 to -0.94. Because these value ranges are fewer than the suggested values (2 for skewness and 7 for kurtosis), the data set has no substantial deviation and fits the normal distribution (Tang et al., 2014; West et al., 1995).

4.2.2. Common Method Bias

Given that the dataset used in the study was obtained from a single source, there is a potential concern with common method variance, which might lead to artificially inflated or deflated associations between the research variables and pose a substantial danger to the accuracy and reliability of the study's results. We conducted a comprehensive analysis of the common method variance using several methodologies. Prior to data collection, we adhered to a set of processes called procedural remedies (Bairrada et al., 2018). We utilized the translation/back-translation technique and took measures to ensure our statements' clarity and grammatical accuracy. Once the questionnaire was prepared, we explicitly stated that participation was voluntary and assured participants that all information provided would be kept confidential. In addition, the participants were provided with only basic information regarding the survey topic, and the specific objectives of the research were not thoroughly elucidated. In addition to procedural remedies, we utilized two different methods to identify if there is a common method bias problem. First, we used Harman's single-factor method in exploratory factor analysis. According to this method, common method bias occurs when a single component explains the majority of the variance (Podsakoff et al., 2003). The results released seven factors rather than a single factor, and the first factor's explained variance was 20.66%, which is lower than 50% of the total variance (75.49%). Additionally, we used a one-factor model analysis in confirmatory factor analysis (Venkatraman & Prescott, 1990). We loaded all items to a single factor, and the results showed poor model fit indices ($\chi^2 = 6497,993$; $df = 815$; $\chi^2/df = 7.98$; CFI = 0.48; NFI: 0.45 TLI = 0.46; GFI = 0.30; RMSEA = 0.17). These results demonstrated that there is no severe concern about common method bias.

4.2.3. Measurement Reliability, Validity, and Measurement Model

Confirmatory factor analysis was conducted to validate the factor structure. The model showed a satisfactory fit (Hair et al., 2010; Kline, 2023). However, after examining the modification indices, it was observed that some items' error terms have correlations. Accordingly, attachment items (i3-i4), brand happiness items (i10-i11), (i11-i12) and brand forgiveness items (i1-i2) were correlated. This adjustment was made to enhance the model fit (Brown, 2015). Additionally, we examined the standardized residuals and excluded the fourth item of engagement from the analysis because of its high standardized residual value (>1.96) (Brown, 2015). As a result, the model showed satisfactory fit [$\chi^2 = 1256,528$, $df = 664$, $\chi^2/df = 1.892$, CFI = 0.94, TLI = 0.93, SRMR = 0.059, RMSEA = 0.059]. Furthermore, the factor loadings of the measured variables are above the required threshold (Field, 2024). The reliability of the measurements was assessed by examining the Cronbach Alpha coefficients. All variables have alpha coefficients greater than 0.7. The factor loadings and reliability coefficients are displayed in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics, Factor Analysis and Reliability Results*

	Mean	Standard deviation	Factor loadings	Variance explained	Cronbach's alpha						
Happiness	Happiness 1	3.60	0.99	0.89	70.1	0.95	Schnebelen & Bruhn (2018)				
	Happiness 2	3.71	0.98	0.91							
	Happiness 3	3.71	1.04	0.91							
	Happiness 4	3.58	1.16	0.92							
	Happiness 5	3.50	1.11	0.92							
	Happiness 6	3.53	1.11	0.76							
	Happiness 7	3.76	1.18	0.84							
	Happiness 10	3.48	1.13	0.80							
	Happiness 11	3.21	1.16	0.83							
	Happiness 12	3.42	1.10	0.89							
	Atmosphere	Atmosphere 1	3.80	1.04				0.86	74.6	0.89	Zineldin et al. (2011)
		Atmosphere 2	3.61	1.05				0.70			
Atmosphere 3		3.69	1.13	0.85							
Atmosphere 4		3.88	1.12	0.85							
Relationships with academics	Feedback 1	3.76	1.13	0.86	81.1	0.95	Kember & Leung (2006)				
	Feedback 3	3.61	1.17	0.92							
	Relation 1	3.49	1.19	0.87							
	Relation 2	3.72	1.05	0.95							
	Support 1	3.65	1.15	0.95							
	Support 2	3.75	1.09	0.93							
Relationships with students	Relation 1	2.77	1.24	0.93	62.1	0.80					
	Relation 2	2.62	1.21	0.90							
	Cooperation 1	2.92	1.18	0.93							
	Cooperation 2	3.63	1.11	0.63							
Self-congruity	Self-congruity 1	3.60	1.14	0.84	88.4	0.93	Japutra et al. (2019)				
	Self-congruity 2	3.28	1.27	0.96							
	Self-congruity 3	3.07	1.27	0.94							
Attachment	Attachment 1	3.61	1.16	0.90	85.6	0.94	Japutra et al. (2023)				
	Attachment 2	3.66	1.07	0.92							
	Attachment 3	3.55	1.21	0.90							
	Attachment 4	3.36	1.24	0.85							
Engagement	Engagement 1	3.85	1.06	0.81	74.6	0.83	Sarkar & Sreejesh (2014)				
	Engagement 2	3.89	1.08	0.75							
	Engagement 3	3.77	1.23	0.80							
Forgiveness	Forgiveness 1	3.03	1.19	0.55	63.1	0.85	Rasouli et al. (2022)				
	Forgiveness 2	3.31	1.14	0.60							
	Forgiveness 3	3.69	1.08	0.76							
	Forgiveness 4	3.71	1.09	0.86							
	Forgiveness 5	3.76	1.04	0.84							
Involvement	Involvement 2	4.27	0.87	0.69	60.0	0.79	Japutra et al. (2016)				
	Involvement 3	4.45	0.84	0.89							
	Involvement 4	4.35	0.89	0.88							

* Involvement 1 was removed due to the low factor loading. Happiness 8 and 9 were removed because of the discriminant validity with brand attachment. Feedback 2 and Atmosphere 5 were dropped because of the discriminant validity issue of atmosphere quality and relations with academics (Hair et al., 2010; Kline, 2023). Engagement 4 was eliminated due to a high standardized residual value (>1.96) (Brown, 2015).

The validity was assessed using factor loadings, composite reliability, and average variance extracted values. The factor loadings of the statements ranged from 0.55 to 0.96, which exceeded the required threshold and demonstrated statistical

significance ($p < 0.01$). All of the CR values exceeded 0.70, and all of the AVE values exceeded 0.50. Therefore, the findings provided evidence for the convergent validity of the study (Bagozzi & Yi, 1988). We assessed discriminant validity by comparing the square roots of AVE values and correlations between the constructs (Fornell & Larcker, 1981). All the correlations are smaller than the square roots of AVE values, except for the correlation of relations with academics and atmosphere quality. However, as seen in Table 3, this correlation is slightly greater than the square roots of AVE. Also, Kline (2023) proposed that correlations below 0.85 provide strong evidence for discriminant validity. Thus, the results showed that the variables used in the study demonstrated discriminant validity.

Table 3. Results for the Convergent and Discriminant Validity

	CR	AVE	1	2	3	4	5	6	7	8
Atmosphere	.89	.67	.82							
Relation academics	.97	.91	.84**	.95						
Relation students	.70	.55	.40**	.43**	.74					
Self-congruity	.94	.83	.12*	.13*	.33**	.91				
Brand Happiness	.95	.66	.27**	.23**	.39**	.61**	.81			
Attachment	.94	.80	.21**	.19**	.41**	.76**	.76**	.89		
Engagement	.83	.62	0.12	.17**	.32**	.42**	.35**	.52**	.79	
Forgiveness	.85	.53	.24**	.25**	.34**	.52**	.54**	.57**	.34**	.73

** Correlation is significant at the 0.01 level.

* Correlation is significant at the 0.05 level.

Values written in bold indicate the square root of the AVE values.

4.2.4. Hypothesis Tests

We tested the research hypotheses by structural equation modeling. The structural model's fit indices were at a satisfactory level [fit [$\chi^2 = 1385,757$, $df = 677$, $\chi^2/df = 2.047$, CFI = 0.92, TLI = 0.92, SRMR = 0.077, RMSEA = 0.064]. Table 4 shows the hypothesis test results; except for one hypothesis, all research hypotheses were supported. Accordingly, as the antecedents of university brand happiness, quality of education atmosphere ($\beta = 0.40$, $p < 0.05$), relationships with students ($\beta = 0.19$, $p < 0.05$), and self-congruity ($\beta = 0.58$, $p < 0.001$) positively impacted students' happiness with their university. However, surprisingly, students' relations with academics did not affect their happiness ($\beta = -0.29$, $p > 0.05$). Additionally, university brand happiness positively impacted university brand attachment ($\beta = 0.83$, $p < 0.001$), active engagement ($\beta = 0.43$, $p < 0.001$), and brand forgiveness ($\beta = 0.20$, $p < 0.1$). Furthermore, university brand attachment ($\beta = 0.34$, $p < 0.05$) and active engagement ($\beta = 0.16$, $p < 0.05$) positively influence brand forgiveness.

Table 4. Path Analysis

	Hypothesis	Estimate	S.E.	C.R.	p	Std estimates	
H1	<i>Atmosphere → Happiness</i>	0.37	0.17	2.21	0.027	0.40	Supported
H2	<i>Rel. with academics → Happiness</i>	-0.24	0.15	-1.61	0.107	-0.29	Not supported
H3	<i>Rel. with students → Happiness</i>	0.17	0.08	2.17	0.03	0.19	Supported
H4	<i>Self-congruity → Happiness</i>	0.50	0.06	8.60	***	0.58	Supported
H5	<i>Happiness → Engagement</i>	0.46	0.07	6.22	***	0.43	Supported
H6	<i>Happiness → Attachment</i>	1.06	0.07	14.44	***	0.83	Supported
H7	<i>Happiness → Forgiveness</i>	0.21	0.12	1.72	0.085	0.20	Marginally supported
H8	<i>Engagement → Forgiveness</i>	0.16	0.07	2.38	0.017	0.16	Supported
H9	<i>Attachment → Forgiveness</i>	0.28	0.09	2.97	0.003	0.34	Supported

*** $p < 0.001$

4.2.5. The Moderating Effect of Academic Involvement

We employed Process Macro (Model 1) in accordance with the methodology delineated by Hayes (2022) to evaluate the moderating impact of academic involvement. The results indicated that academic involvement had a number of significant moderating effects. Although the data fully supports one of these hypotheses ($p < 0.05$), we considered the others to be marginally supported by following the usual procedure in the literature ($p < 0.1$) (Pritschet et al., 2016). Consequently, the impact of students' engagement on their forgiving intentions increases as their academic involvement increases, as anticipated. Similarly, the strengths of the relationships between the quality of education atmosphere – brand happiness, relations with students – brand happiness, and brand attachment – brand forgiveness become stronger when the students have greater levels of academic involvement. Nevertheless, these interaction effects are marginally significant and should be cautiously approached. Results are shown in Table 5.

Table 5. Moderating Effect Analysis

Effect	Interaction effect	S.E.	p	LLCI	ULCI	
<i>Atmosphere → Happiness</i>	0.111	0.063	0.078	-0.013	0.234	<i>Marginally supported</i>
<i>Relations with Academics → Happiness</i>	0.093	0.063	0.141	-0.031	0.217	Not supported
<i>Relations with Students → Happiness</i>	0.122	0.064	0.059	-0.005	0.249	<i>Marginally supported</i>
<i>Self-congruity → Happiness</i>	-0.006	0.057	0.918	-0.117	0.106	Not supported
<i>Happiness → Engagement</i>	0.138	0.087	0.114	-0.034	0.310	Not supported
<i>Happiness → Attachment</i>	0.040	0.070	0.564	-0.097	0.178	Not supported
<i>Attachment → Forgiveness</i>	0.103	0.059	0.081	-0.013	0.219	<i>Marginally supported</i>
<i>Engagement → Forgiveness</i>	0.187	0.066	0.005	0.058	0.317	<i>Supported</i>
<i>Happiness → Forgiveness</i>	0.117	0.077	0.129	-0.034	0.267	Not supported

CONCLUSION

The present study investigates brand happiness, which has been a hot topic in marketing in recent years in the context of HE marketing. By exploiting the appraisal theories, the study examines the quality of the educational atmosphere, relationships with professors and students, and self-congruity as the precursors of university brand happiness. The study also explores the positive outcomes of students' happiness. Finally, academic involvement was examined as a moderating variable that has the potential to differentiate students' responses towards university. The findings provide valuable insights for universities to enhance student experiences, cultivate loyalty, and boost institutional outcomes by customizing solutions to meet the different demands and levels of student involvement.

The results of this study have significant theoretical implications, especially in the field of marketing and brand management in higher education. The study showed that the quality of the educational atmosphere, relationships between students, and self-congruence positively influence students' happiness with their university brand. These findings are consistent with appraisal theories (Ellsworth, 2013; Frijda, 1987, 1993; Schnebelen & Bruhn, 2018) and prior marketing and psychology research (Cuesta-Valiño et al., 2022; Demir & Davidson, 2012; Sheeraz et al., 2020), which propose that the assessment of situational elements impacts emotional reactions. The relatively strong effect of self-congruence on brand happiness emphasizes the crucial importance of aligning the university's image with the self-concept of its students. This discovery strengthens the idea that people experience more emotional fulfillment when their personal identity or self-perception is in

harmony with their surroundings, enhancing their overall happiness (Sheeraz et al., 2020). Hence, for higher education institutions, aligning their branding with students' self-perception can be crucial in promoting student satisfaction and commitment.

In addition to self-congruence, the quality of the educational atmosphere and the relationships between students are also important for students' happiness. This finding implies that establishing a nurturing and stimulating campus atmosphere is critical for improving students' psychological welfare. The results align with the prior studies (Han et al., 2024; Schweiger et al., 2019; Zineldin et al., 2011) and emphasize that both the tangible and intangible elements of the educational environment play a crucial role in determining students' overall happiness with their university. According to this result, educational institutions should allocate resources towards cultivating a favorable and all-encompassing campus environment wherein students experience a sense of worth and belonging. Moreover, the effect of student relationships on happiness underscores the significance of peer connections and social support in the university environment. Fostering cooperative and nurturing student relationships can enrich the university experience and cultivate a stronger sense of belonging (Bagci et al., 2018; Cramer & Pawsey, 2023; Demir & Davidson, 2012; Diener & Seligman, 2002). Since prior literature neglects these influential factors' effects on student happiness, these results contribute to the body of knowledge on brand happiness.

Surprisingly, relationships with academics do not affect student happiness, even though they are traditionally accepted as a powerful source of student satisfaction. Although it was expected that academic assistance and professor-student interactions would improve students' emotional experiences (Goswami, 2012; Kember & Leung, 2006), this study's findings contradict this assumption by showing a lack of substantial impact. There might be several reasons for this unexpected result. For instance, a strong and deep relationship can only emerge over a long time (Thomson et al., 2005); thus, students' superficial or transactional interactions with academics may fail to evoke a positive emotional response toward the university (i.e., happiness). Similarly, even though students have opportunities to interact with the academics during the classes, this period only involves interaction about the lectures. If students do not engage with academics outside of class, which fosters a more organic and natural environment for establishing deeper relationships, the limited interaction in class may not result in the development of significant emotional connections. Due to this lack of emotional interaction, students may not have associated their relationships with academics with happiness (Fournier, 1998; Japutra et al., 2023). This finding promotes a theoretical reassessment of how academic relationships contribute to the overall pleasure of students and indicates that other elements, such as the quality of the educational environment and relationships with peers, may have a greater impact.

Furthermore, the study demonstrated the significant impact of university brand happiness on brand attachment, active engagement, and brand forgiveness. The present paper also emphasizes the subsequent influence of brand attachment and active engagement on brand forgiveness. These findings provide valuable insights into the positive outcomes of emotional fulfillment in higher education settings. The observed outcomes suggest that students who have a profound sense of happiness with their universities are more inclined to have a deep emotional bond with the university, actively engage in its activities, and be willing to overlook any mistakes. This result expands the application of the brand happiness theory (Bruhn & Schnebelen, 2017; Frijda, 1993; Roseman, 2013; Schnebelen & Bruhn, 2018) to include educational settings, showcasing

its significance beyond conventional consumer contexts. Even though branding literature agrees on the positive results of brand happiness for consumers and companies, studies on brand happiness in higher education marketing literature are largely unexamined.

This study makes a significant theoretical contribution by investigating academic involvement as a moderating variable. The study demonstrated several moderating effects of student involvement congruent with the prior literature. For instance, Mulcahy et al. (2021) found that individuals' involvement moderated the effect of the games' simulation aspect on satisfaction. Similarly, the current study demonstrated that a few relationships were stronger for the students more involved with the university. Accordingly, students' academic involvement serves as a moderator in the relationship between engagement and forgiveness and as a partial moderator in the connections between the quality of educational atmosphere – brand happiness, relations between students – brand happiness, and emotional attachment – brand forgiveness. These results emphasize how different levels of student involvement can impact the intensity of these connections. The findings indicated that highly involved students perceive a stronger connection between engagement and forgiveness, implying that their increased involvement in the university enhances their tendency to overlook institutional shortcomings (Japutra et al., 2023; Zaichkowsky, 1986). Similarly, the quality of the educational environment was more closely linked to brand happiness for students with greater academic involvement, as their greater involvement in the university heightened their sensitivity to its characteristics (Eisend, 2013; Eskiler & Altunışık, 2021). Moreover, the relationship between emotional attachment and brand forgiveness was significantly more pronounced among highly involved students, suggesting that their involvement develops a more forgiving disposition grounded in their emotional connections with the institution. This discovery enhances the theoretical framework by incorporating the academic involvement concept into brand happiness, providing a holistic understanding of how student involvement influences emotional and behavioral reactions.

In summary, this research fills a gap in the literature by applying established consumer behavior theories to the academic environment, illustrating that the principles of brand happiness are applicable beyond conventional marketing settings. This study enhances the literature by incorporating factors unique to higher education, including self-congruence, educational environment, and student interactions, into the broader discourse on brand management. The study also contributes to the theoretical understanding of the impact of emotional experiences with educational institutions on student outcomes and potentially influencing new approaches in HE marketing and student engagement strategies. It should also be noted that these relationships are not identical for every student. Students' different academic involvement levels distinguish their reactions to the university.

The results of this study provide valuable insights for higher education institutions striving to improve student happiness, engagement, and attachment. Universities can enhance the student experience and fortify their institutional brand by developing more effective strategies based on the current study's results.

One of the important conclusions is the influence of the quality of the learning environment on students' happiness. The universities' primary concern should be establishing a good and encouraging campus atmosphere. The general happiness of students can be improved by efforts to improve campus infrastructure, guarantee clean and friendly surroundings, and offer tools supporting their well-being. For example, university marketing initiatives can highlight campus facility and well-

being improvements and promote an encouraging and supportive environment through social media, email newsletters, and campus activities. Also, student relationships affect brand happiness, emphasizing the need for universities to create strong social networks. University administrations, thus, should create an environment wherein students can establish meaningful connections through initiatives that encourage student interaction and community-building, including group projects, social events, and peer mentorship programs. Universities should also foster a sense of community and belonging among students, which is essential for students' happiness, by providing opportunities for them to interact and collaborate. Providing platforms for social engagement and fostering a vibrant student life can significantly enhance the affective experiences of students. For instance, establishing online communities or alumni networks can enhance emotional connections and promote enduring attachment, promoting a sense of loyalty among students.

The results showed that students' self-congruity perceptions are the most important source of their happiness in university, which highlights the importance of universities aligning their institutional identity and personality with their students' values and self-concepts. This harmony can be realized by comprehending the aspirations and characteristics of students and incorporating them into the university's language, activities, and culture. Regularly engaging with students to gain feedback and incorporating their perspectives into the university's strategic planning can help university administrations sustain this congruity. Another particular marketing strategy could involve creating personalized communication approaches, such as specific emails or focused social media content, that resonate with students' values and self-perceptions, thereby reinforcing the university's congruence with their identities and cultivating a more profound emotional connection.

The study's results regarding the moderating effect of academic involvement provide critical insights into how differing levels of student involvement influence the relationship of university brand happiness with its antecedents and outcomes. Universities should acknowledge that students with varying degrees of involvement may react differently to different aspects of their university experience. Institutions can foster a more inclusive and responsive environment by customizing strategies to meet the requirements of both highly involved and less involved students. For example, the development of targeted engagement initiatives for students who are less involved and the development of deeper connections for those who are highly engaged can contribute to the improvement of overall student happiness and engagement.

The present study is subject to various limitations. Firstly, the study was conducted on university students from Turkey and employed a non-probability sampling method, restricting the findings' generalizability. Thus, the generalizability of the findings is restricted to Turkey alone. Furthermore, a few of the findings were supported marginally, requiring caution in interpreting results. Due to these limitations, future research is necessary to enhance the generalizability and robustness of the findings. As this study employs a quantitative methodology, it could only capture the extent of the research hypothesis. Nevertheless, students may find happiness in their universities driven by other factors. Therefore, there are plenty of possibilities for further advancement in identifying the essential elements of university brand happiness, and qualitative research is critically important. Particularly, the rejected hypothesis (i.e., relations with academics-brand happiness) highlighted the necessity for the source of student happiness. Furthermore, the present work examined the research hypotheses within the context of a cross-sectional investigation. However, the connections between a university brand and students are characterized by extensive duration. Therefore, longitudinal studies on student responses such as loyalty, alumni donations, or professional success can benefit higher education marketing. By employing longitudinal tracking of

students, future studies could assess the influence of prolonged happiness with their university on the level of loyalty, engagement, and/or support from alumni post-graduation.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 29 Temmuz 2024 tarih ve 125154 sayılı kararla bu çalışmanın etik kurallara uygunluğu onaylanmıştır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Al Mandil, K. (2016). *Modelling The Relationship between Brand Experience Dimensions and the Antecedents of Happiness within the Context of Dining Services* (Unpublished Doctoral Thesis). Brunel University, London.
- Alsagaf, M. A. & Althonayan, A. (2018). An Empirical Investigation of Customer Intentions Influenced by Service Quality Using the Mediation of Emotional and Cognitive Responses. *Journal of Enterprise Information Management*, 31(1), 194–223. <https://doi.org/10.1108/JEIM-04-2017-0048/FULL/PDF>
- Alvarez, C. & Fournier, S. (2016). Consumers' Relationships with Brands. *Current Opinion in Psychology*, 10, 129–135. <https://doi.org/10.1016/J.COPSYC.2015.12.017>
- Bagci, S. C., Turnuklu, A. & Bekmezci, E. (2018). Cross-Group Friendships and Psychological Well-Being: A Dual Pathway through Social Integration and Empowerment. *British Journal of Social Psychology*, 57(4), 773–792. <https://doi.org/10.1111/BJSO.12267>
- Bagozzi, R. P. & Yi, Y. (1988). On the Evaluation of Structural Equation Models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74–94. <https://doi.org/10.1007/BF02723327/METRICS>
- Bairrada, C. M., Coelho, F. & Coelho, A. (2018). Antecedents and Outcomes of Brand Love: Utilitarian and Symbolic Brand Qualities. *European Journal of Marketing*, 52(3–4), 656–682. <https://doi.org/10.1108/EJM-02-2016-0081/FULL/PDF>
- Batra, R., Ahuvia, A. & Bagozzi, R. P. (2012). Brand Love. *Journal of Marketing*, 76(2), 1-16. <https://doi.org/10.1509/jm.09.0339>
- Berdicchia, D., Fortezza, F. & Masino, G. (2023). The Key to Happiness in Collaborative Workplaces. Evidence from Coworking Spaces. *Review of Managerial Science*, 17(4), 1213-1242.
- Bergkvist, L. & Bech-Larsen, T. (2010). Two Studies of Consequences and Actionable Antecedents of Brand Love. *Journal of Brand Management*, 17(7). <https://doi.org/10.1057/bm.2010.6>
- Bowlby, J. (1979). The Bowlby-Ainsworth Attachment Theory. *Behavioral and Brain Sciences*, 2(4), 637–638. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00064955>
- Bretherton, I. (2013). *The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth*. In Attachment Theory (pp. 45-84). United Kingdom: Routledge.
- Brodie, R. J., Hollebeck, L. D., Jurić, B. & Ilić, A. (2011). Customer Engagement: Conceptual Domain, Fundamental Propositions, and Implications for Research. *Journal of Service Research*, 14(3), 252-271. <https://doi.org/10.1177/1094670511411703>
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research* (Second Edition). In Basic Statistics and Epidemiology. New York: Guilford Press.
- Bruhn, M. & Schnebelen, S. (2017). Brand Happiness: The Searching and Finding of the “Holy Grail” of Marketing. *Die Unternehmung*, 71(4):464-490. <https://doi.org/10.5771/0042-059X-2017-4-464>
- Can, A. S., Ekinci, Y. & Dilek-Fidler, S. (2023). Do Blue Flag Promotions Influence Tourists' Willingness to Pay a Price Premium for Coastal Destinations? *Tourism Management*, 98, 104767. <https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2023.104767>
- Chao, R. (2011). Managing Stress and Maintaining Well-Being: Social Support, Problem-Focused Coping, and Avoidant Coping. *Journal of Counseling & Development*, 89(3), 338–348. <https://doi.org/10.1002/J.1556-6678.2011.TB00098.X>
- Chen, Y. & Li, X. (Robert). (2018). Does a Happy Destination Bring You Happiness? Evidence from Swiss Inbound Tourism. *Tourism Management*, 65, 256–266. <https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2017.10.009>
- Chiengkul, W. & Junla, J. (2024). Have You Been Falling in Love?: An Analysis of Coffee Shop Brand Love in Thailand. *Journal of Foodservice Business Research*, 27(1), 61–86. <https://doi.org/10.1080/15378020.2023.2229577>
- Choi, H. & Kandampully, J. (2019). The Effect of Atmosphere on Customer Engagement in Upscale Hotels: An Application of S-O-R Paradigm. *International Journal of Hospitality Management*, 77, 40–50. <https://doi.org/10.1016/J.IJHM.2018.06.012>

- Christodoulides, G., Gerrath, M. H. & Siamagka, N. T. (2021). Don't Be Rude! The Effect of Content Moderation on Consumer-Brand Forgiveness. *Psychology & Marketing*, 38(10), 1686–1699. <https://doi.org/10.1002/MAR.21458>
- Comrey, A. L. & Lee, H. B. (1992). *A First Course In Factor Analysis* (2nd edition). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Cramer, K. M. & Pawsey, H. (2023). Happiness and Sense of Community Belonging in the World Value Survey. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 4, 100101. <https://doi.org/10.1016/J.CRESP.2023.100101>
- Cuesta-Valiño, P. Gutiérrez-Rodríguez, P. & Núñez-Barriopedro, E. (2022). The Role of Consumer Happiness in Brand Loyalty: A Model of the Satisfaction and Brand Image in Fashion. *Corporate Governance (Bingley)*, 22(3), 458–473. <https://doi.org/10.1108/CG-03-2021-0099/FULL/PDF>
- Dagger, T. S. & David, M. E. (2012). Uncovering the Real Effect of Switching Costs on the Satisfaction-Loyalty Association: The Critical Role of Involvement and Relationship Benefits. *European Journal of Marketing*, 46(3–4), 447–468. <https://doi.org/10.1108/03090561211202558/FULL/PD>
- Delle Fave, A., Brdar, I., Freire, T., Vella-Brodrick, D. & Wissing, M. P. (2011). The Eudaimonic and Hedonic Components of Happiness: Qualitative and Quantitative Findings. *Social Indicators Research*, 100(2), 185–207. <https://doi.org/10.1007/S11205-010-9632-5/TABLES/5>
- Demir, M. & Davidson, I. (2012). Toward a Better Understanding of the Relationship Between Friendship and Happiness: Perceived Responses to Capitalization Attempts, Feelings of Mattering, and Satisfaction of Basic Psychological Needs in Same-Sex Best Friendships as Predictors of Happiness. *Journal of Happiness Studies*, 14(2), 525–550. <https://doi.org/10.1007/S10902-012-9341-7>
- Demir, M., Özdemir, M. & Weitekamp, L. A. (2007). Looking to Happy Tomorrows with Friends: Best and Close Friendships as They Predict Happiness. *Journal of Happiness Studies*, 8(2), 243–271. <https://doi.org/10.1007/S10902-006-9025-2/METRICS>
- Dennis, C., Papagiannidis, S., Alamanos, E. & Broulakis, M. (2016). The Role of Brand Attachment Strength in Higher Education. *Journal of Business Research*, 69(8), 3049–3057. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2016.01.020>
- Diener, E. & Seligman, M. E. P. (2002). Very Happy People. *Psychological Science*, 13(1), 81–84. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00415>
- Donovan, L. A. N., Priester, J. R., MacInnis, D. J. & Park, C. W. (2012). *Brand Forgiveness: How Close Brand Relationships Influence Forgiveness*. In S. Fournier (Ed.), *Consumer-Brand Relationships* (pp. 184–203). United Kingdom: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203128794-13>
- Eisend, M. (2013). The Moderating Influence of Involvement on Two-Sided Advertising Effects. *Psychology & Marketing*, 30(7), 566–575. <https://doi.org/10.1002/MAR.20628>
- Eldor, L. & Shoshani, A. (2017). Are You Being Served? The Relationship between School Climate for Service and Teachers' Engagement, Satisfaction, and Intention to Leave: A Moderated Mediation Model. *The Journal of Psychology*, 151(4), 359–378. <https://doi.org/10.1080/00223980.2017.1291488>
- Ellsworth, P. C. (2013). Appraisal Theory: Old and New Questions. *Emotion Review*, 5(2), 125–131. <https://doi.org/10.1177/1754073912463617>
- Elwick, A. & Cannizzaro, S. (2017). Happiness in Higher Education. *Higher Education Quarterly*, 71(2), 204–219.
- Eskiler, E. & Altunışık, R. (2021). The Moderating Effect of Involvement in the Relationship Between Customer Behavioral Intentions and Its Antecedents. *SAGE Open*, 11(2), 1–12. https://doi.org/10.1177/21582440211014495/ASSET/IMAGES/LARGE/10.1177_21582440211014495-FIG2.JPEG
- Fetscherin, M. & Sampedro, A. (2019). Brand Forgiveness. *Journal of Product and Brand Management*, 28(5), 633–652. <https://doi.org/10.1108/JPBM-04-2018-1845/FULL/XML>
- Field, A. (2024). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. United Kingdom: SAGE.
- Folkman, S. & Lazarus, R. S. (1988). Coping as a Mediator of Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(3), 466–475. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.3.466>
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement

- Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1). <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Fournier, S. (1998). Consumers and Their Brands: Developing Relationship Theory in Consumer Research. *Journal of Consumer Research*, 24(4), 343-373.
- Frijda, N. H. (1987). Emotion, Cognitive Structure, and Action Tendency. *Cognition and Emotion*, 1(2), 115–143. <https://doi.org/10.1080/02699938708408043>
- Frijda, N. H. (1993). The Place of Appraisal in Emotion. *Cognition & Emotion*, 7(3–4), 357–387. <https://doi.org/10.1080/02699939308409193>
- Gelbrich, K. (2011). I Have Paid Less Than You! The Emotional and Behavioral Consequences of Advantaged Price Inequality. *Journal of Retailing*, 87(2), 207–224. <https://doi.org/10.1016/J.JRETAI.2011.03.003>
- Gong, T. & Yi, Y. (2018). The Effect of Service Quality on Customer Satisfaction, Loyalty, and Happiness in Five Asian Countries. *Psychology & Marketing*, 35(6), 427–442. <https://doi.org/10.1002/MAR.21096>
- Goswami, H. (2012). Social Relationships and Children’s Subjective Well-Being. *Social Indicators Research*, 107(3), 575–588. <https://doi.org/10.1007/S11205-011-9864-Z/TABLES/3>
- Hair Jr., J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. Pearson New International Edition.
- Hajjat, M. M. (2003). Effect of Cause-Related Marketing on Attitudes and Purchase Intentions: The Moderating Role of Cause Involvement and Donation Size. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 11(1), 93–109. https://doi.org/10.1300/J054V11N01_07
- Han, X., Xu, Q., Xiao, J. & Liu, Z. (2024). Academic Atmosphere And Graduate Students’ Innovation Ability: The Role Of Scientific Research Self-Efficacy And Scientific Engagement. *European Journal of Psychology of Education*, 39(2), 1027–1044. <https://doi.org/10.1007/S10212-023-00737-X/TABLES/>
- Harrigan, P., Roy, S. K. & Chen, T. (2021). Do Value Cocreation and Engagement Drive Brand Evangelism? *Marketing Intelligence and Planning*, 39(3), 345–360. <https://doi.org/10.1108/MIP-10-2019-0492/FULL/PDF>
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to Mediation, Moderation and Conditional Process Analysis*. New York: Guilford Press. <https://www.guilford.com/books/Introduction-to-Mediation-Moderation-and-Conditional-Process-Analysis/Andrew-Hayes/9781462549030>
- Hayes, J. L., Golan, G., Britt, B. & Applequist, J. (2020). How Advertising Relevance and Consumer–Brand Relationship Strength Limit Disclosure Effects of Native Ads on Twitter. *International Journal of Advertising*, 39(1), 131–165. <https://doi.org/10.1080/02650487.2019.1596446>
- Heinonen, K. (2018). Positive and Negative Valence Influencing Consumer Engagement. *Journal of Service Theory and Practice*, 28(2), 147–169. <https://doi.org/10.1108/JSTP-02-2016-0020/FULL/PDF>
- Hellén, K. & Sääksjärvi, M. (2011). Happiness as a Predictor of Service Quality and Commitment for Utilitarian and Hedonic Services. *Psychology & Marketing*, 28(9), 934–957. <https://doi.org/10.1002/MAR.20420>
- Heung, V. C. S. & Gu, T. (2012). Influence of Restaurant Atmospherics on Patron Satisfaction and Behavioral Intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1167–1177. <https://doi.org/10.1016/J.IJHM.2012.02.004>
- Holder, M. D. & Coleman, B. (2009). The Contribution of Social Relationships to Children’s Happiness. *Journal of Happiness Studies*, 10(3), 329–349. <https://doi.org/10.1007/S10902-007-9083-0/TABLES/7>
- Hoyle, R. H. (1995). The Structural Equation Modeling Approach: Basic Concepts and Fundamental Issues. *Structural equation modeling: Concepts, issues, and application/Sage*.
- Hur, J. Y. (Christine) & Jang, S. C. (Shawn). (2019). Is Consumer Forgiveness Possible?: Examining Rumination and Distraction in Hotel Service Failures. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(4), 1567–1587. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-07-2017-0395/FULL/PDF>
- Hwang, A. H. C., Oh, J. & Scheinbaum, A. C. (2020). Interactive Music for Multisensory E-Commerce: The Moderating Role of Online Consumer Involvement in Experiential Value, Cognitive Value, and Purchase Intention. *Psychology & Marketing*, 37(8), 1031–1056. <https://doi.org/10.1002/MAR.21338>

- Jain, V., Mogaji, E., Sharma, H. & Babbili, A. S. (2022). A Multi-Stakeholder Perspective of Relationship Marketing in Higher Education Institutions. *Journal of Marketing for Higher Education*, 34(2), 502-520. <https://doi.org/10.1080/08841241.2022.2034201>
- Japutra, A. (2022). Building Enduring Culture Involvement, Destination Identification and Destination Loyalty through Need Fulfilment. *Tourism Recreation Research*, 47(2), 177–189. <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1827567>
- Japutra, A., Ekinci, Y. & Simkin, L. (2014). Exploring Brand Attachment, Its Determinants and Outcomes. *Journal of Strategic Marketing*, 22(7), 616–630. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2014.914062>
- Japutra, A., Ekinci, Y. & Simkin, L. (2018). Tie the Knot: Building Stronger Consumers' Attachment toward a Brand. *Journal of Strategic Marketing*, 26(3), 223–240. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2016.1195862>
- Japutra, A., Ekinci, Y. & Simkin, L. (2019). Self-Congruence, Brand Attachment and Compulsive Buying. *Journal of Business Research*, 99, 456–463. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2017.08.024>
- Japutra, A., Keni, K. & Nguyen, B. (2016). What's in a University Logo? Building Commitment in Higher Education. *Journal of Brand Management*, 23(2), 137–152. <https://doi.org/10.1057/BM.2016.1/FIGURES/2>
- Japutra, A., Wang, S. & Li, T. (2023). The Influence of Self-Congruence and Relationship Quality on Student Educational Involvement. *Journal of Marketing for Higher Education*, 33(1), 40–57. <https://doi.org/10.1080/08841241.2021.1884928>
- Johnson, A. R., Matear, M. & Thomson, M. (2011). A Coal in the Heart: Self-Relevance as a Post-Exit Predictor of Consumer Anti-Brand Actions. *Journal of Consumer Research*, 38(1), 108–125. <https://doi.org/10.1086/657924>
- Karagöz, D. & Ramkissoon, H. (2024). Festival Personality, Satisfaction and Loyalty: The Moderating Effect of Involvement. *International Journal of Event and Festival Management*, 15(2), 150–169. <https://doi.org/10.1108/IJEFM-12-2022-0102/FULL/PDF>
- Kashdan, T. B., Biswas-Diener, R. & King, L. A. (2008). Reconsidering Happiness: The Costs Of Distinguishing Between Hedonics and Eudaimonia. *The Journal of Positive Psychology*, 3(4), 219–233. <https://doi.org/10.1080/17439760802303044>
- Kember, D. & Leung, D. (2006). Characterising a Teaching and Learning Environment Conducive to Making Demands on Students While Not Making Their Workload Excessive. *Studies in Higher Education*, 31(2), 185–198. <https://doi.org/10.1080/03075070600572074>
- Kesebir, P. & Diener, E. (2008). In Pursuit of Happiness: Empirical Answers to Philosophical Questions. *Perspectives on Psychological Science*, 3(2), 117–125. <https://doi.org/10.1111/J.1745-6916.2008.00069.X>
- King, K. A., Vidourek, R. A., Merianos, A. L. & Singh, M. (2014). A Study of Stress, Social Support, and Perceived Happiness among College Students. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 2(2), 132–144.
- Kline, R. B. (2023). *Principles and Practice Of Structural Equation Modeling*. New York: Guilford Press.
- Koenig-Lewis, N., Asaad, Y., Palmer, A. & Petersone, E. (2016). The Effects of Passage of Time on Alumni Recall of 'Student Experience.' *Higher Education Quarterly*, 70(1), 59–80. <https://doi.org/10.1111/HEQU.12063>
- Kyriazos, T. A. (2018). Applied Psychometrics: Sample Size and Sample Power Considerations in Factor Analysis (EFA, CFA) and Sem in General. *Psychology*, 9(08), 2207-2230.
- Lazarus, R. S. (1991). Progress on a Cognitive-Motivational-Relational Theory of Emotion. *American Psychologist*, 46(8), 819–834. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.8.819>
- Lee, J., Kyle, G. & Scott, D. (2012). The Mediating Effect of Place Attachment on the Relationship between Festival Satisfaction and Loyalty to the Festival Hosting Destination. *Journal of Travel Research*, 51(6), 754–767. <https://doi.org/10.1177/0047287512437859>
- Lefever, S., Dal, M. & Matthiasdóttir, Á. (2007). Online Data Collection in Academic Research: Advantages and Limitations. *British Journal of Educational Technology*, 38(4), 574–582. <https://doi.org/10.1111/J.1467-8535.2006.00638.X>
- Lewis, D. M., Al-Shawaf, L., Russell, E. M. & Buss, D. M. (2015). *Friends and Happiness: An Evolutionary Perspective on Friendship*. In: M. Demir (Ed.). *Friendship and Happiness: Across the Life-Span and Cultures* (pp37–57).

- Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9603-3_3
- Lin, J. S. C. & Liang, H. Y. (2011). The Influence of Service Environments on Customer Emotion and Service Outcomes. *Managing Service Quality*, 21(4), 350–372. <https://doi.org/10.1108/09604521111146243/FULL/PDF>
- Loureiro, S. M. C., Almeida, M. & Rita, P. (2013). The Effect of Atmospheric Cues and Involvement on Pleasure and Relaxation: The Spa Hotel Context. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 35–43. <https://doi.org/10.1016/J.IJHM.2013.04.011>
- Malär, L., Krohmer, H., Hoyer, W. D. & Nyffenegger, B. (2011). Emotional Brand Attachment and Brand Personality: The Relative Importance of the Actual and the Ideal Self. *Journal of Marketing*, 75(4), 35–52. <https://doi.org/10.1509/JMKG.75.4.35>
- Mansoor, M. & Paul, J. (2022). Mass Prestige, Brand Happiness and Brand Evangelism among Consumers. *Journal of Business Research*, 144, 484–496. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2022.02.015>
- Mogilner, C., Aaker, J. & Kamvar, S. D. (2012). How Happiness Affects Choice. *Journal of Consumer Research*, 39(2), 429–443. <https://doi.org/10.1086/663774>
- Morrison, D. G. (1967). Measurement Problems in Cluster Analysis. *Management Science*, 13(12), B-775-B-780. <https://doi.org/10.1287/MNSC.13.12.B775>
- Mulcahy, R. F., Zainuddin, N. & Russell-Bennett, R. (2021). Transformative Value and the Role of Involvement in Gamification and Serious Games for Well-Being. *Journal of Service Management*, 32(2), 218–245. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2019-0137/FULL/HTML>
- Nghiêm-Phú, B., Kiêu, T. H. & Hoàng, T. T. T. (2021). Tourists' Satisfaction with and Intentions toward a Nature-Themed Festival: The Contribution of Destination Attributes, Festival Events, Place Attachment and Life Satisfaction. *Journal of Convention & Event Tourism*, 22(3), 221–241. <https://doi.org/10.1080/15470148.2020.186613>
- North, J. (1987). Wrongdoing and Forgiveness. *Philosophy*, 62(242), 499–508. <https://doi.org/10.1017/S003181910003905X>
- Nyer, P. U. (1997). A Study of the Relationships between Cognitive Appraisals and Consumption Emotions. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 25(4), 296–304. <https://doi.org/10.1177/0092070397254002>
- Oliver, R. L. (2010). *Consumer Behavior*. In: Customer Satisfaction. Wiley International Encyclopedia of Marketing. <https://doi.org/10.1002/9781444316568.WIEM03008>
- Özer, M., Özer, A., Ekinci, Y. & Koçak, A. (2022). Does Celebrity Attachment Influence Brand Attachment and Brand Loyalty in Celebrity Endorsement? A Mixed Methods Study. *Psychology & Marketing*, 39(12), 2384–2400. <https://doi.org/10.1002/MAR.21742>
- Özer, M., Özer, A. & Koçak, A. (2023). Identification and Emotional Attachment in Higher Education: Antecedents and Consequences. *Journal of Marketing for Higher Education*, 33(2), 264–288. <https://doi.org/10.1080/08841241.2021.1936744>
- Özer, M. & Buran, İ. (2023). Tüketicilerin Duygusal Marka Deneyimi ve Marka İlişkisi Algılarının Marka Evangelizmi Üzerindeki Etkisi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 473-506.
- Pansari, A. & Kumar, V. (2017). Customer Engagement: The Construct, Antecedents, and Consequences. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45(3), 294–311. <https://doi.org/10.1007/s11747-016-0485-6>
- Papadopoulou, C., Vardarsuyu, M. & Oghazi, P. (2023). Examining the Relationships between Brand Authenticity, Perceived Value, and Brand Forgiveness: The Role of Cross-Cultural Happiness. *Journal of Business Research*, 167, 114154. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2023.114154>
- Park, C. W., Eisingerich, A. B. & Park, J. W. (2013). From Brand Aversion or Indifference to Brand Attachment: Authors' Response to Commentaries to Park, Eisingerich, and Park's Brand Attachment–Aversion Model. *Journal of Consumer Psychology*, 23(2), 269–274. <https://doi.org/10.1016/J.JCPS.2013.01.006>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. & Podsakoff, N. P. (2003). Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>

- Pritschet, L., Powell, D. & Horne, Z. (2016). Marginally Significant Effects as Evidence for Hypotheses: Changing Attitudes over Four Decades. *Psychological Science*, 27(7), 1036-1042.
- Purohit, S., Arora, V. & Radia, K. N. (2024). Masstige Consumption, Brand Happiness, and Brand Advocacy: A Service Perspective. *International Journal of Consumer Studies*, 48(1), e12944. <https://doi.org/10.1111/IJCS.12944>
- Quaye, E. S., Taoana, C., Abratt, R. & Anabila, P. (2022). Customer Advocacy and Brand Loyalty: The Mediating Roles of Brand Relationship Quality and Trust. *Journal of Brand Management*, 29(4), 363–382. <https://doi.org/10.1057/S41262-022-00276-8>
- Rasouli, N., Rasoolimanesh, S. M., Rahmani, A. K., Momayez, A. & Torabi, M. A. (2022). Effects of Customer Forgiveness on Brand Betrayal and Brand Hate in Restaurant Service Failures: Does Apology Letter Matter?. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(6), 662-687. <https://doi.org/10.1080/19368623.2022.2043800>
- Roseman, I. J. (2013). Appraisal in the Emotion System: Coherence in Strategies for Coping. *Emotion Review*, 5(2), 141-149. <https://doi.org/10.1177/1754073912469591>
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2001). On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166. <https://doi.org/10.1146/ANNUREV.PSYCH.52.1.141/CITE/REFWORKS>
- Sable, P. (1995). Pets, Attachment, and Well-Being across the Life Cycle. *Social Work*, 40(3), 334–341. <https://doi.org/10.1093/SW/40.3.334>
- Santini, F. de O., Ladeira, W. J., Sampaio, C. H. & da Silva Costa, G. (2017). Student Satisfaction in Higher Education: A Meta-Analytic Study. *Journal of Marketing for Higher Education*, 27(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/08841241.2017.1311980>
- Santos, M. & Schlesinger, W. (2021). When Love Matters. Experience and Brand Love as Antecedents of Loyalty and Willingness to Pay a Premium Price in Streaming Services. *Spanish Journal of Marketing - ESIC*, 25(3), 374–391. <https://doi.org/10.1108/SJME-11-2020-0201/FULL/PDF>
- Sarkar, A. & Sreejesh, S. (2014). Examination of the Roles Played by Brand Love and Jealousy in Shaping Customer Engagement. *Journal of Product and Brand Management*, 23(1), 24–32. <https://doi.org/10.1108/JPBM-05-2013-0315/FULL/PDF>
- Schnebelen, S. & Bruhn, M. (2018). An Appraisal Framework of the Determinants and Consequences of Brand Happiness. *Psychology & Marketing*, 35(2), 101–119. <https://doi.org/10.1002/MAR.21073>
- Schweiger, E. B., Roggeveen, A. L., Grewal, D. & Puccinelli, N. M. (2019). How In-Store Retail and Service Atmosphere Create Customer Engagement. In: L. D. Hollebeek & D. E. Sprott (Eds.), *Handbook of Research on Customer Engagement* (pp. 126–163). <https://doi.org/10.4337/9781788114899.00013>
- Sekaran, U. & Bougie, R. (2016). *Research Methods for Business: A Skill-Building Approach* (Seventh Edition). United Kingdom: John Wiley & Sons Ltd.
- Sheeraz, M., Qadeer, F., Khan, K. I. & Mahmood, S. (2020). *What I Am, What I Want to Be: The Role of Brand Experience in the Relationship of Self-Congruence Facets and Orientation toward Happiness*. <https://papers.ssrn.com/abstract=3653501>
- Sirgy, M. J. (1982). Self-Concept in Consumer Behavior: A Critical Review. *Journal of Consumer Research*, 9(3), 287–300. <https://doi.org/10.1086/208924>
- Snijders, I., Wijnia, L., Kuiper, R. M., Rikers, R. M. J. P. & Loyens, S. M. M. (2022). Relationship Quality in Higher Education and the Interplay with Student Engagement and Loyalty. *British Journal of Educational Psychology*, 92(2), 425–446. <https://doi.org/10.1111/BJEP.12455>
- Song, H. J., Lee, C. K., Kim, M., Bendle, L. J. & Shin, C. Y. (2014). Investigating Relationships among Festival Quality, Satisfaction, Trust, and Support: The Case of an Oriental Medicine Festival. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 31(2), 211–228. <https://doi.org/10.1080/10548408.2014.873313>
- Sun, H., Dai, Y. Y., Jeon, S. S., Lee, R., Wang, H., Shi, X., Sun, L. & Wang, Y. (2024). The Impact of Brand Authenticity on Brand Attachment, Brand Loyalty, Willingness to Pay More, and Forgiveness - For Chinese Consumers of Korean Cosmetic Brands -. *Heliyon*, 10(16), e36030. <https://doi.org/10.1016/J.HELIYON.2024.E36030>

- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (1996). *Using Multivariate Statistics*. Boston, MA: Pearson.
- Tang, T., Fang, E. & Wang, F. (2014). Is Neutral Really Neutral? The Effects of Neutral User-Generated Content on Product Sales. *Journal of Marketing*, 78(4), 41–58. <https://doi.org/10.1509/JM.13.0301>
- Teixeira, S. J., Ferreira, J. J. M., Almeida, A. & Parra-Lopez, E. (2019). Tourist Events and Satisfaction: A Product of Regional Tourism Competitiveness. *Tourism Review*, 74(4), 943–977. <https://doi.org/10.1108/TR-12-2018-0181/FULL/PDF>
- Thomas, R. & Millar, M. (2013). The Effects of Material and Experiential Discretionary Purchases on Consumer Happiness: Moderators and Mediators. *The Journal of psychology*, 147(4), 345–356.
- Thomson, M., MacInnis, D. J. & Park, C. W. (2005). The Ties That Bind: Measuring the Strength of Consumers' Emotional Attachments to Brands. *Journal of Consumer Psychology*, 15(1), 77–91. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1501_10
- Tian, J., Zhang, M., Zhou, H. & Wu, J. (2021). College Satisfaction, Sense of Achievement, Student Happiness and Sense of Belonging of Freshmen in Chinese Private Colleges: Mediation Effect of Emotion Regulation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(22), 11736. <https://doi.org/10.3390/IJERPH182211736>
- Tsarenko, Y. & Tojib, D. R. (2011). A Transactional Model of Forgiveness in the Service Failure Context: A Customer-Driven Approach. *Journal of Services Marketing*, 25(5), 381–392. <https://doi.org/10.1108/08876041111149739/FULL/PDF>
- Ueno, K. (2005). The Effects of Friendship Networks on Adolescent Depressive Symptoms. *Social Science Research*, 34(3), 484–510. <https://doi.org/10.1016/J.SSRESEARCH.2004.03.002>
- Uhrich, S. & Benkenstein, M. (2012). Physical and Social Atmospheric Effects in Hedonic Service Consumption: Customers' Roles at Sporting Events. *The Service Industries Journal*, 32(11), 1741–1757. <https://doi.org/10.1080/02642069.2011.556190>
- Van Boven, L. (2005). Experientialism, Materialism, and the Pursuit of Happiness. *Review of General Psychology*, 9(2), 132–142.
- Varki, S. & Wong, S. (2003). Consumer Involvement in Relationship Marketing of Services. *Journal of Service Research*, 6(1), 83–91. <https://doi.org/10.1177/1094670503254287>
- Veenhoven, R. (1994). Is Happiness a Trait? - Tests of the Theory That a Better Society Does Not Make People Any Happier. *Social Indicators Research*, 32(2), 101–160. <https://doi.org/10.1007/BF01078732/METRICS>
- Veenhoven, R. (2009). *How Do We Assess How Happy We Are? Tenets, Implications and Tenability of Three Theories*. In: A. K. Dutt & B. Radcliff (Eds.), *Happiness, Economics and Politics: Towards a Multi-Disciplinary Approach*, (pp. 45–69). <https://doi.org/10.4337/9781849801973.00009>
- Venkatraman, N. & Prescott, J. E. (1990). Environment-Strategy Coalignment: An Empirical Test of Its Performance Implications. *Strategic Management Journal*, 11(1), 1–23. <https://doi.org/10.1002/SMJ.4250110102>
- Vivek, S. D., Beatty, S. E. & Morgan, R. M. (2012). Customer Engagement: Exploring Customer Relationships beyond Purchase. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(2), 122–146. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679200201>
- Wallace, E., Buil, I. & de Chernatony, L. (2017). Consumers' Self-Congruence with a “Liked” Brand: Cognitive Network Influence and Brand Outcomes. *European Journal of Marketing*, 51(2), 367–390. <https://doi.org/10.1108/EJM-07-2015-0442/FULL/PDF>
- Wang, M. & Wong, M. C. S. (2014). Happiness and Leisure across Countries: Evidence from International Survey Data. *Journal of Happiness Studies*, 15(1), 85–118. <https://doi.org/10.1007/S10902-013-9417-Z/TABLES/9>
- Watson, L. & Spence, M. T. (2007). Causes and Consequences of Emotions on Consumer Behaviour: A Review and Integrative Cognitive Appraisal Theory. *European Journal of Marketing*, 41(5–6), 487–511. <https://doi.org/10.1108/03090560710737570/FULL/PDF>
- West, S. G., Finch, J. F. & Curran, P. J. (1995). *Structural Equation Models with Nonnormal Variables: Problems and Remedies*. In R. H. Hoyle (Ed.), *Structural Equation Modeling: Concepts, Issues, and Applications* (pp. 56–75).

Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

- Whan Park, C., MacInnis, D. J., Priester, J., Eisingerich, A. B. & Iacobucci, D. (2010). Brand Attachment and Brand Attitude Strength: Conceptual and Empirical Differentiation of Two Critical Brand Equity Drivers. *Journal of Marketing*, 74(6), 1–17. <https://doi.org/10.1509/JMKG.74.6.1>
- Wolter, J. S., Bacile, T. J., Smith, J. S. & Giebelhausen, M. (2019). The Entitlement/Forgiveness Conflict of Self-Relevant and Self-Neutral Relationships during Service Failure and Recovery. *Journal of Business Research*, 104, 233–246. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2019.07.008>
- Yılmaz, F. Z., Abosag, I. & Hosany, S. (2022). *Self-Congruence and Tourist Happiness: The Mediating Role of Positive Emotions and Meaning*. Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally, 12. <https://hdl.handle.net/20.500.14394/49376>
- Zaichkowsky, J. L. (1985). Measuring the Involvement Construct. *Journal of Consumer Research*, 12(3), 341–352. <https://doi.org/10.1086/208520>
- Zaichkowsky, J. L. (1986). Conceptualizing Involvement. *Journal of Advertising*, 15(2), 4–34. <https://doi.org/10.1080/00913367.1986.10672999>
- Zineldin, M., Akdag, H. C. & Vasicheva, V. (2011). Assessing Quality in Higher Education: New Criteria for Evaluating Students' Satisfaction. *Quality in Higher Education*, 17(2), 231–243. <https://doi.org/10.1080/13538322.2011.582796>
- Zogaj, A., Tscheulin, D. K. & Olk, S. (2021). Benefits of Matching Consumers' Personality: Creating Perceived Trustworthiness Via Actual Self-Congruence and Perceived Competence Via Ideal Self-Congruence. *Psychology & Marketing*, 38(3), 416–430. <https://doi.org/10.1002/MAR.21439>

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Aralık 2024 Cilt: 26 Sayı:2
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 16.04.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2024
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1469139

Para Vakıfları: İktisat Tarihi Açısından Kısa Bir Değerlendirme

Murat FİDAN¹

Öz

İslam toplumlarında, vakıflar toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın yanı sıra ekonomik, kültürel ve sosyal hayatın önemli unsurlarıdır. Bu kurumlar, yardımlaşma ve dayanışmayı kurumsal bir düzeye taşıyarak öne çıkar. Özellikle Osmanlı Devleti'nde, toplumsal hayatın merkezinde yer alan vakıflar, genel olarak vakıf medeniyetinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Yapılan bilimsel araştırmalar ve değerlendirmeler, Osmanlı ekonomi sistemi içinde vakıfların merkezi hazine ve tımarın ardından gelen üçüncü bir ekonomi kurumu olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı ekonomi işleyişini inceleyen çalışmalarda vakıfların rolü üzerinde durmak son derece önemlidir. Bu bağlamda, bu çalışmanın odak noktasını oluşturan "para (nukud) vakıfları" incelenecektir. Birincil kaynaklar olan vakfiyeler dikkate alınarak, para vakıflarının kuruluş süreçleri ve İslam hukuk ilkelerinin doğrultusunda şekillenen arka planları araştırılacaktır. Ayrıca, bu vakıfların uyguladığı kâr oranlarının uzun dönemli etkileri değerlendirilecektir. Aynı dönemde Avrupa ve Osmanlı toplumlarında karşımıza çıkan faiz ve para vakıflarının kâr oranlarının karşılaştırılması da ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Para Vakfı, İslam Ekonomisi, Sürdürülebilir Finansman, Osmanlı, İktisat Tarihi

Jel Kodu: A10, A12, A13, D64, E40, E50, G20

Cash Waqfs: A Brief Evaluation from the Perspective of Economic History

Abstract

In Islamic societies, foundations are important elements of social and economic life as well as charity and social solidarity. These institutions stand out by carrying solidarity and solidarity to an institutional level. Especially in the Ottoman Empire, foundations, which were at the center of social life, enabled the Ottoman Empire to be known as a civilization of foundations. Academic research and analyses show that foundations emerged as a third economic institution in the economic system, right behind the central treasury and the fief system. Therefore, it is crucial to emphasize the role of foundations in studies analyzing the Ottoman economic structure. In this context, the focus of this study will be on "money (nukud) foundations". Through primary sources, namely waqfs, the establishment of money foundations and their Islamic background will be investigated. Furthermore, the profit rates applied by these foundations will be analyzed in the long term. In the same period, a comparison between the interest rates in Europe and the profit rates of Ottoman money foundations will also be analyzed.

Keywords: Cash Waqf, Islamic Economics, Sustainable Financing, Ottoman, History of Economics

Jel Codes: A10, A12, A13, D64, E40, E50, G20

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kastamonu, Türkiye. E-posta: mfidan@kastamonu.edu.tr Orcid no: 0000-0002-4492-4446

Atf/Citation: Fidan, M. (2024), Para Vakıfları: İktisat Tarihi Açısından Kısa Bir Değerlendirme, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26/2, s. 506-527.

Extended Abstract

Introduction

The history of foundations dates back to the pre-Islamic period. Although the origin of the tradition of solidarity and solidarity among people cannot be determined with certainty, institutional structures similar to foundations can be observed in many societies. The institution of waqf is an important subject for analyzing the middle and new periods of the Turkish and Islamic world. Islam attached great importance to charity for social peace and solidarity. The first foundation in the history of Islam was established by the Umayyad Sultan Walid I, who endowed a number of villages and fields in order to meet the administrative and financial requirements of the Umayyad Mosque in Damascus, within the framework of the rules of Islamic jurisprudence with his foundation and permission for its establishment, and is of great importance in this respect.

The foundation system developed rapidly in all Turkish-Islamic states and reached its peak in the Ottoman Empire. Foundations became not only charitable institutions but also important institutions serving every aspect of the social and economic life of Ottoman society. Foundations were effective as a great power with a central budget. According to the analyzed data, the estimated weight of the central treasury in the Ottoman financial system in the 16th century was 51%, the fief system 37% and the foundation system 12%. The focus of this study will be on the role of money foundations in ensuring financial stability in the Ottoman Empire for many years, especially the role of money foundations that replaced banks.

Over time, the number of foundations increased, and their service areas diversified. Institutions such as mosques, masjids, libraries, and dervish lodges were supported and sustained their activities with the income from endowments. Foundations also played an important role in educational services; institutions such as schools and madrasas, from the smallest to the largest, were supported by foundations. Therefore, the Ottoman Empire did not have to create a special budget for education and other services. Businesses such as inns, bazaars, shops and workshops also brought income to foundations and met the needs of individuals. For example, hospitals also provided services to patients through foundations.

The tradition of foundation practice inherited from the Seljuks was also applied within the Ottoman borders. Emerging in the 16th century, money foundations became an important part of the Ottoman economy. These foundations carried out various financial transactions by using their capital as cash. As in the case of real estate foundations, the income of money foundations was used for the purpose of the foundation. Money foundations differed from real estate foundations in that, as their name suggests, they were established on cash capital and generated income through the operation of this capital. In this context, the use of cash as a source of income generation is a feature that distinguishes money foundations from other types of foundations. While some foundations generate rental income only from their real estate assets, others generate income by operating their cash capital through various methods. In addition, some foundations can generate income from both real estate and cash capital. These foundations provided financial support to entrepreneurs, merchants and artisans during the Ottoman period and also determined the cost of borrowing in the financial system.

The Ottoman financial system had a different structure compared to that period in Europe. Unlike modern systems, where state-sponsored capitalism was at the forefront, economic freedom here operated on a moral basis. As a reflection of this understanding, money foundations were shaped for charitable purposes rather than for profit-making. Money foundations play an important role in Islamic societies by meeting the need for financing on an institutional basis. In accordance with the principle of avoiding interest, people tried to meet their financing needs through methods such as *karz-ı hasen* or *bey' bi'l-vefâ* or *bey' bi'l-istiğlâl*, which were determined by the *fuqaha* in accordance with religious provisions. Money foundations, which operated in the Ottoman Empire for many years, not only provided religious services with their revenues but also provided services in various fields such as education, health and infrastructure. They also functioned as a kind of social aid mechanism by providing interest-free loans.

The importance of money foundations is that they added a new dimension to the Ottoman foundation tradition and contributed to the popularization of the foundation institution. On the one hand, this new practice allowed individuals with modest budgets to establish foundations, and on the other hand, it helped to meet small financial needs in a society where interest was prohibited.

This study aims to examine, in general terms, the money foundations established within the framework of Islamic law, their cash management methods and their impact on the financial system. Firstly, after a brief overview of the history of the emergence of money foundations, an overview of the debates among the *ulema* on the legitimacy of money foundations is presented. Then, the methods of managing the cash capital of the money foundations, namely *muamele-i shar'iyya*, *istiğlâl* and *ferâğ bi'l-istiğlâl* contracts, are briefly described. A comparison is made between the long-term profit rates of the money foundations and the income of the European merchants of the period based on interest rates. In the last part of the study, the current debates on money foundations are discussed.

Method

The method followed in the preparation of this article is a comprehensive review of books, articles and academic thesis materials covering the subject of the study. The analyses and conclusions, which also consider the data obtained through archival sources, are built on the findings here.

Result and Discussion

The functioning of money foundations is similar to other types of foundations. During the establishment phase, they operate on the basis of the waqfiye, a document in which the conditions of the foundation are specified and the details of its management are included. In the waqf, the purpose of the foundation, the endowed assets, the revenues generated, and the services to be provided are declared in detail.

The capital of money foundations is managed by a designated board of trustees, and the revenues generated are spent on the realization of the services stipulated in the waqf. These foundations employed staff within the foundation to perform different foundation operations. Since the approval of the endowment deed of the foundation, the operation of the foundation and its accounting records were subject to periodic audits in all aspects by the kāyāls, who were in charge of the legal affairs of the period, and if any malicious approach or irregularities were observed, legal penalties were imposed on the relevant persons, and all damages incurred by the operation of the foundation were compensated.

The basic principle of the operation of the money waqf is to operate the waqf without touching the original money and to spend the income obtained for the purposes of the waqf. In addition to providing social services in the region, these foundations also fulfilled the task of providing credit to those in need. In this way, the money waqf helped to reduce the scarcity of money in the markets and the spread of usury by ensuring that credit was given to those in need. The principle of the functioning of the waqf system envisaged the sustainability of the activities of the money foundations by supporting their independent behavior, while at the same time ensuring their supervision.

In the Ottoman Empire, money foundations played a critical role in financing the private sector. In line with the worldview and beliefs of Muslim entrepreneurs, these foundations provided an effective solution to the need for financing and played this role from the 1400s to the early 20th century. Since banks were not established in the Ottoman Empire for many years, these foundations assumed the role of banks in providing funds to those in need and the revenues were used for the expenditures of religious, cultural and educational institutions and the employment of the employees of these institutions.

Money foundations are institutions that aim to realize the targeted activities by providing accumulation of property with their characteristics, taking cash as a basis in their establishment, and aiming to achieve the targeted activities with the interest returns they obtain by lending money. Analyses of the similarities and differences between money foundations and Islamic banks are important for understanding the importance of both institutions in the financial system. Such an analysis can help us both learn lessons from the past and develop a deeper understanding of how future financial innovations may take shape. Therefore, it is important to encourage research that more comprehensively examines the relationship between money foundations and Islamic banks and seeks to understand the impact of both institutions on societies.

To summarize, money foundations played an important role in Ottoman society for many years, focusing on charitable services as well as meeting the need for financing. Moreover, the opinions of mujtahids and ulema on the establishment and operation of waqf played an important role in developing today's Islamic finance methods. Compared to interest rates in Europe, the stability in the operating rates of the money waqfs provided an important alternative to early European capitalism. Therefore, considering money foundations complementary to existing Islamic financial institutions can strengthen participation banking system.

GİRİŞ

Vakıfların tarihi, İslamiyet öncesi döneme kadar uzanmaktadır (Turgut, 2020:15-50). İnsanlar arasındaki dayanışma ve yardımlaşma geleneğinin kökeni kesin olarak belirlenemese de, vakıflara benzer kurumsal yapılar birçok toplumda gözlemlenebilir. Vakıf kurumu, Türk ve İslam dünyasının orta ve yeni dönemlerini incelemek için önemli bir konudur. İslam dini, toplumsal barış ve dayanışma için hayır işlerine büyük önem vermiştir. Vakıflar, servetin toplum içinde dağıtılması ve sosyal ihtiyaçların karşılanması açısından kritik bir role sahiptir. İslam tarihindeki erken dönemlerden itibaren vakıflar, sosyal hayatın çeşitli alanlarında toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında etkili bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma, vakıf sistemi aracılığıyla kurumsallaşmıştır.

İslam tarihindeki ilk vakıf, vakfiyesi ve kuruluş izniyle İslam fıkhı kuralları çerçevesinde Emevî Sultanı 1. Velid'in Şam'daki Emevî Camii'nin idari ve mali gereksinimlerini karşılamak amacıyla, bir dizi köy ve tarlayı vakfetmesiyle kurulmuştur ve bu yönüyle büyük öneme sahiptir. Türk-İslam devletlerinin tamamında vakıf sistemi hızla gelişmiş ve Osmanlı Devleti'nde zirveye ulaşmıştır. Vakıflar sadece yardım kurumları değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik hayatının her alanına hizmet eden önemli kurumlar haline gelmiştir.

Vakıflar, merkezi bütçeye sahip büyük bir güç olarak etkili olmuştur. İncelenen verilere göre, 16. yüzyılda Osmanlı mali sistemi içinde merkezi hazinenin tahmini ağırlığının %51 olduğu, tımar sisteminin %37 olduğu ve vakıf sisteminin ise %12 oranında olduğu görülmektedir. Ancak, bazı kaynaklarda vakıf sisteminin ağırlığının %26,8'e kadar çıktığı belirtilmektedir (Tabakoğlu, 2012:308). Çeşitli amaçları olan birçok farklı vakıf bulunduğundan, bu nedenle ağırlık oranının normal olduğu kabul edilmektedir. Bu veriler ışığında, Osmanlı Devleti'nin bir vakıf medeniyeti olduğu ifade edilir. 16. yüzyılda ekonomi içinde önemli bir varlık olan vakıfların, Osmanlı ülkesinin ekonomik gelişimiyle paralel olarak yaygınlaşıp büyümesi dikkate değerdir (Özger, 2009:31-47). Bu çalışmanın odak noktası, uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nde kâr amacı gütmeyen ve özellikle bankaların yerini alan para vakıflarının finansal istikrarı sağlamadaki rolü olacaktır.

Türk İslam şehirlerinde, mahalleler genellikle dini yapılar veya pazar yerleri etrafında şekillenmiştir. Bu yapılar genellikle vakıflar tarafından finanse edilmiştir ve bu durum, vakıfların yerleşim yerlerinin düzenlenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Ergenç, 1980:103). Vakıflar, altyapı inşası ve şehirlerin yeniden yapılanmasında aktif bir rol oynamışlardır. Birçok vakıf, cami, mescit, okul, hastane, kütüphane, çeşme, yol, kaldırım, köprü, su yolu gibi yapıların inşası ve masraflarını karşılamak için kurulmuştur. Bu şekilde, şehirler ve kasabalar için gerekli altyapı oluşturulmuş ve gelirler vakıf sistemi aracılığıyla toplumsallaştırılmıştır (Özcan, 2010:46).

Zamanla, vakıfların sayısı artmış ve hizmet alanları çeşitlenmiştir. Cami, mescit, kütüphane, tekke gibi kurumlar vakfedilen gelirlerle desteklenmiş ve faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Vakıfların eğitim hizmetlerinde de önemli bir rolü olmuştur; en küçükten en büyüğüne kadar mektepler, medreseler gibi kurumlar vakıflar tarafından desteklenmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, eğitim ve diğer hizmetler için özel bir bütçe oluşturmak zorunda kalmamıştır. Hanlar, çarşılar, dükkânlar, imalathaneler gibi işletmeler de vakıflara gelir getirmiş ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Örneğin, hastaneler de vakıflar aracılığıyla hastalara hizmet vermiştir.

Genel olarak, vakıflar Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olmuş ve merkezi hazine ve tımar sisteminden sonra

gelmiştir. Geniş bir hizmet yelpazesi sunan vakıflar, mal varlığı miktarları ve yönetimdeki etkileriyle de önemli bir konuma gelmiştir (Özcan, 2008:143). Vakıflar, yoksul hastalar için ücretsiz tedavi ve ilaçlar sağlamış, sosyal güvenlik sistemi olarak hizmet vermiş ve işsizlik yardımı gibi faaliyetlerde bulunmuştur (Özcan, 2003:8). Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları, Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde vakıf gelirlerinin toplam devlet gelirleri içindeki payının önemli olduğunu göstermektedir (Barkan, 1962:242). Bu veriler, özellikle İstanbul çevresi ve diğer bölgelerdeki vakıfların toplam gelirlerdeki etkisinin büyük olduğunu göstermektedir. Kayıt dışı vakıfların varlığı da dikkate alındığında, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların kilit bir rol oynadığı söylenebilir.

Selçukludan devralınan vakıf uygulama geleneği, Osmanlı sınırları içinde de uygulanmıştır. 16. yüzyıl ile ortaya çıkan para vakıfları, Osmanlı ekonomisinin önemli bir parçası olmuştur. Bu vakıflar, sermayelerini nakit para olarak kullanarak çeşitli finansal işlemler gerçekleştirmişlerdir. Gayrimenkul vakıflarında olduğu gibi, para vakıflarının da geliri vakfın amacına yönelik olarak kullanılmıştır. Para vakıfları, gayrimenkul vakıflarından ayrılan temel özellikleriyle adından da anlaşılacağı üzere nakit sermaye üzerine kurulmuş ve bu sermayenin işletilmesiyle gelir elde eden vakıflardır. Bu bağlamda, gelir elde etme kaynağı olarak nakit paranın kullanılması para vakıflarını diğer vakıf türlerinden ayıran bir özelliktir. Bazı vakıflar sadece gayrimenkul varlıklarından kira geliri elde ederken, bazıları ise nakit sermayelerini çeşitli yöntemlerle işleterek gelir sağlarlar. Ayrıca, bazı vakıflar hem gayrimenkullerden hem de nakit sermayeden gelir elde edebilirler. Bu vakıflar, Osmanlı döneminde girişimcilere, tüccarlara ve zanaatkârlara finansal destek sağlamış, aynı zamanda finansal sistemde borçlanma maliyetini belirlemişlerdir. Osmanlı ekonomisinin önemli bir parçası olan para vakıfları, günümüzdeki İslami finans uygulamalarının da öncüsü olmuştur.

Osmanlı finans sistemi, Avrupa'nın o dönemine kıyasla farklı bir yapıya sahipti. Burada ekonomik serbesti, devlet destekli kapitalizmin öne çıktığı modern sistemlerin aksine, ahlaki bir temelde işliyordu. Para vakıfları da bu anlayışın bir yansıması olarak sadece kâr amacı gütmek yerine, hayır işleri için şekilleniyordu. Örneğin, camilerin, medreselerin, mescitlerin ve diğer kurumların işletilmesi için gerekli maaşlar ve genel giderler, vakıfların gelirleriyle karşılanıyordu. Bu şekilde, Osmanlı'da vakıflar, günümüzde modern devletlerin sağladığı birçok hizmeti hayır işleriyle yerine getiriyordu. Vakıfların temel amacı, hadislerde de vurgulandığı gibi, sadece dünya yaşamına odaklanmak değil, ahirete yönelik iyilikler yapmaktır. Bu bağlamda, *“İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i câriye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından duâ eden hayırlı evlât.”* hadisi, vakıfların manevî ve toplumsal önemini belirtmektedir. İmam Nevevi'nin bu hadis çerçevesinde yaptığı değerlendirme de, vakıfların meşruiyetini ve önemini vurgulamaktadır (Akgündüz, 2013:64).

Para vakıfları, İslam toplumlarında finansman ihtiyacının kurumsal bir zeminde karşılanmasını sağlayarak önemli bir rol oynamaktadır. Önceleri, Müslüman toplumlarda finansman ihtiyacını karşılayacak kurumsal yapılar bulunmamaktaydı. Faizden kaçınma prensibi gereği, insanlar finansman ihtiyaçlarını dinî hükümlere uygun olarak karz-ı hasen gibi yöntemlerle veya fukaha tarafından belirlenen bey' bi'l-vefâ veya bey' bi'l-istiğlâl gibi usullerle gidermeye çalışmaktaydılar. Ancak, bu yöntemler bireysel olarak kullanıldıklarından herhangi bir düzenlemeye tabi değildi ve dolayısıyla faize bulaşma riskiyle karşı karşıya kalıyordu. Ayrıca, bu yöntemler genellikle gayrimenkul sahibi olanlar için geçerliydi ve gayrimenkul sahibi olmayanların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalıyordu.

Osmanlı döneminde, bireysel çabaların yetersizliği göz önünde bulundurularak, para vakıfları ve vakıf paralarının muamele-i şer'iyeye ile yönetilmesine izin verilmiştir. Bu sayede, zengin ve fakir her kesimin finansman ihtiyacını karşılayacak kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. Ayrıca, muamele-i şer'iyeye işlemlerinin sadece ribh talebinin yasaklanması, vakıf ve yetim mallarında kullanılması ve belirli bir oran üzerinde faiz talep edilememesi gibi düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemelerle, Osmanlı Devleti, para vakıflarını tefecilerin sömürsünden koruyarak ve faize düşme riskini azaltarak halkın finansman ihtiyacını güvence altına almaya çalışmıştır.

Bazı vakıflar, kurucularının ölümünden sonra vasiyetleri gereği kurulmuştur, bu durum İslam dininin bu vakıfların oluşumundaki etkisini göstermektedir. Vasiyet üzerine kurulan vakıflarda, kişiye ait servetin 1/3'ü vakfın kurulması için ayrılmıştır, bu da İslam miras hukuku kurallarına uyulduğunu gösterir. Tamamen İslam hukukun temel prensipleri ve ölçüleri dikkate alınarak kurulan para vakıflarında, İslam'ın ekonomi üzerindeki faiz hassasiyeti de göz ardı edilmemiştir. Ancak, Osmanlı Devleti bünyesinde gözlemlenen uygulamaların oldukça esnek olduğu, para vakıflarının faizli finans kurumları olarak değerlendirildiği ve bazı durumlarda faizli kredilere izin verildiği de belirtilmektedir (Pamuk, 2004:231-233).

Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar faaliyet gösteren para vakıfları, elde ettikleri gelirlerle sadece dinî hizmetlerle kalmayıp; eğitim, sağlık, altyapı gibi çeşitli alanlarda da hizmet sunmuşlardır. Ayrıca, faizsiz kredi imkânı sağlayarak bir tür sosyal yardım mekanizması olarak da işlev görmüşlerdir. Çizakça, bu tür para vakıflarının Osmanlı'da uzun süre önemli bir rol oynamasının, İslam dünyasının diğer bölgelerinde benimsenip yaygınlaşmasına katkıda bulunduğu görüşündedir (Çizakça, 2000). Günümüzde, Malezya, Hindistan, Pakistan, İran, Mısır, Lübnan, Singapur, Sudan gibi pek çok İslam ülkesinde para vakıfları yasal olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Malezya gibi Uzak Doğu ülkelerinde nakit fonlarla ve banka hesaplarıyla vakıf kurmak mümkündür.

Para vakıflarının önemi, Osmanlı vakıf geleneğine yeni bir boyut kazandırmaları ve vakıf kurumunun yaygınlaşmasına katkıda bulunmalarındır. Bu tür vakıfların, nakit para ile kurulması, özellikle az gelirli toplum kesimlerinin küçük birikimlerini vakfa dönüştürme imkânı sunmuştur. Bunun sonucunda, herkesin küçük birikimleriyle para vakfi kurabilmesi veya mevcut vakıflara katkıda bulunabilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu yeni uygulama, bir yandan mütevazı bütçeye sahip olan bireylerin vakıf kurmalarına olanak tanırken, öte taraftan da küçük finansman ihtiyaçları faizin yasak olduğu bir toplumda karşılanması yönünde yardımcı olmuştur.

Bu çalışma, genel hatlarıyla İslam hukuku çerçevesinde kurulan para vakıflarını ve nakit işletme yöntemleri ile finansal sistem üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, para vakıflarının ortaya çıkış tarihine kısa bir göz atıldıktan sonra, para vakıflarının meşruiyeti konusundaki ulema arasındaki tartışmalara genel bir bakış sunulmuştur. Ardından, para vakıflarının nakit sermayelerini yönetme yöntemleri olan muamele-i şer'iyeye, istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl akitleri kısaca tanımlanmıştır. Para vakıflarının uzun dönemli kâr oranları ile dönemin Avrupalı tüccarlarının faiz oranları üzerinden elde ettikleri gelirlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, para vakıflarıyla ilgili güncel tartışma konularına değinilmiştir.

Para vakıfları üzerine yapılan çalışmalarda dönemselsel bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Özellikle, 16. yüzyılın incelenmesinde Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin çalışmaları önemli bir temel oluşturur. Bu çalışmalar,

vakıfların bu erken dönemdeki yapılanmasını ve işleyişini detaylı bir şekilde ele almaktadır (Barkan & Ayverdi, 1970). 17. yüzyıla ilişkin Hasan Yüksel'in araştırmaları dikkat çekmektedir. Yüksel'in çalışmaları, bu dönemde para vakıflarının sosyal ve ekonomik hayattaki rolünü ve evrimini analiz etmektedir (Yüksel, 1990). 18. yüzyılın incelenmesinde ise Bahaeddin Yediyıldız'ın çalışmaları öne çıkmaktadır. Yediyıldız'ın araştırmaları, bu dönemdeki para vakıflarının yapısal özelliklerini ve işlevlerini derinlemesine incelemektedir (Yediyıldız, 2003). Ayrıca, Nazif Öztürk ve Hasan Yüksel'in 18. ve 19. yüzyıllara odaklanan çalışmaları bulunmaktadır (Öztürk, 1983; Yüksel, 1994). Bu çalışmalar, vakıfların daha geç dönemlerdeki evrimini ve değişen sosyo-ekonomik koşullar altındaki rolünü irdelemektedir. Bu dönemsellik çeşitlilik, para vakıflarının zaman içindeki gelişimini anlamak ve tarihsel bağlamda değerlendirmek açısından önemlidir. Araştırmacıların farklı dönemlere odaklanması, vakıfların toplumdaki değişen rolünü daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmemize olanak sağlar.

Vakıflar üzerine yapılan tez çalışmaları, bu önemli kurumun teorik ve pratik yönlerini ele alan kapsamlı araştırmalara ışık tutmaktadır. Özellikle para vakıfları üzerine odaklanan tezler, vakıf kurumunun ekonomik işleyişi ve sosyal rolü hakkında derinlemesine bir anlayış sunmaktadır (Durmuş & Kaya, 2018). İsmail Kurt'un doktora tezi, para vakfı teorisini şer'î kaynaklara dayanarak detaylı bir şekilde incelemiş ve vakfın fıkhi yönlerini ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Kurt'un çalışması, para vakıflarının teorik temellerini anlamamıza ve fıkhi açıdan değerlendirmemize önemli katkılar sunmaktadır (Kurt, 1994). Tahsin Özcan'ın çalışması ise Kanuni döneminde Üsküdar'daki birçok vakfiyeyi analiz ederek para vakıflarını tespit etmiş ve bu vakıfların işleyişini şer'iyeye sicilleri üzerinden detaylı bir şekilde araştırmıştır. Bu çalışma, Osmanlı döneminde para vakıflarının pratiğini ve uygulamasını anlamamıza yardımcı olmaktadır (Özcan, 1997).

Cafer Çiftçi ve Çiğdem Gürsoy'un tezleri ise farklı yöntemler kullanarak vakıfların ekonomik işleyişi üzerine odaklanmıştır. Çiftçi, Bursa'daki vakıf muhasebe defterlerini kullanarak vakıf ekonomik iş ve işlemlerini analiz etmiştir (Çiftçi, 2001). Gürsoy ise İstanbul Kadı Sicillerini kullanarak vakıf muhasebe defterlerini incelemiş ve vakıf işleyişini detaylı bir şekilde araştırmıştır (Gürsoy, 2015). Her iki çalışma da vakıfların ekonomik boyutunu anlamamıza önemli katkılar sunmaktadır. Tüm bu tez çalışmaları, para vakıflarının teorik temellerinden pratik uygulamalarına kadar geniş bir perspektiften ele alınmasına olanak tanımaktadır. Bu çalışmalar, vakıfların sosyal ve ekonomik hayattaki önemini anlamamıza ve Osmanlı döneminin bu önemli kurumunu daha iyi değerlendirmemize katkı sağlamaktadır.

Ülkemizde İslam iktisadı alanında gerçekleştirilen araştırmaların artmasıyla birlikte, çağdaş İslami finans kurumlarına dair yapılan çalışmaların yanı sıra tarihi finansal kurumlar olan para vakıflarına dair ilgi de artmıştır. Osmanlı toplumunun uzun yıllar boyunca finansman ihtiyaçlarını İslami prensipler doğrultusunda karşılayan bu vakıfların, İslam iktisadı literatüründe ihmal edilmemesi gereken bir yeri vardır. Günümüzde, para vakıfları üzerine yapılan araştırmaların sayısında artış gözlemlenmektedir (Kaya, 2007; Döndüren, 2008:20; Durmuş, 2016; Bektaş, 2017).

1. PARA VAKIFLARININ KURULUŞU

Terim olarak "vakıf", klasik fıkıh metinlerinde "habs", "hubs" veya "sadaka" gibi kavramlarla ifade edilen ve hapsedmek, alıkoymak anlamlarını içeren bir kelime olarak tanımlanır. Hanefî mezhebinde en yaygın olarak kabul edilen tanıma göre ise vakıf, taşınır veya taşınmazların aslını Allah'ın (c.c.) mülkü (menfaati topluma, çıplak mülkiyeti ise kamu malı statüsünde) olmak üzere menfaatini insanlara tahsis ederek, temlik ve temellükten (taşınır veya taşınmazların alım-satım,

kira, miras, hibe veya vasiyet gibi yollarla bir başkasına devredilememesinden) ebediyen (süresiz olarak) men etmektedir (Halebî, 2005:378; Tarablusî, 1981:7). Bu tanıma göre, vakfedilen mal artık sahibinin mülkiyetinden çıkar ve kamuya ait bir statü kazanır, menfaati ise belirli yerlere tahsis edilir (Dumlu, 2015:306).

Vakıfların malvarlığı tipik olarak iki gruba ayrılır. İlk grup, vakıfların hizmetlerini yerine getirmelerine izin veren hastane, medrese, cami, mektep, kütüphane, aşhane, çeşme ve köprü gibi hizmet binalarıdır. Bunlar “müessesât-ı hayriyye (hayır kurum/müesseseleri)” olarak adlandırılır. İkinci grup ise vakıfların gelir temin ettiği gayrimenkulleri veya menkul malları içerir (Kurt, 1996:170). Bu grup, dükkân, menzil, han, hamam, arsa gibi gayrimenkuller ile para, kitap, at gibi menkul malları kapsar ve “müsteğallât-ı vakıf” olarak adlandırılır. İkinci gruptaki mallar, vakfın amacına yönelik hizmetleri yerine getirmek için gelir sağlamanın yanı sıra, müessesât-ı hayriyye’nin bakım gibi ihtiyaçlarını da karşılayarak uzun süreli kullanımlarını sağlarlar (Akgündüz, 2013:223-226; Bulut & Korkut, 2016:25).

Para vakıflarının kökenleri konusunda kesin bilgilere ulaşamamış olmasına rağmen, genel kabul gören görüş, bu kurumların özellikle Osmanlı Devleti’ne özgü bir uygulama olduğu yönündedir. Ancak, para vakfı kurulması düşüncesinin İmam Zufer’e nakit para vakfedilmesine dair sorulan bir soruya mudaraba yöntemiyle işletilerek elde edilecek kârın vakfın amacına uygun harcanması şartına bağlayarak verdiği cevap, nakit paranın vakfedilmesine dair düşüncelerin sekizinci yüzyılda bile var olduğunu göstermektedir (Çizakça, 2019:74; Gedikli, 1998:121). Osmanlı döneminde ise para vakıflarının ilk olarak ortaya çıktığı zaman konusu üzerine farklı tarihler öne sürülmüş olsa da, genellikle 15. yüzyılın başlarında bu kurumların geliştiğine dair tespitler bulunmaktadır. Tarihi belgelere dayanarak yapılan araştırmalar, ilk para vakfının 1423 yılında Yağcı Hacı Muslihuddin tarafından 10.000 akçe vakfedilerek Edirne’de kurulduğunu göstermektedir (Mandaville, 1979:290).

Osmanlı Devleti’nde para vakıflarının kuruluş süreci diğer gayrimenkul vakıflarına benzerdir. Ancak, para vakıflarının kuruluşunda vakfedilen şey nakit paradır, bu da prosedürleri farklılaştırır. Para vakıflarının kuruluşuna ve işleyişine ilişkin bilgilere Vakfiyeler ve Şerhiye Sicilleri (MŞH.ŞSC.d.. 2679- 4/b; MŞH.ŞSC.d.. 2757- 3/a; MŞH.ŞSC.d.. 2813- 8/b; MŞH.ŞSC.d.. 2854- 25/b, 43/b; MŞH.ŞSC.d.. 2867- 95/a-b; MŞH.ŞSC.d.. 2904- 38/a; MŞH.ŞSC.d.. 2936- 39/a; MŞH.ŞSC.d.. 3204- 13/8; MŞH.ŞSC.d.. 2596- 140/1-216; İSTM.ŞSC.26.d 1- 7/b, 14/a, 15/a, 19/a, 21/b, 25/b; İSTM.ŞSC.26.d 5- 1/a, 2/a, 3/b, 4/a-b, 5/a-b, 6/a, 7/a-b; İSTM.ŞSC.26.d 13- 1-b, 2/a, 3/a, 4/b, 10/a, 26/b; İSTM.ŞSC.26.d 20- 1/b, 2/b, 3/b, 4/b, 12/a, 16/a, 18/b; İSTM.ŞSC.26.d 30- 4/a-b, 6/a, 9/b, 15/b, 24/a; İSTM.ŞSC.26.d 36- 3/a, 5/a-b, 68/b, 69/a, 72/a; VGMA 570- 40/17; VGMA 582- 58/30; VGMA 590- 198/179; VGMA 624- 296/264; VGMA 988- 5/6, 233/139, 236/142; VGMA 989- 23/19, 94/70; VGMA 990- 29/23, 85/7; VGMA 991- 6/6, 18/19; VGMA 2105- 230/148) gibi kaynaklardan ulaşabiliriz. Ayrıca, Gürsoy’un (2017), (2019), (2022) İstanbul para vakıfları üzerine yaptığı çalışmalarda ayrıntılı değerlendirme ve analizlere yer verilmiştir. Bir para vakfı kurmak isteyen kişi öncelikle bir vakfiye hazırlar ve bu belgeyi Kadı’nın ofisine kaydettirirdi. Ayrıca, kişinin vasiyeti üzerine de para vakfı kurulabilir. Vasiyetle kurulan para vakıflarında, vakfedilen paranın vasiyet sahibinin malının üçte birini aşmamasına dikkat edilir. Bu durum, kişinin tüm malını vakfetmek istese bile sınırları belirler. Vefat eden kişinin vasiyetiyle aktarılan mal veya nakit para, müteveli tarafından alınır ve vakfiyenin hükümleri doğrultusunda kullanılır (Bulut & Korkut, 2016:25).

Vasiyet dışında, kişinin doğrudan vakfını tescil ettirebilmesi de mümkündür. Bu durumda, vakfını tescil ettirmek isteyen

kişi, Ebussuud'un risalesine göre İmam Züfer'in görüşlerine uygun şekilde işlem yapar. Ancak, müçtehitler arasındaki farklı görüşlerden kaynaklanan sorunları önlemek ve vakfın geçerliliğini sağlamak için prosedür oldukça karmaşıktır (Özcan, 2003:51). Basitçe ifade etmek gerekirse, vakfeden kişi vakfiyesinde vakfın amacını, işleyişini, vakfedilen para miktarını ve müteveli gibi bilgileri belirtir ve bu vakfiyeyi tescil ettirmek için Kadı'nın huzuruna çıkar. Vakfiyede yazılanları onaylayan hayırsever, müteveli de onaylar. Anlaşmazlık durumunda ise Kadı, İmam Züfer'in görüşüne uygun olarak vakfın geçerli olduğuna hükmeder ve vakıf tescil edilmiş olur (Çizakça, 2019:74-77).

Bir vakfiyede genellikle şu bilgiler yer alır: Vakfı kuran kişinin adı, Mütevellinin adı, vakfın miktarı, paranın nasıl kullanılacağı, vakfın kurulma amacının yanı sıra gelirin nasıl kullanılacağı, vefatın ardından yetkilendirilecek kişi, Müçtehit imamların görüşleri ve vakfın son bölümü olan "Fe men beddelehu ba'de mâ semiahu fe innemâ ismuhu aallezîne yubeddilûnehu, innallâhe semîun alîm (Gedikli, 1998:120)

İkinci Murad ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde kurulmuş para vakıflarına dair kayıtlar bulunmasına rağmen, bu dönemde kurulan vakıf sayısının fazla olmadığı ve yaygınlaşmadığı görülmektedir. Bu kapsamda, Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu ve 24.000 altın sermayeye sahip olan vakıf, bir hükümdarın kurduğu para vakıfları arasında özel bir öneme sahiptir. Uzunçarşılı (1988)'ya göre, bu vakfın kuruluş amacı, elde edilen gelirin yeniçeri ocaklarına alınacak etlerin finansmanını sağlamaktır (Uzunçarşılı, 1988:284). Ancak 16. yüzyılın başlarından itibaren para vakıflarının sayısı hızla arttı. Bu, İslam hukukçuları arasında vakıfların meşruiyeti ve nasıl uygulanacağı konusunda büyük tartışmalara yol açtı (Özcan, 2003:10-12). Bu tarihten sonra, özellikle Kanuni dönemi şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nin fetvasından sonra, Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının yaygınlaşmasına yol açtı. Ancak para vakıflarının Rumeli ve Anadolu'da ortaya çıkmasına rağmen, Arap vilayetlerinde de bazı kayıtlar vardır (Pamuk, 2012:90). Bu bölgelerde yaygın bir şekilde faaliyet göstermelerine rağmen, Devletin diğer bölgelerine henüz yayılmadığını da ifade etmek gerekir.

Vakfiyeler, Osmanlı dönemi yaşam koşullarını anlamak için zengin ve değerli kaynaklardır. Bu belgeler, sadece vakıf kurulumuna dair teknik detayları içermekle kalmaz, aynı zamanda o dönemdeki ekonomik, sosyal ve kültürel yapıya dair önemli ipuçları sunar. Vakıflarda belirlenen ücretler ve paranın işletim yöntemleri, o dönemin ekonomik dengelerini, ticaret pratiklerini ve toplumsal ihtiyaçlarını anlamak için kritik birer göstergedir. Bu açıdan, vakfiyelerin incelenmesi, Osmanlı toplumunun yapısal ve işleyiş yönlerini anlamak için vazgeçilmez bir kaynak sağlar.

2. PARA VAKIFLARININ AMAÇLARI

Para vakıflarının kuruluş amaçlarını anlamak için, ilk dönemlerinden itibaren gösterdikleri evrimi incelemek önemlidir. Kuruluşlarının erken dönemlerinde, para vakıflarının temel amacı, insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu ihtiyaçlar arasında, avarız türü vergilerin ödenmesi, dini ve eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi, vakfa ait binaların ve kuruluşların düzenli bir şekilde işletilmesi ve çalışanların ücretlerinin ödenmesi gibi hususlar yer alıyordu. Ancak, 18. yüzyıla gelindiğinde, para vakıflarının odaklandıkları alanlar genişledi ve çeşitlendi. Başlangıçta belirlenen esas kuruluş amacının yanı sıra, vakıfların farklı ve geniş kapsamlı amaçlarla da kurulduğu ve kaynak aktarımının çeşitlendiği gözlemlendi (Çiftçi, 2001:52). Bu dönemde, para vakıfları kuruluş amaçlarını birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında, para vakıflarının temel amaçları şu şekilde özetlenebilir:

- a. Toplumsal Hizmetler: Para vakıfları, toplumun çeşitli kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyet göstermiştir. Bunlar arasında vergi ödemelerine destek, eğitim ve dini hizmetlerin sağlanması gibi toplumsal ihtiyaçlar yer alır.
- b. İnsanî Yardımlar: İhtiyaç sahiplerine yardım etmek ve sosyal dayanışmayı artırmak amacıyla para vakıfları kaynaklarını kullanmıştır. Bu kapsamda, fakirlere, yetimlere ve muhtaçlara maddi destek sağlanmıştır.
- c. Eğitim ve Kültür: Eğitim kurumlarının ve kültürel faaliyetlerin desteklenmesi, para vakıflarının önemli amaçlarından biridir. Bu vakıflar, medreselerin, kütüphanelerin, camilerin ve benzeri eğitim ve kültürel kurumların işletilmesini ve bakımını üstlenmiştir.
- d. Ekonomik Kalkınma: Para vakıfları, ekonomik kalkınmayı desteklemek ve toplumun refahını artırmak için faaliyet göstermiştir. Bu çerçevede, ticari faaliyetlerin desteklenmesi, esnafın ve girişimcilerin finansmanının sağlanması gibi ekonomik amaçlar da önemli bir rol oynamıştır.

Tüm bu amaçlar doğrultusunda, para vakıfları toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermiş ve toplumsal refahın artırılmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, para vakıflarının tarihsel evrimi ve kuruluş amaçları, Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını anlamak için önemli bir ipucu sağlar.

3. PARA VAKIFLARININ MEŞRULUĞU HAKKINDA TARTIŞMALAR

Para Vakıfları, Osmanlı Devleti'nin İslam medeniyetine önemli katkılarından biridir. Bu vakıfların kuruluşuna dair meşruiyet ve Hanefi hukukunun rolü incelenirken, özellikle Hanefi hukukunun önde gelen imamlarının görüşleri üzerinde durulması gerekmektedir. Para vakfının meşruiyeti konusundaki tartışmalar genellikle üç temel hususta yoğunlaşmaktadır: menkulün vakfa vakfedilmesi, paranın vakıftaki ebedilik niteliği ve vakıf paraların şer'i hükümlere uygun olarak işletilmesi.

Osmanlı Devleti'nin esas aldığı Ebu Hanife'nin genel olarak vakıf kuruluşunu "gayr-ı lazım" olarak değerlendirmesine rağmen Osmanlı'da Hanefi hukukunun önemli alimlerinin konu hakkındaki görüşlerinin de dikkate alınması gerekmektedir (Furat, 2012:64). Bu bağlamda, bazı Hanefi hukukçuları tarafında gayr-i menkul vakıfların yanı sıra nukut (para) vakıflarının da meşru kabul edilmesi, özel bir incelemeyi gerektirmektedir.

Hanefi hukukunda para vakıfları önemli bir hayır kurumu olarak kabul edilir. Hukuk alimlerinin görüşleri, bu vakıfların meşruiyetini ve işleyişini belirlemiştir. Hanefi hukukunda menkul malların vakfedilebilirliği konusu, ilk dönem kurucu hukukçuların görüşleri ve fıkıh tartışmaları ışığında ele alınmalıdır. Para vakıflarıyla ilgili ilk dönem hukukçuların görüşleri incelediğinde, özellikle İmam Züfer, İmam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf'un fetvalarının önem kazandığı görülür. Şimşek (1986), Osmanlı dönemindeki para vakıfları üzerine yapılan tartışmalarda Kemal Paşazâde'nin risalesinde bu müçtehit imamların fikirlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alındığını ifade etmiştir. İmam Züfer'in, para, gıda maddeleri ve ölçülen/tartılan şeylerin vakfedilmesine müsaade edildiğini belirttiği bilinmektedir. İmam Muhammed'in, belirli koşullar altında taşınabilir malların vakfedilmesinin uygun olabileceğine dair bir görüşü olduğu, İmam Ebu Yusuf'un ise belli taşınabilir malların vakfedilmesinin kabul edilebilir olduğunu savunduğu kaydedilmiştir. Aynı risalede, İmam Züfer'in görüşlerinin kabul gördüğü ifade edilmektedir (Dumlu, 2015:303-337).

Hanefi hukukunda, bir malın "sürekliliğe" sahip olması, vakıf için gerekli olan ilk koşuldur. Bu kural, vakfedilen malın

devam edebilmesi için yeterli bir koşuldur. Nakit para gibi menkul mallar, cinsleri itibarıyla süreklilik özelliği göstermedikleri için Hanefi fikhının genel görüşüne göre vakfedilemezler. Ebu Yusuf, Hz. Muhammed'in savaş sırasında silah ve atların bağışlanmasına benzer şekilde menkul malların da bağışlanabileceğini söyledi (Okur, 2005:45). Bu hukuki görüşte, ihtiyaç ve zaruret durumlarında menkuller verilebilir. Ebu Yusuf'un bakış açısı, teamül gerekliliğini de dikkate alır. Kemal Paşazâde'nin risalesinde ve Ebussuud Efendi'nin görüşlerinde, İmam Muhammed'in teamül şartı ile menkul malların vakfedilmesine izin verdiği belirtilmektedir. Bu görüşe göre, belirli bir bölgede veya toplumda yaygın bir gelenek olması halinde menkul mallar da vakfedilebilir. Hanefi hukukunun önemli bir şahsiyeti olan Serahsî, İmam Muhammed'in menkul malların vakfına izin verdiğini söylüyor. Bu yaklaşım, menkul malların vakfedilebilirliği konusunda daha geniş bir perspektif sunar. Hanefi hukukunda menkul malların vakfedilebilirliği konusu, para vakıfları ile ilgilidir. İlk dönem hukukçuların hukukî yorumları ve görüşleri bu konuda çeşitlidir. Ebu Yusuf ve Serahsî'nin menkul malların vakfedilebilirliğine ilişkin görüşleri, Osmanlı toplumunda para vakıflarının yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı (Okur, 2005:45; Dumlu, 2015:303-337). “İmam Züfer'e göre, para, gıda maddeleri ve ölçülen-tartılan diğer şeylerin vakfedilmesi caizdir. Bu noktada, para vakıflarıyla ilgili olarak, İmam Züfer'in görüşü önem arz etmektedir. Zira toplumun bu tür ihtiyaçları bulunmakta olup, bu ihtiyaçlar karşısında kıyas yapmak gerekli değildir. “Belirli miktarda buğday vakfedilmiştir” gibi bir ifadenin kabul edilmesi durumunda, paranın vakfedilmesinin de kesinlikle caiz olduğu sonucuna varılabilir” (Şimşek, 1986:216).

Osmanlı dönemi hukukçu uleması, özellikle Ebu Yusuf, İmam Muhammed Şeybani ve İmam Züfer'in görüşleri doğrultusunda para vakıflarının oluşturulması ve meşruiyetine cevaz vermiştir. Hanefi mezhebinin düzenlenmesinde ve yayılmasında önemli bir rol oynayan Ebu Hanife'nin öğrencileri olan Ebu Yusuf ve İmam Muhammed Şeybani'nin fikirleri, bu konuda belirleyici olmuştur. Ebu Hanife ile “İmameyn” olarak bilinen bu iki öğrenci arasında fikir ayrılığı olduğu zaman, Hanefi mezhebinin görüşlerini İmameyn'in görüşleri temsil etmektedir (Kaya vd., 2017:53).

3.1. Para Vakıfları Üzerine Osmanlı Ulemasının Görüşleri

Osmanlı döneminde para vakıflarının kuruluşu ve işleyişi, aynı zamanda bu vakıfların meşruiyeti konusunda ulemalar arasında tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların öncülerinden biri olan İbn Kemal, konuyu öz bir şekilde ele alarak nakillerle sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Diğer ulema arasındaki tartışmalar ve yazılan risaleler, İbn Kemal'in ölümünden sonra ortaya çıktığı için, İbn Kemal'in bu alandaki öncülüğü kabul edilebilir (Özcan, 2000:55). İbn Kemal, müçtehit imamlar arasında nakit vakfetmenin tartışmalı olduğunu belirtti ve bu uygulamanın yaygınlaştığını vurguladı. İbn Kemal, imamlar arasındaki bu tartışmaların dönemsel olduğunu ve değişen koşullar nedeniyle nakit para vakfetmeye karşı çıkan imamların da, İmam Züfer gibi, bu konuda izin verebileceğini belirtti. İbn Kemal, para vakıflarını savunurken, gayrimenkullerin zarar görebileceğini ve harap olabileceğini öne sürmüştür, ancak nakit para vakıflarında böyle bir sorun olmayacağını belirtmelidir (Özcan, 2000:32). Para vakıfları hakkında olumlu görüş bildiren bilim adamları, İbn Kemal'in risalesinden etkilendi.

Bu alanda öne çıkan ilk ve dikkate değer anlaşmazlıklar, Ebussuud ve Çivizade arasında yaşanmıştır. Şeyhülislam Ebussuud'un, para vakıflarına olan destekçiliği “Risâle fi Vakfi'l-Menkul ve'n-Nukud” adlı risalede açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak, Rumeli Kazaskeri olan Çivizade, bu duruma bir itirazda bulunarak padişaha sunulan bir reddiye kaleme almış ve bu yöntemle para vakıflarının yasaklanmasını sağlamıştır. Ebussuud'un, paranın diğer gayrimenkul mallarla aynı

şekilde sonsuza dek var olabileceğini ve türünün devam etmesinin özünün sürdürülmesi olarak kabul edilebileceğini savunmasına rağmen, Çivizade, uygulanan yöntemlerin faize yol açabileceği endişesiyle bu fikre karşı çıkmıştır. Bu tartışma sonucunda, 16. yüzyılda padişah tarafından para vakıflarının yasaklanması kararı alınmıştır. Ancak, Çivizade'nin görüşleri, hatta Mevlana'nın bile kâfir olarak nitelendirilmesi gibi aşırı tutumlar sergilemesi önemlidir. Ayrıca, ulemanın oy birliğiyle aldığı kararlara karşı çıkması nedeniyle Çivizade'nin görüşleri, bir süre sonra şeyhülislamlıktan uzaklaştırılmasına yol açmıştır. (Uzunçarşılı, 1988:155).

İmam Birgivi Osmanlı Devleti'nde para vakıflarıyla ilgili tartışmaların önemli bir aktörüdür. Ebussuud'a karşı yazdığı "es-Seyfu's-sârim li ibtâli vakfı'n-nuküd" adlı risale, para vakıflarının uygulanmasına destek veren Ebussuud'a karşı sert bir eleştiri içerir. İmam Birgivi'nin diğer eserlerinde de para vakıflarının kurulmasına karşı çıkması, bunun fakihler tarafından uygun görülmemesiyle bağlantılıdır. Ek olarak, İmam Züfer'e atfedilen görüşü zayıf bulan İmam Birgivi, Ebû Hanife ve İmam Züfer'e göre vakfın geçerli olması için vasiyet şartının yerine getirilmesi gerektiğini vurguladı (Şimşek, 1986:215). İmam Birgivi, para vakıflarına açıkça karşı çıkarak bu uygulamanın faize (ribâ) olduğunu öne sürdüğü risâlesinde para vakıflarının olumsuz yönlerini sıralamış ve para vakıflarının kısa bir süre yasaklanmasını sağlamıştır. Bu dezavantajlardan bazıları, vakfı geçerli sayanların zekât borcunu ödemediği ve mütevellilerin meşru ticari işlere yeterince ilgi göstermedikleri için harama bulaşabileceğidir.

Para vakıflarının kurulması, Sofyalı Bâlî Efendi tarafından büyük ölçüde desteklenmiştir. Özcan (1999), Bâlî Efendi'nin dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a, Rumeli Kazaskeri Çivizade'ye ve Çivizade'nin öğrencisi Şah Çelebi'ye yazdığı para vakıfları yasağına ilişkin mektupları önemli ölçüde açıklar. Dönemin ekonomik yaşamını. Sofyalı Bâlî Efendi'nin mektupları, para vakıfları konusunu genel olarak anlattı ve her tarafın görüşlerini net bir şekilde dile getirdi. Ayrıca, para vakıflarının toplumdaki yerlerine ilişkin mektuplardan, hangi delillere ve görüşlere dayanarak meşruiyet kazandıkları da anlaşılabilir (Özcan, 1999:127).

Hanefî fıkıh geleneğinde, paranın vakfedilmesi konusundaki meşruiyet İmam Züfer'e dayandırılmaktadır. Ensarî'nin rivayetine göre, İmam Züfer, paranın yanı sıra gıda maddeleri ve ölçü-tartıyla alınıp satılan menkul malların vakfını da uygun görmüştür. Ancak, vakfın nasıl gerçekleştirileceği sorusuna karşılık olarak İmam Züfer, paraların mudârebeye verilip elde edilen kârın vakfedilen amaç doğrultusunda harcanacağını, ölçü-tartı ile alınıp satılan malların ise satılarak elde edilen bedellerinin bidâa veya mudârebeye yönlendirileceğini ifade etmiştir. Bu görüşe rağmen, vakıf vakıflarının pratik uygulamaları, mudârebe yerine muamale-i şer'iyye yöntemlerini tercih etmiştir. Bu durum, İslami bankacılık sektöründe de benzer bir eğilimin varlığını göstermektedir. İslami bankacılığın ilk zamanlarında, mevduatlar tasarruf sahiplerine karz olarak (yatırım dışı kredi) veya müteşebbislere veya üreticilere müşâreke veya mudârebeye (yatırım veya ortaklık kredisi) verildi. Daha sonra kurulan İslamî bankalar, mudârebe ve müşâreke gibi ortaklıklar yerine daha çok murâbaha usulüyle finansman sağlamayı seçti. Sonuç olarak, para vakıfları ve İslami bankalar, kısa vadeli finansman yöntemlerini ve riski azaltmayı tercih etme eğiliminde benzerlikler göstermektedir (Şimşek, 1986:217).

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarıyla ilgili ulemalar arasındaki tartışmalar, genellikle toplumsal ihtiyaçlar ve uzun yıllara dayanan uygulamalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Olumlu bir bakış açısı sergileyen ulema, para vakıflarının gelirini faiz gibi değil, ribh terimiyle nitelendirerek toplumun faydasına olduğunu vurgulamışlardır. Diğer yandan, para vakıflarının

kuruluşuna karşı çıkanlar ise özellikle faiz meselesine odaklanmış ve endişelerini bu yönde dile getirmişlerdir. Müctehid imamlar arasındaki görüş ayrılıkları da para vakıflarına yönelik destek veya karşıtlığın belirlenmesinde etkili olmuş, karşıtların sayısı daha az olmuştur. Devletin genel olarak para vakıflarına olumlu yaklaştığı ve bunları yasaklamadığı, toplumun da bu vakıflara destek verdiği gözlemlenmiştir (Özcan, 1999:130-135).

Ayrıca, özellikle Ebu Yusuf'un, Hz. Muhammed'in uygulamasına dayanarak zaruri durumlarda menkullerin vakfedilmesinde mahsur görmemesi ve Avrupa'da para miktarının artmasıyla gelişen finansal sistemle uyum sağlamak adına Osmanlı'nın para vakıflarına izin vermesi önemlidir. Bu izin verilmesinde, elde edilen gelirin hayır işlerinde kullanılması gibi faktörler etkili olmuştur. Bu vakıflar, finansman ihtiyacını karşılamının yanı sıra cami, mescit, medrese gibi kurumların personel ve bina bakım giderlerini de karşılayarak önemli bir rol oynamıştır (Özcan, 2000:32-41).

4. PARA VAKIFLARININ İŞLETİLMESİ

İktisadi sıkıntılar ve bazı insanların bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanması, piyasada güvene dayalı bir borç alacak ilişkisinin oluşmasını her dönemde engellemiştir. Osmanlı döneminde bu zorlu koşullar için geliştirilen para vakıfları, insanlara net gelir oranlarıyla destek olmayı amaçlamıştır. Para vakıfları, aslında Osmanlı Devleti'nin en önemli sorunu olan "borçlanma ve fon kullanımı" ihtiyacının sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde İslam hukuku ilkelerini uygulayan devlette faizli işlemler yasaklanmıştı. Bu durum, para vakıflarının sahip oldukları sermayeyi faiz ile işletmelerini engelliyordu. Faizsiz finansman yöntemlerinin tercih edilmesi gerekiyordu, ancak mevcut ortaklık yöntemleri genellikle uzun vadeli ve riskli olduğu için ticari faaliyetlerde bulunan kesim için uygun değildi. Bu zorluklarla karşı karşıya kalan Osmanlı hukukçuları, İslam hukuk mirasından hareketle kısa vadeli, risksiz ve faizsiz finansman yöntemleri geliştirmeye çalıştılar. Bu yöntemler arasında muamele-i şer'iyye, istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl gibi finansman yöntemleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu yöntemler, faizsiz finansman ihtiyacına çözüm oluştururken aynı zamanda kısa vadeli ve risksiz bir yapıya sahipti (Çam, 2014:44-47).

Para vakıflarının işletilmesi, dönemin toplumsal, kültürel ve geleneksel yapılarına uygun olarak çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemler, vakfedilen paranın anapara olarak muhafaza edilmesi ve işletilmesi ile elde edilen gelirin vakıf amaçları doğrultusunda harcanmasını esas almıştır. Özellikle toplumun ihtiyaçlarına göre belirlenen vakıf amaçları, işletme ve harcama politikalarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Çiftçi, 2004:95-97).

Para vakıflarının işleyişi, dönemin ekonomik ve sosyal koşullarına göre adapte edilmiştir. Bu çerçevede, vakıfların yönetimi ve işletilmesi, zamanın gereksinimlerine ve toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak organize edilmiştir. Bu da para vakıflarının, Osmanlı toplumunun ekonomik dengesini sağlama ve sosyal yardım faaliyetlerini yürütme konusunda önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. Bu çerçevede, para vakıflarının işleyişi ve finansman yöntemleri, Osmanlı dönemindeki ekonomik ve toplumsal koşullara uygun olarak şekillenmiş ve faizsiz finansman ihtiyacını karşılamak için önemli bir rol oynamıştır. Bu yöntemlerin doğru bir şekilde uygulanması, vakıfların uzun vadeli faaliyetlerini sürdürmesini sağlayarak toplumun refahına katkıda bulunmuştur (Özcan, 2003:24-40).

Para vakıflarında kullanılan yöntemlerin, nakit yerine reel bir ürüne veya gayrimenkul varlığa dayandırılması, vakfın sürdürülebilirliği açısından bir önlem olarak görülebilir. Bu yaklaşım, vakfın oynaklığını azaltıcı bir faktör olarak işlev görür. Ayrıca, bu yöntemlerin İslam'a uygun olması, finansal işlemlerin dini prensiplere uygunluğunu sağlamada önemli

bir rol oynar. Para üzerinden para kazanma yerine, gerçek bir emek-sermaye ortaklığına veya mal ticaretine dayalı yöntemlerin tercih edilmesi, dengeli bir finansal piyasanın oluşumunu teşvik eder. Bu yaklaşım, finansman piyasasındaki çeşitliliği artırarak ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunabilir (Koyunoğlu, 2008:269-272).

Muamele-i şer'iyeye ve istiğlâl gibi yöntemlerde borç verilen paranın geri alınmama riski bulunmasına rağmen, bu riskler rehin veya kefil alınarak bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Özellikle vakıf kuran kişilerin vakfettikleri paraların güvenliğini sağlamak adına maddi değeri yüksek bir rehin veya sağlam bir kefil istenmiştir. Ayrıca, borç verilen kişilerin güvenilirliği ve borcuna sadakati de önemli bir husus olarak değerlendirilmiştir. Hayır sahiplerinin, borç verilen kişilerin güvenilirliğine dikkat etmesi ve riskli gruplara borç vermemesi, para vakıflarının uzun vadeli faaliyetlerini sürdürmesini ve vakfın amacına uygun olarak kullanılmasını sağlamak için önemli bir adımdır (Özcan, 2003:300). Bu sayede, para vakıflarının sürdürülebilirliği ve etkinliği artırılarak toplumun finansal ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verilmesi hedeflenmiştir.

Para vakfına ait vakfiyeler genellikle paranın hangi oranlarla nemalandırılacağını da detaylı bir şekilde belirtmektedir. Nakit paranın vakfedilmesi ve işletilmesi, vakıf oluşturma sürecinde önemli bir aşamadır. Vakfiyelerde, bu sürecin detayları ve işletme oranları genellikle açıkça belirtilmiştir. Genellikle %10 ile %20 arasında değişen işletme oranları, vakfiye belgelerinde sıkça görülmektedir (Çağatay, 1969:50; Kayahan & Görkaş, 2009:214-215).

Nakit olarak vakfedilen paraların işletilme yöntemleri arasında;

- a. Karz (Ödünç Vermek-Gayr-ı Merbûh: Parayı ödünç vererek gelir elde etme yöntemi) (Koyunoğlu, 2008: 269).
- b. Mudarebe (Emek-Sermaye Ortaklığı: İşletme sermayesinin, mütevelliler ile işletmeci arasında belirli bir oranda paylaşılması)
- c. Bidâa: Yeni ticari faaliyetlerde bulunma veya yatırımlar yapma (Kurt, 2010:11).
- d. Murabaha – Muamele-i Şer'iyeye (Belirli bir malın maliyetine belirlenen bir kar marjı eklenerek satılması)
- e. Bey' -i İstiğlâl: Ticari faaliyetlerde kullanılmak üzere mal veya eşya satın alma.
- f. Akara Tebdil: Gayrimenkul yatırımlarında kullanılmak üzere taşınmaz malların alınıp satılması.
- g. Evkâf-ı Hümayûn Beytûmal Kassamlığında Nemalandırma: Devlet hazinesi tarafından belirli bir oranda gelir elde etmek üzere işletme.
- h. Kısmet-i Askeriyye Mahkemesinde İstirbah: Askeri mahkemelerde belirli bir oranda gelir paylaşımı yöntemi (Çam, 2014:47)

yer almıştır. Bu yöntemler, vakfedilen paranın etkin bir şekilde işletilmesini ve gelir elde edilmesini sağlamıştır (Akgündüz, 2013:108-110, 226-235, 392-403, 451-480).

Vakıf kaynakları üzerinde yapılan incelemeler, vakfiyeler ile vakıf muhasebe kayıtları arasında bazı önemli farklılıkların olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle vakfiyelerde mudârebe yöntemiyle sermaye işletilmesine dair ifadeler bulunmasına rağmen, vakıf muhasebe kayıtlarında bu uygulamanın yaygın olarak görülmediği gözlemlenmektedir. Bu durum, vakfiyelerdeki ifadelerin gerçek uygulamayla örtüşmediğini işaret etmektedir ve mudârebe yönteminin para vakıfları tarafından tercih edilmediği sonucunu doğurmaktadır (Kaya vd., 2017:59-60).

Bu bağlamda, vakfiyelerde geçen mudârebe yöntemiyle işletme ifadelerinin aksine, vakıf yöneticilerinin aslında mudârebe yöntemini tercih etmediği ve muhasebe kayıtlarında farklı yöntemler kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada, mütevelliler, vakfedilen parayı çeşitli yöntemlerle değerlendirmişlerdir. Vakfiyelerde yer alan “istiğlal”, “istirbah”, “idane”, “irbah” gibi terimler, vakfedilen paranın nasıl işletileceği konusunda bize önemli ipuçları vermektedir. Para vakıflarında ortaklık (mudârebe) yerine muamele-i şer’iyye (murabaha) ve istiğlâl gibi yöntemler tercih edilmiştir.

Murabaha ve bey’-i istiğlal gibi yöntemler, vakfedilen paraların işletilmesinde sıklıkla tercih edilen pratikler arasındadır. Murabaha yöntemi, borçlanmak isteyen kişiye, satın almak istediği malın önceden vakıf tarafından alınıp daha sonra geri ödenmesi şartıyla verilen bir finansal araçtır (Kaya vd., 2017:53-54). Bey’-i istiğlal ise, borç para alacak kişinin gelirini borca mahsup etmek üzere rehine koyarak borçlanma imkânı sağlar. Ferâğ bi’l-istiğlâl yönteminde ise kişinin tasarruf hakkına sahip olduğu bir gayrimenkulün tekrar kiralamak üzere geçici satılması esası vardır (Bardakoğlu, 1995:351; Kaya, 2010:105).

Bu yöntemlerin vakfiyelerde sıkça yer alması, nakit paranın işletilmesindeki çeşitliliği yansıtmaktadır. Ayrıca, akara tebdil yöntemi, vakfedilen paranın mülk satın alınarak değerlendirilmesini içerir (Bayındır, 1992:20; Yelek, 2016:272). Bey’-i istiğlal yönteminin yaygınlaşmasıyla birlikte, işlem maliyetlerinin düşürülmesi amaçlanmıştır. Ancak, bu yöntemin uygulanmasında, nakit kullanıcının varlıklarının teminat olarak gösterilmesi ve genellikle gayrimenkul ipoteği altına alınması gibi hususlar dikkate alınmalıdır. Bu durum, vakfin dağıttığı nakit parayı geri almasını teşvik edebilir ve vakfin finansal sağlamlığını korumasına yardımcı olabilir.

Para vakıfları özellikle ticaretin finansmanı ihtiyacını karşılamak amacıyla, az da olsa ticari içerikli krediler sağladığı söylenebilir. Bununla birlikte, vakıflardan borç alan kişiler arasında özellikle esnafın bulunması, küçük çaplı ticaret finansmanının sağlandığını göstermektedir. Bu durum, para vakıflarının genellikle tüketimi finanse etmelerine ek olarak, istisnai durumlarda ticari işlemler için de finansman sağladıklarını ortaya koymaktadır (Akkaya, 2018). Ancak, bu ticari finansmanın sağlanmasında, ortaklık yöntemlerinden ziyade muamele-i şer’iyye veya istiğlâl gibi faizsiz finansman yöntemlerinin kullanıldığı önemlidir. Bu yöntemler, vakıfların faizsiz ilkelere bağlı kalarak ticaret finansmanı sağlamasını mümkün kılmıştır.

Bu bağlamda, para vakıflarının faaliyetlerinin sadece tüketim odaklı olmadığı, zaman zaman ticaretin finansmanı gibi ekonomik faaliyetlere de destek sağladığı görülmektedir. Ancak, bu tür finansmanın sağlanmasında faizsiz ve İslami prensiplere uygun yöntemlerin tercih edilmesi, vakıfların asıl amacı olan hayır işlerine hizmet etme misyonunu korumasına yardımcı olmuştur.

5. FİNANSAL İSTİKRAR İÇİN PARA VAKIFLARI VE AVRUPA FİNANS KURUMLARI İLE İLİŞKİSİ

Para vakıfları, tüccar, esnaf ve zanaatkârlar gibi nakit ihtiyacı olan kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir rol üstlenmiştir. Osmanlı ekonomisinde yaşanabilecek nakit kıtlığını gidermek için para vakıfları servet transferini sağlamak açısından büyük bir önem taşımıştır. Bu vakıflar, servet sahibi zenginlerin yanı sıra küçük birikimlere sahip bireylerin de birikimlerini değerlendirme imkânı sunarak piyasada tefecilerin ortaya çıkmasını önlemiştir (Çizakça, 1993:40-42). Toplumun temel eğitim ve dini ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan para vakıfları, en küçük birikim sahibinin bile “hayır

işleme ve sadaka-i cariye” önceliğiyle kuruldu ve ihtiyaç sahiplerine uygun kâr oranlarıyla para sağladı (Öztürk, 1983:44-45).

Para vakıflarının uyguladığı kâr oranları uzun dönemler boyunca istikrarlı kalmış ve devletin düzenlemelerinin etkisiyle belirlenmiştir. Devletin yapmış olduğu düzenlemeler, borçlanma maliyetinin stabil kalmasına ve finansal istikrarın sağlanmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, para vakıflarının sadece tüccarlar ve zanaatkârların nakit kullanmasına izin vermesi ve devlet memurlarına nakit kullandırmama şartı, vakıfların ekonomide ticaret ve üretime sağladığı katkının bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti’nde borçlanma maliyetlerinin uzun süre değişmemesi ve devletin fahiş oranlarda borçlanmayı engellemesi, ekonomide öngörülebilir bir ortamın oluşmasına yardımcı olmuştur. Devletin resmî borçlanma oranının üzerinde borç kullandıran tefecilere ceza verme eğilimi de bu istikrarın sağlanmasında etkili olmuştur (Tabakoğlu, 2012:422). Bu istikrarın temel nedenlerinden biri de mal karşılığında borçlanmaktır.

Avrupa’da aynı zamanda bol miktarda altın ve nakit vardı. Bu, borçlanma maliyetlerinin ani bir şekilde düşmesine ve ekonominin daha çok “para üzerinden para kazanma” yöntemine dayanmasına neden oldu. Bu durum, Avrupa’da merkantilist bir anlayışla başlayan ve Sanayi Devrimi ile pekişen sermaye birikimiyle birlikte faizli finans kurumlarının gelişmesine katkıda bulundu. Ancak, Osmanlı ekonomisi, “insan” odaklı hassasiyetler taşıyan bir yaklaşım benimsemişken, Avrupa’da mal ve para odaklı bir gelişme süreci yaşanmıştır. Bu durum, Avrupa’da hızlı bir kapitalistleşmenin gerçekleşmesinin göstergesidir.

Tüketici fiyatları endeksi, finansal istikrarın bir göstergesidir. Allen ve Pamuk, Strasbourg’da 16. ve 19. yüzyıllar arasındaki tüketici fiyatları endeksini inceledi ve çeşitli şehirler için geliştirdi (Allen, 2001:424-425; Pamuk, 2007:117). Bu araştırma, Osmanlı Devleti’nin İstanbul, İngiltere’nin Londra, Hollanda’nın Amsterdam, Fransa’nın Paris, İtalya’nın Leipzig ve Almanya’nın belirli dönemlerde meydana gelen değişimlere benzer şekilde tepki verdiğini göstermiştir. Bununla birlikte, Osmanlı, diğer ülkelere kıyasla daha tutarlı görünüyordu. Özellikle 16. yüzyılda Osmanlı’da fiyatların Avrupa ülkelerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir, özellikle fiyat devriminden önce (Allen, 2001:118). Bununla birlikte, borçlanma maliyetleri ve tüketici fiyatları endeksi sonrasında önemli ölçüde değişmemiştir. Bu, Osmanlı’nın finansal sektörünün istikrarlı olmasının ekonominin genel istikrarına yardımcı olduğunu göstermektedir (Çizakça, 1993:33). Bu istikrarın sağlanmasında İslam medeniyetinin bir parçası olan narh sistemi, hisbe sistemi ve ahilik temelli esnaf sistemi de rol oynadı. Reel borçlanma maliyeti oranları, fiyatlardaki oynaklığın düşük olması nedeniyle sabit kalmıştır.

Avrupa’daki finans kurumları ile Osmanlı para vakıflarının karşılaştırılması, toplumun ekonomiye dini, sosyal ve kültürel etkisinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Osmanlı para vakıflarının yapısı, özellikle faiz yasalarından kaçınmak için dini emirlere dayanıyordu. Bununla birlikte, Avrupa’da böyle bir yasak bulunmadığı için kredi mekanizması hızla gelişti ve bankalar ve finans sektörü sermaye birikiminin öncüsü oldu. Osmanlı’da, sermaye birikiminin kişilerin elinde toplanmaması için büyük vakıfların özellikle gayrimenkul ve nakit konusunda geliştiğini söyleyebiliriz (Çizakça, 1999:140). Bununla birlikte, bu vakıfların bağışta bulunmak için kurulduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle, vakıflar büyümek yerine kuruluş amacına hizmet etmeye devam etti ve istihdam sağlama ve piyasada nakit ihtiyacı olanları

fonlama gibi önemli görevleri yerine getirdi.

Osmanlı para vakıfları ile Avrupa finans kurumları büyük ölçüde yapısal ve amaç açısından farklıdır. Finans kurumlarının kâr elde etmek için kurulmuş olmaları, Avrupa'daki finansal sektörde büyük çeşitlilik yarattı. Bununla birlikte, para vakıfları, temel gaye finansmandan ziyade hayır hizmetlerine odaklandığı için piyasadaki borçlanma maliyeti oranları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Zerka & Neccar, 2011). Bu, Osmanlı'da tefecilerin ortaya çıkmasını engelledi. İslam dininin yasakladığı mal ve para biriktirme alışkanlıkları, küçük birikim sahiplerinin tek başına veya arkadaşlarıyla kurabileceği para vakıfları ile ortadan kalktı. Bu nedenle, para vakıfları kredi işlemlerini “hayır” üzerine kurmuştur. Ek olarak, kâr amaçlı olmayan ve tamamen hayır işlerinde kullanılmak üzere kurulan para vakıfları, İslam dininin infak kavramını desteklemektedir. Bu durum, ekonominin insan refahını artırmayı amaçladığını göstermektedir. Özetle, Osmanlı para vakıfları ile çağdaş kapitalist sistemin “insan, ekonomi içindir” tezine karşılık “ekonominin görevi insan refahını artırmaktır” anlayışı hâkimdir (Tabakoğlu, 2012:192).

SONUÇ

Para vakıflarının işleyişi, diğer vakıf türleriyle benzerlik göstermektedir. Kuruluş aşamasında, vakfın şartlarının belirtildiği ve yönetimine dair detayların yer aldığı bir belge olan vakfiye temel alınarak faaliyet gösterirler. Vakfiyede vakfın amacı, vakfedilen mal varlığı, elde edilen gelirler ve sunulacak hizmetler detaylı bir şekilde beyan edilir. Ayrıca, vakfın yönetiminde görev alacak müteveli heyeti belirlenir ve vakfın kuruluşuna şahitlik eden kişilerin isimleri kaydedilir.

Para vakıflarının sermayesi, belirlene müteveli heyeti aracılığıyla işletilir ve elde edilen gelirler, vakfiyenin öngördüğü hizmetlerin gerçekleştirilmesi için harcanır. Bu vakıflar muhasebe ve yazışmaları gerçekleştirmek üzere kâtip, gelir tahsilatlarını yapmak üzere “cabi” olarak adlandırılan tahsildar ve işleyişi denetlemek üzere “nâzır” istihdam etmiştir. Kadılar tarafından ise vakfa ait vakfiye senedinin onaylanmasından itibaren vakıf işleyişi ve muhasebe kayıtları her yönüyle periyodik denetime tabi tutulmuş, art niyetli yaklaşım veya usulsüzlük görülür ise ilgili kişilere hukuki cezalar verilir, vakfın işleyişinin uğradığı zararların tamamı tazmin edilirdi.

Para vakfı işleyişinin temel prensibi, vakfedilen asıl paraya dokunmadan işletiminin yapılması ve vakıf amaçlarına yönelik elde edilen gelirin harcanmasıdır. Bu vakıflar, bölgedeki sosyal hizmetleri sağlamanın yanı sıra ihtiyacı olan için kredi sağlama görevini de yerine getirmiştir. Bu sayede, para vakfı kredinin ihtiyaç sahiplerine verilmesini sağlayarak, piyasalarda oluşan para darlığının azaltılmasına ve tefeciliğin yaygınlaşmasına yardım eder. Vakıf sisteminin işleyiş prensibi, para vakıflarının bağımsız hareketine destek olarak faaliyetlerinin sürdürülebilir olmasını öngörürken, aynı zamanda da denetlenmesini öngörmüştür. Müteveli heyetinin, vakfiyede yer alan vakıf şartlarına uygun hareket edip etmediği, kadı veya kadı yardımcısı olan nâzırlar tarafından düzenli olarak denetlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, özel sektör finansmanında para vakıflarının kritik bir rol oynadığı belirtilebilir. Müslüman girişimcilerin dünya görüşü ve inançları doğrultusunda, bu vakıflar finansman ihtiyacına etkili bir çözüm sunarak, 1400'lerden 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan bir süreçte bu rolü üstlenmişlerdir. Bu vakıflar, ekonomik yaşama doğrudan etki etmiş ve dönemin tüccarları ile esnafının finansman ihtiyaçlarını, yüksek faiz oranlarına maruz kalmadan karşılamışlardır. Para vakıflarında belirlenen işletim oranlarının vakfiyeler aracılığıyla önceden tespit edilmesi ve

vakıfların bağlayıcı hükümleri, piyasadaki dengeyi sağlayan ve belirleyici bir unsur olmuştur. Uzun yıllar boyunca Osmanlı'da bankaların kurulmaması nedeniyle, bu vakıflar bankaların ihtiyaç sahiplerine fon sağlama rolünü üstlenmiş ve elde edilen gelirler, dini, kültürel ve eğitim alanlarındaki kurumların harcamaları ile bu kurumlarda çalışanların istihdamı için kullanılmıştır.

Para vakıfları, sahip oldukları özellikler ile mal birikimi sağlayarak, kurulumunda nakdi esas alan ve borç vererek elde ettikleri faiz getirileriyle hedeflenen faaliyetleri gerçekleştirmeyi amaçlayan kurumlardır. Bu kurumlar, oluşturdukları iş ortaklıkları, sağlanan kredinin çeşitli birimlere ticaret sermayesi olarak kullandırması ve fon işletimini muamele-i şeriyeye şeklinde vakfedilen paranın aslına dokunmadan gerçekleştirmişlerdir. Para vakıfları, ihtiyaç sahiplerine reel faiz oranlarına kıyasla düşük olarak ifade edilebilecek faiz oranlarıyla kredi sağlamış, faaliyette oldukları bölgelerde sosyal ve hayır işlerini gerçekleştirmiş, istihdam ve iş alanları yaratmış, küçük iş sahiplerine tüketim amaçlı da olsa borç vermiş, küçük ve orta ölçekli esnaflara ve girişimcilere kaynak olarak kullanılabilir finansman sağlamış, kamu kuruluşlarına kredi sağlamış gibi birçok faaliyete öncülük etmişlerdir. Bu sayede, para vakıfları kullandıkları tüketim ve ticari krediler aracılığıyla ihtiyaç duyulan sıcak para problemini çözmüş ve piyasanın iktisadi faaliyet hacmini canlandırmışlardır.

Para vakıfları ile İslami bankalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerine yapılan analizler, her iki kurumun da finansal sistemdeki önemini anlamak açısından önemlidir. Ancak, bu analizlerde doğru bir çerçeve oluşturabilmek için daha kapsamlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Örneğin, para vakıflarının kökenlerini ve tarihsel evrimlerini incelemek, İslami bankacılığın gelişimiyle karşılaştırmak ve her iki kurumun da farklı toplumsal ve ekonomik koşullara nasıl cevap verdiğini anlamak önemlidir. Ayrıca, para vakıfları ve İslami bankalar arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların ötesinde, her iki kurumun da günümüzdeki ekonomik ve sosyal etkilerini de değerlendirmek gereklidir. Örneğin, para vakıflarının Osmanlı ekonomisindeki rolü ile İslami bankaların günümüzdeki uluslararası finansal sisteme olan etkisi arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

Bu tür bir analiz, hem geçmişten dersler çıkarmamıza hem de geleceğe yönelik finansal inovasyonların nasıl şekillenebileceğine dair daha derin bir anlayış geliştirmemize yardımcı olabilir. Bu nedenle, para vakıfları ve İslami bankalar arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde inceleyen ve her iki kurumun da toplumlar üzerindeki etkisini anlamaya yönelik araştırmaların teşvik edilmesi önemlidir. Para vakıflarının, günümüzde devlet tarafından finanse edilen birçok kamu hizmetini sağlamakta olduğu gözlemlenmektedir. Camilerden medreselere, kervansaraylardan eğitim kurumlarına kadar birçok faaliyet, elde edilen gelirlerle finanse edilmiş ve para vakıfları, vakıf sisteminin önemli bir parçası konumunda olmuştur. Bu vakıflar, işlettikleri parayla insanların nakit ihtiyaçlarını dini prensiplere uygun bir şekilde karşılamının yanı sıra, elde edilen geliri hayır işlerine aktarılmasına katkı sağlayarak önemli bir misyon üstlenmişlerdir. Ortaya konulan yöntemlerin, İslami emir ve yasakların doğrultusunda gelişmesi, günümüzdeki İslami finans uygulama düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Kurulan vakıfların gayesi, işletim oranı ve sermayesi gibi unsurlarının önceden belirlenmesi ve uygulanan yöntemlerin mal veya gayrimenkul temelli olması, vakfın sürekliliğini sağlamış ve Avrupa'daki örneklerine kıyasla, bu vakıfların finansal istikrarın bir parçası olduğunu göstermiştir.

Özetle, para vakıfları Osmanlı toplumunda uzun yıllar önemli bir rol oynamış, finansman ihtiyacını karşılamının yanı sıra

hayır hizmetlerine odaklanmıştır. Ayrıca, vakfın kurulması ve işletilmesiyle ilgili müçtehitlerin ve ulemanın fikirleri, günümüzdeki İslami finans yöntemlerinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Avrupa'daki faiz oranlarıyla kıyaslandığında, para vakıflarının işletim oranlarındaki istikrar, Avrupa'nın erken dönem kapitalizmiyle karşılaştırıldığında önemli bir alternatif sunmuştur. Dolayısıyla, mevcut İslami finans kurumları açısından para vakıflarının tamamlayıcı olarak görülmesi, katılım bankacılığının güçlenmesine katkı sağlayabilir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, A. (2018). *18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Akgündüz, A. (2013). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAV.
- Allen, R. C. (2001). The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War. *Explorations in Economic History*, 38(4), 411-447.
- Bardakoğlu, A. (1995). *Ferâğ, TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/351-354, İstanbul: TDV Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1962). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(1-2), 239-296.
- Barkan, Ö. L. & Ayverdi, E. H. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Bayındır, A. (1992). *Bey' bi'l-Vefâ, TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/20-22. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bektaş, İ. (2017). *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1139/1726)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bulut, M. & Korkut, C. (2016). A Comparison between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions. *Vakıflar Dergisi*, 46, 23-45.
- Çağatay, N. (1969). Osmanlı İmparatorluğuyla Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık. *Vakıflar Dergisi*, 9, 39-56.
- Çam, M. (2014). *Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller*. İçinde: M. Kurtoğlu (Ed.), *Vakıf ve İktisat (Sempozyum)* (s. 37-50). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çiftçi, C. (2001). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çiftçi, C. (2004). 18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 79-102.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İlmî Neşriyat.
- Çizakça, M. (1999). *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*. Ş. Layikel (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çizakça, M. (2000). *A History of Philanthropic Foundations*. İstanbul: Bogazici University Press.
- Çizakça, M. (2019). İktisat Tarihi Açısından Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, (80. Yıl Özel Sayısı), 73-84.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-24.
- Dumlu, E. (2015). XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi). *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2(44), 303-337.
- Durmuş, M. E. (2016). *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1184-1188/1770-1174)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Durmuş, M. E. & Kaya, S. (2018). Türkiye'de Vakıflar Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1984-2016). *Vakıflar Dergisi*, (49), 131-146.
- Ergenç, Ö. (1980). *Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri*. İçinde: O. Okyar & H. İnalçık (Ed.), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)* (s. 103-109). Ankara: Hacettepe Yayınları.
- Furat, A. H. (2012). İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27), 61-84.
- Gedikli, F. (1998). *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gürsoy, Ç. (2015). *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Gürsoy, Ç. (2017). Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911). *Belleten*, 81(290), 159-190.
- Gürsoy, Ç. (2019). Aynı ve Başka: Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1491-1828). *Belleten*, 83(296), 95-126.
- Gürsoy, Ç. & Özdeğer, M. (2022). Ebediyete Bağış: Balat Şer'iyeye Sicillerinde Para Vakfı Kayıtları. *Belleten*, 86(306), 567-602.
- Halebî, B. (2005). *Mülteka'l-Ebhur*. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûfi.
- Kahraman, S. A. (2006). *Şer-iyeye ve Evkaf Nezâreti*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaya, S. (2007). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, S. (2010). XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları. *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15(29), 95-132.
- Kaya, S., Durmuş, M. E., Bektaş, İ. & Akkaya, A. (2017). Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3(3), 50-62.
- Kayahan, C. & Görkaş, İ. (2009). Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (44), 212-227.
- Koyunoğlu, H. H. (2008). Para Vakıfları Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(1), 253-304.
- Kurt, İ. (1994). *Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurt, İ. (1996). *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kurt, İ. (2010). *Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri*. İçinde: O. N. Özalp (Ed.), Prof. Dr. Sacit Adalı'ya 65. Yaş Armağanı (s. 179-214). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Mandaville, J. E. (1979). Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire. *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), 289-308.
- Okur, K. H. (2005). Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7-8), 33-58.
- Özcan, T. (1997). *Kanuni Dönemi (M.1520-1566/H.926-974) Üsküdar Para Vakıfları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, T. (1999). Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (3), 125-155.
- Özcan, T. (2000). İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (4), 31-41.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: TTK.
- Özcan, T. (2008). *Ekonomik Kalkınma ve Vakıflar*. İçinde: R. Şentürk (Ed.), Ekonomik Kalkınma ve Değerler (s.143-156). İstanbul: Uluslararası Teknolojik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Özcan, T. (2010). *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*. İstanbul: Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları.
- Özger, Y. (2009). XIX. Yüzyıl Ortalarında İspir Kazasında Vakıflar (Evkâf Nezâreti Defterlerine Göre). *Karadeniz Araştırmaları*, 6(21), 31-47.
- Öztürk, N. (1983). *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: VGM Yayınları.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2004). Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500–1800. *Journal of Interdisciplinary History*, 35(2), 225-247.
- Pamuk, Ş. (2007). The Black Death and the Origins of the 'Great Divergence' Across Europe, 1300–1600. *European Review of Economic History*, 11(3), 289–317.

- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şimşek, M. (1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 207-220.
- Tabakoğlu, A. (2012). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul. Dergâh Yayınları.
- Tarablusî, B. İ. (1981). *El-İs'âfî Ahkâmi'l-Evkâf*. Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabiyye.
- Turgut, V. (2020). Başlangıcından Cumhuriyet'e, Eski Dünya Düzeninden Yeni Dünya Düzenine Vakıflar, Ed. Enis Şahin, *Vakıfbank Tarihi*, İstanbul, s. 15-50.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*. Ankara: TTK.
- Yedi yıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi-Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK.
- Yelek, K. (2016). Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Bey' Bi'l-Vefânın İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14(27), 257-286.
- Yüksel, H. (1990). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585- 1683)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, H. (1994). Kafkas Göçmen Vakıfları. *OTAM*, 5(5), 475-490.
- Zerka, M. A. & Neccar, M. A. (2011). *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*. H. Karaman (Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Arşiv Kaynakları

- İSTM.ŞSC.26.d 1; İSTM.ŞSC.26.d 5; İSTM.ŞSC.26.d 13; İSTM.ŞSC.26.d 20; İSTM.ŞSC.26.d 30; İSTM.ŞSC.26.d 36
MŞH.ŞSC.d.. 2679; MŞH.ŞSC.d.. 2757; MŞH.ŞSC.d.. 2813; MŞH.ŞSC.d.. 2854; MŞH.ŞSC.d.. 2867; MŞH.ŞSC.d..
2904; MŞH.ŞSC.d.. 2936; MŞH.ŞSC.d.. 3204; MŞH.ŞSC.d.. 2596;
VGMA 570; VGMA 582; VGMA 590; VGMA 624; VGMA 988; VGMA 989; VGMA 990; VGMA 991; VGMA 2105